

ANUL XXIX
Chişinău

Limba ROMÂNĂ

Revistă de știință și cultură

Nr. 3 (253) 2019

REVISTA APARE SUB AUSPICIILE
ACADEMIEI ROMÂNE

limba
ROMÂNĂ

Revistă de știință și cultură

Nr. 3 (253), iulie - septembrie 2019

CHIȘINĂU

R|O|M|Â|N|Ă

Apare la Chișinău din 1991

ISSN 0235-9111

- Fondatori** Ion DUMENIUK, Nicolae MĂTCAȘ, Alexandru BANTOȘ
- Editor** Echipa redacției
- Redactor-șef** Alexandru BANTOȘ
- Redactor-șef adjunct** Ana BANTOȘ
- Secretar general de redacție** Alex MARCHITAN
- Redactori** Jana CIOLPAN
Viorica-Ela CARAMAN
- Concepție grafică** Mihai BACINSCHI
- Coperta** Coperta I-a: *Cetatea Albă* (fragment),
Coperta a IV-a: *Voievodul Mihai Viteazul*. Icoană votivă la cti-toria sa, mănăstirea Simon Petra, Athos. Secolul al XVIII-lea.
Secvențe din albumul Pavel Bălan, *Rugă pentru neam*.
Artă moldovenească din veacurile XIV-XX, Chișinău, Editura Lumina, 2015
- Colegiul de redacție** Ștefan AFLOROAEI (Iași), Gheorghe Mihai BÂRLEA (Baia Mare), Iurie BOJONCĂ (Veneția), Iulian BOLDEA (Târgu-Mureș), Mircea BORCILĂ (Cluj), Gheorghe CHIVU (București), Dorin CIMPOEȘU (București), Ion CIOCANU, Theodor CODREANU (Huși), Mircea COLOȘENCO (București), Mircea A. DIACONU (Suceava), Stelian DUMISTRĂCEL (Iași), Andrei EȘANU, Nicolae FELECAN (Baia Mare), Ion I. IONESCU (Iași), Nicolae MĂTCAȘ, Ioan MILICĂ (Iași), Vlad MISCHEVCA, Viorica MOLEA, Cristinel MUNTEANU (Brăila), Eugen MUNTEANU (Iași), Sergiu MUSTEAȚĂ, Ioan-Aurel POP (București), Adrian Dinu RACHIERU (Timișoara), Mina-Maria RUSU (București), Ala SAINENCO (Botoșani), Victor SPINEI (București), Constantin ȘCHIOPU, Victor A. VOICU (București)

Orice articol publicat în revista „Limba Română” reflectă punctul de vedere al autorului și nu coincide neapărat cu cel al redacției.

Textele nepublicate nu se recenzează și nu se restituie.

Revista „Limba Română” este editată cu sprijin financiar din Fondul Recurent al Donatorilor – Academia Română

Pentru corespondență:

**Ap. 226, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 64, Chișinău,
MD-2001, Republica Moldova. Tel.: (+373) 22 23 44 12, (+373) 22 23 87 03
e-mail: limbaromanachisinau@gmail.com
pagina web: www.limbaromana.md**

SUMAR

ARGUMENT

- Alexandru BANTOȘ
O aniversare mai puțin fastuoasă 7

FAȚETELE CUVÂNTULUI

- Ioan-Aurel POP
Despre unii termeni referitori la Unire 13

TESTIMONIU LEXICOGRAFIC

- Gabriela HAJA
**Politicile lingvistice ale Academiei Române
 și Dicționarul limbii române** 17

COȘERIANA

- Mircea BORGILĂ
**Reflecții privind procesul de integrare a lui Eugeniu Coșeriu
 în știința și cultura română** 33
- Elena FAUR
Eugeniu Coșeriu și noua direcție în studiile cognitive 51
- Eugen MUNTEANU
**O revelație documentară: 17 scrisori inedite ale lui G. Ivănescu
 către Eugeniu Coșeriu (I)** 64
- Ioan C. POPA
Eugeniu Coșeriu sau Despre odiseea limbii române în Basarabia 74

LIMBAJ ȘI COMUNICARE

- Alexandru GAFTON
Deci 81

CUVINTE DEZVELITE

- Stelian DUMISTRĂCEL
Fete-fețe! Eventual spălate 92

INTERFERENȚE

- Cristinel MUNTEANU
Limbajul între prețuire și disprețuire. Câteva aspecte 100
- Klaas WILLEMS
Filosofia limbajului 107

REGISTRU ACTUAL

- Dorin CIMPOEȘU
Criza politică postelectorală din Republica Moldova 119

LECȚIILE ISTORIEI

- Vlad MISCHEVCA
Proiectul grecesc și regatul Daciei 147

FĂURITORI AI UNIRII

- Ion CONSTANTIN
Activitatea lui Gherman Pântea în timpul României Mari 159

INEDIT

- Mircea COLOȘENCO
Fondul național „George Enescu” 190

STARE DE VEGHE

- Mircea DRUC
Niște nostalgici (III) 196

EVOCĂRI

- Ana BANTOȘ
**Ion Osadenco. Profesorul despiciând negura totalitaristă
(15 ani de la moarte)** 210

POESIS

Aura CHRISTI

**Dragă Friedrich...; Am aflat ceva ce îmi scăpa; Fără să-mi dau seama;
Trunchiul; După felul în care respiră îngerii; Iubesc, înțeleg iubind...;
În abisul tăcerii; Abis, agonie, extaz; E aripa aceea nebună;
Îngere cu ochi cafenii; Peisaj cu iele; Domnițe iele; Noiane de tăcere** 220

Iurie BOJONCĂ

Matrioșca italiană; Aproape edipizare; Viață de om, viață de câine... 234

PROZĂ

Mihail Gh. CIBOTARU

Și ateul se făcu preot... (Fragment) 244

JUVENTUS

Dumitrița BOLOGAN

Jurnal de Oxford 255

Nicolae NEGRU

O lucrare originală, de bun augur 263

CRITICĂ. ESEU

Adrian Dinu RACHIERU

Eminescu și canonul literar românesc (II) 265

Theodor CODREANU

Țiganiada arcadiană 283

CUM VORBIM, CUM SCRIEM

Irina CONDREA

Între normă și abatere 299

SINTAXĂ

Petru BUTUC

Precizări asupra motivației raportului sintagmatic de inerență 306

TERMINOLOGIE ȘI LIMBAJ

Ecaterina BRĂGUȚĂ

Tipologia substantivelor deverbale regresive în imnografia ortodoxă 313**PRO DIDACTICA**

Constantin ȘCHIOPU

Metodologii didactice ale predării-învățării-evaluării în cadrul educației literar-artistice 322

Marta ISTRATI

Probleme de (re)adaptare școlară și sociolingvistică a elevilor repatriați 329**DIALOGUL ARTELOR**

Margareta CURTESCU în dialog cu Pavel BĂLAN

În artă întotdeauna contează talentul și conștiința obârșiei 338**Pavel Bălan. Monumentalitatea imaginii fotografice (secvențe din albumul *Rugă pentru neam. Artă moldovenească din veacurile XIV-XX*)**

I-XXXIV

DISOCIERI

Inna NEGRESCU-BABUȘ

De la competența culturală la competența interculturală 353

Ana FERAFONTOV

Evoluția genului pamfletar în spațiul românesc 360**CĂRȚI ȘI ATITUDINI**

Mircea COLOȘENCO

O reușită de pattern cultural național: Ion Creangă redivivus 370

Elena UNGUREANU

Petronela Savin. *Bucate din bătrâni. Frazeologie și cultură românească* 373

Petru BUTUC

Leova. Localități. Oameni. Tradiții 380

Alexandru BANTOȘ

O aniversare mai puțin fastuoasă

Sunt trei decenii de când anual, la 31 august, este marcată Ziua Limbii Române. Cu acest prilej, într-o atmosferă festivă, sunt elogiate frumusețile și virtuțile graiului matern, sunt reamintite sinuozitățile prin care i-a fost dat să treacă după 1812 și apoi după 1944, sunt evocate personalități care au contribuit la dezvoltarea și promovarea patrimoniului spiritual național.

Sunt tot atâtea decenii de când guvernanții noștri își amintesc, doar în această zi, că au obligațiuni față de atributul esențial al statalității – limba. Copleșiți instantaneu de patriotism, ei își etalează la microfoane sau în fața camerelor de luat vederi atașamentul față de *limba noastră* (pe care o numesc, în funcție de opțiunile lor politice, română, moldovenească, maternă, națională, de stat, oficială etc.), adevărind sentimentele de afecțiune prin depunerea de flori la monumentul lui Ștefan cel Mare sau la busturile de pe Aleea Clasicilor din Chișinău. Urmărind ceremoniile oficiale, ascultând discursurile pătimașe, recitalurile de versuri, de cântece patriotice și populare ce răsună pretutindeni în această zi (consemnată acum și în partea dreaptă a Prutului), se creează impresia că pe lume nu este alt neam mai aprig, mai consecvent și mai dedicat întru salvagardarea limbii naționale. Dar... se stinge tumultul și fastul solemnităților și peste „Limba Noastră” (în acest an fără sintagma „cea română”), se așterne *colbul* uitării, survine indiferența, neglijența, sfidarea societății preocupate mai mult de nesfârșitele problemele ale supraviețuirii, decât de dilemele obârșiei noastre.

Responsabilii de ingratal destin al basarabenilor, inclusiv cel identitar – guvernanții –, nici după treizeci de ani de la legiferarea statalității graiului matern și declararea în 1991 a Independenței Republicii Moldova nu conștientizează că misiunea lor în domeniul renașterii și emancipării naționale este un eșec rușinos, cu repercusiuni pentru generațiile

viitoare greu de estimat. Admițând excepțiile de rigoare, contribuția formațiunilor politice la „creșterea limbii românești și-a Patriei cinstire” este mult prea insignifiantă. Or, criza identitară, de altfel ca și cea din sfera economiei, persistă anume din vina elitei. Majoritatea celor aflați pe valul trecător al puterii au fost și au rămas (prin acțiunile lor de sabotare și descurajare a procesului evolutiv al societății) adepții vechilor dogme de sorginte bolșevică, tolerând în economie corupția, furtul, acapararea pe căi ilicite a averilor etc., iar în plan lingvistic manifestând o indolență proverbială, perpetuează falsa idee a existenței limbii moldovenești diferită de cea română și îngăduie utilizarea formei aberante și hibride, anacronice și absurde a limbii. Din lașitate sau comoditate politică, oamenii puterii au neglijat constant abordarea principială și promovarea nestingherită a denumirilor științifice pentru etnonimul și glotonimul populației majoritare din Republica Moldova. De fapt, legislația lingvistică și complexul problemelor provocate de ea a constituit pentru politicieni un subiect tabu. Moștenite în formula admisă pe când Republica Moldova se afla în componența imperiului sovietic, deci cu numeroase și substanțiale carențe de ordin practic, fără necesarele și imperativele modificări dictate de noul context politic și juridic, legile au cauzat parțial tergiversarea, amânarea sau chiar stoparea procesului de regenerare a limbii române. Un exemplu, mai mult decât elocvent în acest sens, îl constituie nesfârșitul „agiotaj denominativ”. Falsul glotonim fixat în Constituția Republicii Moldova în 1994 de către o majoritate parlamentară agro-comunistă, intoxicată de ideologia prorusă, este și în prezent cel postulat de moldavistica sovietică. Dar, fapt de-a dreptul inadmisibil, minciuna și eroarea, denaturarea adevărului persistă în Legea fundamentală și după adoptarea în 2013 a Deciziei Curții Constituționale a Republicii Moldova, document ce stipulează irevocabil că *româna* este denumirea corectă a limbii de stat, obligând reformularea constituțională a acesteia.

Derapajele „lingvistice” continuă și pentru că atitudinea celor de la cârma statului față de limba română a fost mereu una ocazională, de conjunctură, superficială, determinată de interese de partid, electorale, așa cum denotă sugestiv încercarea, cu eșec previzibil din start, de a pune în discuție în parlamentul precedent, dominat de așa-ziii democrați, modificarea articolului 13 din Constituție. Show-ul mediatic, cu vădit substrat electoral, s-a încheiat înainte de a ajunge la tribuna

legislativului, mitul, chipurile, de orientare proromânească al acestei formațiuni în frunte cu oligarhul fugar apunând în cel mai blamabil chip.

Legislația lingvistică a fost ignorată și chiar discreditată, deoarece conduita în materie a fost, de regulă, stabilită de către teoreticienii care nu au coborât de pe baricadele ideologice prorusești și antinaționale și care nesocotesc cu bună știință argumentele lingvistice și istorice. Numai astfel poate fi explicată maniera belicoasă, iresponsabilă de a promova și acum un punct de vedere perimat: „Pentru noi, limba noastră a fost și rămâne moldovenească. Vom apăra dreptul moldovenilor de a-și numi limba moldovenească și vom împiedica în orice mod în Parlament excluderea conceptului de limbă moldovenească din legea fundamentală a statului nostru. Patria noastră este Republica Moldova. Limba noastră este limba moldovenească” (vezi *Patria noastră este Moldova*).

Cu o impertinență fățișă, impardonabilă, „moldoveniștii” (unii dintre ei știu doar limba rusă, așa cum indică o parte din discursurile rostite în actualul Parlament), sprijiniți de „specialiști” din Moscova, Sankt-Petersburg, Odessa, din alte orașe cu centre sovietologice finanțate de Kremlin, încearcă să repună în circuit „o himeră creată de o anumită politică etnico-culturală, străină, fără nicio bază reală”. De parcă nici nu ar exista lucrările lingviștilor autohtoni și străini în care a fost fundamentată magistral identitatea noastră, implicit denumirea limbii. Certăți cu adevărul științific și istoric, mizând pe consecințele unui discurs genealogic contrafăcut, ale unei violențe istorice cu reverberații încă vii, promovând noțiunile de „popor moldovenesc” și „limbă moldovenească”, o samă de politicieni, *volens-nolens*, aderă la „moldovenismul vinovat și mincinos, moldovenismul care în mod conștient cultivă dezbinarea, ura împotriva a tot ceea ce e românesc și care încearcă, cu argumentele cele mai absurde, să afirme o identitate moldovenească opusă identității românești” (Coșeriu 2013: 11).

Declarându-se apărători fideli ai statalității moldovenești care, în opinia lor, trebuie să se orienteze spre Uniunea Euro-Asiatică, moldoveniștii pledează cu insistență pentru reintroducerea în școală a Istoriei Moldovei și excluderea din programul de studii a Istoriei românilor. Conform acestor pretenții abuzive, limbii de stat i se rezervă un rol restrâns

și ambiguu, ca pe vremea URSS, în timp ce limba rusă urmează să-și păstreze, în viziunea lor, funcțiile din perioada sovietică: „PSRM își propune să apere în continuare statutul limbii ruse drept limbă de comunicare între națiuni și va depune efort pentru obținerea unei noi legi cu privire la funcționarea limbilor pe teritoriul RM sau păstrarea legii precedente” (vezi *Patria noastră este Moldova*).

Este, desigur, o tactică perversă, deloc nouă și care, garnisită cu slogani pseudodemocratice, independiste, are menirea de a propaga vechea politică de deznaționalizare a românilor basarabeni. Concludent și intuitiv ca mesaj este în acest sens volumul *Republica Moldova. Quo vadis* (Editura Fundației Culturale Române, București, 1999), semnat de Michael Bruchis, prestigios analist, eminent cercetător și cunoscător al realităților basarabene: „Moscova, atât cea țaristă, cât și cea sovietică, precum și cea postsovietică, nu a dus niciodată lipsă de scenarii în promovarea politicii ei interne și externe. În cazul politicii lingvistice, linia generală a Kremlinului, atât în perioada împăraților albi, cât și în cea a celor roșii, era extinderea continuă și mereu crescândă a funcțiilor sociale ale limbii ruse, transformarea ei în limbă de comunicare interetnică și reducerea în același timp în ritm susținut a funcțiilor sociale ale limbilor popoarelor nonruse ale imperiului” (Bruchis 1999: 99).

Situația descrisă este foarte actuală pentru ținutul nostru, deoarece, spre deosebire de Georgia, Armenia sau Țările Baltice, țări care au reușit să opună rezistență imperialismului lingvistic sovietic, deși acolo imigrația rusească a fost mai numeroasă, în Republica Moldova lucrurile au fost și rămân a fi mai complicate, deoarece „cazul limbii române de dincolo de Prut (din Basarabia – Al.B.) e mult mai grav decât al celorlalte limbi din țările foste sovietice (țările ocupate de sovietici). Aceasta pentru că acolo s-a afirmat numai doctrina absurdă a «bilingvismului armonios» (doctrină ce obliga, în fond, folosirea exclusivă a limbii ruse – Al.B.), pe când în Republica Moldova s-a făcut și altceva: s-a pretins că această limbă nu e aceeași limbă cu limba română și deci nici cultura nu este aceeași cu cultura românească. Prin urmare, ar fi vorba de altă cultură. [...] Acest lucru s-a întâmplat numai în două țări: în Republica Moldova și în Tadjikistan. S-a creat, așadar, o fantomă în lingvistică: s-a pretins că e o altă limbă și o altă cultură, iar această cultură începe cu regimul sovietic. Aceasta s-a întâmplat în cele

două țări amintite, unde s-a pretins să se construiască o limbă locală, alta decât româna sau persana. Această fază a imperialismului lingvistic a fost faza cea mai gravă” (Coșeriu 2012: 12).

Or, deși falsificarea identității românilor basarabeni a fost „retractată” și nuanțată în literatura științifică de nivel superior (apărută în ultimele decenii la Chișinău, Bălți, Cernăuți, Iași, Suceava, București etc.), iar „utopia lingvistică” pare că s-a năruit, „convingerile nebuloase la nivelul ideologiei populare au persistat și mai persistă. Utopia trece, efectele rămân” (Coșeriu 2003: 18). Iată de ce în mediul politic, dar nu numai, se constată și după aproape trei decenii de la „eliberarea noastră de sub sovietici” un comportament oarecum reținut față de România și românism.

Paradoxal, dar guvernanții de la Chișinău, indiferent de culoarea politică, în virtutea unor reflexe continuă să neglijeze tacit, subtil nu doar limba, ci și cultura română în ansamblul ei, promovând cu obstinație evenimente, persoane, „tradiții și obiceiuri”, reprezentând elemente ale culturii locale (alteori de însemnătate îndoielnică, precum se poate lesne deduce dacă analizăm unele manuale școlare, emisiuni TV și radio, presa scrisă, mesajul unor festivaluri și conferințe omagiale) în detrimentul promovării și însușirii valorilor literare și culturale, clasice sau moderne, emblematice pe întreg spațiul limbii române.

Cu regret, patrimoniul nostru spiritual comun, bifurcat de vitregiile istoriei, se află în proces prea latent de omogenizare. Deși legislația lingvistică, de exemplu, încă la 1989 accentua „identitatea lingvistică moldo-română, realmente existentă”, anticipând astfel premisele de abolire a arsenalului propagandistic antiromânesc, eventualele oportunități nu au fost suficient explorate și exploitate. Cu ochii îndreptați mai mult spre răsărit, urmărind interese personale, de partid sau de grup, guvernanții nu au avut curajul de a-și asuma sarcina să asigure continuitate „revoluției lingvistice”, declanșate în anii '90 ai secolului trecut.

... Sfârșitul lunii august, 1989, aduna la Chișinău circa un milion de persoane, ce-și revendicau imperativ dreptul la Limba Română și la alfabetul strămoșesc. La distanță de trei decenii, un număr identic, din nou circa un milion – o treime din concetățenii noștri tineri, competenți, performanți – se află peste hotare (departe de Republica

Moldova, azi un stat în derivă, capturat, furat, trădat, înșelat!), în căutarea unei vieți mai bune și a unui alt destin.

Cu griji vechi și speranțe noi, purtând povara unei crude realități, românii basarabeni, acasă sau în lume, au mai puține imbolduri să consumeze cu fast o sărbătoare dragă inimii lor...

- Note** ■ Bruchis 1999 = Michael Bruchis, *Republica Moldova: Quo Vadis*, Editura Fundației Culturale Române, 1999.
- Coșeriu 2003 = Eugen Coșeriu, *Latinitatea orientală*, în „Limba Română” (Chișinău), nr. 6-10, 2003.
- Coșeriu 2012 = Eugen Coșeriu, *Politici lingvistice*, în „Limba Română” (Chișinău), nr. 11-12, 2012.
- Coșeriu 2013 = Eugen Coșeriu, *Moldovenismul... nu se opune românismului, ci este o formă a lui...*, în „Limba Română” (Chișinău), nr. 5-6, 2013.
- Patria noastră este Moldova* = Patria noastră este Moldova. Limba noastră este moldovenească. [Accesat 19.08.19]. Disponibil: <http://socialistii.md/psrm-patria-noastra-este-moldova-limba-noastra-este-moldoveneasca/>.

Ioan-Aurel POP

Despre unii termeni referitori la Unire

I.-A.P. – președintele Academiei Române, profesor și rector al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Autor și coautor a peste 80 de cărți, tratate și manuale și a peste 700 de studii și articole, mai recente fiind *Istoria ilustrată a românilor pentru tineri* (2018) și *Istoria, adevărul și miturile* (2018). Doctor honoris causa al 10 universități din țară și de peste hotare. Membru al unor academii și societăți savante străine, între care Academia Europeană de Știință și Artă de la Salzburg (Austria), Academia Națională Virgiliană din Mantova (Italia), Ateneo Veneto din Veneția (Italia), Academia Europeană de Științe, Arte și Litere din Paris (Franța) ș.a.

Cu ocazia centenarului Marii Uniri s-a vorbit și s-a scris mult – așa cum era și firesc – despre toate unirile noastre din trecut, mai ales că unirea actuală a românilor (în sens de coeziune îndreptată spre scopuri nobile) este ca și inexistentă. În legătură cu Mihai Viteazul s-a vehiculat și ideea, care nu este chiar nouă, că atunci nu s-ar fi realizat o unire reală, pentru că domnul român ar fi fost un fel de condotier, năimit de unii și de alții. Împotriva acestei interpretări au scris mulți istorici, cu argumente solide, de aceea nu mai revin. Prin urmare, termenii prezentării în manuale și cărți a acestui act de la 1599-1601 nu trebuie să fie întâmplători și nici inexacti. De exemplu, este impropriu a se spune, din perspectiva românilor, „cucerirea” Transilvaniei de către Mihai Viteazul. Cuvântul „cucerire” se aplică, de regulă, atunci când se produc cotropiri, când un pământ, luat abuziv de la altul, nu are nicio legătură cu noul proprietar, socotit uzurpator. Or, în cazul acțiunii lui Mihai Viteazul, este vorba despre o țară care era majoritar românească din punct de vedere etnic și confesional și care fusese nucleul (sau unul dintre nucleele) etnogenezei românești. Transilvania nu era, sub aspect politic, românească, fiindcă nu era condusă de români, dar tocmai aceasta era nedreptatea pe care a vrut

s-o îndrepte Mihai Viteazul, împreună cu românii răsculați, „mânați de încrederea că au un principe din națiunea lor” (după cum scrie un izvor maghiar de epocă). Lexemul „cucerire” nu este însă adecvat nici din perspectiva Republicii Creștine europene, în numele căreia a luptat Mihai Viteazul, înțeles prin tratate cu împăratul habsburgic (al Imperiului Romano-German) să îndepărteze de la putere un principe care făcea în Ardeal politica Porții Otomane. Luând puterea în Transilvania, de conivență cu liderii creștinătății europene, principele român a alăturat Transilvania taberei antiotomane. În cazul integrării Moldovei, din mai 1600, în blocul politic alcătuit de Mihai Viteazul lucrurile stau la fel.

Nici cuvântul „alipire” nu este tocmai potrivit pentru astfel de acte, întrucât este unul popular și nu face parte din vocabularul de specialitate. În plus, uneori „alipire” are și sens peiorativ. Astfel, cel mai potrivit termen pentru acțiunile întreprinse de Mihai Viteazul la nord și la est de Carpați este acela de „unire”, inclusiv din perspectiva istorică a „duratei lungi”, care a făcut din principele Țării Românești un erou național și în sensul în care actul s-a repetat în intervalul 1859-1918. Mihai Viteazul nu avea de unde să știe că a prefigurat România modernă și nici că avea să devină erou național, însă noi cunoaștem asta și este legitim să marcăm întreprinderea sa în funcție de valorile noastre.

Nici pentru ceea ce s-a întâmplat la 1859 terminologia românească în materie nu este destul de clară. Mulți vorbesc despre „unirea Moldovei cu Țara Românească” sau, mai grav, despre „alipirea Moldovei la Țara Românească”. Formularea este complet greșită, deoarece atunci s-au unit două state egale, și nu s-au subordonat unul altuia. De altfel, numele oficial al noului stat era Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești, ceea ce arată că Moldova era și ea în prim plan. După încheierea scurtei existențe a Principatelor Unite, avem un stat numit România, cu un prinț din Moldova și cu o capitală în Țara Românească. Nici a spune „unirea Moldovei și Munteniei” nu este exact, fiindcă este omisă Oltenia, ca și cum aceasta s-ar fi situat în afara actului de la 1859. De altminteri, denumirile „Țara Românească” și „Muntenia” nu sunt sinonime, deoarece Țara Românească medievală a cuprins Muntenia, Oltenia, nordul gurilor Dunării și, până la o vreme, Dobrogea sau anumite părți ale ei. De aceea, este corect să spunem „unirea Moldovei și Țării Românești” sau „unirea Țării Românești și Moldovei”.

Scrisesem cândva – mai în glumă, mai în serios – că, dacă ne-am lua după suprafață și populație, atunci la 1918 România s-a unit cu provinciile istorice, și nu invers. Cu alte cuvinte, teritoriul și oamenii veniți prin deciziile istorice de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia în Vechiul Regat reprezentau mai mult decât avea România înainte de unire. Această constatare însă nu ne îndreptățește să răsturnăm realitatea și să spunem, de exemplu, că „la 1918 s-a unit România cu Transilvania”. În 1918 nu este vorba despre egalitatea de la 1859, fiindcă nu s-au unit țări cu același statut, ci anumite provincii din state destrămate au decis să facă parte din statul independent numit România. Astfel, ca să parafrazăm o zicere celebră, la 1859 nu a mers muntele la Mahomed, ci a venit Mahomed la munte. Toate provinciile în cauză – Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul – au venit, ca fiecele sau fiii, „în sânul maicii lor, România”, cum s-a scris și s-a crezut atunci. În consecință, nici astăzi nu se cuvine să gândim sau să scriem altminteri. În anii din urmă mi-a fost dat adesea să văd și să ascult, chiar de la vocile cele mai autorizate ale statului român, formularea „unirea României cu Basarabia”. Să visăm, să dorim, să milităm pentru „unirea României cu Basarabia”! Dacă Basarabia ar fi nucleul întregii românități și dacă centrul viitorului stat unit ar fi la răsărit de Prut, atunci, evident, România s-ar putea uni cu Basarabia. Altminteri expresia nu are niciun sens și derutează. De aceea, se cade să spunem „unirea Basarabiei cu România”, „unirea Bucovinei cu România” sau „unirea Transilvaniei cu România”.

Natural, aici s-ar putea formula cel puțin două feluri de obiecții. Prima cu referire la lipsa de importanță a exprimării, fiindcă oamenii înțeleg oricum despre ce este vorba. În consecință, ideea este că nu trebuie să fim atât de tipicari, pentru că oamenii au capacitatea de a pătrunde până la esență. Nu este deloc așa! Publicul are nevoie de precizie, de claritate și de puritate în exprimare. Limba română nu este pentru nimeni dintre cei care o vorbesc facultativă în privința formei ei. A doua obiecție ar putea fi de fond și anume s-ar referi la „naționalismul” conținut în unele dintre aceste precizări ale mele. Exemplu: dacă Mihai Viteazul a atacat cu oaste o țară/provincie și a câștigat lupta, atunci înseamnă că a cucerit-o sau dacă „batalioanele române au trecut Carpații”, în vara anului 1916, înseamnă că ele au fost trupe cuceritoare ale Transilvaniei. Felul acesta de gândire este nu doar incorect, sub

masca de a fi „politic corect”, dar este și fariseic și restrictiv, iar unii îl doresc aplicat numai la români și de către români. Istoria nu este matematică, ci viață trecută și reconstituită (atât cât se poate). De aceea, rareori un eveniment sau un proces istoric este prezentat identic sau cu aceiași termeni în două istoriografii. Vă rog să aveți curiozitatea și să luați două manuale sau cărți de istorie despre epoca lui Napoleon, una scrisă în Franța și cealaltă în Marea Britanie. Veți constata ușor că termeni ca „agresiune”, „uzurpare”, „monstrul corsican” etc. lipsesc din varianta franceză, pe când în cea de dincolo de Canalul Mânecii abundă. De altminteri – altă curiozitate lingvistică, mai exact toponimică –, englezii nu zic în ruptul capului „La Mer de la Manche” (Marea Mânecii, ca francezii), ci „English Channel” (Canalul Englezesc). Ați auzit vreun francez să spună, în drum spre Anglia, a trecut prin „Canalul Englezesc”? Niciodată! Lucrurile se prezintă la fel în cazul primei revoluții americane, numită și Războiul de Independență al Statelor Unite (1775-1883): tonul de prezentare și termenii folosiți nu se află deloc – după circa 250 de ani de la eveniment – la unison în Anglia și în SUA. Pentru americani nemulțumirea lor a fost legitimă și a fost, în fapt, revoluție, iar pentru englezi referirile cele mai numeroase încă au în centru o simplă revoltă a coloniilor contra metropolei, una nelegitimă și care a trebuit, prin urmare, pedepsită. Fiecare continuă, în multe privințe, cu punctul său de vedere și nu are de gând să renunțe la el de dragul uniformizării istoriei.

În același spirit, nici noi, românii, nu ar trebui să ne mirăm prea tare că unii vorbesc despre „cucerirea Transilvaniei” de către Mihai Viteazul sau despre „smulgerea Basarabiei” din mâinile Rusiei – chipurile! – „mama sa ocrotitoare”. Istoria este prezentul oamenilor care au trăit în trecut, adică viața lor de odinioară. Și atunci, în trecut, oamenii au avut păreri și interpretări diferite. Nu există în istorie un singur adevăr universal valabil, ci adevăruri. De asemenea, cum toată lumea știe că, între popoare, națiuni și state a existat mereu o competiție, iar această competiție este în plină desfășurare. Pentru români, unirea lor politică a fost legitimă și ea nu poate fi pusă la îndoială, minimalizată sau tratată ambiguu, nici chiar la capitolul exprimare.

Gabriela HAJA

Politicile lingvistice ale Academiei Române și *Dicționarul limbii române*

G.H. – cercetător științific la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române; șef al Departamentului de Lexicologie-Lexicografie; secretar științific, cu delegație, al Institutului, în perioada 2010-2012 și din 2015. Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române (2008), Diploma „Meritul Academic” a Academiei Române (2010), Ordinul „Meritul Cultural” în grad de Cavaler (2010). Publicații recente: *Lexicografia academică românească. Studii, proiecte* (coordonator), Iași, 2017; *Unitate lingvistică – unitate națională* (editor, în colaborare), București, 2019.

Dicționarele și gramaticile diverselor limbi au apărut din nevoia de a legitima cu argumente științifice o alcătuire statală și au avut rol unificator, de omogenizare a unor elemente distincte, inclusiv la nivel lingvistic. Iar acest proces a pornit, întâi intuitiv, apoi explicit și programatic, de la premisele că limbajul stă la baza conturării identității, deopotrivă individuale și colective, în domeniile fundamentale ale activității umane: domeniul relațiilor sociale, domeniul gândirii și domeniul valorilor.

Nu altul a fost rostul obiectivelor pe care și le-a stabilit, la înființare, Academia Română, înainte încă de ieșirea de sub suzeranitatea otomană, înainte cu mai bine de jumătate de secol de Unirea de la 1918. Astfel, politica lingvistică a Academiei era în acord cu eforturile politice de obținere a unității teritoriale și de recunoaștere a existenței naționale.

Pornind de la această stare a lucrurilor, nu ne mai pare exagerat purismul la care aspiră autorii primului dicționar academic, *Dicționarul limbii române* (LM, 1871-1876), A. T. Laurian și I. C. Massim, precum și dorința de a impune o neologizare radicală a vocabularului pornind de la lexicul roma-

nic, după modelul limbii latine. Autorii propun o sistematizare a lexicului prin adaptarea unor familii lexicale, potrivit normelor pe care sistemul limbii le permitea. Altminteri spus, în politica lingvistică pe care o susțin cei doi savanți latiniști, se urmărește *principiul definirii identității naționale*, prin recuperarea și argumentarea continuității romanice. Pentru cei doi, dicționarul Academiei trebuia să fie „monument al romanității noastre” (LM tom I: VI), pentru că „limba ce are nefericirea de a fi pătrunsă și, mai mult sau mai puțin, inundată de vorbe străine, ca și planta înfășurată în parazite, e împiedecată în dezvoltarea sa regulată și condamnată a lângezi și, prin aceasta, a opri zborul cugetării însăși” (LM tom I: VIII); de aceea „puritatea limbei este o cerință imperioasă nu numai a instinctului popular, ci și a minții sănătoasă și luminată prin experiență și reflexiune” (*Ibidem*). Primul dicționar finalizat al Academiei Române respectă formula secolului al XIX-lea „o limbă, un popor, o națiune”, care a stat la baza alcătuirii statelor naționale, a identităților naționale.

Același principiu este urmat de Bogdan Petriceicu Hasdeu, în primele trei volume ale *Etymologicum magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor* (HEM, 1886-1893), cu diferența că el pleacă de la ideea că ceea ce definește natura unei limbi este uzul și de aceea este cu deosebire interesat de limba populară și de textele românești vechi. Dacă în LM există, cel puțin la nivel declarativ, aceeași intenție, dar îndeplinită cu destule limite – „Dicționarul, ca tezaur al limbei, caută, sub pedeapsa de a fi de puțin folos, să cuprindă limba în totul său, să îmbrățișeze nu numai forma așa numită clasică, ci toate cuvintele și construcțiunile de cuvinte, nu numai câte se află scrise în verce epocă a limbei, ci și câte se pot culege din viul grai al poporului, destul numai ca acele cuvinte și combinațiuni de cuvinte să fie corecte și conforme cu geniul limbei” (LM tom I: VI) –, Hasdeu pornește de la realitatea contemporană lui și, pe lângă citarea izvoarelor („fântâne”) textuale diverse (tipărituri și manuscrise românești vechi, documente juridico-administrative, texte literare de secol XIX, culegeri de folclor, dicționare, glosare, manuscrise etc.), folosește răspunsurile la un chestionar pe care l-a elaborat spre a înregistra regionalismele și arhaismele păstrate în graiuri, precum și „terminologia tehnică vulgară”. Răspunsurile la acest chestionar, tipărit sub titlul *Dotățiunea Carol I. Programă pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, păstrate

în colecția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române, au fost digitizate și au intrat în curs de editare critică, în cadrul unui proiect început în 2016, la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” de la Filiala din Iași a Academiei Române.

Meritul lui Hasdeu, chiar dacă lucrarea sa nu trece de cuvântul *bărbat*, este acela că își întemeiază cercetarea lexicografică nu pe un criteriu dogmatizant, precum cel al romanității pure – „Singurul criteriu care caută să conducă pre lexicografal român este și nu poate fi decât romanitatea cuvintelor în formă ca și în materie” (LM tom I: VI) –, ci pe „valoarea de circulațiune” (HEM 1887: LII) a cuvintelor, indiferent de originea lor. Hasdeu crede că, folosind criteriul statistic îmbinat cu cel al uzului, poate pune în evidență „adevărata fizionomie a graiului românesc” (HEM 1887: LIX), respectând *principiul specificității*. Plecând deci de la modelul gândirii economice, autorul dă mare importanță fenomenului circulației cuvintelor în sensul de „mișcare productivă a valorilor” (HEM 1887: XLVI și urm.) și crede că, făcând etimologie prin metoda comparativă, poate surprinde specificul național reflectat în lexic: „A face *etimologia* în sensul științific al cuvântului, lămurind prin metoda comparativă, întru cât e cu putință, nu numai originea vorbelor române ca materie, ca formă, ca sens, ca propozițiune, dar, totodată, sorgintea credințelor sau obiceielor exprese prin acele vorbe; a discerne în limba română [...] *amestecul primar*, care i-a dat naștere, și multiplele *amestecuri secundare* [...], aceasta este ținta” (HEM 1887: LIX).

Preluând elemente din experiența antecesorilor, A. Philippide elaborează noi norme de redactare a *Dicționarului limbii române* (1897-1905), potrivit unor modele europene contemporane și respectă, pe lângă cele anterioare, mai cu seamă *principiul exhaustivității* și pe cel al *reprezentativității*. În plus, consideră că, prin bogăția exemplilor, dicționarul Academiei poate deveni sursă de documentare pentru specialiștii care urmau să elaboreze gramatica limbii române sau studii de antropologie culturală. El redactează, în șase ani, porțiunile AC, *Dăzvăț* și prepoziția *de*, adică o treime din lexic. Divergențele între concepțiile lui A. Philippide și cele ale Comisiei Dicționarului în privința elaborării dicționarului au dus la abandonarea lucrării care s-a păstrat în manuscris și se găsește, în formă scanată, la Institutul nostru. Forma originală este păstrată la Biblioteca Academiei Române din Iași.

Influențat de lexiconul lui Émile Littré, lucrare de autor care ajunsese deja la a doua ediție în 1877, Philippide își structurează similar dicționarul (incluzând echivalarea în latină a cuvintelor titlu, apoi și în franceză, pentru ca, la insistențele Comisiei Dicționarului, să rămână treptat doar cu varianta franceză). Fiindcă timpul de lucru ce i se propusese era foarte scurt, savantul ieșean își alcătuieste o echipă de tineri pe care îi implică în activitățile de documentare și, mai apoi, de completare, cu citate, a redactărilor sale. Documentarea pornește de la o bibliografie care includea toate lucrările lexicografice publicate pentru limba română până la acea dată, pe lângă o selecție de izvoare ce includea, ca și la Hasdeu, literatura religioasă veche (primele forme de limbă literară românească), documentele istorice, literatura științifică și artistică ș.a. Cele două machete ale dicționarului publicate ca mostre în timpul redactării au fost aprobate de academicienii responsabili. Totuși, în urma conflictului insolubil, manuscrisul a fost păstrat de autor, iar ceea ce s-a preluat și folosit efectiv în redactarea ulterioară a Dicționarului, sub conducerea clujeanului Sextil Pușcariu, a fost colecția de fișe ordonate alfabetic și semantic.

Renunțând la *principiul exhaustivității*, Sextil Pușcariu, care preia fișierul (cca 500 000 de citate) predat Academiei de A. Philippide, consideră și el important rolul *Dicționarului limbii române* (DA 1907/1913-1948) în *definirea identității naționale*. De asemenea, continuă *principiul reprezentativității*, fiindcă operează selecții ale izvoarelor și ale cuvintelor ce intră în dicționar, avându-se în vedere și corelarea dacoromânei cu celelalte dialecte ale românei.

Formal și metodologic, DA se înscrie în seria marilor dicționare europene, după model francez. La acesta se adaugă, negreșit, modul de analiză semantică și de definire pe care îl regăsim în *Deutsches Wörterbuch* început, în 1808, de Jakob și Wilhelm Grimm. Principal, lingvistul clujean continuă tradiția creată de dicționarele academice românești anterioare, asumându-și însă tendința conservatoare, prin rezerva, accentuată la început, față de neologizarea lexicului. Treptat, această rezervă avea să devină mai relaxată. Pușcariu și colaboratorii săi C. Gălușcă, C. Lacea, I. Rădulescu-Pogoneanu, alături de alții care au participat la adunarea și ordonarea materialului lexical, lărgesc mult lista izvoarelor consultate în vederea culegerii de exemple, având în ve-

dere același criteriu al uzului în selecția materialului și în stabilirea listei de cuvinte. Dicționarul avea să prezinte limba română în ansamblul său, cu înregistrarea elementelor lexicale din dialectele sud-dunărene, cu preferința pentru lexicul vechi și cel popular, oferind explicații etimologice ample, urmărind filiația formelor și a sensurilor – toate acestea, după principii lingvistice, cu excepții impuse de „biografia” fiecărui cuvânt. Aceste excepții înseamnă concesii făcute de autori enciclopedismului, în măsura în care fac apel la date oferite de istorie, istoria culturală și de folclor (DA tom I: XXV). De asemenea, prin menținerea traducerii în franceză a sensurilor/definițiilor (începută în HEM, preluată de Philippide prefera, însă, latina), la începutul fiecărui articol, dicționarul propunea deschiderea spre spațiul cultural mai vast oferit de această limbă.

În fine, seria nouă a *Dicționarului limbii române* (DLR, 1965-2010) continuă ediția începută de S. Pușcariu urmând tradiția lexicografică academică românească, liniile sale de politică lingvistică și, parțial, tehnica lexicografică, pentru a menține o unitate de ansamblu a lucrării. Principiilor identității, specificității, reprezentativității, DLR îl adaugă pe acela al *normativității*. Noua serie, coordonată întâi singur de Iorgu Iordan, discipol al lui A. Philippide, apoi împreună cu Al. Graur și Ion Coteanu, pentru ca, din 2000, conducerea lucrării să fie preluată de Marius Sala și Gh. Mihăilă, este redactată după norme lingvistice și lexicografice clare, bine definite și respectate de cele trei echipe de specialiști care au fost angajate în realizarea proiectului, în trei institute de cercetare ale Academiei Române de la București, Cluj și Iași. Numărul izvoarelor din care au fost excerptate contextele cuvintelor studiate a sporit semnificativ, ajungându-se, la finele ediției, la peste 2 500 de titluri. Totuși, din pricina schimbării politicii de stat, se fac mari concesii în privința politicii lingvistice („se impun modificarea radicală a orientării filosofice imprimată întâi singur dicționarului, precum și revizuirea atentă a tehnicii lexicografice” (DLR tom VI: V)). Astfel, se renunță la traducerea în franceză a definițiilor, se renunță, de asemenea, la citarea elementelor din toate dialectele limbii române și, mai ales, la înregistrarea termenilor regionali din punctele de anchetă ale *Atlasului lingvistic român* aflate în afara granițelor stabilite prin Tratatul de pace de la Paris (1947). Ținând seama de opțiunile politice ale coordonatorului principal și de circumstanțele istorice, orientarea fi-

losofică a dicționarului în definirea terminologiilor (filosofice, științifice etc.) intrate în uzul general este cea marxistă.

Dincolo însă de aceste cedări impuse de criteriile extralingvistice, lucrarea are meritul de a fi evitat, pe cât era cu putință, limbajul de lemn și dogmele noii puteri în definiții ori în citatele ilustrative. Este adevărat că în lista de izvoare au fost incluși doi sau trei autori proletcultiști. Printr-un acord tacit, textele lor au fost, în genere, evitate. Era acesta restul unei activități coordonate de Iorgu Iordan, între 1949 și 1953, în care s-a făcut o schiță a întregului dicționar, cu revizia volumelor seriei vechi și cu citarea unui număr restrâns de izvoare, între care, urmare a unui pact temporar, se aflau, în cel mai impropriu chip, și textele ideologice ale noii puteri și portavocile regimului. Rămas în manuscris și cunoscut sub numele de *Baza DA/DLR*, textul a servit ca punct de plecare pentru redactarea mai multor dicționare academice, între care și seria nouă a DLR (cf. *Cuvânt-înainte* la ediția anastatică a DLR, 2010, tom I: 6-7).

Cu totul remarcabil este faptul că, într-o epocă a epurărilor drastice, în care majoritatea reperelor valorice, mai cu seamă cele din perioada regalității, au fost eradicate, obnubilate, blamate, uitate, conducerea Academiei și, mai ales, responsabilii proiectului au recuperat și au menținut, în realizarea dicționarului, toate elementele tradiției lexicografice: de la izvoarele textuale biblice, până la dicționarele secolului al XIX-lea, inclusiv LM, de la răspunsurile la chestionarul lui Hasdeu, până la fișierul cules de Philippide și echipa lui și, desigur, considerarea volumelor coordonate de Pușcariu ca un bun câștigat și demn de a fi continuat, iar nu înlocuit de o altă redactare: „Prin continuarea *Dicționarului limbii române* se realizează unul dintre marile deziderate ale culturii naționale. Publicând această operă, *noii redactori valorifică nu numai propria lor muncă, ci și strădaniile câtorva generații de cercetători ai limbii române* a căror activitate lexicografică a permis să nu se reia totul de la capăt” (*subl. n., G.H.*) (DLR tom VI: XV).

DLR înregistrează, analizează (semantic, gramatical, stilistic) și ilustrează prin citate evoluția lexicului românesc, așa cum a fost el folosit în texte și în vorbire, de la începutul secolului al XVI-lea până în primul deceniu al secolului al XXI-lea, în funcție de data apariției fiecărui volum; lista sa de cuvinte este cea mai cuprinzătoare, iar descrierea se-

mantică este cea mai rafinată și fidelă istoriei fiecărui cuvânt. Cel mai bine structurat și nuanțat din punctul de vedere al analizelor semantice, DLR este o operă de referință pentru limba și cultura română.

*

Voi prezenta în cele ce urmează activitatea lexicografilor de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, implicați, alături de echipele de la București și Cluj, în realizarea dicționarului Academiei. În Departamentul de Lexicologie-Lexicografie se derulează, în cadrul programului fundamental al Academiei Române *Tezaurul lexical al limbii române*, două proiecte de cercetare de importanță majoră pentru lexicografia românească: *Dicționarul limbii române* (DLR), Serie nouă, *Litera C* (din 2011) și *Corpus lexicografic românesc electronic* (CLRE), din 2014. Proiectul DLR, Serie nouă, *Litera C* este în faza de documentare și de redactare; deocamdată, lista de cuvinte a *Literei C*, cu lexicul cel mai bogat, pentru limba română, conține 26 000 de lexeme (ca un reper: cele opt volume redactate la Iași, pentru prima ediție DLR, adună mai puține intrări, cum se poate vedea *infra*). Al doilea proiect, CLRE (inițial, proiect extrabugetar, 2010-2013), este în curs de dezvoltare și cuprinde peste o sută de dicționare din bibliografia DLR, din diverse perioade și de felurite tipuri, digitalizate și segmentate la nivel de intrare; ne propunem ca, pe măsură ce datele lexicale vor fi verificate și revizuite, iar mijloacele tehnice asigurate, să punem la dispoziția publicului larg accesul la această necesară și valoroasă sursă de informare.

Echipa actuală este formată din opt lingviști: dr. Marius Radu Clim, dr. Mioara Dragomir, dr. Cristina Florescu, dr. Gabriela Haja, dr. Laura Manea, dr. Eugen Munteanu, dr. Alina Mihaela Pricop, dr. Elena Isabelle Tamba și un informatician, cu specializare în lingvistică computațională, Mădălin-Ionel Patrașcu (<http://philippide.ro/pages/lexicografie.html>).

De la înființarea sa în 1968, când, de altfel, au fost create și celelalte departamente ale Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, aflat sub direcțiunea filologului N. A. Ursu, care a proiectat structura organizatorică a instituției în funcție de mari teme de cercetare, fundamenta-

le pentru cultura română, Departamentul de Lexicologie-Lexicografie a fost angrenat în redactarea unor tomuri din *Dicționarul limbii române* (DLR), alăturându-se departamentelor similare de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” de la București și Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” de la Cluj. În Institut, au fost începute și continuate, în celelalte departamente, alte lucrări majore: *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900* (dezvoltat, după 2000, prin *Dicționarul general al literaturii române*); *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina*; *Tezaurul toponimic al României. Moldova*; *Arhiva de folclor a Moldovei și Bucovinei* (vezi www.philippide.ro).

Tomurile DLR, Serie nouă, redactate la Iași, sunt cele privitoare la *Literele E, L, Ș, V, W, X, Y* și au fost publicate în 8 volume, între anii 1978 și 2010. Ele însumează 23 238 de cuvinte-titlu analizate și prezentate în 3 944 de pagini.

Autorii lucrării, care au participat la diverse etape de lucru, de la documentare și redactare la revizie și corelații, au fost, de-a lungul vremii, lexicografuli Irina Andone, Lucia Cifor, Marius Radu Clim, Rodica Cocîrță, Doina Cobeț, Marcela Deutsch, Eugenia Dima, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Mona Manea, Zamfira Mihail, Dragoș Moldovanu, Corneliu Morariu, Eugen Munteanu, Ioan Oprea, Carmen Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Elena Tamba, Despina Ursu, Mioara Vișoianu, Victoria Zăstroiu și analiștii programatori Monica Corodeanu, Adriana Ivanciu, Iolanda Lăcătușu, Georgiana Pușcașu. Au contribuit, în calitate de consultanți foneticieni, specialiști în dialectologie, Stelian Dumistrăcel și Doina Hreapcă. Activitățile departamentului au fost coordonate de N. A. Ursu, Stelian Dumistrăcel, Doina Cobeț, Eugenia Dima, Ioan Oprea, Cristina Florescu, Gabriela Haja.

Contribuția lexicografilor la realizarea și finalizarea primei ediții a DLR a fost apreciată prin acordarea, în 2010, a Premiului „Timotei Cipariu” al Academiei Române pentru tomul IV, *Litera L* și a Diplomei „Meritul academic” pentru contribuția la finalizarea primei ediții a dicționarului Academiei.

Paralel cu activitatea de cercetare de bază, finanțată prin credite bugetare, membrii departamentului au obținut, prin competiție, fonduri

extrabugetare pentru proiecte de cercetare. Aceste proiecte, secundare în raport cu proiectul de bază DLR, au făcut parte din strategia de dezvoltare managerială a cercetării lexicografice din departament și au fost subordonate, tematic, programului *Tezaurul lexical al limbii române*, constituindu-se ca elemente complementare, de augmentare ori de valorificare a resurselor și a experienței cercetătorilor ca autori ai DLR. Prin intermediul acestor proiecte, lexicografia academică actuală a depășit granițele cercetărilor la nivel național, rezultatele obținute fiind puse în circuit internațional grație numeroaselor comunicări științifice susținute în străinătate, articolelor și studiilor prezente în reviste sau în volume ale unor manifestări științifice internaționale, publicate în străinătate și, mai cu seamă, mulțumită unui proiect european la care România a participat ca partener, ENeL – *European Network of eLexicography* (2013-2017) (<https://www.cost.eu/actions/IS1305/#tabs|Name:overview>), alături de alte douăzeci și nouă de țări, în cadrul căruia s-a facilitat cunoașterea a două dintre cele mai importante realizări: eDTLR – *Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic* (https://profs.info.uaic.ro/~dcristea/papers/Cristea_Haja_Moruz_Raschip_Patrascu.pdf) și CLRE – *Corpus lexicografic românesc esențial* devenit, după sporirea numărului de dicționare digitalizate, *Corpus lexicografic românesc electronic*.

Proiectele secundare au presupus cercetări de pionierat în domeniul nostru. De aceea, merită subliniat faptul că, la Iași, s-au pus bazele digitalizării dicționarului tezaur al limbii române, DLR, prin realizarea, mai întâi a unor studii (2003-2005), apoi a celui mai amplu proiect de tip parteneriate, la nivel național, proiect care a generat, pe de o parte, apariția altor direcții și proiecte de cercetare și, pe de altă parte, a schimbat viziunea coordonatorilor proiectului academic care au decis ca ediția unificată și actualizată a DLR să fie redactată direct în format electronic, structurat ca bază de date. Pentru prima oară, în România (la vremea respectivă era o noutate și la nivel mondial), s-a folosit metoda de lucru colaborativ, prin intermediul voluntarilor care au putut contribui la anumite etape de lucru, folosind instrumente online, special create pentru aceste activități. Trebuie subliniat faptul că, la realizarea obiectivelor proiectului eDTLR. *Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic* (2007-2010) au contribuit, în calitate de voluntari, specialiști și studenți masteranzi și doctoranzi din mai multe centre universitare din

România, dar, fapt încărcat de semnificație, și din Republica Moldova (Chișinău, Bălți).

În cadrul aceluiși departament, s-a realizat între 2006 și 2007 primul corpus paralel al limbii române vechi (o tipăritură, *Biblia* de la 1688, și două manuscrise inedite din secolul al XVII-lea, ms. 45 și ms. 4389, aliniat la nivel de verset) analizat morfologic cu mijloace informatice și prima ediție critică a unui text românesc vechi în format electronic: *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Regum I, Regum II*. Au fost create instrumente de lucru online pentru validarea și corectarea adnotărilor automate.

De asemenea, a fost actualizată și unificată din punctul de vedere al tehnicii lexicografice, conform normelor actuale ale DLR, prima colecție de articole adunate într-un dicționar al derivatelor în *-ime* și *-iște* din limba română (2007-2008).

Mai mult, a fost realizată cea mai amplă monografie lingvistică și un dicționar dedicat unei terminologii speciale, anume terminologia meteorologică a stărilor atmosferice, analizată, în premieră, atât la nivelul limbajului științific de specialitate, cât și la nivelul limbii populare. Efortul științific și soluțiile inovative din volumul rezultat în urma acestei abordări interdisciplinare, prin care a fost pusă la punct o metodologie nouă de cercetare și au fost studiați monografic, în premieră la nivel european, deopotrivă termenii populari și cei științifici, precum și relațiile dintre cele două terminologii, volum intitulat *Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a fenomenelor atmosferice*, Iași, 2015, au fost premiate de Academia Română.

De asemenea, a fost alcătuită o substanțială sinteză privitoare la lexicografia poliglotă din secolele XVII-XXI, incluzând limba română, precum și o cuprinzătoare bibliografie adnotată și ordonată cronologic a dicționarelor multilingve din perioada precizată (2015-2017). Rezultatele obținute pot constitui o bază solidă pentru viitoare teme de cercetare.

Se impune observația că, în cadrul acestor proiecte, s-au format echipe mixte, în care lingviștii lexicografi ieșeni au găsit cele mai bune căi de comunicare științifică cu specialiștii din alte domenii, precum filosofia, informatica, matematica, biologia, geografia, dar și cu specialiștii

angajați în administrația cercetării academice, fără al căror suport derularea proiectelor ar fi fost dificilă, cu atât mai mult cu cât mare parte din fondurile extrabugetare au fost investite în infrastructura atât de necesară cercetărilor actuale.

În plus, mulțumită acestor finanțări suplimentare, au putut fi atrași spre cercetare masteranzi și doctoranzi, iar cei mai buni au fost angajați (foarte puțini, totuși, față de nevoile existente!), prin concurs, pe perioadă nedeterminată, în cadrul departamentului nostru, în cadrul Departamentului de Cercetare Interdisciplinar – Domeniul socio-uman și în cel al Facultății de Informatică ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Lexicografii ieșeni s-au angajat, în calitate de colaboratori, la mari proiecte internaționale, bilaterale ori multinaționale, de realizare a unor lucrări de referință precum: *Rumänischdeutsches Wörterbuch* de H. Tiktin (proiect internațional interuniversitar, Freiburg-Iași, 1979-1987; coordonatori: Paul Miron, V. Arvinte; cercetători: Cristina Florescu, Eugen Munteanu, Ioan Oprea), *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688* (proiect internațional interuniversitar, Freiburg-Iași, 1988-2015; coordonatori: Paul Miron (1988-2008), Al. Andriescu (2003-2008), Gabriela Haja (2006-2008), Eugen Munteanu (2010-2015); cercetători: Eugenia Dima, Mioara Dragomir, Gabriela Haja, Elena Tamba); *BalkaNet. Design and Development of a Multilingual Balkan WordNet* (proiect european cu finanțarea UE, 2001-2004; Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială, Academia Română, București; Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; responsabili pentru România: acad. Dan Tufiș, Dan Cristea m.c.; cercetător: Gabriela Haja, <http://www.dblab.upatras.gr/balkanet/workpackages.htm>); volumul dedicat limbii române din seria *Handbuch der romanischen Linguistik/Manuel de linguistique romane*, (2012-2015; în curs de publicare la Editura de Gruyter; coordonatorii volumului pentru limba română: Wolfgang Dahmen și Eugen Munteanu; colaboratori din departament: Marius-Radu Clim, Cristina Florescu, Laura Manea, Elena Tamba); *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom). Première phase: le noyau panroman* (proiect franco-german finanțat de Agence Nationale de la Recherche (ANR), Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG), Analyse et Traitement Informatique de la Langue Française

(ATILF), Université de Loraine, Fondurile europene de dezvoltare regională (FEDER); directori: Eva Buchi, Wolfgang Schweickard; cercetători din departament: Cristina Florescu, Laura Manea, Alina-Mihaela Pricop, Elena Isabelle Tamba; <http://www.atilf.fr/DERom/>).

De asemenea, au fost publicate, în condiții grafice excelente, prin proiecte susținute financiar de edituri din Republica Moldova, dicționare de referință pentru limba română: *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, 2004, 2007 (Doina Cobet, Eugenia Dima, Cristina Florescu, Laura Manea, Elena Dănilă/Tamba); *Dicționarul explicativ ilustrat. Junior*, 2005 (Doina Cobet, Eugenia Dima, Gabriela Haja, Laura Manea, Rodica Radu); *Noul dicționar universal al limbii române*, reeditat, în a cincea ediție, în 2017 și *Dicționar universal al limbii române ilustrat*, 2011 (Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu); *Dicționar de cuvinte și sensuri recente*, 2014 (Elena Tamba); *Dicționar general de sinonime al limbii române*, 2013 (Doina Cobet, Laura Manea).

Așadar, lexicografii ieșeni se înscriu, prin preocupările lor, deopotrivă în tradiția filologică ieșeană, inițiată de savantul Alexandru Philippide, continuată de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil ș.a., cu aprehensiune pentru teoriile lingvistice coșeriene, dar și în curentul actual, având o bună capacitate de adaptare la mijloacele moderne de cercetare lexicografică, pentru realizarea cărora, în parte, au ostenit (DLRex, eDTLR, CLRE, ENeL).

*

În prezent, a început actualizarea și unificarea, după normele DLR, a primelor volume ale dicționarului Academiei, coordonate de S. Pușcariu, conturându-se, în fapt, o nouă ediție. Astfel, la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București se lucrează *Literele A și B*, la Institutul „Sextil Pușcariu” din Cluj, *Literele F-J*, iar la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași, *Litera C*. Se elaborează interfața de scriere a dicționarului, în format .XML, potrivit tehnicilor de redactare specifice DLR și se fișează materialul bibliografic, în curs de completare și actualizare. Ceea ce încă lipsește lexicografiei informatizate academice este un corpus diacronic al limbii române, adnotat morfosintactic, la nivel de cuvânt. Grație unui pro-

iect cu finanțare extrabugetară câștigat în 2017 de colegii bucureșteni și al cărui obiectiv principal îl constituie tocmai realizarea acestui tip de corpus, credem că maniera de lucru la DLR se va schimba mult, în sensul reducerii timpului necesar activităților pregătitoare, anterioare celor de analiză semică propriu-zisă. Tot la București, colegii noștri lexicografi participă la realizarea unei interfețe de scriere a DLR în format electronic, în colaborare cu specialiști de la firma Oxygen. Echipa ieșeană, omogenă din punctul de vedere al formării profesionale, antrenată în suficiente proiecte dedicate digitizării și informatizării cercetării filologice și lexicografice, este pregătită pentru etapa actuală din istoria dicționarului Academiei Române.

Ne referim la etapa lexicografiei electronice, în care resursele, instrumentele de lucru, maniera de structurare a informației pe care le vom folosi vor respecta standarde internaționale, încât rezultatele activității noastre de cercetare să poată fi corelate cu rezultate obținute pentru alte limbi. Proiectul ENeL. *European Network of eLexicography*, la care a participat și România, inclusiv prin Institutul „A. Philippide”, a avut, între altele, și obiectivul stabilirii unor asemenea standarde comune pentru toate cele peste 30 de țări participante. În cercetarea lexicografică mondială se simte nevoia unei schimbări majore, astfel încât dicționarele viitorului să facă față modificărilor de paradigmă în gestionarea cantității imense de informație (*Big Data*) pe care spațiul virtual o vehiculează, dar și tendințelor de creare a unor rețele transnaționale de metadata, prin care datele sunt sau pot fi valorificate într-o multitudine de domenii.

Există în Academia Română institute de cercetare care au ca obiect de investigație, între altele, prelucrarea limbajului natural cu mijloace informatice. Departamentul nostru are deja o tradiție în colaborarea cu două dintre acestea, alături de Facultatea de Informatică (FII) a Universității ieșene, și anume: Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială (ICIA) de la București și Institutul de Informatică Teoretică (IIT) al Filialei Iași a Academiei Române. Cele trei instituții au dezvoltat în ultimii ani cel mai mare corpus de limbă română contemporană, scrisă și vorbită, adnotat morfologic la nivel de cuvânt, prin proiectul *Corpus of Contemporary Romanian Language* (CoRoLa; 2014-2017; <http://www.racai.ro/en/research-activities/corola-programprioritar>

al-academiei-romane/). În forma actuală, el poate constitui o sursă pentru un dicționar de colocații al limbii române, foarte util în cercetarea lexicologică și lexicografică sau pentru un dicționar al limbii române actuale, cu citate. De asemenea, cele trei instituții au construit cea mai mare bază de date lexicale, structurată semantic (RoWordNet), care este aliniată cu WordNetul pentru limba engleză, în varianta 3.0, realizat la Princeton, unde a și fost lansat conceptul (<https://wordnet.princeton.edu/>) și cu alte peste 200 de asemenea baze de date lexicale ale limbilor lumii (<http://globalwordnet.org/wordnets-in-the-world/>). Acesta este un exemplu de resursă globală, creată prin intermediul cercetărilor din domeniul corelării informațiilor (*Linked Data*).

*

Cercetări fundamentale precum cele care duc la realizarea *Dicționarului limbii române*, ca și a celorlalte lucrări majore elaborate în Institut, impun profesioniști cu specializare particulară, care nu pot fi formați în puținii ani pe care un proiect de cercetare cu finanțare extrabugetară, limitată și orientată spre *produse cu impact economic imediat*, îi îngăduie. Specialistul lexicograf se formează lucrând alături de seniori, în echipă, mai multă vreme, până să ajungă la statutul de redactor independent și de revizor al unei asemenea mari lucrări. Cu atât mai mult cu cât problemele pe care limba română, studiată semantic, din perspectiva uzului, la nivel diacronic, diatopic, diastratic, diafazic, nu sunt puține și nici ușor de rezolvat. În prezent, la nivelul întregii țări, mai puțin de patruzeci de lexicografi lucrează efectiv, la documentarea, redactarea și publicarea DLR, ceea ce este infim în raport cu volumul de muncă necesar, chiar în condițiile actuale de informare. O comparație poate fi lămuritoare: DLR, prima ediție, a fost elaborat de 334 de specialiști vreme de o sută de ani, cu pauze impuse de marile cataclisme istorice ale secolului al XX-lea, cuprinzând 37 de volume cu cca 175 000 de intrări și cca 1 000 000 de exemple ilustrând șase secole de text românesc. O primă formă electronică a DLR a fost finalizată după 39 de luni, în 2010, de un consorțiu format în cadrul proiectului eDTLR; *Le Trésor de la Langue Française*, dicționarul limbii franceze moderne și contemporane (secolele al XIX-lea și al XX-lea) a fost elaborat de o sută de cercetători, vreme de treizeci de ani, în 16 volume, cuprinzând

100 000 de intrări și 430 000 de exemple. Prima variantă digitizată a acestui dicționar a fost lansată în 2004, în urma efortului, care a durat douăzeci și patru de ani, al unui număr semnificativ de specialiști (<http://www.atilf.fr/spip.php?rubrique77>).

De aceea, cercetarea de tip umanist care are în vedere salvarea, analiza și valorificarea moștenirii noastre culturale – iar una dintre cele mai importante astfel de moșteniri este limba însăși – trebuie protejată și susținută financiar, pe perioadă nelimitată, din fonduri proprii, ca o investiție și ca o strategie pe termen lung. Fiindcă ceea ce se obține în urma acestui tip de cercetare este asigurarea menținerii identității și a promovării valorilor culturale proprii, atât de importante în perioada actuală a globalizării informației. *Impactul cultural* pe care cercetarea de tip umanist îl are poate fi imediat în mediul academic și apoi în cel universitar, unde se formează viitorii specialiști. Dar acest tip de cercetare are efecte majore pentru mari perioade de timp, reverberând, după o generație, în învățământ, în mass-media, în formarea oricărui intelectual, în cele din urmă.

Un dicționar precum seria nouă a dicționarului Academiei surprinde nu doar înțelesurile unui cuvânt, așa cum reies ele din analiza contextelor în care acesta apare, dar poate da seama de felul în care vorbitorul de limba română percepe realitatea și de modul în care se raportează la aceasta. Urmărind originea, cronologia, proiecția spațială și domeniile utilizării cuvintelor, putem observa cu acuratețe circulația ideilor, influențele filosofice, cele politice dar și pe cele științifice și tehnice, de la un moment dat. Toate acestea sunt posibile deoarece dicționarul Academiei este un construct care codifică nu limba, ci limbajul, în forma sa discursivă. Or, tocmai la nivelul acesta putem descoperi maniera în care se manifestă identitatea culturală.

Politicile lingvistice contemporane sunt orientate spre adaptarea la facilitățile pe care tehnologiile actuale le oferă. De altfel, succesul limbii engleze este datorat, în mare parte, unei foarte bune maniere de promovare prin intermediul resurselor și al instrumentelor digitale. Strategiile limbilor romanice sunt de asemenea demne de luat în considerare. Și pentru limba română s-au făcut importante demersuri. Dar cred că cel mai important demers este acela al realizării unor proiecte interinstituționale, la nivelul Academiei Române, prin care experiența

cercetătorilor lingviști să fie pusă în relație cu experiența specialiștilor în prelucrarea limbajului natural, prin care să fie conjugate rezultate obținute paralel, astfel încât procesul de punere în valoare a limbii române în mediul informatic actual să fie simplificat și optimizat.

Cu alte cuvinte, suntem datori să ne păstrăm temeiurile tradiției și, pornind de la premisele create deja, să integrăm limba română, prin lucrările fundamentale ale Academiei Române, în normalitatea societății informaționale actuale, pregătiți fiind pentru schimbările de paradigmă viitoare.

- Bibliografie** ■ Cristea et al. 2011 = Dan Cristea, Gabriela Haja, Alex Moruz, Marius Răschip, Mădălin Ionel Patrașcu, *Statistici parțiale la încheierea proiectului eDLR – Dicționarul Tezaur al Limbii Române în format electronic*, în Rodica Zafiu, Camelia Ușurelu, Helga Bogdan Oprea (ed.), *Limba română. Ipostaze ale variației lingvistice. Actele celui de-al 10-lea Colocviu al Catedrei de limba română* (București, 3-4 decembrie 2010), vol. I, București, Editura Universității din București, p. 213-224.
- DA = *Dicționarul limbii române*, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913-1948.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, Ediție anastatică, București, Editura Academiei, 2010.
- Haja et al. 2005 = Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan-Mihai Aldea, *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea*, Iași, Editura Alfa.
- Haja et al. 2015 = Gabriela Haja, Elena Isabelle Tamba, *Cercetarea lexicografică academică actuală: tradiție și modernitate*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tom LV, p. 7-18.
- Haja 2017 = Gabriela Haja (ed.), *Lexicografia academică românească. Studii. Proiecte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- HEM = Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, București, Socec, 1886-1893.
- LM = A. T. Laurian, I. C. Massim, *Dicționariul limbei romane*, Tom. I-III. București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români, 1871-1876.

Mircea BORCILĂ

Reflecții privind procesul de integrare a lui Eugeniu Coșeriu în știința și cultura română

M.B. – prof. univ. dr. asociat, Școala Doctorală Filologie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca. Fondator, profesor și șef al Catedrei de lingvistică generală și semiotică (1997-2007).

A publicat 215 lucrări de lingvistică istorică, generală, poetică și semiotică.

Vicepreședinte al Societății de Științe Filologice din România. Președinte al Societății Culturale „Lucian Blaga”, al Centrului de Studii Integraliste și al Asociației Cultural-Științifice „Eugeniu Coșeriu”.

Opera lui Eugeniu Coșeriu (1921-2003) constituie, înainte de toate, obiectul unei ample și aprofundate dezbateri științifice, care se desfășoară, de mai bine de o jumătate de secol, pe mai multe meridiane culturale ale lumii. Tânărul plecat din România pe când nu împlinise încă 20 de ani, și-a desăvârșit, cum se știe, studiile în Italia, între anii 1940-1950 (la Roma, Padova și Milano), reușind, apoi, să elaboreze – într-o primă etapă, la Universitatea din Montevideo, în Uruguay (1950-1963) și apoi la Tübingen, în Germania – unul dintre cele mai originale și mai impunătoare edificii conceptuale din domeniul științelor contemporane ale limbajului și ale culturii în general. Opera sa i-a conferit lui Coșeriu, chiar în cursul dezvoltării ei, un imens prestigiu în comunitatea științifică internațională¹. Cu toate acestea, procesul de interpretare și valorizare a acestei opere se extinde, deja, ca durată, peste limitele consemnate în cazul celebrului său predecesor franco-elvețian, Ferdinand de Saussure, și este, cu certitudine, departe de a se fi încheiat. Cei mai autorizați exegeți care s-au pronunțat asupra acestei opere (în ordine cronologică, în Anglia, Italia, Uniunea Sovietică, Germania, Spania, Japonia, Franța,

Statele Unite, Brazilia ș.a.) au ajuns să îl considere pe savantul nostru, încă din timpul vieții sale, drept unul dintre cei mai temeinici înnoitori ai disciplinei lingvistice din jumătatea a doua a secolului al XX-lea și fondator autentic al unei doctrine proprii, a „lingvisticii integrale”, care își depășește considerabil epoca, aparținând, în mod esențial, secolului XXI². Pe măsura dezvoltării efortului exegetic asupra ansamblului operei sale și a confruntării cu ‘paradigmele’ dominante din teoria și practica cercetării disciplinare curente, i.e. ‘generativismul’ și ‘cognitivismul’, s-a ajuns însă, în mod inevitabil, și la o estimare severă a dificultăților enorme care stau în calea procesului de „integrare” a noii concepții. Aceste dificultăți – motivate, în măsură considerabilă, și de gradul neobișnuit de profunzime și de complexitate al gândirii coșeriene – nu au putut determina totuși o stagnare a dezvoltării întregului proces exegetic pe plan internațional. În pofida unor „profeții” sceptice sau chiar pesimiste mai vechi, conform cărora interesul pentru personalitatea și opera lui Coșeriu se va diminua treptat sau chiar va dispărea odată cu stingerea din viață a savantului (survenită accidental, la 7 septembrie 2002, într-o clinică din Tübingen), putem constata, astăzi, cu satisfacție, că începutul nostru crepuscular de nou veac și de mileniu atestă, dimpotrivă, o veritabilă „r e s u r e c ț i e”, la scară mondială, a studiilor consacrate moștenirii sale științifice³. Numărul de lucrări adunate în volume de culegeri, apărute după moartea lingvistului, și, mai ales, instituționalizarea acestui curent de cercetări, prin organizarea, începând din 2007, tot la doi ani, în diferite țări ale lumii, a congreselor și colocviilor internaționale consacrate operei sale, cu publicarea documentelor acestora în volume de referință, au contribuit decisiv la declanșarea, în această perioadă, a unei remarcabile mișcări ideatice transculturale, care se legitimează, de pe acum, sub numele generic de „Linguistica coșeriana”⁴.

Am conturat – împreună cu colegii mei de la Centrul de Studii Integraliste „Eugeniu Coșeriu” din Cluj (fondat în 1998) și de la recent înființata Asociație Cultural-Științifică „Eugeniu Coșeriu” (2017), din același Centru – o imagine de ansamblu asupra modului în care înțelegem noi acest proces, într-un prim volum antologic, conceput în sensul exigențelor marelui savant. În cele ce urmează voi prezenta, într-o formă sever simplificată, primele două momente ale unui demers sinoptic menit să dea seama de dinamica istorică a procesului științific

investigat. Cea dintâi secvență va propune, astfel, o circumscriere a **momentului originar**, al primei tinereți a lui Coșeriu, în care, cum recunoaște el însuși, s-a produs atât „un început de integrare” a sa în cultura română a epocii, cât și, subliniez eu, *emergența orientării și a concepției fondatoare a întregii sale opere*. Secvența secundă va schița, apoi, prin corelare în contrapunct, **momentul critic al integrării** operei sale, realizate în afara țării, în cultura și lingvistica română a anilor 1950-1990, încercând să evidențieze, în linii mari, *motivele culturale* care explică dificultățile particulare *ale receptării*, precum și decalajul istoric înregistrat, în această perioadă, în recunoașterea și promovarea creației coșeriene în România, în comparație cu succesul acesteia în afara țării. Articularea sensului acestor două secvențe nu poate intenționa, firește, să se substituie unei dezbateri frontale și aprofundate a dimensiunii *hotărâtoare* a momentului actual al procesului științific urmărit, dar ea mi se pare că ne conduce spre această finalitate, prin comprehensiunea sensului istoric de ansamblu al acestui proces.

Primul pas pe calea unei considerări aprofundate a problemei ‘integrării’ lui Coșeriu în cultura română îl reprezintă, după convingerea mea, evaluarea corectă a *apartenenței originare a viitorului lingvist la contextul culturii române interbelice, în care el și-a dobândit stratul primar al formației științifice și orientarea genuină a întregii sale activități*. Această dimensiune a rămas, în general, puțin cunoscută nu numai în debaterile actuale occidentale, ci și la noi – deși lingvistul însuși a atras atenția, cum vom vedea, în numeroase rânduri ale reflecțiilor sale târzii, asupra importanței acestui moment auroral în biografia sa spirituală. Scurte pledoarii pentru relevanța acestui moment au schițat, recent, și doi dintre cei mai importanți promotori ai operei coșeriene în România – Eugen Munteanu, de la Iași, și Ileana Oancea, de la Timișoara⁵.

Mă voi înscrie, cu observațiile care urmează, în sensul acestor pledoarii, pornind însă, înainte de toate, de la ceea ce Eugeniu Coșeriu definea drept „**cadru ideal și baza dezvoltării** [sale] **ulterioare**”. Principalele puncte de reper pentru circumscrierea acestui cadru originar sunt furnizate de lingvistul nostru însuși. Din unghiul adoptat, cea dintâi coordonată a „cadruului” (sau orizontului inițial) vizat se impune a fi trasată prin raportare la spațiul geografic-cultural și timpul istoric al primei sale tinereți, cu „atmosfera” aparte și educația dobândită în familie și

în școala românească a vremii. Coșeriu însuși își revendică, înainte de toate, apartenența la un spațiu european de particulară fecunditate culturală, pe care îl circumscrie geografic, într-un „dreptunghi de aur” din Nordul României, în regiunea „Moldovei de Nord”. Această zonă este legitimată spiritual prin operele strălucite ale unei întregi pleiade de mari creatori: scriitorii Mihai Eminescu, Ion Creangă, Mihail Sadoveanu; istoricul Nicolae Iorga; muzicienii George Enescu, Ciprian Porumbescu; pictorul Ion Luchian; „polihistorul” și scriitorul Bogdan Petriceicu Hasdeu, considerat „primul lingvist” de talie europeană al României, și „atâția alții” (Coșeriu 2001a: 785; 2001b: 805). Încercând să-și explice „enigma” fecundității spirituale excepționale a acestei restrânse zone geografice, Coșeriu va invoca și prezența roditoare a unor „tradiții”, „care există și care s-au păstrat acolo”, precum și a unei „atmosfera aparte care le menține” – aspecte pe care le va relaționa, între altele, și cu „anumite legături mai vechi cu restul culturii europene” (de exemplu, cu „școala latină din Polonia” ș.a.) (Coșeriu 2001b: 804-805; subl. n. – M.B.). Aspectul cel mai pregnant al cadrului original, pe care viitorul savant îl evidențiază cu deosebire, este legat însă nu atât de spațiul geografic-cultural ca atare, cât de timpul istoric cu adevărat crucial în care i-a fost dat să vină pe lume, la Mihăileni, în 9 mai 1921. Este un moment cu semnificație singulară pentru „neamul românesc” (cum își intitulează Iorga celebra revistă), moment pe care Coșeriu îl pune, ca și cei mai mulți conaționali ai săi, sub semnul metaforic al unei miraculoase și „fericite «conjunții a astrilor»”. În 1917 se prăbușește, cum se știe, Imperiul Rus, iar în 1918 se înfăptuiește ceea ce românii numesc „Marea Unire cu Patria–Mamă” a ținuturilor românești înstrăinate, între care și Basarabia, inclusiv ținutul în care se va naște, peste numai trei ani, Eugeniu Coșeriu. În mărturisirile sale târzii, învățatul nostru va considera acest moment istoric drept „*Întâiul Mare Noroc al vieții*” sale: „faptul că m-am născut în țara întregită și în acea atmosferă românească, care pentru noi părea eternă” (Coșeriu 2001a: 792). Viitorul mare lingvist va crește și se va dezvolta, într-o primă etapă a vieții sale, tocmai în acea „atmosferă” culturală românească din care s-a ivit, în numai 22 de ani, cea mai bogată și mai valoroasă „zestre” din întreaga istorie a culturii române. Mi se pare important să subliniez, în acest context, insistența lingvistului din anii târzii asupra sentimentului puternic de apartenență la matricea acestei culturi: „Ne simțeam

toți din această generație ca fiind pur și simplu români și mi se părea pur și simplu absurd că ne-am putea despărți vreodată de România și de cultura română” (*Ibidem*: 780). Acest sentiment a putut fi nutrit, la rădăcinile lui, și pe traseul intim al descendenței părinților lui dintr-o linie de înrudire care „ținuse limba română la icoană”: „eram înrudiți cu Mitropolitul Basarabiei, Gurie Grosu, care a jucat un rol important, deja ca arhimandrit în «Sfatul Țării», la prima unire din 1917-1918” (*Ibidem*: 782). În același spirit, Coșeriu își evocă părinții, cu profundă recunoștință, pentru că l-au înzestrat – nu doar cu geniu nativ, am spune noi!, ci și – cu prețiosul tezaur al „*dragostei de carte și al credinței în Dumnezeu*”. Aceste valori axiale au fost „răsădite” în prundul primar al conștiinței sale și l-au călăuzit, ca vectori de profunzime, nu doar ai conduitei și ai verticalității sale morale exemplare, ci și ai formării sale intelectuale neobișnuit de temeinice. Ele răzbat, în orice caz, și în „*setea de universalitate*” pe care și-o recunoaște cu toată onestitatea de cuget, în anii senectuții, ca originând în acest cadru și „ghidându-i”, apoi, din adâncime, ansamblul activității și al manifestărilor vieții sale intelectuale.

Rolul cel mai pregnant pentru întreaga sa dezvoltare ulterioară l-a avut însă, fără îndoială, cum va sublinia mereu el însuși, „**școala românească**” a timpului, pe care o consideră pilonul esențial pentru formarea sa intelectuală. Educația primită mai întâi la Școala din Mihăileni, continuând cu studiile medii la Liceul „Ion Creangă” din Bălți și culminând cu primul an de studii la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași i-a jalonat tânărului „învățăcel” dintâiul traseu al unei deveniri spirituale care îl va înscrie, ulterior, între cei mai importanți intelectuali ai vremii sale. Pentru a evalua corect amplitudinea „ecoului” real și profund al educării conștiinței sale în aceste instituții, trebuie pornit de la adevărul foarte important – subliniat răspicat de Coșeriu! – că școala românească dintre cele două războaie era, într-adevăr, o „*școală excepțională*”. Gradul înalt de exigență în educația sa formatoare s-a manifestat, cum atestă mărturisirile lingvistului, încă de la nivelul primar și liceal. Într-o formulare generală, învățământul românesc din Basarabia s-a dovedit, la aceste nivele, pentru tinerii din generația lui, „în același timp, sever și solid, poate tocmai pentru că aparținusem unui alt imperiu și trebuia să ne reintegrăm prin școală” (Coșeriu 2001b: 795; subl. n. – M.B.). Sursele documentare de până acum evidențiază și certifică acest aspect, în

biografia intelectuală coșeriană, în primul rând, *din unghiul neobișnuitei extensiuni și al extraordinarei varietăți domeniiale* în care a fost cultivată setea sa de cunoaștere, precum și al numărului neobișnuit de limbi învățate în întreaga perioadă a studiilor sale românești. Considerații mai recente atrag cu îndreptățire atenția și asupra „legăturii directe dintre educația primită de copilul și adolescentul Coșeriu și împlinirea ulterioară a fulminantei cariere coșeriene”, cu mențiunea că numai această legătură „face să se înțeleagă fabulosul său destin planetar” și că, în absența ei, acest destin „nu ar fi putut să se îplinească” (Munteanu 2016: 11-12). Aprofundând acest fir investigațional, am încercat să argumentez – pe baza unei considerări interpretative analitice a numeroaselor mărturii coșeriene și a fondului documentar biografic disponibil până în prezent – teza că, în cadrul studiilor sale la „liceul de elită” din Bălți și la Universitatea din Iași, se produce *orientarea fundamentală* a conștiinței viitorului savant, atât în sensul **conturării domeniului propriu al cercetării sale științifice originale**, cât și în sensul de **emergență a nucleului conceptual** pe care se va clădi întregul edificiu teoretic al *concepției ‘integralismului lingvistic’*.

Delimitarea în *extensiune* a viitorului domeniu de cercetare se produce, cu certitudine, încă la sfârșitul studiilor liceale. Această perioadă este caracterizată, în primul rând, prin multitudinea intereselor de cunoaștere ale tânărului elev, pe care – cum ni se probează în volumul recent al lui T. Popovici – „îl interesau deopotrivă științele reale și [cele] umaniste” și care obținuse, în ultima clasă, premiul I pe țară la Concursul național de geografie (Popovici 2016: 47). Încă din perioada liceului se atestă, fără dubiu, și o focalizare netă a intereselor sale „științifice”, într-un sens care anticipează dezvoltarea activității sale ulterioare. Un fapt semnificativ în această privință poate fi surprins într-un detaliu biografic care, la prima vedere, ar putea părea minor și fără semnificație aparte: deși în urma amintitului premiu la geografie, celebrul profesor Simion Mehedinți îi oferise o bursă pentru anul I de studii la Facultatea de Geografie a prestigioasei Universități din București, tânărul elev de la Liceul „Ion Creangă” din Bălți („copil sărac!”) a avut puterea să refuze această generoasă ofertă. Explicația recentă a harnicului biograf basarabean că „Eugen era pasionat de limbă și literatură” (Popovici 2016: 55) este corectă, însă incompletă. Ea apare precizată, de altfel, într-o mărturisire crucială (consemnată într-un alt context):

în această perioadă, tânărul licean ajunsese la **„ideea de a se ocupa de filologie, în sensul larg al cuvântului, adică de literatură, de lingvistică și de istorie”** (cf. Popovici 2016: 57-58; subl. n. – M.B.). „Ideea” a avut forța directoare de a-l convinge pe tânărul Eugeniu să se înscrie la secția Filologie modernă, din cadrul Universității din Iași. Viitorul student nu va urmări, desigur, la Iași, calificarea științifică într-o „filologie” înțeleasă în sensul formal și pozitivist, impus ca dominant pe plan european în secolul al XIX-lea, ci va aspira spre o filologie pe care o credea nouă (cel puțin la noi), *cu un profil mult mai vast și orientată, primordial, spre un „conținut” istoric-cultural*: „Mă gândeam la o filologie mult mai vastă, care conține și istorie, și istoria culturii și cultura în general, folclor ș.a.m.d.” (cf. Coșeriu 2001a: 782; Coșeriu 2001b; subl. n. – M.B.). Această „filologie”, în sens larg, centrată, în primul rând, pe studiul „literaturii, limbii și istoriei” nu exista, desigur, ca disciplină unitară, legitimată în sistemul de învățământ universitar românesc, cu toate că ea fusese deja anticipată în cercetările lui B. P. Hasdeu, la Iași și, apoi, la București, sau ale lui S. Pușcariu la Cluj – savanții pe care Coșeriu îi va considera, până la ultimele sale confesiuni, drept *singurii lingviști români care au contribuit la „progresul teoretic al disciplinei” lor la nivel european* (Coșeriu 1992d; Coșeriu 1996a; Coșeriu 1996b ș.a.). Tânărul Coșeriu va dobândi însă, cu siguranță, în mediul universitar și literar al Iașului din anii 1939-1940, *orientarea sa proprie, și comprehensiune* în privința domeniului înspre care aspira. O analiză atentă a textelor publicate de el, în această perioadă, în „Jurnalul literar” al lui George Călinescu (la care își începuse colaborarea încă din liceu) și în revista „Arhiva” din Iași, poate atesta, fără îndoială, semnele doveditoare nu numai pentru **„un început de integrare în cultura română”**, ci și pentru prefigurarea orientării în care se va dezvolta, ulterior, întreaga sa operă științifică. Prin coroborarea unei asemenea analize cu mărturisirile din anii târzii se vor putea circumscrie, fără dubiu, acele „idei încă nebuloase, mai mult sau mai puțin vagi”, despre care Coșeriu susține, în repetate rânduri, că le avea „încă de la început” și care alcătuiesc, de fapt, însuși **nucleul originator** al *concepției* sale științifice. Ele se referă, în primul rând, la **„această unitate de limbă, cultură și istorie”**, la care mărturisește că se „gândea” mereu, încă înaintea studiilor din Italia și a „cristalizării” concepției sale la Montevideo (Coșeriu 1992b; Coșeriu 1992c). Rolul coagulant în acest proces genetic l-a avut, fără

îndoială, intuiția sa fundamentală asupra „naturii creative a limbajului și a locului acestuia printre celelalte activități umane”, despre care mărturisește revelator că „exista deja”, în momentul în care a scris „primul studiu stilistic despre Ion Barbu” (publicat la Milano, în 1949) și care contribuise, fără îndoială, în mod decisiv la cimentarea conglomeratului său ideatic originar al „unității filologice” și la deschiderea spre fundamentarea cea mai adâncă, la nivel filosofic, a concepției care stă la baza întregii sale opere. Fără a putea urmări, aici, articularea coerentă a acestei deschideri, voi sublinia doar că acest adevăr crucial privind nucleul genetic al concepției „integrale” este confirmat tranșant și în cele două volume de interviuri, realizate mai întâi în România, de către cel mai important discipol al său din București, Nicolae Saramandu, și apoi în Germania, la Tübingen, de către Johannes Kabatek și Alfredo Murguía. Primul reper situează acest „adevăr” între acele „i d e i”, pe care Coșeriu le avea din România, „mai mult sau mai puțin vagi, așa mai mult ca intuiții” și care i „s-au clarificat”, apoi, în Italia: „ideea mea fundamentală a fost [*a existat*] de la început și, de aceea, concepția s-a dezvoltat, apoi, așa spune eu, în mod coerent, și nu s-a dezvoltat, așa spune chiar că s-a desfășurat, s-a manifestat, deși era conținută *in nuce* de la început” (Coșeriu 1996a: 10-11, 13; subl. n. – M.B.). Volumul german certifică aceeași afirmație, decisivă pentru biografia spirituală a lui Coșeriu și a operei sale, sub forma unei *metafore*, i-aș spune *revelatoare*, care indică faptul că „rădăcinile trunchiului concepției” sale își trag seva dintr-un moment anterior studiilor italiene, cu precizarea că *manifestarea* acestora se „vădește” în „aplicația sa asupra poeziei lui Ion Barbu” (Kabatek & Murguía 1997: 144). În sfârșit, trebuie observat că și cea de-a doua dimensiune fundamentală care constituie nucleul ideatic al concepției coșerieniene se ivește în această perioadă și că ea vizează chiar „**genul de știință**” pe care Coșeriu îl intuia deja ca adecvat în studiul asupra noului „obiect” al „științei integrale” prefigurate. Problema acestei dimensiuni va fi elaborată frontal cu ocazia decernării titlului *doctor honoris causa* la Cluj, din 1992. Reluând un motiv anterior, expus la Granada în 1994, savantul nostru va insista, acum, că școala românească i-a dat, „mai întâi”, nu numai „setea de universalitate”, ci și „principiile” pe care le-a „formulat explicit mult mai târziu”, dar care l-au „ghidat [ulterior] mai mult sau mai puțin intuitiv” în întreaga sa activitate (Coșeriu 1992a: *passim*; 1996b: 598-600).

Dimensiunea centrală a procesului de integrare a lui Eugeniu Coșeriu în știința și cultura română poate fi descoperită, fără îndoială, încă din **momentul istoric** (pe care l-am numit) ‘**critic**’ al acestui proces (*supra*). Acest „moment” se manifestă pregnant în perioada anilor 1950-1990 ai secolului trecut și el nu a fost supus, până în prezent, după cunoștința mea, unei examinări sistematice și aprofundate. Împărtășesc convingerea că se pot schița, totuși, coordonatele definițiilor ale momentului vizat pornind, ca și în prima secvență, de la prețiosul corpus de convorbiri, dialoguri și mărturisiri, consemnate în deceniul „întoarcerii acasă”, de după aprilie 1992, în urma fructuoaselor întâlniri cu intelectualii români din numeroase centre universitare ale țării (Cluj-Napoca, Iași, Constanța, București, Timișoara, Sibiu, Suceava ș.a.) și ale „patriei [sale] mici” (Chișinău, Bălți). Imaginea globală a contextului cultural românesc, examinat acum, contrastează, firește, puternic cu „cadru ideal” al „începutului de integrare” schițat anterior, în primul rând prin absența tonusului participativ și prin distanțarea perspectivei hermeneutice adoptate de autor. Coșeriu tratează, acum, cu deplin temei, tema „integrării [sale] adevărate” în cultura română ca pe una care „*nu se pune ca problemă din punctul [său] de vedere*”, întrucât el a „înțeles de la început că *a face cultură română înseamnă a face cultură universală*” (Coșeriu 2001b: 809; subl. n. – M.B.). „Problema” se legitimează și se justifică, principial și istoric, numai din unghiul de vedere al culturii române a timpului, care este pusă în fața exigenței de a integra valorile universale create de un exponent al ei, în afara hotarelor țării și, după cum bine se știe, „averea” culturală nu *se moștenește*, ci *se cucerește*. Privind lucrurile din acest unghi, aspectul cel mai direct și mai șocant care se înfățișează reflecției evaluatoare este cel al **decalajului istoric** ce se înregistrează, în această perioadă, între *recunoașterea și aprecierea operei coșeriene pe plan internațional, pe de o parte, și receptarea ei în cultura română a epocii, pe de altă parte*. Mărturisesc că acest aspect este cel dintâi care m-a izbit și pe mine, cu strania lui evidență, chiar de la prima întâlnire cu adevăratul continent coșerian, și că el a constituit, apoi, ținta celei dintâi întrebări pe care i-am adresat-o marelui savant la venirea sa în țară, în aprilie 1992⁶. Răspunsul lui Coșeriu, în aparență foarte simplu, schițează, în realitate, o cartare esențială a momentului istoric de criză în integrarea operei sale în România, cartare pe care o va relua și dezvolta, apoi, în diverse alte contexte ale ultimului său

deceniu. Lingvistul propune tratarea acestei probleme fundamentale a culturii române într-o perspectivă motivațională complex articulată, de-a lungul a trei coordonate definitorii, situate la nivele diferite: la nivelul mai general al istoriei est-europene ca atare, la un nivel particular caracteristic culturii române și la nivelul specific al confruntării cu individualitatea operei sale științifice (Coșeriu 1992b). Voi puncta această perspectivă evaluativă prin doar câteva elemente invocate de savant și relevante pentru ansamblul explicației sale istorice.

Problema eșecului „integrării adevărate” în această perioadă apare tratată prin circumscrierea unui complex motivațional indicat, „mai întâi”, generic și eliptic, prin „motivele pe care le știm cu toții, adică vremile prin care a trecut România” (Coșeriu 1992a: 811). Credincios viziunii sale filosofice asupra devenirii istorice a vieții culturale și a imperativului său, derivat din aceasta, de a „**nu confunda**” acest spațiu, funcțional autonom, cu cel al vieții politice, lingvistul nostru nu se va referi, însă, la „vremile prin care a trecut România” în modul obișnuit. Considerațiile coșeriene refuză, din capul locului, adoptarea unei perspective global-nediferențiate și esențial reduționiste, derivate dintr-o situație simplistă a culturii românești a epocii sub zodia intruziunii factorului politic și a impunerii *din afară*, a unei ideologii neprielnice libertății și creativității spirituale în ansamblul ei. Recunoscând, fără îndoială, ca și Mircea Eliade, „adâncimea” acțiunii de politizare a vieții culturale românești din primele decenii ale perioadei considerate, Coșeriu propune o abordare specifică și atent nuanțată a realităților intelectuale *concrete*, pe care le evaluează chiar din unghiul de vedere al modului în care a fost receptată propria sa operă în această etapă istorică. Relevant pentru modul de abordare coșerian mi se pare chiar felul în care lingvistul întâmpină o considerație a mea, din convorbirea inițială menționată, privind „bariera” decisivă care s-a putut interpune în calea „ideilor sale” în această privință: întrucât aceste idei „nu se potrivesc deloc cu o teorie de tipul marxist, de exemplu, în ce privește esența limbajului”, sugeram direct că „*paravanul unei anumite ideologii în teoria limbajului*” ar putea explica fenomenul global al crizei integrării și al decalajului istoric vizat (*Ibidem*: 812). Coșeriu respinge politicos o generalizare în acest sens, aducând în discuție cazul, de relevanță hotărâtoare, al modului în care a fost tratată cartea sa „cea mai importantă”, *Sincronie, diacronie și istorie*, în Uniunea Sovietică –

pe de o parte, și în România – pe de altă parte. Pe scurt, în ambele țări viața culturală era dominată, cum se știe, la fel de net, de filosofia și ideologia marxistă și, conform generalizării simplificatoare propuse, ar trebui să presupunem, așadar, că acțiunea de „barare” a ideilor sale s-a manifestat în mod identic sau cel puțin esențial asemănător în ambele contexte culturale. Realitatea concretă infirmă însă în mod categoric o asemenea extrapolare, atât sub aspectul „recunoașterii” valorice a capodoperei coșeriene, cât și sub cel al receptării ei integrative în noile contexte. Lingvistul nostru subliniază, astfel, că cea dintâi traducere a cărții în discuție s-a publicat, de fapt, la scurt timp după ediția spaniolă originală de la Montevideo (1958), în 1963, tocmai în limba rusă, la Moscova, și anume în cadrul colecției academice de prestigiu dedicate operelor internaționale „înnoitoare în lingvistică” (*Novoe v lingvistike*). Mai mult, cartea este introdusă, cum observă Coșeriu, printr-o „prefață foarte marxistă”, în care un important lingvist rus al epocii, V. A. Zvegînțev, recunoștea deschis că „și noi, marxiștii, avem de învățat de la această teorie” (Apud Coșeriu 1992a: 812). Or, situația se prezintă radical diferit în contextul culturii române. Traducerea și editarea acestei capodopere a lingvisticii moderne s-a putut realiza la noi numai după aproape 40 de ani de la ediția princeps din Montevideo, în 1997 (!), și trebuie adăugat, în sprijinul argumentării lui Coșeriu, că evenimentul nu s-a produs aici ca urmare a vreunei acțiuni strategice a Academiei Române sau a vreunei universități ori societăți științifice din țară, ci este rezultatul efortului singular și al devoțiunii exemplare manifestate de Nicolae Saramandu⁷. Continuând linia argumentării coșeriene, voi menționa că traducerea și publicarea capodoperei sale în limba rusă la Moscova a generat, în fosta Uniune Sovietică, un semnificativ curent de dezbateră a problematicii sale teoretice și de valorizare originală a unor concepte fundamentale promovate de „eminentul” ei autor⁸. Prin comparație, nu putem consemna niciun ecou de asemenea anvergură în România, nici măcar după apariția atât de târzie a cărții în discuție.

Cazul invocat mi se pare edificator pentru modul în care trata Coșeriu problema „vremilor prin care a trecut România” și a „circumstanțelor așa de ciudate” care atestă, de fapt, eșecul integrării operei sale în cultura noastră din perioada vizată. Concluzia indusă din considerarea destinului diferit al capodoperei sale în cele două arii est-europene îl

conduce, inevitabil, într-o primă instanță, pe lingvistul nostru, spre o sentință dureroasă pentru cultura română a vremii: „**s-ar fi putut și aici să se adopte cel puțin aceeași atitudine ca în Uniunea Sovietică**” (Coșeriu 1992a: 812; subl. n. – M.B.) Cu toate acestea, Coșeriu își amendează, imediat, această primă sentință, prin recursul la un complex de *circumstanțe atenuante* de specială relevanță pentru întregul proces. El se vede nevoit să recunoască astfel faptul că, „în general, cultura rusă, mai ales la centrul puterii, a fost mult mai deschisă decât cultura din celelalte țări așa-zise «socialiste»” – recunoaștere pe care o sprijină pe o explicație istorică lapidară, ce merită să fie reținută în întregime: „Acolo, fiind la centru, savanții și oamenii de cultură *se temeau mai puțin și puteau justifica acest interes* [pentru noile dezvoltări din știința internațională occidentală] *mult mai bine*, pe când în celelalte țări, ce depindeau mai mult sau mai puțin de acest centru, *nu se mai făcea și discuția cu ceilalți, adică cu «opозиția» culturală*, fiindcă se înțelegea că aceasta a fost făcută deja în Uniunea Sovietică și că aici li se dădea baza sigură și «definitivă», din punct de vedere teoretic, pentru a continua studiile concrete” (Coșeriu 1992a: 812-813; subl. n. – M.B.). Cum reiese limpede din formularea sa pătrunzătoare, problema „integrării” în această epocă istorică trebuie considerată, în primul rând, prin raportare la statutul și „sarcinile” considerabil diferite ale „savanților și oamenilor de cultură” din cele două sfere culturale. „Deschiderea” mai mare din sfera sovietică are ca temei statutar poziția ierarhică de supraordonare care li se atribuie, ‘din principiu’, exponenților ei în raport cu cei din România, de exemplu. Prin asumarea, cel puțin convențională, a poziției lor proprii în această ierarhie transculturală, oamenii noștri de cultură nu puteau să se substituie, așadar, autorității de la „centru”, căreia îi revenea – într-un fel de ‘distribuție internațională socialistă a muncii’, tacit acceptată – sarcina, *de jure și de facto*, de a „purta discuția” cu curentele inovatoare, inclusiv cu „opозиția culturală” occidentală, și de a furniza „baza sigură și «definitivă», din punct de vedere teoretic” a studiilor concrete din domeniul științelor socio-umane.

Întregul complex motivațional, definitoriu pentru cazul concret al confruntării cu înnoirea radicală a acestui domeniu – prin reînțemeierea coșeriană a științei limbajului ca știință centrală a *culturii* (și nu a unui simplu „instrument de comunicare socială”, cum impunea dogma marxistă) – ar trebui serios aprofundat, desigur, și prin considerarea

complementară a factorilor reperabili la nivelele adiționale distinse de lingvistul nostru. Răspunzătoare pentru eșecul integrării în această perioadă nu este numai „**teama de a greși**” – care a putut fi, după toate probabilitățile, *mai mare* la oamenii noștri de cultură, *chiar la „vârful puterii”*. Răspunzătoare pentru eșecul integrării în România acestei perioade se dovedește și atitudinea *de neîncredere față de valorile proprii*, pe care lingvistul o sesizează ca „*permanentă într-o cultură încă în dezvoltare și într-un sens tânără*”, cum este a noastră, asociată cu „*tendința de a se teme de valorile naționale, de a le recunoaște numai când ele au fost recunoscute și s-au afirmat deja puternic în străinătate*” (Coșeriu 1992a: 811). Această „*dimensiune*”, pe care savantul o consideră „*poate caracteristică pentru cultura română*”, se conturează, fără îndoială, mai pregnant, în *a doua jumătate a perioadei critice analizate*, i.e. în epoca cunoscutei „*deschideri a culturii române spre valorile spirituale europene occidentale*” – începută în preajma anului 1970. În această etapă se afirmă și tendința de discreditare a efortului de „*afirmare a valorilor românești*” și de a „*prefera ca ghiduri mai curând anumite concepții dezvoltate în străinătate sau care sunt la modă într-o anumită țară, de exemplu în Franța (mai ales)*” (Coșeriu 1992a: 811; Coșeriu 2001a: 786 ș.a.). Coșeriu pune pe seama manifestării acestei tendințe întregul curent „*antitraditionalist*” – ce se va amplifica de fapt în perioada imediat următoare coterurii istorice din 1989 –, care va influența și el, în bună măsură, modul în care a fost tratată opera sa în contextul cultural românesc. Dintre aspectele concrete, invocate frecvent în această privință, rețin ca deosebit de semnificativă referința sa expresă la prezentări panoramice de anvergură, realizate în România în domeniul lingvisticii, pe de o parte, și în cel al teoriei literare, pe de altă parte, în care contribuțiile sale concrete apar total ignorate sau chiar atribuite unor personalități ori curente „*la modă*”, dar „*mai mult sau mai puțin trecătoare*”⁹.

În sfârșit, deficiența fundamentală în receptarea ansamblului operei coșeriene în România perioadei vizate trebuie pusă în legătură cu complexul motivațional cel mai profund pe care savantul îl distinge în procesul integrării sale culturale și științifice. În formularea lingvistului însuși, explicația cea mai adâncă pentru dificultatea receptării și pentru decalajul temporal al procesului de integrare a operei sale trebuie căutată în însuși „*terenul principal de cercetare [al său] și terenul*

de la care [pleacă] pentru a deschide, cu aceeași cheie, și alte domenii ale culturii” (Coșeriu 1992a: 812). În primul rând, lingvistica și teoria limbajului „au mai puțină răspândire publică și sunt mai puțin «la modă» decât alte aspecte ale culturii”, cum ar fi, bunăoară, domeniul literar sau domeniul filosofic general. Teoria limbajului și lingvistica generală se bucură, evident, de „mai puțin interes” și mai puțină „accesibilitate”, ceea ce poate explica, fără îndoială, și dificultatea mult mai mare, de ‘principiu’, pentru integrarea în mediul cultural românesc a operei științifice a lui Coșeriu, în comparație cu operele altor mari creatori români „care s-au realizat în străinătate”, cum ar fi Eugen Ionescu, Mircea Eliade sau Emil Cioran (menționați frecvent de lingvistul nostru și situați în această ordine pe scara sa valorică – Coșeriu 1999: 580; Coșeriu 2001a: 786; Coșeriu 2001b: 806). Situația mi se pare cu atât mai păguboasă pentru noi, cu cât creația științifică a lui Coșeriu s-a înscris, chiar de la începuturile ei, cum am văzut, în proiectul global al unei fundamentări științifice unitare și „integrale” a domeniului umanoarelor și ea se revelează, astăzi, tot mai pregnant ca vizând chiar nucleul central al reîntemeierii teoretice a întregului domeniu al disciplinelor culturale.

Sintetizând cele două ‘momente’ punctate în prezentarea de față, se poate conchide că, împreună, acestea schițează cadrul istoric general în care trebuie înscris și evaluat procesul de integrare a lui Eugeniu Coșeriu în lingvistica și cultura română. Acest cadru nu include, evident, momentul actual – desigur, hotărâtor pentru finalizarea, sub raport strict științific, a procesului de ansamblu vizat –, dar ne ajută să înțelegem exigențele de principiu și perspectivele de viitor ale integrării operei coșeriene. Pentru a deschide, doar, noul orizont problematic, mi se pare că orice efort hermeneutic se cuvine să pornească, și de data aceasta, de la ghidul orientativ oferit chiar de lingvistul nostru. Judecata sintetică, formulată în ultimele mărturisiri ale vieții sale, mi se pare că situează întreaga dezbatere la un nivel de exigență și gravitate excepțională: „din punctul de vedere al culturii românești, nu pot spune că aș fi fost cumva integrat, fiindcă, în realitate, eu nu am pătruns în cultura română, nici măcar în lingvistica română” (Coșeriu 2001a: 787; subl. n. – M.B.); „Nu sunt deloc mulțumit de repercusiunea concepției mele și a activității mele în România, unde s-au urmat tot felul de orientări mai mult sau mai puțin trecătoare

și nu s-a înțeles, în realitate, care este sensul activității mele” (Coșeriu 2001b: 809; subl. n. – M.B.). Verdictul extrem de sever, exprimat în aceste contexte ‘cvasi-testamentare’, nu a rămas, desigur, fără ecou în conștiința lingviștilor și a oamenilor de cultură români¹⁰. Convingerea mea este că judecata lui Coșeriu își păstrează și astăzi întreaga semnificație și actualitate culturală, ea trebuind să fie asumată, cu deplină exigență, chiar *din unghiul aspectelor fundamentale invocate în argumentarea savantului nostru*. Este adevărat că în această perioadă s-au înregistrat progrese excepționale în traducerea și editarea operei sale în România –, în primul rând prin strădania profesorului Eugen Munteanu de la Iași și a colaboratorilor săi –, ceea ce ne permite să depășim ‘decalajul istoric’ și să afirmăm că, datorită acestui aport, „principalele opere coșeriene” cunosc astăzi și o versiune în limba română. Cu toate acestea, obiecția coșeriană a inexistenței unei „strategii de ansamblu”, ridicată încă în 1992 (Coșeriu 1992d), își păstrează și astăzi validitatea, așa cum observă cu pertinentță Alexandru Bantoș: „procesul de «recuperare» a moștenirii coșeriene poartă un caracter aleatoriu, lipsind deocamdată o strategie unificată, coerentă și de perspectivă a traducerii și editării operei acestuia” (Bantoș 2013: 58; v. și Oancea, Obrocea 2016: 42). Obiecția mai importantă a lui Coșeriu privind faptul că „nu s-a creat niciun curent” (Coșeriu 2001a; Coșeriu 2001b) care să dezvolte, în cercetarea românească, diversele domenii și deschideri ale lingvisticii integrale, își păstrează și ea, din păcate, în mare măsură, validitatea. Aportul substanțial, realizat la București de Angela Bidu-Vrănceanu și Narcisa Forăscu, în promovarea lexematicii coșeriene, constituie, în această privință, mai degrabă o remarcabilă excepție, ce nu s-a putut fructifica pentru ansamblul lingvisticii integrale coșeriene. În sfârșit, aspectul decisiv în sprijinul judecății esențial negative a savantului nostru, cu privire la „integrarea sa adevărată” în lingvistica și cultura română rezidă, în ultimă instanță, în observația sa crucială că „**nu s-a înțeles în realitate care este sensul activității [sale] științifice**”, articulat în ansamblul acestei opere. Savantul atestă totuși o excepție în această privință, indicând interpretarea pe care am propus-o, încă în 1988, asupra concepției sale fondatoare (Borcilă 1988), precum și curentul de cercetări, inițiat în sensul dezvoltării „studiilor integraliste” în cultura română (Coșeriu 2001b: 809).

Note

¹ Pentru a ilustra acest prestigiu, ar fi suficient să se indice doar câteva din semnele care îl atestă. Astfel, a fost ales: Vicepreședinte și, apoi, Președinte al Societății Lingvistice Europene (1969-1971), Președinte al Societății de Lingvistică Romanică (1977-1983), Președinte al Societății Internaționale de Științe Umane (1985); membru de onoare al mai multor Academii de Științe și Societăți Științifice din întreaga lume, între care: Societatea de Lingvistică din Paris, Cercul Lingvistic din New York, Societatea de Lingvistică din America, Cercul de Lingvistică de la Praga ș.a.; precum și *doctor honoris causa* al unui mare număr de universități din Europa și America.

² Dintre reputații promotori ai acestei evaluări de ansamblu privind creația sa științifică, i-aș menționa, în primul rând, pe lingviștii japonezi Takashi Kamei (1981) și Kennosuke Ezawa (1985); pe germanii Jörn Albrecht, Jens Lüdtke și Harald Thun (1988) și Hans Helmut Christman (1988); pe americanul Michael Shapiro (1988); pe franceza Colette Laplace (1994); pe spaniolii José Maria Bernardo (1995) și Jesús Martínez del Castillo (2012) ș.a.

³ Pentru o succintă aproximare de ansamblu, v. Caraman (2013) (în sp., p. 120-122).

⁴ Simpozioanele și congresele internaționale dedicate lui Coșeriu au fost organizate, până acum, în Franța, la Aix-en-Provence (2007), în România, la Cluj-Napoca (2009), în Spania, la Almería (2011), în Italia, la Udine (2013), în Germania, la Postdam (2015) și în Peru, la Lima (2017). În urma acestora, au fost publicate 8 volume de culegeri ale lucrărilor.

⁵ V. Munteanu (2016: 10-12) și *infra*; Oancea, Obrocea (2016: 63-72), unde se propune și o încadrare a semnificației momentului în ansamblul dezvoltării „integralismului lingvistic în contextul culturii române” (*passim*).

⁶ Formularea acestei întrebări nu a fost lipsită, evident, și de o anumită doză de candoare: „cum se explică faptul că o personalitate recunoscută de atâtea academii de științe din lume, de atâtea foruri științifice mondiale – și care, îngăduiți-mi, se bucură de un enorm prestigiu științific în întreaga lume – este atât de puțin cunoscută la noi?” (Coșeriu 1992a: 811).

⁷ Menționez totuși că volumul anterior de interviuri (Coșeriu 1996) a fost publicat cu sprijinul Fundației Culturale Române, conduse, pe atunci, de regretatul Augustin Buzura, iar volumul din 1997 a apărut sub egida Editurii Enciclopedice din București.

⁸ O examinare analitică și critică a acestui întreg curent a fost întreprinsă în cea dintâi teză de doctorat consacrată, în România, lui Coșeriu, de către Eugenia Bojoga, la Cluj (v. Bojoga 2000; 2003).

⁹ Se cuvine să întâmpinăm reproșul repetat adresat lui Sorin Alexandrescu de a fi ignorat total direcția hermeneutică promovată în lingvistica textului cu mărturisirea că, în momentul alcătuirii, împreună cu Mihail Nasta, a celebrei antologii privind „orientările moderne în poetică și stilistică” (1972), nu s-a putut beneficia de însăși baza orientării filosofice coșeriene (comunicare personală din 1981 – M.B.).

¹⁰ Reflecțiile prilejuite de aceste ultime mărturisiri s-au orientat în două direcții distincte: pe de o parte, s-a urmărit o atenuare a sensului lor conceptual, prin sublinierea „sentimentului dureros” încercat de savant „în momentul despărțirii de noi” (Anghelescu 2002: 12); pe de altă parte, mai aproape de spiritul mărturisirilor citate, s-a insistat asupra cerinței ca opera lui Coșeriu „să fie mai cunoscută în România: publicată, interpretată, integrată”: „Este o sarcină a noii generații” (Caragiu Marioțeanu 2004: 14).

Bibliografie

Anghelescu 2002 = Nadia Anghelescu, *Eugeniu Coșeriu, profesorul nostru*, în „Adevărul literar și artistic”, 17 septembrie, 2002, p. 12.

Bantoș 2013 = Alexandru Bantoș, *Eugeniu Coșeriu și „revenirea sa acasă”*, în „Limba Română”, Chișinău, nr. 5-6/215-216, 2013, p. 5-8.

Boc 2007 = Oana Boc, *Textualitatea literară și lingvistica integrală. O abordare funcțional-tipologică a textelor lirice ale lui Arghezi și Apollinaire*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2007.

Boc 2016 = Oana Boc, *De la funcția semnificativă la finalitatea poetică*, în Vilcu, Bojoga, Boc (eds.), 2016, p. 129-148.

Bojoga 2000 = Eugenia Bojoga, *Ideologie și lingvistică. Receptarea operei lui E. Coșeriu în fosta U.R.S.S.*, Cluj-Napoca, Universitatea Babeș-Bolyai, 2000, (teză de doctorat).

Bojoga 2003 = Eugenia Bojoga, *La théorie d'Eugenio Coseriu et la linguistique soviétique*, în Vincenzo Orioles (ed.), *Studi in memoria di Eugenio Coseriu*, Università degli studi di Udine, Centro Internazionale sul Plurilinguismo, 2003, p. 9-30.

Borcilă 1988 = Mircea Borcilă, *Eugeniu Coșeriu și orizonturile lingvisticii*, în „Echinox”, 1988.

Borcilă 2001 = Mircea Borcilă, *Eugeniu Coșeriu, fondator al lingvisticii ca știință a culturii*, în „Limba Română”, Chișinău, XI/4-8, 2001, p. 48-55.

Caragiu Marioțeanu 2004 = Matilda Caragiu Marioțeanu, *Eugeniu Coșeriu – savantul și omul*, în *In memoriam Eugeniu Coșeriu*. Extras din „Fonetica și Dialectologie” XX-XXI (2001-2002), București, Editura Academiei Române, 2004, p. 7-14.

Caraman 2013 = Viorica-Ela Caraman, *Moștenirea științifică a lui Eugeniu Coșeriu și resurecția studiilor integraliste*. Dialog cu Mircea Borcilă, în „Limba Română”, Chișinău, 5-6/215-216, 2013, p. 116-124.

Coșeriu 1992a = Eugeniu Coșeriu, *Să vorbim cu vocea noastră, însă pe planul universal al culturii*, Interviu de Mircea Borcilă, în „Apostrof”, III, 11 (30), 1992, p. 13.

Coșeriu 1992b = Eugeniu Coșeriu, *Despre drumul spre conturarea viziunii „integraliste”*, Interviu de Dora Pavel, în „Apostrof”, III, nr. 11 (30), 1992, p. 12.

Coșeriu 1992c = Eugeniu Coșeriu, *„Drumurile noi” în știință și „școlile lingvistice” din România*, Interviu de Eugen Munteanu, în „Cronica”, XXVII, nr. 12 (1286), 1992, p. 12-15.

Coșeriu 1992d = Eugeniu Coșeriu, *Cu privire la sensul înnoitor al lingvisticii integrale*, Interviu de George Bogdan Țăra, în „Analele Universității din Timișoara”, XL, 2002, p. 17-37.

Coșeriu 1996a = Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica integrală*, Interviu realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.

Coșeriu 1996b = Eugeniu Coșeriu, *Ființă și limbaj*, Interviu realizat de Lucian Lazăr, în „Echinox”, XXXVII, nr. 9-10-11, 1996, p. 3-6.

Coșeriu 1997 = Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică, 1997.

Coșeriu 1998 = Eugeniu Coșeriu, *Concepția mea despre limbaj și lingvistică și receptarea ei în diferite țări ale lumii*, în „Limba Română”, Chișinău, nr. 6, 1998, p. 13-17.

Coșeriu 1999 = Eugeniu Coșeriu, *Deontologia culturii*, în „Echinox”, XXXI, nr. 7-8-9, 1999, p. 22-24.

Coșeriu 2001a = Eugeniu Coșeriu, *Cu privire la integrarea concepției mele în cultura română*, în „Curierul românesc” II, XIII, nr. 11, (178), 2001, p. 15-19.

Coșeriu 2001b = Eugeniu Coșeriu, *Despre spiritul critic în spațiul cultural românesc*, Convorbire cu Angela Furtună.

Coșeriu 2001c = Eugeniu Coșeriu, *Integralismul ca „Program” în științele culturii*, Interviu de Constantin Severin, *text inedit*.

Faur 2013 = Elena Faur, *Integral Semantics and Conceptual Metaphor: Rethinking Conceptual Metaphor Within an Integral Semantics Framework*, în R. Fusaroli, S. Morgagni (eds.), *Cognitive Semiotics. Conceptual Metaphor Theory: Thirty Years After*, Berlin, Mouton de Gruyter, V (1-2), 2013, p. 108-139.

Kabatek, Murguía 1997 = Johannes Kabatek, Adolfo Murguía, *Die Sachen sagen, wie sie sind. Eugenio Coseriu in Gespräch*, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1997.

Martínez del Castillo 2012 = Jesús Martínez del Castillo (coord.), *Eugenio Coseriu (1921-2002) en los comienzos del siglo XXI*, Analecta Malacitana, Universidad de Málaga, Málaga, 2012.

Munteanu 2011 = Eugen Munteanu, *En guise de préface. La postérité d'Eugenio Coseriu*, în „Anuar de Lingvistică și Istorie Literară”, „Lucrările Colocviului Internațional Eugeniu Coșeriu – 90 de ani de la naștere”, (Iași – Bălți, 27-29 iulie, 2011), p. 7-13.

Munteanu 2016 = Eugen Munteanu, *Despre iubire, admirație și patriotism*, *Cuvânt înainte la Popovici 2016*, p. 10-12.

Oancea, Obrocea 2016 = Ileana Oancea, Nadia Obrocea, *Integralismul lingvistic în contextul culturii române*, în Vilcu, Bojoga, Boc 2016, p. 63-74.

Popovici 2016 = Teodor Popovici, *Marele Coșeriu – reper fundamental al lingvisticii moderne*, Chișinău, Universul, 2016.

Vilcu 2010 = Dumitru Cornel Vilcu, *Orizontul problematic al integralismului*, Vol. I. *Integralism și fenomenologie*, Cluj-Napoca, Argonaut & Scriptor, 2010.

Vilcu 2016 = Dumitru Cornel Vilcu, *Epistola întâi către coșerieni. Despre primaritatea Treității, sau despre sensul și limitele imperialismului semiotic*, în Vilcu, Bojoga, Boc 2016, p. 231-256.

Vilcu 2013 = Dina Vilcu, *Întemeierea teoretică a lingvisticii în integralism și generativism. Abordare comparativă de ansamblu cu aplicare la problematica determinării*, Cluj-Napoca, Universitatea Babeș-Bolyai, 2013 (teză de doctorat).

Vilcu, Bojoga, Boc 2016 = Dumitru Cornel Vilcu, Eugenia Bojoga, Oana Boc (eds.), *Școala coșeriană clujeană. Contribuții*, vol. I, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2016.

Tămăianu-Morita 2002 = Emma Tămăianu-Morita, *Integralismul în lingvistica japoneză. Dimensiuni – impact – perspective*, Cluj-Napoca, Clusium, 2002.

Tămăianu-Morita 2004-2005 = Emma Tămăianu-Morita, *Despre situația prezentă și viitorul integralismului în lingvistica românească*, în „Dacoromania” IX-X, Cluj-Napoca, 2004-2005, p. 61-73.

Elena FAUR

Eugeniu Coșeriu și noua direcție în studiile cognitive

E.F. – doctor în filologie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca. Activează la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române. A publicat articole în domeniile: integralismul lingvistic și poetic, semantică și semiotică cognitivă, lexicologie. În teza de doctorat propune o valorizare specifică, în perspectiva dezvoltării disciplinei a lingvisticii integrale, a principalelor achiziții științifice din domeniul metaforologiei, dobândite de mișcarea semanticii cognitive.

În lucrarea de față mă voi referi la relația actuală dintre abordarea integrală coșeriană și studiile cognitive, încercând să pledez în favoarea valorificării reciproce a celor mai importante achiziții științifice dobândite în câmpul cercetării proprii.

1. Concepția integrală coșeriană pare să furnizeze astăzi cadrul conceptual și teoretic cel mai cuprinzător pentru o „matrice” integrațională coerentă și comprehensivă a direcțiilor și teoriilor actuale din lingvistică. În sensul realizării unui astfel de „demers teoretic totalizator” (Borcilă 2001: 7), al cărui scop ultim îl constituie „unificarea conceptuală a întregului domeniu al lingvisticii contemporane” (*Ibidem*), Coșeriu a pledat, în numeroase studii¹, pentru integrarea, la cele trei paliere ale limbajului, a direcțiilor lingvistice aparent divergente, dar de mare răspândire în momentul istoric în care savantul român își trasa liniile de forță ale concepției sale. „Proiectul” coșerian al fundamentării lingvisticii ca *știință integrală a limbajului* trebuie înțeles ca un cadru conceptual de mare anvergură, menit să ofere o bază „unitară” pentru integrarea perspectivelor multiple asupra fenomenului limbajului². Valorificarea descoperirilor și

inovațiilor din direcțiile lingvistice actuale vine, astfel, în complinirea „proiectului” coșerian și în perfectă coerență cu acesta, constituind o exigență impusă de însuși tipul de lingvistică, i.e. *integrală*, avut în vedere de E. Coseriu, încă de la început.

Pe de altă parte, fiind vorba de o „unificare conceptuală” a diverselor direcții din lingvistică, în sensul clarificat de M. Borcilă, nu trebuie să înțelegem integrarea cercetărilor din aceste orientări lingvistice ca simplă „preluare” a acestora „în spiritul lor original” (Borcilă 2001: 53)³ și *incorporarea* sau înscrierea în unul dintre cele trei paliere ale limbajului disociate de E. Coșeriu. Dimpotrivă, orice integrare comprehensivă a direcțiilor actuale și/sau a unora dintre conceptele lor cardinale în lingvistica integrală nu poate fi făcută decât printr-o „reinterpretare a lor în perspectiva integrală” (*Ibidem*), i.e. pe *baza teoretică și conceptuală unitară* a lingvisticii integrale coșeriene.

2. Identificarea celor trei nivele de conținut semantic (desemnare, semnificat și sens) și distincția tranșantă operată între semnificat și desemnare îi îngăduie lui Coșeriu să afirme necesitatea fundamentării unei lingvistici a vorbirii, având ca domeniu principal o *semantică designațională*. Dezvoltarea acestui domeniu era necesară și a fost recunoscută de lingvistul român. Coșeriu a admis însă că nu există încă o lingvistică a vorbirii în general pe deplin conturată⁴. Cu atât mai puțin, subliniază Coșeriu, nu s-au întreprins încă cercetări sistematice care să „recupereze” și să studieze „contribuția cunoașterii lucrurilor la activitatea de vorbire” (Coseriu 2009 [1982]: 298). Odată cu emergența, în spațiul nord-american, a semanticii cognitive, lingvistul român a circumscris foarte ferm, în câteva lucrări⁵, „posibilitățile și limitele” semanticii cognitive, afirmând răspicat că această direcție este compatibilă cu proiectul său al unei „lingvistici a lucrurilor”. Mai ales în studiul din 1990 (v. Coseriu 2000 [1990]) el a subliniat, totodată, necesitatea reinterpretării acestei direcții „cognitivistă” pe o bază riguros lingvistică sau într-o concepție fermă asupra *semnificatului*, atrăgând atenția asupra paradoxului unei „semantici” delimitate anterior cunoașterii prin limbaj⁶. Deși prin studiile menționate Coșeriu a deschis și a indicat calea adecvată pentru explorarea contribuțiilor propuse de semantica cognitivă, o examinare sistematică prin care aceste contribuții inovative ar putea fi consolidate pe baze cu adevărat *semantice* a rămas

un obiectiv de îndeplinit „în viitor”. Propunerea inițială de apropiere a celor două orientări a fost, în general, primită cu rezerve atât în câmpul de cercetare cognitivist (vezi, de exemplu, Taylor 1999), cât și în „tabăra” urmașilor direcți ai lui E. Coșeriu (de exemplu, Kabatek 2000, 2012). În cadrul studiilor integrale, inițiate la Cluj, s-a încercat, cu toate acestea, începând cu anul 1997, o corelare a celor două direcții semantice, mai ales în ceea ce privește semantica metaforei, care să urmărească tocmai sugestiile oferite de E. Coșeriu în studiul fundamental menționat. După cunoștința noastră, Programul „Studii integrale”, inițiat de Mircea Borcilă, la Cluj, este singurul program care a promovat o examinare riguroasă și sistematică a semanticii cognitive – a conceptelor ei definitorii și a fundamentelor teoretice care stau la baza ei – în scopul reinterpretării și integrării pe bazele semantice ale lingvisticii integrale⁷. Acest fapt a fost remarcat și de Zlatev (2011: 127), care afirmă: „*However, and perhaps somewhat paradoxically, IL has only recently attempted integration with other current schools of linguistic thought such as functional linguistics (e.g. Nedergaard Thomsen forthcoming) and CL (Borcilă forthcoming; Faur forthcoming)*”.

3. Dezvoltarea și sistematizarea nucleului conceptual al teoriei coșeriene a metaforei, cuprins deja în studiul lui Coșeriu din 1952 (Coșeriu 1985 [1952]), în care se stabilesc doar „bazele teoretice” care fac posibilă „întemeierea științifică a metaforologiei” (Borcilă 2003: 55), a fost realizată de M. Borcilă, pornind de la studiul din 1997 (vezi Borcilă 1997), cu precădere în cadrul prelegerilor masterale și doctorale din ultimul deceniu. În cadrul acestui Program de „Studii integrale” am încercat și eu, în ultimii ani, să contribuim la dezvoltarea studiilor elocutionale coșeriene prin câteva lucrări și prezentări care au urmărit valorificarea, în perspectivă integrală, a conceptelor de schemă imagistică și metaforă conceptuală, propuse inițial în cadrul „teoriei metaforei conceptuale” din semantica cognitivă de orientare lakoviană (Faur 2013a, 2013b, 2013c etc.). În continuare, voi sintetiza traseul parcurs în vederea realizării acestei valorizări, punctând, în paralel, și momentele esențiale ale dezvoltării studiilor cognitive.

Este cunoscut faptul că, odată cu emergența teoriei metaforei cognitive, înțelegerea metaforei ca *fenomen lingvistic* a devenit îndelung disputată. Spre deosebire de E. Coșeriu, care deja în 1952 situa „creația

metaforică”, în sens larg, în *mediul cognitiv al limbajului* (Coseriu 1985 [1952]; vezi și Borcilă 2003), semantica cognitivă vede metafora ca un fenomen care creează conținuturi cognitive noi sau „domenii conceptuale” ale *gândirii* în cadrul unor „spații mentale”, anterioare și/sau independente de funcționarea limbajului. Datorită diferenței de abordare a fenomenului metaforic în cele două orientări, încercarea de a crea o punte de legătură între aceste perspective ‘cognitive’ și ‘non-retorice’ asupra metaforei m-a condus, în mod necesar, în primul rând la o examinare a fundalului conceptual al celor două teorii luate în considerare.

Atât formularea teoriei metaforei conceptuale în cadrul „semanticii experiențiale” (vezi Lakoff, Johnson 2003 [1980]), cât și reelaborarea ei, ulterioară, sub numele de „teoria embodimentului” (vezi Lakoff, Johnson 1999) a suscitat numeroase critici mai ales din interiorul câmpului de cercetare cognitivist. Aceste critici au vizat cu precădere pretenția de universalitate a schemelor imagistice care stau la baza metaforelor conceptuale. Un prim reper important în încercarea de evaluare a acestor noțiuni cognitiviste îl constituie volumul lui Frank et al. (2008), care grupează studiile critice ale unor cercetători cogniviști raportate la universalismul pe care se bazează teoria metaforei conceptuale și care argumentează, în schimb, în favoarea nevoii de a conecta ‘corporalitatea’ și cultura, cu alte cuvinte, în favoarea „situării socio-culturale” a schemelor imagistice și metaforelor conceptuale. În cele din urmă, cercetările întreprinse în perspectiva „situării socio-culturale” a fenomenului metaforic au convers înspre semnalarea aceleiași necesități stringente de a reevalua câteva concepte centrale ale semanticii cognitive, pe care se fundamentează principial teoria metaforei conceptuale. La o privire și o evaluare de ansamblu a acestei mișcări din primul deceniu al noului secol, s-a putut constata însă că nici această orientare „socio-culturală” nu era pregătită pentru o schimbare radicală a vechiului cadru teoretic și conceptual al semanticii cognitive. Eșecul înregistrat de reprezentanții cei mai de seamă ai acestei perspective în reconsiderarea critică a teoriei metaforei conceptuale (de exemplu, Kimmel 2005, 2008; Yu 2008a, 2008b; Zinken, Hellsten, Nerlich 2008) dovedea foarte clar imposibilitatea obținerii unui progres radical în direcția reevaluării ei printr-o „extensiune” sau o „relaxare” a conceptelor cardinale ale teoriei „corporalității” (Borcilă 2013). Rațiunea

principală a acestui eșec a constat în lipsa dezvoltării *sistematice* a unor noțiuni precum *subiectivitate, intersubiectivitate, conștiință* și, mai ales, a noțiunii de *semn lingvistic*. Pe de altă parte, acest eșec trebuie corelat și cu lipsa dezvoltării unui *cadru coerent*, capabil să explice rolul formator al limbajului și al culturii în teoria cognitivă a „corporalității” și, prin urmare, relația dialectică între cultură și corporalitate (sau ‘embodimentul’ uman). Emergența unui astfel de cadru sistematic și interdisciplinar în procesul de reconstrucție teoretică a științelor cognitive are loc abia odată cu apariția **semioticii cognitive**, dezvoltată în spațiul nord-european, cu precădere în cadrul Centrului de Semiotică Cognitivă de la Lund, avându-i drept inițiatori pe J. Zlatev și G. Sonesson. J. Zlatev pledează, în mod sistematic, pentru o „perspectivă socio-culturală” asupra „corporalității”, construită pe baze fenomenologice și hermeneutice. Astfel, autorul recunoaște conectarea „experienței corporale la lumea mai largă a culturii” (Zlatev 2009: 155), subliniind, în acest sens, rolul de fundament al limbajului pentru cultură și modul în care cultura, la rândul ei, modelează conștiința corporalității. Zorii apariției acestei noi direcții în știința cognitivă pot fi considerați anii 2006-2009. În această perioadă se anunță, în câteva studii (vezi Zlatev 2008; Sonesson 2009), „schimbarea de direcție” europeană în cercetarea cognitivă. În paralel, apare revista „Cognitive Semiotics” (2006) și se constituie Centrul de Semiotică Cognitivă de la Lund (în 2009). În prezent, așa cum afirmă Zlatev, Sonesson și Konderak (2016: 9), în capitolul introductiv la volumul conferinței Asociației Internaționale de Semiotică Cognitivă (care a avut loc în 2014, la Lund), la aproximativ „[a] decade since the appearance of the journal *Cognitive Semiotics*, the establishment of the *International Association of Cognitive Semiotics (IACS)* in 2013, and the two successful international conferences in Lund in 2014 and Lublin 2016, cognitive semiotics can hardly be characterized as an ‘emerging’ discipline anymore. It is already here”. Se cuvine să menționez aici și faptul că, în momentul fundamntării ei, această direcție a putut profita și de „descoperirea” orientării integrale, cu privire la care J. Zlatev afirma: „*linguistics would not have been in its present fragmented state, if sometimes half a century ago, it had followed the lead of thinkers such as Coseriu rather than Chomsky*” (Zlatev 2011: 132).

După înțelegerea noastră, contribuția majoră în raport cu alte orientări din câmpul de cercetare cognitivă constă în faptul că *semiotica*

cognitivă recunoaște atât autonomia funcțională a limbajului, cât și rolul fundamental al acestuia pentru cunoașterea umană. Datorită câștigurilor înregistrate în știința cognitivă, odată cu apariția acestei noi direcții, care propunea un cadru teoretic și conceptual mult mai apropiat de concepția integrală, încercarea de a valoriza teoria metaforei conceptuale în cadrele semanticii integrale a fost realizată prin raportare permanentă la munca de restructurare întreprinsă de semiotica cognitivă. Cu toate acestea, în pofida avantajelor înregistrate prin schimbarea cadrului teoretic cognitivist inițial, semiotica cognitivă nu și-a asumat încă nici ea definirea semnificațiilor lingvistice într-o perspectivă dinamică, fapt care ne-a obligat, din nou, la o reinterpretare a concepției semiotice cognitive prin prisma conceptului coșerian central de **creativitate lingvistică**. În această nouă lumină, cele trei proprietăți ale limbajului, semnalate de Zlatev (2007, 2010) – convenționalitate, reprezentationalitate, accesibilitate în conștiință – au fost reinterpretate într-un mod diferit. În privința **convenționalității limbajului** trebuie accentuat asupra faptului că această trăsătură nu vizează doar semnificatele deja împărtășite (care ar corespunde, în lingvistica descriptivă, mai degrabă, punctului de vedere al tradiției sau competenței), ci vizează mai ales *creația* de semnificate istorice comune. În acest sens, tradiția lingvistică nu preexistă activității de vorbire, ci emerge și este constituită doar **în** și **prin** activitatea lingvistică însăși. **Proprietatea reprezentationalității** se impune a fi corelată cu poziția humboldtiană potrivit căreia limbajul este constitutiv pentru cunoașterea și conștiința umană. În fapt, ignorarea **principiului creativității** ca principiu explicativ pentru întreaga activitate de vorbire este factorul determinat pentru eșecul înregistrat în rezolvarea problemei privind statutul esențial al limbajului și, implicit, al metaforei, atât în cadrul semanticii, cât și în cel al semioticii cognitive.

Poziția noastră critică la adresa teoriei metaforelor conceptuale a vizat, cu prioritate, asumția pe care se bazează această concepție cu privire la precedența sistemului conceptual în raport cu „activitatea” bazică prin care, în realitate, sistemul însuși este creat. Chiar dacă, inițial, G. Lakoff și M. Johnson își propuneau explicarea *procesului* metaforic designațional, investigația lor s-a focalizat, cel mai adesea, asupra unor aspecte precum convenționalitatea și sistematicitatea metaforelor, și nu asupra „emergenței” acestora ca atare. Dat fiind însă că metaforele

au fost văzute ca *entități pre-existente, independente* în raport cu *activitatea de vorbire*, înmagazinate în memoria de lungă-durată, teoria lor de esență psihologizantă nu a fost capabilă să capteze sau să „modeleze” însuși actul creativității metaforice.

Acest aspect al teoriei lakoviene a fost criticat din interiorul științei cognitive de J. Zlatev, în studiul său de întâmpinare a semanticii integrale coșeriene (vezi Zlatev 2011). Folosindu-se de matricea semantică a lingvistului român în interpretarea proprie, autorul încearcă să împace o concepție pre-lingvistică a metaforei conceptuale (Lakoff, Johnson, Grady) – despre care afirmă că ar ține de planul universal coșerian⁸ – cu o concepție în care metafora este văzută ca un fenomen discursiv (Zinken) – sau, în interpretarea lui J. Zlatev, aparținând planului istoric coșerian. Autorul conchide că ambele concepții ar putea fi corecte și că greșeala lui G. Lakoff ar consta, de fapt, într-o incapacitate de a înțelege „cartările” metaforice drept „analogii”⁹ și, prin urmare, ca „proces” în sens coșerian. Încercarea lui J. Zlatev de a recupera aspectul creativ al metaforei prin termenul de „analogie” propus este și ea sortită eșecului, deoarece „procesualitatea” pe care o reclamă autorul în „cartarea” metaforică nu este decât rezultatul schimbării perspectivei de la momentul static, la momentul dinamic al proiecției, dar cu menținerea aceleiași asumții privind antecedenta conținuturilor de conștiință în raport cu creația însăși a acestora.

4. În cadrul Programului „Studii integraliste”, în ultimul deceniu a fost deja acceptată ideea semanticii cognitive de orientare lakoviană privind „proiecția” (sau „cartarea”) trans-domenială a „imaginilor”, dar ea a fost reinterpretată ca având loc între două conținuturi *lingvistice*. Integrarea metaforei ca un fenomen lingvistic reprezintă, indubitabil, contribuția majoră a lui E. Coșeriu pentru întreaga discuție actuală asupra metaforei. Mai ales în cadrul cercetărilor de semantică cognitivă, acest nivel este absent, în totalitate, din dezbaterile privind *mediul specific* de manifestare, *locul* și *rolul* acesteia în cunoașterea umană.

În ultimii ani, cercetările din lingvistica cognitivă au scos la iveală necesitatea unei reevaluări a poziției cognitive în ceea ce privește încadrarea metaforei ca fenomen de natură conceptuală. Astfel, în 2013, într-un număr special din „Journal of Cognitive Semiotics”, dedicat celor mai recente dezvoltări ale teoriei metaforei conceptuale și

întitulat: *Conceptual Metaphor: 30 Years After*, s-a putut constata, nu fără surprindere, că atunci când sunt studiate metaforele în limbaj sau metaforele discursive, cum au mai fost numite, rezultatele cercetărilor empirice scot în evidență existența unor diferențe substanțiale ale acestora în raport cu metaforele conceptuale. Acest fapt i-a condus pe mulți dintre cercetătorii din tabăra cognitivă (Gibbs 2013; Evans 2013; Deignan, Cameron 2013 etc.) la concluzia că, pe lângă metafora conceptuală, trebuie cel puțin recunoscută existența unui alt tip de metaforă – „metafora discursivă”. Chiar dacă aceste studii nu urmăreau să demonstreze faptul că metafora este, *în mod primar*, un fenomen lingvistic, credem că direcția în care se îndreaptă astăzi metaforologia cognitivă se apropie tot mai mult de ideea unei reevaluări a poziției infrasemantice în care a fost plasată metafora inițial de G. Lakoff și M. Johnson. Desigur, atâta vreme însă cât orientările recente din știința cognitivă își propun să clarifice doar statutul metaforei discursive în raport cu metafora conceptuală lakoviană și, astfel, să nuanțeze numai anumite teze mai puternice ale teoriei metaforei conceptuale, semantica integrală coșeriană va trebui să vină, în continuare, în sprijinul rezolvării pozițiilor conflictuale din cadrul acestor dezbateri. Menționez, aici, doar în treacăt, faptul că focalizarea asupra metaforelor discursive a orientat și a îndepărtat discuția, în multe cazuri, de la definirea metaforei drept *creație de conținuturi cognitive*, cum se propusese originar în cadrul semanticii lakoviene, la definirea ei în sensul tradițional retoric, *ca funcție a limbajului în uz, prin care „vorbitorii își exprimă intențiile comunicative” cu ajutorul instrumentului numit limbaj* (a se vedea, mai ales, Evans 2013; Deignan, Cameron 2013 etc.).

Există însă în acest volum o contribuție cognitivă care pare să se apropie mult de sensul în care au fost dezvoltate ideile coșeriene privind „creația metaforică în limbaj”, în cadrul Studiilor integraliste, de către Mircea Borcilă. Această contribuție îi aparține Gabrielei Sauciu. Autoarea ajunge, în studiul său, la concluzia că metafora emerge „*as a [basic] need for expressiveness*” în vorbire (Sauciu 2013). Elaborând planul universal al matricii coșeriene și identificând trei paliere semantice ale vorbirii expresive în plan universal, profesorul nostru clujean – pe care Eugeniu Coșeriu l-a numit, de repetate ori, „cel mai bun cunoscător” și „interpret” al gândirii sale – a subliniat în multe rânduri (Borcilă 2003, 2013 etc.) faptul că „expresivitatea” este chiar funcția

metaforei *în limbaj*. Vorbirea expresivă corespunde unor necesități umane mereu noi de a (se) exprima, prin conținuturi create în intersubiectivitatea vorbirii, atât pe sine, cât și ineditul experienței și de a împărtăși aceste conținuturi cu ceilalți vorbitori. În acest sens, procesul metaforic din limbaj este orientat înspre *specificare semantică* a anumitor aspecte concrete ale experienței noastre.

5. În concluzie, continuarea acestui dialog între cele două tradiții diferite de cercetare din lingvistica actuală poate veni în avantajul ambelor direcții discutate, dar mai ales, poate constitui un pas important în progresul cercetărilor privind metafora în limbaj. Semantica integrală a exploatat, până în prezent, în mod avantajos, câștigurile semanticii cognitive, stabilind contribuția importantă a acestei direcții la descrierea mecanismului *designării metaforice*. Dat fiind tipul de proiect pe care și l-a asumat Coșeriu, și anume de a pune bazele unei *științe integrale a limbajului*, consider că este sarcina noastră, a urmașilor lui Coșeriu, *de a implica activ această concepție* în dezbaterea actuală de pe plan internațional asupra mediului de manifestare, statului și rolului metaforei în limbaj. La rândul ei, orientarea cognitivă, în ansamblu, ar putea profita, cu certitudine, de cadrul teoretic al concepției coșeriene pentru a rezolva pozițiile conflictuale pe care se situează și astăzi în explicarea fenomenului metaforic.

Note ■ ¹ Vezi, de exemplu, Coșeriu (1985 [1971]; 1985 [1972]; 1985 [1976]; 1991 [1977] etc.).

² Acest aspect este subliniat și de urmașul său la Catedra de la Tübingen, J. Kabatek: „*In Wahrheit aber ist die Vorschlag einer Integralen Linguistik ein hochgradig ernst zu nehmendes und viel umfassenderes Projekt, bei dem es darum geht von einem gemeinsamen Gerüst linguistischer Forschung auszugehen und ein genaues Bewusstsein dafür zu entwickeln, an welcher Stelle des Gebäudes jene Einzeldisziplin arbeitet sowie diese jeweils auf das Gesamte zu beziehen*” (Kabatek 2000: 202).

³ În sensul preluării implicite și a cadrului conceptual și teoretic pe care aceste direcții se fundamentează.

⁴ Vezi, de exemplu, Coseriu (2009 [1982]: 294) unde savantul nostru constată că „nu dispunem actualmente” de o disciplină a lingvisticii vorbirii în general.

⁵ Vezi, cu prioritate, în acest sens, Coseriu (2000 [1990]; 1992; *în curs de apariție* [1999]).

⁶Vezi Coșeriu (1992: *passim*) și Coseriu (2000 [1990], în special §6.4.).

⁷Există alte câteva încercări anterioare sau desfășurate în paralel cu derularea Programului „Studii integraliste” clujean, care și-au propus clarificarea raporturilor dintre semantica cognitivă și semantica integrală (vezi, de exemplu, Laca 1984; Popescu 1991; Kabatek 2000; Van der Gucht, Willems, De Cuyper 2008; Martínez del Castillo 2008, 2010; Willems 2011 etc.). Acești autori nu își propun însă o explorare sistematică a *convergențelor celor două direcții semantice* și cu atât mai puțin au în vedere *stabilirea unei posibile contribuții a semanticii cognitive la dezvoltarea lingvisticii integrale*. Ele constituie, cu toate acestea, repere importante în perspectiva deschisă de un asemenea proiect.

⁸Pentru poziția inacceptabilă a lui J. Zlatev privind conceperea planului universal al limbajului ca un plan „non- și prelingvistic”, vezi Faur (2013c: §2.2).

⁹Termenul de „analogie” este preluat de J. Zlatev de la E. Itkonen (2005): „*[W]e could question the terminological revisionism of Lakoff and Johnson, especially since there is a good traditional name for the kind of ‘mappings’ that they describe: analogy. ‘Analogy, as structure and process’ (the title of Itkonen’s monograph) is a sufficiently general concept so that it can (with empirical justification) be applied both on the level of non-linguistic thought (the universal level) and on linguistic (discursive) phenomena*” (Zlatev 2011: 141).

Bibliografie

Borcilă 2013 = M. Borcilă, *Deschideri în și către integralismul lingvistic*. Prelegere prezentată la *Atelierul pluridisciplinar „Eugeniu Coseriu și lingvistica secolului XXI”*, Cluj-Napoca, 1-12 iulie.

Borcilă 2003 = M. Borcilă, *Lingvistica integrală și fundamentele metaforologiei*, în „Dacoromania”, Serie nouă, VII-VIII, 2002-2003, Cluj-Napoca, p. 47-77.

Borcilă 2001 = M. Borcilă, *Eugeniu Coseriu, fondator al lingvisticii ca știință a culturii*, în „Limba Română”, Chișinău, XI, nr. 4-8, p. 48-55.

Borcilă 1997 = M. Borcilă, *The metaphoric model in poetic texts*, în J. Péntek (ed.), *Text și stil, Text and Syle, Szöveg és stílus*, Cluj-Napoca, Presa Universitară, p. 97-104.

Coșeriu 1999 = E. Coșeriu (în curs de apariție [1999]), *Locul lingvisticii integrale în lingvistica actuală*, în M. Borcilă (ed.), E. Coșeriu, *Principiile lingvisticii ca știință a culturii*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană.

Coseriu 2009 [1982] = E. Coseriu, *Dincolo de structuralism*, în E. Coșeriu, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*. Antologie, argument, note, bibliografie și indici de Dorel Finaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 294-300.

Coseriu 2000 [1990] = E. Coseriu, *Structural semantics and „cognitive” semantics*. Translation by K. Willems and T. Leuschner, în „Logos and Language” (Tübingen), Vol. I, No. 1, p. 19-42.

Coseriu 1992 = E. Coseriu, *Strukturelle und kognitive Semantik*. Vorlesung WS 1989-1990, Nachschrift von Ulrike Maier und Heinrich Weber. Unveröffentlichtes Manuskript, Universität Tübingen, Tübingen.

Coseriu 1991 [1977] = E. Coseriu, *Significado y designación a la luz de la semántica estructural*, în E. Coseriu, *Principios de semántica estructural*, Madrid, Editorial Gredos, p. 185-209.

Coseriu 1985 [1976] = E. Coseriu, *Lo erróneo y lo acertado en la teoría de la traducción*, în E. Coseriu, *El hombre y su lenguaje, Estudios de teoría y metodología lingüística*, Madrid: Editorial Gredos, p. 214-239.

Coseriu 1985 [1972] = E. Coseriu, *Sobre el desarrollo de la lingüística*, în E. Coseriu, *El hombre y su lenguaje, Estudios de teoría y metodología lingüística*, Madrid: Editorial Gredos, p. 257-266.

Coseriu 1985 [1971] = E. Coseriu, *La 'situación' en la lingüística*, în E. Coseriu, *El hombre y su lenguaje, Estudios de teoría y metodología lingüística*, Madrid, Editorial Gredos, p. 240-256.

Coseriu 1985 [1952] = E. Coseriu, *La creación metafórica en el lenguaje*, în E. Coșeriu, *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística*, Madrid, Editorial Gredos, p. 66-102.

De Cuyper 2008 = Ludovic De Cuyper, *Limiting the Iconic: From the Metatheoretical Foundations to the Creative Possibilities of Iconicity in Language*, Amsterdam, John Benjamins.

Deignan, Cameron 2013 = A. Deignan, L. Cameron, *A Re-examination of UNDERSTANDING IS SEEING*, în R. Fusaroli, S. Morgagni (eds.), *Cognitive Semiotics: Conceptual Metaphor Theory: Thirty Years After*, Berlin: Mouton de Gruyter, Vol. 5, Issue 1-2, p. 220-243.

Evans 2013 = V. Evans, *Metaphor, Lexical Concepts, and Figurative Meaning Construction*, în R. Fusaroli, S. Morgagni (eds.), *Cognitive Semiotics: Conceptual Metaphor Theory: Thirty Years After*, Berlin: Mouton de Gruyter, Vol. 5, Issue 1-2, p. 73-107.

Faur 2013a = E. Faur, *Conceptual Metaphor in Integral Semantics*, în E. Bojoga, O. Boc, D.-C. Vilcu (eds.), *Coseriu: Perspectives contemporaines*. Tome 2, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 100-109.

Faur 2013b = E. Faur, *Integral Semantics and Conceptual Metaphor: Rethinking Conceptual Metaphor Within an Integral Semantics Framework*, în R. Fusaroli, S. Morgagni (eds.), *Cognitive Semiotics. Conceptual Metaphor Theory: Thirty Years After*, Berlin, Mouton de Gruyter, Vol. V, Issue. 1-2, p. 108-139.

Faur 2013c = E. Faur, *Semantica cognitivă și emergența studiilor elocutionale*, Cluj-Napoca, Universitatea Babeș-Bolyai (teză de doctorat).

Frank et al. 2008 = R. M. Frank, R. Driven, T. Ziemke, E. Bernardez, *Body, language and mind*. Vol. 2, *Sociocultural situatedness*, Berlin, Mouton de Gruyter.

Fusaroli, Morgagni 2013 = R. Fusaroli, S. Morgagni (eds.), *Cognitive Semiotics. Conceptual Metaphor Theory: Thirty Years After*, Berlin, Mouton de Gruyter, Vol. V, Issue 1-2.

Gibbs 2013 = R. W. Gibbs, *Why Do Some People Dislike Conceptual Metaphor Theory?* în R. Fusaroli, S. Morgagni (eds.), *Cognitive Semiotics: Conceptual Metaphor Theory: Thirty Years After*, Berlin, Mouton de Gruyter, Vol. 5, Issue 1-2, p. 14-36.

Itkonen 2005 = E. Itkonen, *Analogy as Structure and Process: Approaches in Linguistics, Cognitive Psychology and the Philosophy of Science*, Amsterdam, Benjamins.

Kabatek 2012 = J. Kabatek, *Intuición y empirismo*, in J. Martínez del Castillo (ed.), *Eugenio Coseriu (1921-2012) en los comienzos del siglo XXI. Vol. I*, Málaga, Universidad de Málaga, p. 99-116.

Kabatek 2000 = J. Kabatek, *Einheitlichkeit der Bedeutung, Designat und Integrale Linguistic*, in B. Staib (Hg.), *Linguistica romana et indiana. Festschrift für Wolf Dietrich zum 60. Geburtstag*, Tübingen, Germany, Gunter Narr Verlag, p. 187-205.

Kimmel 2008 = Kimmel M., *Properties of cultural embodiment: Lessons from the anthropology of the body*, in R. M. Frank, R. Driven, T. Ziemke, E. Bernardez (eds.), *Body, language and mind, Vol. 2: Sociocultural situatedness*, Berlin, Mouton de Gruyter, p. 77-108.

Kimmel 2005 = M. Kimmel, *Culture regained: Situated and compound image schemas*, in B. Hampe (ed.), *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*, Berlin, Mouton de Gruyter, p. 285-312.

Laca 1984 = B. Laca, *La semántica de prototipos. ¿Hacia una lingüística de las cosas?*, in „Relaciones” (Montevideo), I, p. 9-10.

Lakoff, Johnson 2003 [1980] = G. Lakoff, M. Johnson, *Metaphors we live by*, Chicago and London, The University of Chicago Press.

Lakoff, Johnson 1999 = G. Lakoff, M. Johnson, *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*, New York, Basic Books.

Castillo 2010 = Martínez del Castillo J., *Las relaciones lenguaje-pensamiento o el problema del logos*, Madrid, Biblioteca Nueva.

Castillo 2008 = Martínez del Castillo J., *La lingüística cognitiva. Análisis y revisión*, Madrid: Biblioteca Nueva.

Popescu 1991 = L. Popescu, *Semantik der Redeakte*, Tübingen, Universität Tübingen (teză de doctorat).

Sauciuc 2013 = G.-A. Sauciuc, *The Role of Metaphor in the Structuring of Emotion Concepts*, in R. Fusaroli, S. Morgagni (eds.), *Cognitive Semiotics: Conceptual Metaphor Theory: Thirty Years After*, Berlin, Mouton de Gruyter, Vol. 5, Issue 1-2, p. 244-267.

Sonesson 2009 = G. Sonesson, *The View from Husserl's Lectern. Considerations on the Role of Phenomenology in Cognitive Semiotics*, in „Cybernetics and Human Knowing”, vol. 16, nr. 3-4, p. 25-66.

Taylor 1999 = J. R. Taylor, *Cognitive Semantics and Structural Semantics*, in A. Blank, P. Koch (eds.), *Historical Semantics and Cognition*, Berlin, New York, Mouton de Gruyter, p. 17-48.

Gucht et al. 2007 = F. Van der Gucht, K. Willems & L. De Cuypere 2007, *The iconicity of embodied meaning. Polysemy of spatial prepositions in the cognitive framework*, in „Language Science”, 29(6), p. 733-754.

Yu 2008a = N. Yu, *The relationship between metaphor, body and culture*, in R. Frank, R. Driven, T. Ziemke, E. Bernardez (eds.), *Body, language and mind. Vol. 2. Sociocultural situatedness*, Berlin, Mouton de Gruyter, p. 378-408.

Yu 2008b = N. Yu, *Metaphor from body and culture*, in R. W. Gibbs (ed.), *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 247-261.

Zinken et al. 2008 = J. Zinken, I. Hellsten, B. Nerlich, *Discourse metaphor*, în R. M. Frank, R. Driven, T. Ziemke, E. Bernardez (eds.), *Body, language and mind*. Vol. 2 *Sociocultural situatedness*, Berlin, Mouton de Gruyter, p. 363-386.

Zlatev 2011 = J. Zlatev, *From Cognitive to Integral Linguistics. Learning from Coseriu's Matrix*, în „Intellectica: Cognitive Linguistics: a Critical Exploration”, nr. 56, p. 125-147.

Zlatev 2010, J. Zlatev, *Phenomenology and Cognitive Linguistics*, în D. Schmicking, & S. Gallagher (eds.), *Handbook of Phenomenology and Cognitive Sciences*, Dordrecht-New York, Springer, p. 415-446.

Zlatev 2009 = J. Zlatev, *Levels of Meaning, Embodiment and Communication*, în „Cybernetics and Human Knowing”, Vol. 14, nr. 3-4, p. 149-174.

Zlatev 2008 = J. Zlatev, *The dependence of language of consciousness*, în „Journal of Consciousness Studies”, 15, nr. 6, p. 34-62.

Zlatev 2007 = J. Zlatev, *Language, embodiment and mimesis*, în T. Ziemke, J. Zlatev & R. Frank (eds.), *Body, Language and Mind*. Vol. 1, *Embodiment*, Berlin, Mouton de Gruyter, p. 297-337.

Zlatev et al. 2016 = J. Zlatev, G. Sonesson și P. Konderak, *Introduction: Cognitive Semiotics comes of Age*, în J. Zlatev, G. Sonesson și P. Konderak, *Meaning, Mind and Communication. Explorations in Cognitive Semiotics*, Frankfurt am Main, Peter Lang, p. 9-30.

Willems 2011 = K. Willems, *Meaning and interpretation: The semiotic similarities and differences between Cognitive Grammar and European structural linguistics*, în „Semiotica”, 185, 1/4, p.1-50.

Eugen MUNTEANU

O revelație documentară: 17 scrisori inedite ale lui G. Ivănescu către Eugeniu Coșeriu (I)

E.M. – profesor la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, director-fondator al Școlii Doctorale de Studii Filologice (2005-2009), profesor invitat la Universitățile din Jena și Viena, director al Institutului de Filologie Română „Al. Philippide” din Iași (2009-2013). Principalele lucrări: *Aeterna Latinitas* (1997); *Introducere în lingvistică* (2015); *Lexicologie biblică* (2008). A coordonat proiectul „Monumenta linguae Dacoromanorum” (2009-2015, 15 volume tipărite) și ediția critică a versiunii „Nicolae Spătarul Milesco” a Vechiului Testament (2016, 2060 p.).

A tradus și comentat texte de Sf. Augustin, Thomas de Aquino, Swedenborg, Jean-Jacques Rousseau, Rivarol, Wilhelm von Humboldt, Iacob Grimm, Ernst Renan, Eugenio Coseriu și Hans-Georg Gadamer.

În urmă cu un an, sub titlul *O scrisoare nedată a lui Gh. Ivănescu către Eugeniu Coșeriu*, am publicat în revista de față (nr. 3-4, anul XXVIII/2018, p. 88-93) o scrisoare nedată, din anul 1947, a lui G. Ivănescu, adresată prietenului său mai tânăr, Eugeniu Coseriu. Nu mai reiau acum numeroasele informații referitoare la prietenia de o viață dintre cei doi mari învățați, pe care le-am adunat și interpretat într-o serie de articole, ale căror date bibliografice le-am indicat în prezentarea scrisorii menționate mai sus. Din interviuri, din diferite fragmente memorialistice, din propriile relatări ale celor doi mari lingviști, din puținele scrisori care au fost publicate deja, din amintirile și evocările numeroșilor lor discipoli, ca și din propriile amintiri – căci am avut imensul privilegiu de a mă fi aflat sute de ore în preajma fiecăruia dintre cei doi! – eram deja în posesia datelor necesare pentru a contura imaginea unei mari prietenii și a mării afecțiuni care îi lega pe cei doi magiștri ai mei. Diferența de vârstă de nouă ani și faptul că G. Ivănescu (1912-1987) era asistent universitar în perioada ieșeană a lui Eugenio Coșeriu (1921-2002) au fost factori care au determinat ca relația lor să evolueze de la poziționarea

magistru-discipol către o prietenie deplină și matură, între doi bărbați care își recunosc reciproc valoarea și înțeleg să-și împărtășească idealurile la un înalt nivel de exigență.

Părea că esențialul a fost spus și scris în această privință, când, iată că ne este dat să trăim o surpriză de proporții: *descoperirea a nu mai puțin de 17 scrisori absolut inedite* ale lui G. Ivănescu către Eugeniu Coșeriu. Meritul acestei descoperiri îi revine prof. Johannes Kabatek, succesor al lui Coșeriu la catedra din Tübingen, actualmente profesor de romanistică la Universitatea din Zürich. Ajutat de asistenta Cristina Bleorțu, prof. Kabatek a inițiat clasificarea și scanarea imensei corespondențe coșeriene (dacă am înțeles bine, peste 25.000 de scrisori). Între aceste zeci de mii de scrisori se află și cele șaptesprezece epistole pe care le prezint acum. Mulțumesc cu multă căldură prof. Johannes Kabatek pentru amabilitate și, cu deosebire, doamnei Cristina Bleorțu pentru eforturile deosebite pe care le-a făcut ca să-mi transmită forma scanată a scrisorilor.

Este vorba, așadar, de un număr de scrisori, trimise de G. Ivănescu nefericitului său discipol și prieten aflat în exil, mai întâi în Italia, apoi în Uruguay și, în cele din urmă, în Germania, în anii 1941 (trei scrisori), 1942, 1943, 1957 (două scrisori), 1961, 1963, 1973, 1977, 1980, 1981, 1982, 1986 și una, nedată, expedită din Freiburg, probabil prin anii 1983-1984.

Foarte bogat și divers, conținutul scrisorilor este deopotrivă plin de dramatism, reflectând, în manieră epistolară și prin prisma unei personalități de excepție, indirect și cu discreție, aproape întreaga istorie a României de pe parcursul perioadei comuniste. Cele mai vechi epistole, din 1941, sunt scrise și expediate într-un moment în care cei doi prieteni aveau 29, respectiv 20 de ani! Ultima scrisoare, cea din 1986, a fost scrisă și expedită de Ivănescu cu câteva luni înainte de a muri!

Prin amabilitatea dlui Alexandru Bantoș, voi publica în „Limba Română” de la Chișinău, rând pe rând, scrisorile, însoțite de câte o scurtă prezentare și de note și comentarii absolut necesare înțelegerii adecva-

te a textelor. În transcriere, voi respecta cu scrupulozitate litera textului, inclusiv ortografia originală, cu adaptări neesențiale, care nu alterează cu nimic aspectul specific al limbii și stilului lui G. Ivănescu.

Normele de transcriere ale textelor ivănesciene le-am definitivat și explicat în *Nota asupra ediției* la ediția nouă, pe care am dat-o, împreună cu Lucia-Gabriela Munteanu, la *Problemele capitale ale vechii române literare* (Iași, 2012), capodopera lui G. Ivănescu. Cititorul interesat în detalii de acest tip este rugat să consulte volumul menționat. Am revenit însă, modificând decizia noastră inițială, la păstrarea unor iteme ortografice, pe care le-am considerat importante, ca „mărci“ personale ale autorului. De exemplu, pe urmele profesorilor săi A. Philippide, G. Ibrăileanu sau Iorgu Iordan, G. Ivănescu folosea în scris exclusiv litera **î** (inclusiv în cuvintele *romîn, romînesc, romînește!*) și formele *sînt, sînteți, sîntem*. Știind cât de mult ținea Ivănescu la păstrarea acestei vechi tradiții ieșene, am menținut, în transcriere, formele respective, cu excepția familiei etnonimului *român*, cu o încărcătură simbolică specială.

Unele scăpări de punctuație sau de litere au fost îndreptate tacit! Între paranteze pătrate [] am indicat numărul paginii documentului editat, precum și câteva întregiri ale prescurtărilor. Am aplicat sistemul de citare actual, curent în publicațiile științifice academice.

La data când scrisoarea a fost scrisă și expediată, G. Ivănescu era asistent la Catedra de limbă română a Universității din Iași, iar tânărul Coșeriu se afla de câteva luni la Roma, în căutarea unui program de studiu ferm. Fusese student la Iași din 1939 și până în 1940, când a plecat în Italia cu o bursă acordată de statul italian, la recomandarea lui Iorgu Iordan. O mare parte a informațiilor concrete furnizate de Ivănescu (suplinirile la catedră ale lui Ilie Minea și Iorgu Iordan, detaliile despre tinerii Pasăre și Marin etc.) sunt absolut inedite. Tonul discursului epistolar, este, după cum se poate vedea, părintesc, dar încurajator și optimist. Încurajările hiperbolice adresate tânărului discipol și planul de studiu uriaș pe care Ivănescu i-l trasează pot părea himerice sau lipsite de realism doar pentru cineva care nu cunoaște natura tita-

nică a celor doi prieteni. Bibliografia indicată este una „la zi”, iar sinteza doctrinelor lingvistice, cu cele șase școli sau direcții de gândire, este precisă și își păstrează și astăzi, în cadrul istoric dat, veracitatea. Încrederea nestrămutată în destinul propriu de om de știință, constatăm, era, și în tinerețea sa, la Ivănescu, aceeași pe care i-au cunoscut-o, mai târziu, apropiații. Nu este deloc riscant să afirmăm că entuziasmul specific al asistentului de la Iași și convingerea sa că doar o lingvistică integratoare, pe baze antropologice, va fi lingvistica viitorului, ca și un cult al muncii științifice, să se fi transmis ucenicului de la Roma. Cum se va vedea și din scrisorile pe care le vom publica în continuare, prietenia dintre cei doi avea deja un trecut și va dura toată viața lor.

1.

[1^r]

Iași, 30 Martie 1941

Dragă Domnule Coșeriu,

Te rog să nu fii supărat că-ți răspund așa de târziu la scrisoarea pe care mi-ai trimis-o din Roma. Sînt cam neglijent în ceea ce privește corespondența și alte cîteva lucruri, deși în general mă îndemn spre ordine. Am fost apoi și foarte ocupat (și nu numai cu teza de doctorat, pe care o transcriu încă, dar și cu alte lucruri care mă pasionează), iar în jumătatea a doua a lunii am avut și o mare supărare în familie. În Februarie am fost de asemenea extrem de ocupat vreo săptămînă cu examenele parțiale de filologia română, căci dl Minea¹, care fusese însărcinat cu ținerea examenelor, a lăsat totul pe seama mea. Cred că știi că la 1 Martie dl Iordan² a revenit la catedră. Anul acesta are un curs de sintaxă. Dar, în sfîrșit, iată că îți răspund. Numai că n’o să-ți pot scrie despre toate cele ce mă rogi, căci ar trebui să ajung la cine știe cîte zeci de pagini. Dintr-o scrisoare trimisă lui Pasăre³, am aflat că muncești extrem de mult, că te ocupi cu o mulțime de limbi și alte materii. Bine faci că treci prin toate, numai că pînă la urmă va trebui să te fixezi la vreo cîteva din acestea. Îți spun aceasta nu ca să te descurajez – n’aș putea fi capabil de asta –, ci numai ca să-ți pot fi de folos. Mai întîiu munca excesivă – căci așa am avut impresia din scrisoarea cătră Pasăre – să nu

te slăbească și să [1^v] nu te surmeneze. Apoi studiul unora din limbile pe care le urmezi la Roma l-ai putea face și mai târziu, în țară sau chiar în străinătate, fără profesor. Nu ești cu mult mai tânăr ca mine ca să nu fii grăbit în ceea ce privește studiul unor limbi. Va trebui deci să te gîndești ce limbi să studiezi deocamdată la Roma. Nu uita că în Roma e păcat să stai numai cu cartea în mînă, cum am făcut eu cînd eram la Paris. Ți-o spun pentru a te preveni de greșelile în care am căzut eu cînd eram de 22 de ani. Sînt bucuros însă și să te felicit că te ocupi și cu lucruri atît de îndepărtate de cercul intelectualilor noștri, precum sînt chestiunile arabe. După cîte înțeleg, ai de gînd să te specializezi în astfel de lucruri? Orizontul persano-arab și chiar turc ar avea nevoie de un om care să se ocupe cu ele din toate punctele de vedere. Bineînțeles, n'ar trebui să te ocupi numai cu ele. Ai putea să fii de exemplu în același timp [2^v] un mare romanist. Și noi, românii, n-am avut pînă acum nici măcar un romanist de renume mondial. E bine să ne gîndim la o organizare a științei în România, dacă vrem să ne impunem mai mult în cultura europeană. Eu sînt convins că Marin⁴ va fi un foarte bun indoeuropenist, și el va fi marele indoeuropenist pe care-l va da România. Eu mă voiu ocupa cu slavistica. Am și reluat luna asta studiile de slavistică pe care le-am părăsit de ani de zile. Bineînțeles, mă voiu ocupa și cu limbile romanice, probabil cu cele orientale (it[aliana] și rom[âna]). Cred că în cel mult doi ani aș ajunge să dau cîteva lucrări fundamentale în slavistică. Coșeriu ar putea să fie marele romanist pe care-l va da România și poate și un mare orientalist. De altfel, lumea arabă și turcă au avut atîte legături cu sfera romanică, încît parcă aș fi ispitit să nu compar prea mult aceste domenii. De bine de rău, în ceea ce privește lucrurile indiene, îl avem pe Mircea Eliade⁵. Ne trebuie însă cineva care să se ocupe cu Orientul ceva mai apropiat de noi. Dacă te vei hotărî pentru aceste două domenii despre care-ți vorbesc, atunci toată activitatea de la Roma ar trebui să ți-o organizezi din punctul lor de vedere. Dealtfel, nu știu cît timp vei sta [2^v] acolo. Poate la toamnă te întorci în țară. Și n-ar fi rău, ți-ai pune la punct situația universitară de la noi. Dar dacă nu mai ai perspectiva de a te întoarce în Italia la anul, cu atît mai mult ar trebui să te limitezi la lumea romanică și la cea arabă. Sînt de părere să lași deci la o parte slavistica, albaneza și alte asemenea lucruri. Va trebui însă să te ocupi cu literaturile romanice, cu filosofia. Nu uita să vizitezi și monumentele Romei, iar la vară împrajurimile ei. Deacea

nu-ți voi trimit cursul de Fiziologia sunetelor, pe care mi-l ceri. Să nu înveți această știință la Roma (sau mai bine în Italia), unde nu există o tradiție și o școală în fonetică. O vei învăța de la mine, când te vei întoarce la Iași. Dealtfel, e și mai puțin importantă față de atâtea lucruri câte poți face la Roma. Dacă vrei să te informezi, caută în Grammont⁶, *Traité de phonétique*, și în Battisti⁷, *Fonetica generale* (Milano, Hoepli). Dimpotrivă, istoria lingvisticii este bine s'o cunoști. Îmi cei și chestiuni generale de indoeuropeanistică. Nu ți le voi da nici pe acestea. Îți voi vorbi pe scurt numai despre școlile lingvistice.

[3^v] Dela 1876 la 1905 a fost stăpînă în știința limbajului concepția neogramaticilor. Deși limbajul era socotit fapt spiritual, era tratat totuși ca un fapt natural. De aceia se vorbea de legi fără excepții, care-l guvernează, prin care se înțelegea[u] mai ales legile fonetice. Fonetica evolutivă și morfologia erau mai ales ramurile științei limbajului pe acea vreme. Vocabularul unei limbi nu era studiat decît din punct de vedere al etimologiei. Cei mai de seamă lingviști sînt Brugmann⁸ în indoeuropeanistică (cu Leskien⁹) și Meyer-Lübke¹⁰ în romanistică. Am uitat să-ți spun că, pe lîngă schimbările fonetice, neogramaticii mai admiteau, ca pe un proces (schimbare) important în viața limbii, analogia, fenomen psihic bazat pe asociația cuvintelor în mintea individului vorbitor. Ascoli¹¹ (evreu italian) și Schuchardt¹², care au activat în aceiași vreme, au avut unele rezerve. După 1905, apar următoarele școli și curente lingvistice: **1)** Școala idealistă, inițiată de Vossler¹³, supt influența lui Croce¹⁴. Vossler admite că limba este artă, deci, ca și aceasta, intuiție, că, fiind fapt spiritual, nu poate fi concepută ca natura, determinist, adică stăpînită de legi, ci ca un fapt liber. De unde el concludă că între legile fonetice și analogie nu este deosebire. Schimbările fonetice sînt spirituale, nu mecanice. Schimbările limbii sînt provocate de afect. Cu vremea, își pierd valoarea afectivă. Cu expresiile afective (arta = afect) se ocupă stilistica. Cu celelalte gramatica (sau, i s-ar putea spune, lingvistica). Vossler e creatorul stilisticii. Dar pentru el toată lingvistica este stilistică, căci la origine limba este expresie afectivă. Leo Spitzer¹⁵ este cel mai de seamă adept al lui Vossler. **2)** Școala lingvistică franceză de la Geneva, [3^v] creată de F. de Saussure¹⁶. Elevii acestuia sînt Bally¹⁷, Sechehaye¹⁸ (citit: *seșè*). Saussure susține că există două realități lingvistice: vorbire (= actul lingvistic individual) și limbă (o realitate ideală, norma lingvistică, colectivă). Lingvistica trebuie să se ocupe nu-

mai cu limba. Lingvistica comportă apoi o diviziune fundamentală: lingv[istica] statică, când descrii limba într-un anumit moment (deci vechea gramatică, descrierea sistemului într-un anumit moment), și lingvistica evolutivă, care urmărește un element lingvistic de-a lungul timpului, din limba mamă, în limba fiică. Aceste idei au fost acceptate de elevii săi. Bally este, în același timp cu Vossler, creatorul stilisticii. Spre deosebire de Vossler, el însă nu se ocupă decît cu limba vorbită, nu și cu cea a scriitorilor. **3)** Școala lingvistică de la Paris, creată de Meillet¹⁹, cu cîteva idei din tinerețe ale lui F. de Saussure. Limba este un fapt social și un sistem. Definiția faptului social este ca la Durkheim²⁰: un fapt exterior nouă și care exercită o constrîngere asupra noastră, așa că îl respectăm, îl acceptăm. Meillet a crezut și că poate crea o nouă disciplină, lingvistica generală, care să se ocupe cu legile generale de evoluție a limbajului. Asemenea legi se deosebesc de cele fonetice ale neogramaticilor, pentru că nu se referă la o singură limbă și la un anumit timp, ci sînt valabile pentru mai multe limbi și timpuri. Exemple: *p, t, k* intervocalice nu pot suferi (acolo unde suferă [*4ʳ*] o asemenea schimbare) decît prefacerea în *b, d, g*, adică eufonicizarea lor. **4)** Geografia lingvistică, creată de Gilliéron²¹. **5)** Metoda „cuvinte și lucruri” (*Wörter und Sachen*), inițiată de nemți (Meringer²², Meyer-Lübke²³ și alții). **6)** Școala neolingvistică. Această ultimă școală nu e propriu-zis o școală, un nou curent, căci e prea puțin originală față de idealismul lui Vossler. Ea se întîlnește numai în Italia și e mai mult un nume. Fac parte din ea: Bartoli²⁴, Battisti²⁵ și Bertoni²⁶; ultimul se consideră de altfel idealist. Caracteristica ei cea mai de samă este că ei consideră legile fonetice ale neogramaticilor nu ca legi, ci ca fenomene asemănătoare cu analogia, deci spirituale. Încolo, între ei sînt mari deosebiri. Să urmărești la Roma concepția lui Bertoni. Să te duci la cursurile lui.

Față de toate aceste școli lingvistice, Philippide²⁷, ale cărui idei n’au făcut școală, susține următoarele: schimbările fonetice nu-s psihologice, ca orice fapt din natură, și sînt datorite anume schimbării bazei de articulație, prin care se înțelege organele articulatorii. Și organele articulatorii se schimbă, cu vremea, la același popor, de aceia și sunetele vorbirii se vor schimba. Dar schimbările fonetice se înțelege că-s [*4ʳ*] numeroase atunci cînd o limbă trece de la un popor la altul (de ex. cînd latina a trecut la diferitele popoare romanizate). Limba deci nu e fapt spiritual (fapt voit de om, produs al libertății omului), ci un produs al

legilor care guvernează lumea, e natură, și anume un fapt biologic, de același fel cu organele omului. Ea e în legătură cu rasa, adică variază de la rasă la rasă (de fapt de la un conglomerat de rase = națiune, la alt conglomerat de rase). În evoluția lingvistică se observă schimbările rasiale. Numai în limbile literare avem și fenomene determinate de om. Concepțiile mele, care sînt influențate de ale lui Philippide, nu ți le mai comunic, căci nu avem vreme, și apoi nici n'ar fi acceptate de către lingviștii cu care ai a face. Dacă vrei să te informezi mai pe larg, caută la biblioteca Școlii Române pe Iordan, *Introducere în studiul limbilor romanice*²⁸.

Închei această scrisoare care a devenit prea lungă. Te rog să-mi răspunzi cît mai curînd. Să nu faci ca mine și să întîrzi. Eu am așteptat de altfel să-mi mai scrii, chiar fără a-ți fi scris eu mai întîi. Eram dornic să am vești despre ceea ce faci și gîndești la Roma. Să nu interpretezi „tăcerea” ca un fel de dezinteres. Îți doresc putere de muncă și rezultate frumoase.

G. IVĂNESCU

Note și comentarii

¹ Ilie Minea (1883-1943) a fost profesor la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Catedra de istoria românilor. A condus, în calitate de director Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași.

² Iorgu Iordan (1888-1985) a fost profesor la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, (1926-1946), profesor la Universitatea din București (1946-1962), membru al Academiei Române, ambasador al României la Moscova (1945-1947).

³ Nu am reușit să aflu detalii despre această persoană. Pasăre pare să fie un coleg de la Iași al lui Eugeniu Coseriu și, implicit, student al lui Gh. Ivănescu.

⁴ Reiau aici informațiile pe care le-am sintetizat, cu privire la acest personaj, în articolul *Correspondență inedită, primită de Gh. Ivănescu de la Theofil Simenschy*, publicat în nr. 5-6, anul XXVIII/ 2018 al revistei „Limba Română”, nota 19: Demetrio Marin a studiat filologia clasică la Iași, încheind cu un doctorat în anul 1944, pentru ca din 1947 să se stabilească în Italia, unde a devenit profesor la Universitatea din Bari. Recent, în limba română i-au fost publicate câteva cărți, între care două despre poetul latin Ovidius, iar alta despre relațiile cu India ale lui Eminescu.

⁵ Mircea Eliade (1907-1986) a fost un reputat om de știință și scriitor român, profesor de istoria religiilor la Universitatea din Chicago.

⁶ Maurice Grammont (1866-1946) a fost un lingvist francez, profesor la Universitatea din Montpellier, specialist în fonetică și în studiul comparativ al limbilor indo-europene vechi. Tratatul de fonetică menționat de Ivănescu a apărut în anul 1933.

⁷ Carlo Battisti (1882-1977) a fost profesor de lingvistică generală la Universitatea din Florența. Lucrarea menționată de Ivănescu a apărut în 1938.

⁸ Karl Brugmann (1849-1919) a fost un lingvist german, profesor la Universitățile din Freiburg și Leipzig, specialist în studiul comparativ-istoric al limbilor indo-europene, unul dintre reprezentanții proeminenți ai Școlii Neogramatice de la Leipzig.

⁹ August Leskien (1840-1916) a fost unul dintre reprezentanții de seamă ai Școlii Neogramatice, specialist în studiul comparativ al limbilor baltice și al celor slave, profesor la Universitățile din Jena și Leipzig.

¹⁰ Wilhelm Meyer-Lübke a fost un romanist german, membru proeminent al Școlii Neogramatice, profesor la Universitățile din Jena, Viena și Bonn.

¹¹ Graziadio Isaia Ascoli (1829-1907) a fost un reputat lingvist italian de origine evreiască, profesor la Universitatea din Milano; prin studiile sale aprofundate asupra dialectelor limbii italiene este socotit drept unul dintre fondatorii dialectologiei.

¹² Hugo Schuchardt a fost un romanist german, profesor la Universitățile din Halle și Graz, membru marcant al Școlii Neogramatice, profesor și prieten al lui A. Philippide.

¹³ Karl Vossler (1872-1949) a fost un filolog german, profesor la Universitatea din Würzburg, specialist în estetică și istoria literaturilor romanice, adept și continuator al ideilor lui Benedetto Croce.

¹⁴ Benedetto Croce (1866-1952) a fost un filosof italian, specialist în estetică și în teoria artei, ministru al educației naționale în guvernul italian.

¹⁵ Leo Spizer (1887-1960) a fost un romanist german, profesor la Universitățile din Marburg și Köln, considerat unul dintre creatorii stilisticii lingvistice.

¹⁶ Ferdinand de Saussure (1857-1913) a fost un lingvist elvețian, specialist în lingvistică comparată indo-europeană, profesor la Universitatea din Geneva, considerat creatorul structuralismului lingvistic.

¹⁷ Charles Bally (1865-1946), lingvist elvețian, adept al lui Saussure și coeditor, alături de Albert Secheyay al celebrului *Curs de lingvistică generală* (1916) al maestrului lor, Ferdinand de Saussure.

¹⁸ Albert Secheyay (1870-1946) a fost un lingvist elvețian, profesor la Universitatea din Geneva, coeditor, alături de Charles Bally, al *Cursului de lingvistică generală* (1916). Este considerat unul dintre creatorii stilisticii lingvistice.

¹⁹ Antoine Meillet (1866-1936) a fost un lingvist francez, specialist în istoria comparată a limbilor indo-europene, profesor la École pratique des hautes études și Collège de France, la Paris.

²⁰ Émile Durkheim (1858-1917) a fost sociolog francez, socotit unul dintre creatorii acestei discipline, profesor la Sorbona.

²¹ Jules Gilliéron (1854-1926) a fost un lingvist de origine elvețiană, considerat unul dintre creatorii dialectologiei moderne, profesor la École pratiques des hautes études de la Paris.

²² Rudolf Meringer (1859-1931) a fost un lingvist austriac, specialist în studiul comparativ-istoric al limbilor indo-europene, profesor la Universitatea din Graz.

²³ Wilhelm Meyer-Lübke (1861-1936) a fost un lingvist german, considerat cel mai important romanist al vremii sale, profesor la Universitățile din Jena și Viena, membru al academiilor de științe din Prusia și Saxonia.

²⁴ Matteo Bartoli (1873-1946) a fost un lingvist italian, socotit unul dintre creatorii geografiei lingvistice, autor al primului atlas lingvistic al limbii italiene, profesor la Universitatea din Torino.

²⁵ Carlo Battisti (1882-1977) a fost un lingvist italian, specialist în dialectologie și toponimie italiană, profesor la universitatea din Florența și membru al Academiei italiene de litere (*Accademia de la Crusca*).

²⁶ Giulio Bertoni (1878-1942) a fost un filolog italian cu preocupări multiple, lingvist și critic literar, profesor la Universitatea Sapienza din Roma.

²⁷ A. Philippide (1859-1933) a fost un lingvist român, specialist în istoria limbii române, considerat creatorul școlii lingvistice ieșene, profesor la Universitatea din Iași și membru al Academiei Române. Este considerat inițiatorul școlii lingvistice ieșene. Pentru recepțarea și dezvoltarea ideilor profesorului său de către Gh. Ivănescu, vezi mai ales Carmen Gabriela Pamfil, *Doctrina lingvistică a lui A. Philippide reflectată în opera lui G. Ivănescu*, în vol. *Români majoritari, români minoritari. Interferențe și coabitări lingvistice, literare și etnologice*, Editura Alfa, Iași, 2007, p. 321-331.

²⁸ Vezi supra, nota 2. Iorgu Iordan a fost profesor al lui Gh. Ivănescu la Universitatea din Iași. Lucrarea menționată de Ivănescu, *Introducere în studiul limbilor romanice. Evoluția și starea actuală a lingvisticii romanice*, Iași 1932, a cunoscut și două versiuni în limba engleză (1937 și 1970), una în germană (1962) și una în italiană (1973), devenind astfel, probabil, cea mai cunoscută operă a unui lingvist din România.

Ioan C. POPA

Eugeniu COȘERIU sau Despre odiseea limbii române în Basarabia

I.C.P. – sociolog, publicist și diplomat; doctor în sociologie (relații internaționale); cercetător asociat la Institutul de Sociologie al Academiei Române. Cărți publicate: *Românii, Basarabia și Transnistria*, două ediții în limba română (București, 2009, 2012) și o ediție în limba rusă (Chișinău, 2010); *Mecanisme de putere ale regimului totalitar comunist în perioada bolșevismului. Impactul în Basarabia și Transnistria* (București, 2011); *Destine frânte. Pagini despre românii din Est (1917-1954)* (București, 2014); *Trei ani în preajma președintelui (1997-1999). Note și consemnări* (București, 2014). Membru al Uniunii Ziaristilor Profesioniști din România.

„Destinul Basarabiei îl văd cu speranță și cu mare teamă... Trăiesc intens acest destin și mă doare în mod constant”

Eugeniu COȘERIU

Am în față revista „Limba Română” Nr. 10/2002, „*IN MEMORIAM. Eugen COȘERIU*”, realizat la un an după trecerea în neființă a savantului. Este un exemplar pe care îl păstrez la mare preț în biblioteca mea. Mărturiile adunate în cele peste 160 de pagini ale acestui număr comemorativ, scrise sub presiunea timpului și a durerii profunde provocate de golul lăsat în urmă de marele dispărut, păstrează aproape intactă atmosfera în care se desfășuraseră manifestările din luna mai a anului precedent, prilejuite de ultima vizită pe pământ basarabean a celui care a fost Eugen Coșeriu.

Era în preajma aniversării împlinirii vârstei de 80 de ani, iar oamenii de cultură și universitățile basarabene i-au organizat cu dragoste numeroase festivități omagiale. În contextul acesta, Președintele de atunci al României a semnat un Decret prin care îi confera lui Eugen Coșeriu înaltul ordin „Steaua României” în grad de cavaler. Doi consili-

eri de la Președinție s-au pornit din București, cu autoturismul, spre Chișinău, pentru a-i înmâna omagiatului Decretul și distincția. Întâmplarea a făcut ca, înainte de a trece Prutul, unul dintre cei doi consilieri să primească vestea despre decesul unui membru al familiei, iar deplasarea a fost întreruptă. Prin fax am primit la Ambasada din Chișinău o copie a Decretului pe care să o transmitem savantului, urmând ca originalul și ordinul să-i fie înmânate direct la Cotroceni, după încheierea manifestărilor din Republica Moldova. Ambasadorul Adrian Bălănescu m-a însărcinat pe mine, responsabil pentru relațiile cu presa, și pe un coleg mai tânăr de la secția culturală a ambasadei, să-l contactăm pe sărbătorit la una din manifestările de la Chișinău și să-i transmitem copia actului prezidențial.

Mărturisesc că, la vremea respectivă, știam puține lucruri despre Eugen Coșeriu. După o scurtă și rapidă documentare, am aflat că este vorba despre cel mai mare lingvist european din a doua jumătate a secolului al XX-lea, cel mai mare lingvist român din toate timpurile și unul dintre cei mai renumiți reprezentanți ai spiritului românesc pe meridianele lumii.

Om și savant, „un continent spiritual”, modest și bun coleg, iubit de toată lumea, „un om universal”, „gigantul de la Tübingen”, „mândria Basarabiei noastre scumpe, pământ românesc”..., sunt doar câteva dintre apelativele cu care îl onorau contemporanii.

Remarcat încă din anii de liceu și ai studenției de personalități de vârf ale culturii române (George Călinescu, Iorgu Iordan, Simion Mehedinți), Eugen Coșeriu avea să-și urmeze destinul său basarabean, definit de două repere fundamentale: un exil care a durat mai bine de 50 de ani și dorul neîntrerupt al reîntoarcerii, dorul nestins pentru locurile natale înrobite sub cizmă străină.

O sumară trecere în revistă a biografiei savantului ilustra o personalitate exemplară. Născut la 27 iulie 1921 într-o familie de țărani săraci, de o mare curățenie sufletească, din satul Mihăileni, de lângă Bălți, în stânga Prutului, într-o Românie reîntregită de curând.

Urmează studii strălucite la Liceul „Ion Creangă” din Bălți.

În toamna anului 1939 se înscrie la Facultatea de Litere din Iași, de

unde, potrivit propriilor mărturisiri, a pornit „în lumea mare a științei”. Despre scurta sa studenție de la Iași își va aminti întotdeauna cu emoție:

„Universitatea din Iași, prima mea universitate, deși am studiat acolo numai un an, a rămas într-un fel tot timpul universitatea mea, va scrie el peste 50 de ani (în 1992) unui prieten. Ori, poate eu am rămas tot timpul studentul de un an de la Iași, acel student sărac, jerpelit și rupt în coate, dar cu mari năzuinți, care, în 1939, venit din «fundul Basarabiei», cum se zicea pe atunci, și, ca un țăran ce se afla, se apropia cu sfială de templul științei și de atâția maestri care, pentru el, urmau să rămână toți mari și neasemuiți”.

După primul an petrecut la Iași obține o bursă (1940-1941) la Universitatea Regală de Studii din Roma. Cu sprijinul guvernului italian, își va continua studiile până în 1944 în Cetatea Eternă, apoi la Universitățile din Padova (1944-1945) și Milano (1945-1949). Concomitent, susține două doctorate – în Litere, la Roma (1944) și în Filozofie, la Milano (1949).

Într-o scrisoare trimisă din Milano unui prieten la Iași, în 1947, își mărturisește succesele, dar și primele decepții și greutăți pe care este nevoit să le înfrunte „într-un mediu străin și nu de tot primitor”: a învățat multe limbi (vreo 20, adică toate limbile romanice, slave și germanice); s-a căsătorit și are un copil, iar întreținerea familiei îl face să caute o meserie statornică; este ziarist și critic de artă... *„Stau și mă gândesc și nu știu pe ce drum o voi apuca mâine. Să mă întorc în țară? Aș face-o numai dacă aș ști că mi se oferă o situație decentă și serioasă... Să cer un post de atașat cultural și de presă, ca atâția alții care cu presa și cultura nu au avut de-a face în viața lor?... Dar nu mă încumet, nevând prieteni și nici măcar cunoscuți în diplomație și printre autoritățile de aici și din țară... Un orizont oarecum calm mi se deschisese acum trei ani, când, prin intervenția ministrului Suediei, fusesem numit membru la Școala română din Roma. Dar mâncării de la legație mă dădură afară în două săptămâni, cu intrigării politice, cu toate că-mi venise și numirea telegrafică de la București...”.*

După ce profesează trei ani ca lector de limba română la Universitatea din Milano (1947-1950), Eugen Coșeriu ocupă prin concurs un post

de profesor de lingvistică generală, indo-europeană și romanică, la Universitatea din Montevideo (Uruguay). Aici va publica principalele lucrări ce vor revoluționa fundamental lingvistica, printre care: *Sistem, normă și vorbire* (1952), *Sincronie, diacronie și istorie* (1958), *Teoria limbajului și lingvistică generală* (1962) ș.a.

În 1963 revine în Europa ca profesor la Universitatea din Tübingen, unde creează o altă școală puternică de lingvistică, având ramificații în toată lumea. Pașaportul uruguayan îl va păstra însă pentru toată viața.

* * *

În dimineața zilei de 21 mai 2001, împreună cu colegul meu de la ambasadă ne-am deplasat la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, unde magistrul urma să primească titlul de *doctor honoris causa*. Înainte de începerea ceremoniei, ne-am apropiat de prezidiu și am transmis copia Decretului prezidențial din România. Într-o explozie de bucurie, a fost anunțată vestea despre înaltul ordin românesc conferit lui Eugen Coșeriu. Trebuie să menționăm că, în perioada respectivă, marcată de venirea comuniștilor la putere în Republica Moldova, – adepți ai *teoriei moldovenismului* și ai existenței unei *limbi moldovenești* diferită de limba română –, relațiile cu România traversau o perioadă complicată, iar contactele bilaterale, inclusiv sau poate mai ales de ordin cultural, erau cenzurate riguros de noile autorități de la Chișinău. Atunci l-am auzit pentru prima dată pe Eugen Coșeriu vorbind studenților și cadrelor universitare aflate în sală. O voce domoală, echilibrată, încărcată de emoție și de bucurie la manifestările de prețuire și dragoste ale participanților. Întrebat la un moment de un student ce părere are despre concepțiile privind *limba moldovenească* împărtășite de noii reprezentanți ai puterii de la Chișinău, profesorul a răspuns calm și cu o mare disponibilitate de înțelegere: „Nu sunt ei de vină. Din altă parte vin astfel de concepții”.

Adevărul este că, după schimbările revoluționare din Estul Europei, ce au urmat anului 1989, schimbări ce au cuprins și Țara, savantul a putut să reia contactele cu locurile natale, ceea ce i-a adus multe bucurii sufletului său însingurat.

Numeroase universități, din România și Republica Moldova, i-au conferit titlul de *doctor honoris causa*. În 1992, a devenit membru de ono-

re al Academiei Române. Un an mai târziu, i se decernează titlul de cetățean de onoare al municipiului Chișinău. La împlinirea vârstei de 75 și, respectiv, de 80 de ani, este omagiat, deopotrivă, în România și în Republica Moldova. Înconjurat de dragoste și nețărmurit respect, profesorul se bucură în mod vizibil de noile evoluții la care este martor.

* * *

După ceremonia de la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” a urmat o altă manifestare, de această dată la Casa Limbii Române, unde era sărbătorit jubileul de 10 ani de la înființarea revistei „Limba Română”. Atunci am avut ocazia să schimbăm câteva opinii cu marele savant, care se afla în atenția tuturor. Printre altele, profesorul ne-a mărturisit o chestiune care îl preocupa și pentru rezovarea căreia dorea să solicite sprijinul Ambasadei române. Pașaportul uruguayan pe care îl avea de multă vreme era plin de vize și mai avea o singură pagină liberă. Pentru trecerea Prutului și deplasarea la București, care urma peste câteva zile, avea nevoie de viză, dar nu voia să-și consume ultima pagină din pașaport. Solicita o viză flotantă, pe o foaie separată, care să fie atașată pașaportului. L-am informat pe ambasador, care a înțeles imediat paradoxul situației: un mare savant, născut cetățean român, care urma să se deplaseze la București pentru a primi „Steaua României”, întâmpina obstacole nejustificate la trecerea Prutului. Ambasadorul Adrian Bălănescu i-a cerut lucrătorului consular să rezolve solicitarea savantului. Colegul meu, cunoscând chichițele birocratice, a încercat să obiecteze că este nevoie de o aprobare de la Direcția consulară, care, de regulă, nu se obține de pe o zi pe alta, mai ales când este vorba de un pașaport uruguayan, din afara Europei deci. Atunci, ambasadorul, inteligent și pragmatic, provenit de curând din mediul de afaceri privat, l-a privit fix pe lucrătorul consular: „Spune-le șefilor dumitale de la București că, dacă nu rezolvă astăzi problema, zboară cu toții din funcții!”. Nu știu exact cum a comunicat colegul meu șefilor de la Direcția consulară avertismentul ambasadorului, dar în seara aceleiași zile mi-a transmis să-l anunț pe profesorul Coșeriu că se poate prezenta dimineața pentru a ridica viza flotantă. M-am deplasat imediat la hotelul „Codru”, unde era cazat Eugen Coșeriu. Fiind seara târziu, trecut de ora zece, și știind că profesorul avusese o zi obositoare, după

o deplasare la Bălți și Mihăileni, localitatea natală, am bătut la ușă ușor timorat, să nu deranjez. Mare mi-a fost mirarea când, în locul unui bătrânel somnoros, m-a întâmpinat o figură jovială, cu ochii strălucitori, care radiau de bucurie. Era aplecat la măsuța din cameră și, la lumina unei veioze, nota ceva într-un carnetel, probabil impresii despre întâmplările de peste zi. I-am comunicat despre rezolvarea solicitării sale, iar Domnia Sa a ținut să adauge unele explicații despre pașaportul vechi, precizând că vârsta înaintată nu-i mai permite să solicite unul nou. Am profitat de scurtul răgaz cât a durat întâlnirea și l-am întrebat cum au decurs lucrurile la Mihăileni.

- *Ei, m-am făcut de râs, mi-a declarat cu o voce care părea supărată.*

- Cum așa, domnule profesor?

- *Păi, mi-au făcut atâtea surprize, m-au îmbrățișat, mi-au urat în fel și chip, m-au înconjurat cu atâta dragoste, iar atunci când au început să-mi cânte, inima mea n-a mai rezistat și am izbucnit în plâns. Am plâns ca un copil!*

L-am lăsat pe Eugen Coșeriu în camera sa de hotel, dar privirea aceea ingenuă și jucăușă din ochii săi, de copil poznaș, mi-a rămas în minte pentru totdeauna. În preajma vârstei de 80 de ani, Eugen Coșeriu păstra încă acea agerime și bucurie de adolescent, ilustrând cu prisosință ceea ce spunea Goethe: *naturile geniale trăiesc o pubertate repetată, în timp ce alți oameni sunt tineri doar o singură dată.*

A doua zi dimineața, Eugen Coșeriu s-a prezentat la secția consulară pentru a-și ridica viza. A pornit apoi spre Cahul, traversând Basarabia spre sud, pentru a trece Prutul și a-și urma călătoria spre Galați și București.

La câteva săptămâni după acea ultimă vizită pe pământul românesc al Basarabiei, domnul Alexandru Bantșoș îi trimitea la Tübingen o scrisoare în care evoca influența benefică a savantului „*în sufletele celor ce stau de strajă la hotarele limbii*”. Iată un fragment din respectiva scrisoare, publicată în numărul comemorativ al revistei „Limba Română” amintit la începutul acestor însemnări:

„După manifestările la care ați participat, ne simțim mai puternici și dificultățile nu mai par invincibile. Continuați să ne încurajați de departe, îndemnându-ne să rămânem cu demnitate, în pofida realității triste ce ne

înconjoară. Dumneavoastră, de unul singur, într-o lume atât de complicată și complexă ați învins, devenind un simbol al Basarabiei și al întregii Româнии. Iată de ce noi, fiind mai mulți și acasă, nu avem dreptul să desperăm, să ne pierdem încrederea în noi. Toate în lumea asta sunt trecătoare și doar sufletul este veșnic și de el trebuie să ne îngrijim. Iar cum limba este sufletul Neamului, nu avem dreptul să lăsăm de izbeliște această comoară. Cu sprijinul Dumneavoastră, suntem siguri, limba română va intra în drepturile sale și aici, în Republica Moldova”.

Într-adevăr, Eugen Coșeriu rămâne mereu actual, un reper, un sprijin și un argument viu al Limbii Române și al românității Basarabiei.

La 7 septembrie 2002 a plecat din această lume așa cum venise, discret și aproape neștiut, ca un vers din epopeea nesfârșită a neamului său, căruia îi lăsa moștenire o bogăție spirituală inestimabilă: peste 50 de volume științifice și câteva sute de studii și articole, traduse în numeroase limbi ale lumii. În ultimele decenii, o parte din lucrările sale a fost tradusă și în limba română, fiind tipărită în România și Republica Moldova.

Personalitatea și opera lui Eugen Coșeriu rămân totuși, din păcate, destul de puțin cunoscute în Patria sa istorică. Parafrazându-l pe Tudor Arghezi când se referea la o carte a lui Nicolae Iorga, am putea spune și noi despre opera lui Eugen Coșeriu: „Întrebați de cărțile lui în librării și, dacă nu le găsiți, cereți să fie editate”.

Alexandru GAFTON

DECI*

A.G. – lingvist și filolog evoluționist de orientare lamarckiană, cu o concepție humeeană asupra realității și adept al metodei baconiene. Autor de ediții de texte vechi românești și al unor studii care încearcă să înțeleagă dinamicile limbii, gândirii, societății și evoluția relațiilor dintre acestea. Traducător și comentator al unor lucrări de lingvistică diacronică, istorie a creștinismului, evoluționismului și a mentalităților.

1. Kant ne spune că timpul este o categorie subiectivă, care, în realitatea primă sau divină, nu există. De sub imperiul altei perspective și ceva mai precis, Marx socotește că spațiul și timpul sînt atribute fundamentale ale materiei-mișcare, în afara căreia nimic nu există. Einstein și fizica modernă consideră spațiul ca pe o țesătură multidimensională în care timpul este urzit, și împreună cu care alcătuiește un cadru elastic (spațiu-timp) în care energia convertită în materie își duce existența astfel concretizată.

Pentru majoritatea nepedepsită în ale fizicii, spațiul și timpul nu prea există în modalități elaborat conceptualizate. Dominată de percepția locală și comună, mai puțin orientată spre a gândi cadrul larg al existenței universale, ființa umană reușește să-și gestioneze cumva existența zilnică în această țesătură complexă și puțin înțeleasă. De aceea, cînd este vorba despre aceste două categorii – pe care le utilizează frecvent și pentru nevoi imediate și curente –, gîndirea și limba își creează cu anevoință modalități de conceptualizare și

Acest articol reprezintă o variantă revizuită a unui text publicat în limba franceză (sub titlul *Donc*), în *Langue et littérature. Repères identitaires en contexte européen*, Pitești, 2011, p. 15-21. Se păstrează ortografierea solicitată de autor.

de exprimare, structurile acestora reflectând modalități de concepere a spațiului și timpului aproape mereu împotmolite în metaforele concretului sau în forme cu conținut convenționalizat.

Întrucât Natura a avut grijă ca vietatea umană să ajungă la a cunoaște și a gestiona între limite mulțumitoare realitatea în care are a trăi, timpul și spațiul necesare vieții umane au fost percepute și concepute în cadrele ființei biologice supuse ritmurilor: o clipită, o bătaie a inimii, o respirație, apoi lungimea unui pas, a membrilor superioare, ori a altor părți sau intervale create de ele. Cu toate acestea, atunci când mintea se avîntă dincolo de limitele biologice supreme – supraviețuirea și reproducerea – se observă lesne că mai dificil decît a cuprinde în gîndire și în limbă un concept dinamic este a folosi unul neînțeles.

La rîndul ei, relația cu limba vădește că, mai mult decît în cazul altor concepte, atunci cînd are a înțelege și a numi spațiul și timpul, limba își dezvăluie măsura precară în care, ca instrument de cunoaștere, poate pătrunde și ordona realitatea, precum și pe cea în care, ca formă și creatoare de mijloace de exprimare, reușește apoi a reda segmentul realității astfel pătrunse, înglobate și exprimate.

Înseși problemele pe care diferitele limbi le au în a gramaticaliza aceste concepte (prea marile diferențe de a conceptualiza și exprima spațiul și timpul în limbile primitive, dar și în cele moderne, problemele concordanței timpurilor, relația cu modalitatea și aspectul, funcțiunile felurilor particule însărcinate să poarte spațiul și timpul) reflectă asperitățile proceselor prin care a evoluat conceptualizarea acelor raporturi. În acest caz, evoluția pare a semnifica mai degrabă tribulațiile căutării și dinamica înțelegerii umane – date fiind nevoile ei prime și fundamentale, de comunicare –, adică raportul dintre două procese aflate în concurență, mereu inegale, și în care nevoia de comunicare se luptă cu cea de cunoaștere.

2. Deși relația lucrurilor cu spațiul, pe de o parte, și cea a proceselor cu timpul, de cealaltă, par a fi oarecum preferențiale – în chip vădit corporalitatea implicînd spațialitate, iar procesualitatea implicînd temporalitate –, întrucît totul există și se petrece deopotrivă în spațiu și în timp, ambele pot fi văzute ca puncte de plecare ale unor procese ce implică lucruri.

Faptul este reflectat în vechile texte românești de enunțuri precum: „Și fu, deaca săvârși Isus porîncind ucenicilor săi celor doisprăzece, trecu *de acii* ca să înveațe și să povestească pren orașăle lor” (NTB, Mt., 11, 1), „Și fu deaca săvârși Isus poruncind celor doisprăzece ucenici ai lui, trecu *de acolo* ca să înveațe (...)” (BB), respectiv: „Cine-ș va împărți fata de la sine și-i va da dzeastrele toate și va lăcui sîngură de sine, nu mai are puteare *de-acii* să-i facă moarte, daca o va găsi curvind” (LEGI Mold., 96, 17-19); „*De-acii* le împărți limbile pre deregători, numai Ever ce-ș ținu limba cu ceata-ș” (MOXA, 12^v/8-9); „*De-acia* încolo nu ești șerbu, ce fiu” (AL, Gal., 4, 7), „*Deci* nu mai ești rob, ce fiu” (BB).

Avînd capacitatea de a exprima punctul de plecare, *de aci*¹ intră în enunțuri care stimulează utilizarea conjuncției în contexte ce trec dincolo de perspectiva spațială, astfel încît secvența ajunge să poarte deopotrivă temporalitate. Un astfel de proces de echivalare și de transcendere dezvăluie un fenomen fundamental pentru felul în care funcționează relația dintre realitate, simțuri, minte și limbă. În mod obișnuit, vorbitorul nu are în vedere și nu se referă la ‘spațialitate’ sau la ‘temporalitate’ în sine, pe care nici nu le conceptualizează prea lesne și dincolo de nivelul necesar supraviețuirii. Apoi, el percepe și reflectă cadrul spațio-temporal în care lucrurile există, iar acțiunile se petrec. Tot astfel în ceea ce privește devenirea realității, pe care o ia în seamă numai în măsura în care interesele sale individuale sau de grup îl determină să privească atent și profund la desfășurarea proceselor, la faptul că acestea urmează succesiuni stricte și determinate cauzal, avînd caracter ireversibil². Pentru individ, lucrurile și procesele pe care le percepe și le reflectă sînt oarecum integrate în cadrul în care ele există și funcționează, separațiile care ar identifica și izola elementele cadrului – starea în spațiu și în timp, punctul și momentul de plecare al acțiunii, succesiunea, devenirea – putînd intra în cercul conștiinței și putînd fi conceptualizate numai și numai dacă acest lucru i se impune cu necesitate în urma unei solicitări speciale.

3. Întrucît percepția, reflecția și transmiterea sînt determinate de posibilități și de nevoi și orientate de interese, atunci cînd relatează devenirea lucrurilor și desfășurarea proceselor, vorbitorul se concentrează asupra succesiunii evenimentelor în timp, spațiul devenind implicit, adică nu solicită cu necesitate exprimarea sa explicită – experiența și

economia de energie și de mijloace îndemnând la subînțelegerea elementelor (organice și indispensabile, dar neprezente sub raza focală a comunicării) ale cadrului.

Înglobînd valoarea locală inițială pe care o avea *de aci(a)* – prin suprapunerea *hic et nunc* petrecută în discursul narativ, euristic și pedagogic –, vorbitorul ajunge să investească forma cu valoare temporală. Desigur, forma în discuție era cît se poate de aptă pentru a dobîndi întrebuințări și valori care să-i depășească domeniul originar: primul element, *de*, indica punctul de plecare sau de îndepărtare (din perspectivă spațială, dar cu posibilități egale de a face același lucru din perspectivă temporală), cel de-al doilea, *eccum hic*, indicînd în mod precis respectivul punct. Fără a-și pierde substratul ('punct de plecare'), prin uz, *de aci* căpătă valori ce o fac să exprime temporalitatea (desigur, văzută și exprimată din perspectiva punctului de plecare al unui proces).

Întrucît exprimarea punctului de plecare nu limitează uzul secvenței, specializînd-o, sfera și aplicabilitatea în discurs a acesteia se lărgește, ea ajungînd a fi utilizată și pentru a exprima succesiunea: „sui-se și frînse pîine și gustă pînă la voie, besădui pînă la zori, *deaci* ieși” (CB, FA, 20, 11); „*deaci* svetuiaște (...) să vie” (CB, *Sp. la 1P*, 297/1), „*deaci* svetuiaște (...)” (CV 69^r), „*de acii* sfătuiše” (CP, 158/21); „*Deci* notară într-aceia dîi, *de-acii* s-au scornit vînt în ponciș și stătură multă vreme la o liniște, pînă ce-au dat vînt de treabă” (VS, 402, 31-32)³; „și deade leage rătezarea, *deci* feace Isac” (CB, FA, 7, 8); „*de acia* cerșură împărat” (CB, CP, FA, 13, 21), în BB: „Și *de acolo*, au cerut împărat”, în NTB: „Și *după aceeaia*, cerură craiu”, situații care indică uzul conjuncției *deaci* cu valoarea temporală 'apoi'.

Primul enunț al ultimului cuplu prezintă un fapt care era de așteptat – fiind ușor de constatat în numeroase cazuri din aceeași clasă de procese –, dat fiind felul în care funcționează limba. Astfel, după ce *deacii* apare cu valoarea spațială 'de acolo', în virtutea relației astfel create, el dobîndește capacitatea de a vehicula valoarea temporală a lui 'apoi', fapt adesea concretizat.

În consecință, evidențierea relației de succesiune poate fi exprimată cu ajutorul lui *de aci* (*deaci*), în ipostaza de formulă narativă: „pentru această ocină am avut gîlceavă mai dina[in]te vreme, c-au datu

părinții lor bani de-au plătitu siliștea. *Dici* se-au sculatu Danu și cu Micul și au împresurat locurile noastre și ne-au făcutu pe noi mărt (?) de tot. *Dici* noi am mersu înaintea domnului lui Alixandru vodă la divan și am rămas pe Dan și pe Micul. *Dici* Arbănașul, apucându-se, carei scriu mai sus, *dici* Arbănașul nu s-au lăsat, ci iar au mersu la judecată, ci ne-au rămas pe noi de bani, să-i plătim. *Dici* noi n-am avutu cu ce plăti, ci am vîndut ocina aceasta care iaste scrisă mai sus dereptu ughi 18. Și am prinsu și datoria cea veache tot într-acei bani. Iar Arbănașul să fie volnic cu scrisoarea noastră să stăpînească moșia în pace, de acum cu feciorii i cu nepoți[i] lui” (DÎ XII, p. 105)⁴, sau: „Era un om căsătoriu, ce sădi vie și cu gard îngrădi pre ia și săpă în ia teasc și zidi turn și o tocmi lucrătorilor și să duse departe. *Deci* cînd să apropie vreamea rodului, trimise slugile sale cătră lucrători să-i ia rodul ei” (NTB, Mt., 21, 33-34), „Era un om căsătoriu, care sădi vie și cu gard îngrădi pre ea și săpă în ea teasc și zidi turn și o deade pre ea lucrătorilor și să duse departe. Iară cînd să apropie vreamea rodului, trimise slugile sale cătră lucrători să-i ia rodul ei” (BB); „Și viiarii prinsără slugile lui, *deci* pre unu-l bătură, iară pre altu-l omorîră, pre altul cu pietri-l ucisără” (NTB, Mt., 21, 35), „Și viiarii, prinzînd slugile lui, pre unul bătură, iară pre altul omorîră, pre altul cu pietri îl uciseră” (BB); „*Deci*, cînd fu la războiu, el întîiu începu a fugi. *De-acii* îndărătnici pre toți a fugi” (MOXA, 63^v/5-7).

În multe dintre aceste situații se observă o oarecare imposibilitate de a spune cu certitudine că am avea a face exclusiv cu atributul ‘temporalitate’, dar comunicarea funcționează. Atît timp cît contextul nu are nevoie de explicitarea spațialității sau a temporalității, vorbitorul nu este nevoit – deci nici interesat – să focalizeze astfel discursul, suficientă fiind subînțelegerea prin experiență a faptului că, oricum, totul se petrece în spațiu și în timp, deopotrivă și succesiv.

4. Petrecîndu-se în spațiu și în timp, procesele intră în variate relații care nu doar depășesc domeniul de origine al mijloacelor de exprimare, dar și noile limite. Deși observă domeniile spațial și temporal în sine, ființa umană percepe cadrul spațio-temporal mai degrabă ca pe un dat în care lucrurile și procesele există, se manifestă și devin ca urmare a unor relații de succesiune – eventual cu participarea anumitor

agenți. De aceea, spațiul, timpul și relațiile de succesiune devin implicite, vorbitorul percepînd sau doar imaginînd relații de cauzalitate (din acest loc sau/și moment, în relație cu cutare lucru sau proces, deci din această cauză), de finalitate (din acest loc sau/și moment, din această cauză și în acest scop), concluzive (din acest loc sau/și timp, din această cauză și în acest scop, așadar).

Astfel se face că, după utilizarea conjuncției *deaci* cu valorile ‘de aici’, ‘din acest moment’ și ‘apoi’, și după ce vorbitorul începe a o utiliza ca formulă narativă servind relatării de evenimente petrecute succesiv și la intervale relativ scurte, el ajunge să o folosească spre a evidenția existența (reală sau de el stabilită), între aceste procese sau evenimente, a unor relații cauzale, de finalitate și concluzive. Fiind intim legate de felul în care procesele realității se petrec, spațiul și timpul își vor manifesta caracterul implicit, eliberînd relațiile generate. În cele de mai jos spațialitatea și mai ales temporalitatea ajung să devină nuanțe implicite, ceea ce iese în evidență și se exprimă fiind cauza, scopul, consecința.

4.1. Datorită plurivalențelor și a caracterului ei de cadru absolut, temporalitatea este implicată și solicitată pentru a exprima consecințele și cauza acțiunii (*post hoc, ergo propter hoc*), în combinație cu scopul și concluziile, eventual modalitatea de desfășurare a temporalității și a procesului, în general. Cazurile care se înșiră în continuare ilustrează apariția acestor valori: „el fugi, de-ș lăsă cununa muncitoriului și se călugări; *deci* dobîndi împărăția de vec[i]” (MOXA, 88^r/8-9) ‘apoi, de aceea, în consecință’; „Și *de acii* au chiebat acel orași Zoar” (PO, *Gen.*, 19, 22) ‘din acel moment, apoi, de aceea’; „Iară să va fi mîncat de gadine, adevereadze aceea, *deci* nu plătească” (PO, *Ex.*, 13, 22) ‘de aceea, în consecință’; „Iară ei mi-au dzîs să postesc trei luni, să mă curățasc de toată imăciunea și, *de acii*, să mă spodobască Svîntului Botedz” (vs, 138, 2-3) ‘apoi, de aceea, în consecință’; „*de ce* rogu-vă voi a lua hrană” (CB, FA, 27, 34), „*deaci* vă rog voi, luați-vă hrană” (CP), „*derept aceaia*, rog pre voi să luați bucate” (NTB), „*Pentru aceaea*, rog pre voi să luați de mîncat” (BB) ‘apoi, de aceea, așadar’; „*de aci* Pavel ieși din mijlocul lor” (CB, FA, 17, 33)⁵.

4.2. Exemplele următoare permit observarea evoluției și a relațiilor dintre straturile pe care conjuncția *deci* le-a dobîndit de-a lungul timpului. Din acest motiv, nuanțele consecutivă, cauzală, finală și concluzivă participă împreună, cu ponderi variabile în funcție de nevoile

comunicării, la a aduce din potență în act sau la a da diferite grade de pregnanță aceloră dintre ele de care comunicarea are nevoie într-un moment sau în altul. Fără ca forma care le vehicula să aparțină vreunui dintre aceste valori, ele erau acomodată la conjuncția care încă își conținea valorile etimologice: „*Deaci* mărturisesc voa întru zua de astăzi că” (CB, FA, 20, 26)⁶; „*Deaci* (...) nu fuiu protivnicu cereștiei vedea” (CB, FA, 26, 19)⁷; „*deci* și fără toată pîrîrea veniui” (CB, FA, 10, 29), „*deci* fără de toată părea” (CP)⁸; „*Deaci* eu giudecu se nu supărâmu cei ce dintru limbi întorcu-se” (CB, FA, 15, 19)⁹; „*deaci* prevegheați” (CB, CV, FA, 20, 31)¹⁰; „*Deci* i-am vîndut de [a] mea bunăvoia și cu știrea tuturor vecinilor și de sus și de jos, să-i fie lui moșia și feciorilor și nep[o]ților și strenepoților lui, să-i fie moșia în vecia” (DÎ 100, 5-7); „Eu pre cîț voiu iubi, mustru-i și certu-i, *deci* răvneaște și te pocăiaște” (BB, *Apocalips.*, 3, 19); „*Deci*, vădzînd boiarinul nemutarea ei, îmvăță de o dezvăsură pînă la brîu și o bătură cu rane” (vs, 290, 29); „*Deaci* ceia ce și-s de o laturi a opta spiță iertăm să fie nuntă” (LUCACI, 177, 9-10); „*Deaci* cîndu va fi unchiul mainte luoa nepoata și va vrea nepotul de se ia muiare pre mătușea ceaea de apoi ce va fi, prentu că e învăluit lucrul, iaste apărată nunta” (LUCACI, 170, 23-25); „*Deci*, lepădînd toată răutatea și tot viclesugul și fățarniciile și zavistiile și toate muzaviriile” (BB, *IPetru*, 2, 1); „*Deci*, neîndoite fiind aceastea, cuvine-se voi să fiț așzați și nemică cu obrăznicie să nu faceț” (BB, FA, 19, 36); „*Deaci*, frații miei, încingeți mațili cugetelor voastre” (CB, *IP*, 1, 13)¹¹.

5. În perioadele de transformare și de evoluție, sensurile, valorile și nuanțele coexistă și încă oferă modalități sincretice de expresie. Prețul acestor frumuseți caleidoscopice îmbinate este o oarecare plurivalență a sensurilor – care poate genera o nevoie presantă de contextualizare. Chiar dacă sensurile implicite se estompează, cele noi nu reușesc să le înlătore pe deplin pe cele pe a căror temelie se instituie și din care își trag sevele. De aceea, multe dintre exemplele oferite nu doar prezintă urme ale valorilor sedimentate, ci reflectă, în fapt, procese evolutive de natură să caracterizeze relația limbă-gîndire.

Capacitățile și necesitățile de exprimare în fac pe vorbitor să utilizeze limba ca pe un sistem economic – atribut derivat, dar inerent, al limbii. Totodată, aceasta funcționează astfel încît inferențele pe care gîndirea le extrage din dinamica proceselor realității pot conduce la a genera

modalități de exprimare care, prin uzul la care este supusă o formă, determină capacitățile ei de exprimare în direcția dezvoltării unor valori potențiale și a exprimării optime a unor conținuturi de gândire cognate, încă încapsulate simbiotic. Faptul se poate petrece indiferent de valorile etimologice ale respectivei forme. Pe măsură ce noile sensuri și valori se dezvoltă – ele exprimînd modul în care se înțeleg, extrag și conceptualizează din realitate anumite raporturi¹² – devine tot mai dificilă gestionarea lor, nu atît datorită faptului că se hrănesc din același trunchi, cît datorită creșterii nevoilor de exprimare nuanțată și precisă. Astfel se instituie concurența între respectivele sensuri și valori, care, în chip firesc, duce la reculul procesului și la fixarea uneia dintre acestea, eventual la dezvoltarea de noi forme.

Prețul exprimării concise, lipsite de echivoc, al vitezei de comunicare –, în care formele au valori ușor recognoscibile și clare –, îl constituie abandonarea valorilor intermediare, a straturilor din care sensul ultim provine și s-a nutrit, adică ruperea relațiilor cu procesele intuitiv-cognitive ce au furnizat rezultatul. Povara volumului diacroniei este înlocuită cu ușurătatea suprafeței sincroniei.

În cazul discutat, un adverb aparținînd spațialității – împreună cu o prepoziție – ajunge să exprime punctul spațial de plecare al unei acțiuni. Întrucît acea acțiune se petrece nu doar în spațiu, ci, în mod inerent, și în timp, iar adverbul respectiv poate exprima temporalitatea la fel de eficient, tendința vorbitorului de a profita de plurivalența formei va fi stimulată de suprapunerea spațio-temporală – în realitate și în concept. De aceea, el va folosi aceeași structură pentru a exprima sensul paralel: punctul de plecare în timp, al unei acțiuni. Sesizarea de către vorbitor a complexității realității și exercițiul, în această direcție, al formei vor duce la adaptarea acesteia în direcția redării sensurilor afine sau conjuncte decoperite, întrucît, în gândire, pe valoarea spațio-temporală se grefează nuanțe ce trimit către cauză, scop, consecință, concluzie. Sensul cel mai sintetic, cel care le mistuie pe toate – concluzia –, ajunge a se impune, cu toate că înlăturarea sensurilor precedente (cauză, scop, consecință) conduce la dispariția humusului etimologic, ceea ce, practic, lasă forma fără rădăcini și în derivă. Ea va supraviețui, însă, întrucît vehiculează informația – oricît de săracă, de redusă ori exclusivă – pe care vorbitorul o are de transmis.

6. Cazurile anterior menționate ilustrează o perioadă a vechii române literare, în care efectele evoluției încă nu înlăturaseră datul original; forma, sensul și relațiile conviețuiau în modalități reciproc acomodate, dând profunzime și farmec limbii, punând în act capacitățile prin care aceasta rafina procurând înțelegere și cunoaștere.

În general, în procesul de apariție, formare și funcționare a unei structuri se petrece acest fapt: ea apare, cunoaște uzul primar, este selectată, se dezvoltă încărcându-se și acumulând felurite conținuturi și abilități, ceea ce-i poate spori valoarea de întrebuințare, și evoluează în virtutea potențialului ei și a solicitărilor întrebuințării ei.

Exercițiul dat de uzul intens, însă, face ca sistemul care o utilizează să se perfecționeze în direcția observării, decelării, operării distincțiilor și nuanțării, în consecință acutizându-se nevoia tratării tot mai nuanțate a realității. Este momentul în care uzul solicită specializarea structurilor, implicându-le în contexte preferențiale, care vor selecta (cu precădere) un sens – despovărare ce direcționează uzul structurilor.

Cum se întâmplă adesea, și în acest caz, instaurarea concurenței dintre sensuri a condus la trecerea de la o formă deținătoare de sens(uri) la un sens deținător al unei forme. Cu toate că trecerea în penumbră a temelei pe care era clădită forma – cea conferită de ascendența etimologică –, adică întreruperea relației dintre origine și formă, are drept consecință directă și de neînlăturat instrumentalizarea și specializarea formei (prin îngustare, pierdere și eliminare), pentru utilizatorul structurii, o astfel de segregare a instrumentului este consecventă descompunerii analitice a realității complexe și vehiculării ca atare a respectivelor cunoștințe și perspective.

Modalitatea aceasta amintește de chipul în care se pregătește refolosirea materialului genetic parental care în urma întâmplărilor vieții concrete și particulare a părintelui a acumulat mărci epigenetice. Intrând în funcțiune anumite mecanisme biologice, acestea „șterg” respectivele mărci și reprogramează materialul genetic pentru o nouă viață, una proprie viitorului organism. Procesul, însă, nu reușește mereu – poate niciodată – să ajungă la perfecțiune, nici în ceea ce privește totalitatea materialului genetic, nici în ceea ce privește acuratețea eliminării totale a mărcilor unui anumit segment de ADN.

În felul acesta, adesea, viitorul trainic se construiește pe un palimpsest, fapt care – dincolo de continuitatea pe care procesul, organismul și cultura o mărturisesc implicit – nu face decât să ateste felul în care se clădește și funcționează materia biologică, precum și similaritatea chipului luat de produsele acesteia.

Note

¹ Redarea grafică a secvenței respectă întru totul lecțiunile și opțiunile de transcriere ale autorilor edițiilor utilizate. În fapt, avem a face cu o prepoziție (*de*) urmată de un adverb (*ici, aci, ci*). Cum se va vedea, uneori ar fi fost mai potrivit să se transcrie *de (a)ci, d-ici*, spre a nu crea confuzii și, mai ales, spre a evidenția faptul că avem a face cu o secvență compusă.

² Toate exemplele din această clasă arată că timpul este văzut ca dominant, spațiul subordonându-i-se și împrumutînd de la acela caracterul ireversibil, o eventuală revenire în spațiu – întrucît se petrece în curgerea ireversibilă a timpului – reprezentînd o altă stare, iar nu revenirea la o stare anterioară, de unde și dobîndirea ireversibilității de către spațiu.

³ Unde prima secvență are valoare spațială, cealaltă temporală, ambele în aceeași frază.

⁴ Probabil că, în acest caz, secvența care ne interesează trebuia redată de către editori prin *d-ici*, modalitatea aceasta fiind nu doar singura potrivită, ci și una care nu ar fi fost de ceva împiedicată.

⁵ În ultimul exemplu, valoarea modală ‘astfel’, ‘în felul acesta’ cunoaște infiltrația unei nuanțe concluzive, dar fără pierderea sensului temporal.

⁶ În CV și CP *deaci*, în NTB și BB „pentru aceea”.

⁷ În CP apare *deci*, iar în CV *deaci*. „Unde, craiu Agrippa, nu fui neîngăduitoriu arătării cerești” (NTB), „Pentru aceea, împărate Agrippa, nu m-am făcut neascultătoriu cereștii vederi” (BB).

⁸ În NTB „Derept aceaia, fără îndoire veniiu”, în BB „Pentru aceea și fără price am venit”.

⁹ În NTB „derept aceaia”, în BB „pentru aceea”.

¹⁰ La Coresi apare *derept aceia*. în NTB „derept aceea”, în BB „pentru aceea”.

¹¹ În NTB și BB *pentr-aceaia*.

¹² Tot aici se află principalul motiv pentru care, în textele paralele, apar forme de exprimare cu *iară, cînd, care*, introducînd construcții gerunziale cu valori circumstanțiale (temporale, spațiale, cauzale, consecutive, concluzive).

Sigle

AI = *Apostolul Iorga*, în Nicolae Iorga, *Câteva documente de cea mai veche limbă românească. (Sec. al XV-lea și al XVI-lea)*, în AA XXVIII (1905-1906), p. 99-115 (text editat în CB).

BB = *Biblia 1688*, (ediție întocmită de V. Arvinte, I. Caproșu, Al. Gafton, Laura Manea, N.A. Ursu), 2. vol., Iași, 2001, 2002.

CB = *Codicele Bratul*, (ediție de text de Al. Gafton), Iași, 2003.

CP = *Texte de limbă din secolul XVI* reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, membru al Academiei Române. *IV. Lucrul Apostolesc. Apostolul tipărit de diaconul Coresi la Brașov în anul 1563*, București, 1930 (ediție parțială în CB).

CV = *Codicele Voronețean*, (ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu), București, 1981.

Dî = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, (text stabilit și indici de Gh. Chivu, M. Georgescu, M. Ioniță, Al. Mareș, Alexandra Roman-Moraru), Editura Academiei, București, 1979.

LEGI Mold. = *Carte românească de învățătură 1646*, (ediție critică, coord. Andrei Rădulescu), București, 1961.

MOXA = Mihail Moxa, *Cronica universală*, (ediție critică însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă), București, 1989.

NTB = *Noul Testament* (tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, mitropolitul Transilvaniei, reeditat după 350 de ani cu binecuvîntarea înalt prea sfințitului Andrei, arhiepiscopul Alba Iuliei), Alba Iulia, 1998.

PO = *Palia de la Orăștie (1582)*, vol. I *Textul* (ediție de Ioan Caproșu, Vasile Arvinte și Alexandru Gafton, indice de Sorin Guia), Iași, 2005.

VS = Dosoftei, *Viața și petrecerea svinților, Iași, 1682-1686*.

Stelian DUMISTRĂCEL

Fete-fețe! Eventual spălate

S.D. – cercetător științific la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române, profesor la Departamentul de Jurnalistică și Științe ale Comunicării de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române (1978), *Doctor Honoris Causa* al Universităților „Dunărea de Jos” (Galați, 2011), „Alec Russo” (Bălți, 2012) și „Vasile Alecsandri” (Bacău, 2017). Membru al Uniunii Scriitorilor din România. Publicații recente: *Cuvintele, încotro? Lingvistică pentru toate televiziunile* (Polirom, 2017), *Spații pragmatico-discursive* (Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2017). Asociația Studenților Jurnalști din Iași i-a închinat volumul aniversar *Împotriva derivei* (Adenium, Iași, 2017).

PORNIM, curajos, de la utilizarea cuvântului **față** cu sensul de „culoare”, prezent în *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu* („Vin limpede și frumos la față”), dar și într-un vers din *Scrisoarea IV* a lui Eminescu, „Roze roșie de Șiraz și liane-n fel de fețe”, vers comentat de Alex. Ștefănescu ([/literaturadeazi.ro/](http://literaturadeazi.ro/)). Dar, ca să nu se creadă că moldovenizăm, iată-l și pe Odobescu: „Arendășoaice gătite și împodobite cu toate fețele curcubeului” (după *Dicționarul limbii române* al Academiei, în continuare: DA). Imediat, dezvoltând sugestia din titlu, trimitem la expresia *a schimba* (sau *a face*) **fețe-fețe** „a se fâstici, schimbându-și culoarea obrazilor”, cu trimitere, în DA, la Creangă: „Ivan, atunci, lasă capul în jos și, tăcând, începe să facă fețe, fețe”. *Tezaurul Academiei* cuprinde o comparație între expresia românească și locuțiunea verbală din italiană „*cambiar* (sau *mutar*) *faccia*”, cu același sens, ceea ce ar putea însemna ceva pentru semantica substantivului moștenit din latină.

CURAJOS, deoarece, firește, nu eventuala fâsticeală a încurcăturii (încurcăturilor) denominative ne-a atras, ci repetitivul **fețe-fețe**, ușor de recunoscut ca un colectiv promițător pentru a urma, pe diferite planuri și în diverse împrejurări, cursul schimbător al numelor de culori din românește.

ȘI, IARĂȘI, am pornit și de la interesul hispanistului american Steven Dworkin, profesor la University of Michigan, pentru numele de culori în limbile romanice (și deosebita sa competență în materie) ce a făcut obiectul unei pasionante conferințe, „Les noms des couleurs”, prezentate anii trecuți la Iași. Tema a devenit o incursiune de virtuozitate în istoria vocabularului limbii latine și al limbilor romanice, aducătoare aminte de cele mai frumoase cursuri din anii studenției, de acum șase decenii, de „lingvistică romanică” sau de „lingvistică indo-europeană”. Acum, vrem s-o facem să devină ca atare chiar pentru cel ce nu are de ce să-și aducă aminte de evenimentul pomenit. Recurgând, frecvent, pentru documentarea cu privire la ceea ce nu ne aducem aminte, la informații ori sugestii cuprinse în DA.

NIGER ȘI VIRIDIS au fost punctul de plecare al analizei, ca reprezentante ale grupului de nume de culori din latină păstrate în toate limbile romanice, cu raportare la situația în care există moșteniri singulare sau chiar modele primare îndoienice; printre acestea din urmă, numele culorii „albastru”, pentru care corespondentele romanice fac deliciul specialistului, respectiv, pentru oricine, reflexe deosebit de interesante ca prilej de meditație, de care ne vom ocupa la locul cuvenit. În limba română, „negrul” nu duce lipsă de sinonime de nuanțare, în variate limbaje și registre, recurgându-se, eventual, la diferite repere din mediul înconjurător: lâna este *laie* (dacă nu-i bălaie!), o țesătură poate fi *murie* sau *păcurie*, iar îmbrăcămintea *cernită*, după cum cineva poate fi *pământiu* la față, dacă nu *cenușiu* etc.

FOAIE VERDE? Spunând că ceva este „verde”, putem da ușor impresia că abdicăm la o ieșire comodă. Când, într-o anchetă etnolingvistică, te arăți interesat de nuanțele de culori din această familie urmărind fondul covorului de pe peretele din „casa cea mare” a gazdei, dar mai ales frunzele florilor și figurile de pe țesătură, vei înregistra termeni care nici prin minte nu-ți puteau trece. Dacă nu se distinge doar un *verzui* sau *verzaliu*, referentul comparației a fost lesne ales, pentru precizie, din zona vegetalului: *nuculiu* (ca frunza nucului), *curechiiu* (de la „curechi”, numele moldovenesc și ardelenesc al „verzei”), *brădăciuu*, *urziiciu*, *ierbiuu* sau *prăzuliuu*. Nu trebuie să fii numaidecât țesătoare ca să mai distingi și vreun *burătiiciu* (ori *brotăciuu*) sau vreun (necontaminat stilistic) *fistichiuu*, dar o specialistă chiar empirică te poate uimi indicându-ți

și un *vermuz*, neologism reprezentând acomodarea fr. *vert mousse*, verdele de culoarea mușchiului de pe copaci („în verde, picuri oleacă de galben!”).

VERZII. Circulația dolarilor i-a atras unității monetare emise de SUA, după culoarea bancnotelor, denumirea autohtonă de *verzi*, cu dezmierdări argotice: „verzișori”, ba, făcând haz de necaz, chiar și „verdeată”, „salate” ori „zarzavat”. Ar fi de urmărit dacă denumirea persistă, deoarece americanii, pentru a îngreuna falsificarea, au purces la nuanțare cromatică; bibliografia ad-hoc ne pune la curent cu șansa unei vizualizări policolare: pe lângă bine-cunoscutul verde, la tipar se adaugă și nuanțe de albastru și portocaliu, de unde s-a ajuns, pentru bancnota de 20 de dolari, pe românește, la numele de *verzișori portocalii*. Oare au devenit atenți și rușii? Căci și la ei dolarii erau (ori mai sunt) supranumiți *zeleniie*. Dar și italienii le zic *verdoni*, iar englezii, ceva mai rezervat, *Greenbacks*, un anglicism (!) în uz curent și la francezi, care practică și traducerea *billets verts*!

INSAȚIETATE PRIMARĂ. Ca regulă, în special pentru substantive, omul naturii poate ignora termenul-noțiune, fiind preocupat de aspectele pentru el semnificative practic. Se știe că laponii, de exemplu, au câteva zeci de nume pentru „zăpadă”, selectând trăsături: cea abia căzută, cea în care se scufundă (sau nu se scufundă) copita renului ori tălpile de la sanie, cea peste care s-a format o pojghiță moale, încât pot fi distinse urmele unor animale etc. Dar și locuitorii din Pirineii Centrali, după o descriere a lingvistului francez Jean Séguy, au nume diferite pentru aceeași plantă (medicinală) în funcție de faza de creștere a frunzelor, a înfloririi sau a coacerii fructelor. O excelentă zonă de aplicație *sui-generis* și în ceea ce privește recunoașterea culorilor, ca pentru toți oamenii pământului de oriunde, și pentru români. Reperete, după cum am văzut deja, sunt extrem de diverse.

CALEIDOSCOPI. Iată numai câteva trimiteri la VEGETALE (rădăcină, frunze, fructe etc.): *sfecliu* (roșu), *morcoviu*, *bostăniu*(!), *vișiniu*, *zmeuriu*, *cânepiu*, *mușchiu*, *liliachiu*, *tutuniu*; la MATERII: *cărămiziu*, *brumăriu*, *cenușiu*, *cafeniu*; la ALIMENTE: *undelemniu*, *untiu*; la VIETUITOARE: *stacojiu*, *purpuriu*, *șoreciu*; la METALE: *plumburiu*, *argintiu*, *auriu*, *arămiu*; la ALTE NUME DE CULORI: *albiu*, *gălbui*, *negriciu*, *maroniu*. Firește, la derivatele de la nume de fructe s-au adău-

gat cele ce pornesc de la termeni împrumutați relativ recent: *castaniu*, *persiciu*, *portocaliu*, *naramziu*. Dar există și *sidesfiu*, *porfiriu* sau *rubiniu*, ca să nu ne mai referim și la presiunea sistemului popular, care, din *kaki*, duce la *cachiu* (*cachie* etc.). Iar clasa cu finala *-iu* a fost susținută de turcisme cum sunt *conabiu*, *ghiurghiuliu* ori *ghiviziu*. Este ușor de constatat că nu ne-am referit la toate uneltele de derivare pentru nume de culori; unii din termenii de mai sus sunt dublați de variantele cu finala *-ui*, de la *albui* și *gălbui*, la *verzui*. După cum nu ne-am ocupat încă de familia terminologică pentru culoarea „albastru”, căreia îi rezervăm o discuție aparte.

JOCUL ȘI GLUMA, pe grupe de interese: 1. Sinchiseala oamenilor (în special a femeilor!) pentru a numi culoarea tuturor înconjurătoarelor este ironizată prin misterioasa referire la aceea a „vântului turbat”; 2. O denumire sarcastică de culoare, dinspre locuitorii din Mihăilenii Bălților, a fost înregistrată de studentul Eugen Coșeriu, într-un glosar publicat, în 1940, într-o revistă ieșeană: „chelea cucoanii” numea culoarea ciorapilor, transparenți, de damă! 3. Parcă sătul de monotonia folcloricea „frunză verde” de orice (chiar de „solz de pește”, pentru a se potrivi, la rigoare, cu „sărut ochii cui citește”), Nichita Stănescu a inventat frunza verde... *de albastru*, știți: „Frunză verde de albastru, mă doare un cal măiastru”, ca să încheie poezia aducând aminte de finala tradițională, cu încălecatul, pe care specialiștii, Hasdeu, de exemplu, o numesc *novella a cavallo* „povestire de-a-n-călarele”: „Și-am cântat din coasta mea... pe o șa de cal măiastru, foaie verde de albastru”.

REVENIND la seriozitatea, să atacăm, așadar, și complexa problemă a *albastrului*. Dacă lat. *niger* și *viridis* au descendenți în toate limbile din familia romanicelor, întrebări serioase intervin în cazurile în care, de la o limbă la alta, nu sunt evidente „moștenirile” ori acestea se află sub semnul întrebării. De exemplu, denumirile pentru culoarea „albastru”, una pentru care, în latină, nu există un termen... standard, o dovadă fiind aceea că, individual sau grupat, limbile romanice cunosc rezolvări denominative caracteristice. În franceză și italiană, denumirea de bază este de origine germanică, *bleu*, respectiv *blu* (cf. engl. *blue*, germ. *blau*), spaniola și portugheza folosesc un termen de origine arabă, *azul*, iar în română s-a păstrat un compus latinesc format cu *albus*, reflectat de *albastru*.

CECITATE? Fără a intra în amănunte, răspunsul, de tatonare, dat de conferențiarul invocat anterior la întrebarea privind cauzele absenței numite, acela că romanii nu ar fi avut un motiv să folosească un termen-noțiune din cauză că, în mediul lor natural, nu aveau repere de o astfel de culoare, este improbabil: ar trebui să admitem eventualul avantaj, pe terenul realiilor, al germanicilor, ori al arabilor. Oricum, drept contrapondere la ipoteza de mai sus, de ce n-am reveni la întrebarea retorică pe care o formula un lingvist german: nu cumva romanii erau... orbi în materie de albastru? (K. E. Götz, *Waren die Römer Blaublind?*, 1908).

MĂRTURIA ROMÂNEI. Pe baza unor cuvinte din limba română, descoperim ușor urme de „albastru” în latină, măcar sub ipostaza de nuanțe, căci și romanii vor fi fost tot atât de particularizanți referitor la culoarea materiilor precum sunt laponii când observă zăpada, pirineenii când evaluează plantele medicinale, ca să nu mai vorbim de români în ceea ce privește *fețele* „verdelui”, care au peste zece nume din acest spectru. Dacă la romani nu va fi fost frecventă o anumită culoare a ochilor, cea stimulatorie denominativ spre „albastru” (ca la „barbarii” nordici), iar apele mărilor înconjurătoare peninsulei nu vor fi stărui în spectrul comparabil, tot rămâne un element de cadru natural omniprezent și inevitabil, cerul, prezent în adjectivul *caeruleum* (iată un enunț de manual elementar de latină: „Caelum caeruleum est”); de altfel, după același tipar mental, românii din nordul țării identifică prin adj. *ceriu* un albastru deschis.

MIERIU („aliniat”, prin -iu, de la *miéru*) este astăzi un regionalism, înregistrat în DA cu sensul „de culoare albastră, ce variază între albastru deschis și albastru închis, până la violet”. Este, prin *mier*, o moștenire din latină, dar *merus* înseamnă „pur, curat”. Dacă descendentul românesc a ajuns să numească culoarea „albastru”, atunci, după o sugestie etimologică pe care i-o datorăm colegei Gabriela Haja, *merus* – „curat” latinesc a putut descrie, într-o oarecare sintagmă din latină, și un referent *albastru-curat* cum ar fi cerul... fără nori, a cărui culoare variază ca nuanțe. Într-o monografie a satului Rășinari (Sibiu), autorul, Victor Păcală, descria felul cum se obțin diferite culori vegetale, printre care „fața [culoarea] cerului sau mieri (vânăț), fața nucului (brun)...” ș.a. Așadar, *mieriul* este culoarea cerului; iată însă și alte aplicații: „ochi mieriți” (Cantemir), „apă merie” (la Brătescu-Voinești) etc., toate după DA.

VĂNĂTUL mai este, în vorbirea populară, un nume curent pentru diferite nuanțe de „albastru” (până la violet). Și acest cuvânt este (și în italiană sau portugheză) moștenit din latină: *venetus* înseamnă „albastru, de culoarea mării”, iar dicționarele enciclopedice îl raportează la Venetia. Câteva determinări: „curechi vânăt”, „stânjenei vineți”, ba și (ce să-i faci?) „buze vinete”. De remarcat atracția culorii pentru cromatica poetică, la Blaga: „Pe deal, într-o podgorie stropită vânăt, te-ăș duce uneori să ne lovim de soare. Să ne întâmpine o piersică pe creangă, ca un păcat de aur, toamna, pe dogoare” (*Andante*).

VINEȚIILE. La noi, numele statului-port este depistat în substantivul *veneție*, cu semnificația generală de „tărâm îndepărtat”, ce s-a interferat cu derivate pe teren românesc ale adjectivului *vânăt*. Sensul de „firmament”, din versurile populare „Până-n sus la *vânăție*, La Sfânta Maică Marie”, rezultat prin extensie, reprezintă o hiperbolă. Pentru că, din amintiri despre peregrinările spre Venetia și spre alte orașe europene, ale negustorilor sau ale participanților la diferite misiuni diplomatice, urmărind obținerea de ajutoare contra turcilor, după pătrunderea lor în Balcani (realități istorice transfigurate într-o tulburătoare proză a lui Vintilă Horia, *Cavalerul resemnării*), s-a încheșat imaginea depărtărilor inaccesibile, a căror situație „geografică” se realizează, în basme, prin referențiale numerice simbolice: „Peste nouă mări, nouă țări și nouă vineții”.

FETELE VĂNĂTULUI. Dacă Octavian Goga (în *Cântece*) trimite la sclipiri, probabil provocatoare, ale „ochilor vineți” ai acelu „drac” pe nume „Anița cârcimărița”, altă trăire, în urma despărțirii, îi evocă aceeași culoare lui Eminescu; la întrebarea codrului (Unde li-i crăiasa oare?), în răspuns apare lumina tristeții: „Pădure dragă,/ Ea nu vine, nu mai vine!/ Singuri, voi, stejari, rămâneți/ De visați la ochii vineți,/ Ce luciră pentru mine/ Vara-ntreagă” (*Freamăt de codru*).

COLORISTIC ÎN CRONOLOGIE. Ca o idee de interes tematic ne apare faptul că, în materie de numirea banilor în românește, a banilor-monedă, firește, Hasdeu a remarcat fenomenul numit „numismatizare cromatică”, reprezentantul marcant al sistemului respectiv fiind *galbenul* „moneda de aur”. În aceeași ordine de reprezentări apar *banul alb* (în argoul mai vechi: *albișori* și *albitură*), „moneda de argint” sau (banii) *roșii*, numele celor de aramă, de mică valoare (vezi „banul roșu nu se

pierde lesne”). Lexicalizarea și expresivitatea au dus la distorsionări semantice: *galbenii s-au... înroșit*: astfel, celui unguesc i s-a mai zis „și galben roșu, fiindcă era de aur” (Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, 1906). Iar *bani albi* au devenit oricare din cei puși deoparte, pentru zile... negre.

MACULAREA. Fiindcă este vorba de fețele banilor, să vedem și ce este cu spălarea acestora, ca o noutate oricum. Contemporaneitatea a descoperit o ciudată caracteristică a unor bani, aceea de a fi murdari, deci și mirositori: vezi engl. *dirty money* sau fr. *argent sale*, imagine preluată în toate limbile civilizate. Trimiterea este însă la mijloace necinstite de obținere și manipulare a banilor, murdăria fiind expresia morală a necinstei. Drept reflex, s-a ivit o subită preocupare pentru igienă și estetică a celor implicați, care, pentru curățire, recurg la spălături, operație numită în engleză *money laundering*, concept și terminologie cu mare forță de diseminare globală și ele; vezi fr. *blanchiment d'argent* și rom. *spălarea banilor* (încadrarea legală: „criminalitate financiară”!).

CONTRASTE. Se speră ajungerea la (și se atinge) rezultatul firesc al operației de îndepărtare a murdăriei și a mirosurilor, ca și atunci când în joc este lenjeria banală. Există, de altfel, asocierea celor două noțiuni, eventual în legătură cu „albirea”; vezi, de exemplu, titlul unei lucrări a ziaristului francez J.-P. Thiollet, *Beau linge & argent sale – Fraude fiscale internationale et blanchiment des capitaux* (2002). Însă, dacă, în fond, este vorba de *albire*, nicio dificultate în a ajunge la însăși reevaluarea culorii banilor, contrastul de bază (antonimic și etic) fiind reprezentat de *negru*. Deci, fără să ne modelăm raționamentul pe determinisme de tip teoria monadelor, trebuia să ne întâlnim, pentru aprecierea miracolului eficienței, cu *black money*, în legătură, firește, cu *black market*.

ȘI LA NOI! Ne-am aliniat rapid, conform adevărului exprimat de formula „Words and Things”, la pulsații și moravuri ale vieții economice mondiale, iar mărturia o găsim în mass-media și în legislație. După Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, sintagma *bani spălați* („bani obținuți pe căi ilicite investiți în afaceri legale”) apare în presa românească chiar din 1991; după aceea, atestările abundă în construcții și din perspective de tipul tuturor celor la care ne-am referit anterior (spicuim): „Soț și soție din Alba, arestați pentru evaziune fiscală și spălare de bani” (/ziarulunirea.ro/); „Spălarea banilor prin

intermediul tranzacțiilor cu numerar” (/onpcsb.ro/); „Elveția a luat urma «banilor negri». 200 mil. dolari care urmau să fie folosiți pentru mită, blocați în conturi” (/incont.ro/); „Banii negri ai Bisericii miliardare, ascunși în sutane!” (/morometia.ro/). Ideea de contrast cromatic atrage: „Ce înseamnă spălarea de bani! Cum se «albesc» banii negri în 3 etape” (/antena3.ro/); „polițiștii, hotărâți să-i prindă pe patronii care fac bani negri din franzelă albă” (stirileprotv.ro), chiar ca joc facil de cuvinte: „Manevra lui T. e tonomatul roz de supt bani negri de la pacienții «județeanului»” (/specialarad.ro/).

AȘADAR, ȘI MIROASE! Sigur, paralel, suntem nevoiți să contrazicem pretenția înțelepciunii expresiei imperiale latinești (Vespasian) conform căreia banii nu ar avea miros: „Pecunia non olet!”. Însă formula care se traduce în românește prin „spălarea banilor” nu acoperă o nuanță semnificativă din mersul operației respective; engl. (to) *laundry* are ca prim sens „a spăla și a călca cu fierul” (îmbrăcăminte, lenjerie, textile), deci *money laundering* ar presupune o igienizare viguroasă și complexă. Eliminarea murdăriei implică și înmiresmare; deși dicționarele consideră că verbul din engleză are la bază lat. *lavanda*, ne-am putea gândi și la it. *lavanda*, ce denumește apa de toaletă extrasă din tulpina și frunzele plantei purtând același nume.

ASTA, ca să-i putem mulțumi pe toți!

Cristinel MUNTEANU

Limbaajul între prețuire și disprețuire. Câteva aspecte

Cr.M. – conf. univ. doctor în filologie și în filosofie al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; predă la Universitatea „Danubius” din Galați discipline din sfera științelor limbajului și ale comunicării. A publicat ca autor: *Sinonimia frazeologică în limba română* (2007); *Lingvistica integrală coșeriană* (2012); *Frazeologie românească. Formare și funcționare* (2013); *Tradition and Innovation in Language and Linguistics* (2017), iar ca editor: Tobias Peucer, *Despre relațiile jurnalactice* (2008); B. P. Hasdeu, *Studii de știința limbii* (2013); E. Coșeriu, H. Geckeler, *Orientări în semantica structurală* (2016; trad. de Cr.M.) etc. Este, de asemenea, autorul a peste 150 de articole și comunicări. Domenii de interes: filosofia limbajului, teoria limbii, semantică, frazeologie, hermeneutică, lingvistica textului.

1. Evaluarea limbajului în istoria filosofiei

Asimilând temeinic informațiile din primul capitol (intitulat *Problema limbajului în istoria filosofiei*) al celui dintâi volum (*Limbaajul*) din trilogia lui Ernst Cassirer, *Filosofia formelor simbolice* (cf. Cassirer 2008: 65-135), gânditorul american (de orientare fenomenologică) Wilbur Marshall Urban se arată interesat (în cartea sa masivă din 1939, *Language and Reality*) mai cu seamă de momentele de criză ale culturii europene occidentale, adică de acele adevărate puncte de cotitură în ceea ce privește reflecțiile asupra limbajului¹. El relevă faptul că în istoria gândirii există atât perioade de prețuire a limbajului (*high evaluations of language*), cât și faze de disprețuire a acestuia (*low evaluations of language*).

Urban distinge cinci momente culturale critice marcate de felul depreciativ în care ajunge să fie evaluat limbajul: (a) perioada sofistilor și a scepticilor greci [din Antichitate]; (b) scolastica Evului Mediu târziu; (c) epistemologii secolului al XVIII-lea; (d) reacția idealistă din cursul secolului al XIX-lea și, în cele din urmă, (e) aceste prime decenii ale se-

colului al XX-lea, când sunt resimțite din plin efectele naturalismului evoluționist generat de epoca darwinistă”².

De altfel, titlurile scurtelor secțiuni în care Urban tratează aceste epoci de criză sunt și mai explicite, ajutându-ne să ne construim o imagine de ansamblu mai coerentă: (1) *Scepticismul sofistic și reafirmarea cuvântului*; (2) *Nominalismul și reacția realistă*; (3) *Empirismul și reacția transcendentă*; (4) *Von Humboldt și Hegel: filosofia idealistă a limbajului*; (5) *De la Hegel la Darwin* (Urban 1939: 23-31).

Este cert că preocupările referitoare la limbaj s-au adâncit, cu fiecare moment de cotitură, prin acest conflict dintre atitudinile de *prețuire* și, respectiv, de *disprețuire*. Dar, indiferent că vorbim de o evaluare ridicată sau de una scăzută a limbajului, indiferent că avem în vedere mișcarea raționalistă sau cea empiristă, se pleacă întotdeauna de la *relația inseparabilă dintre problema cunoașterii și problema limbajului*: „Pentru sofist, nu mai puțin decât pentru Platon și Aristotel, pentru Locke, nu mai puțin decât pentru Descartes și Leibniz, pentru naturalismul evoluționist, nu mai puțin decât pentru idealismul lui von Humboldt și Hegel – aceasta este supoziția care creează problema limbajului pentru filosof și în acest punct, acum și întotdeauna, se nasc problemele filosofiei limbajului”³.

Înainte de a-l părăsi pe W. M. Urban, să mai notăm ce anume constata acest filosof ca fiind caracteristic pentru situația culturală a anilor '30 din secolul al XX-lea. După părerea sa, problemele de filosofie a limbajului luaseră o nouă turnură datorită:

- (α) perspectivei pur naturaliste asupra limbajului, apărută ca o consecință a aplicării principiilor darwiniste la toate formele de cultură; și
- (β) distanței tot mai mari dintre limbajul natural și simbolurile tehnice, non-lingvistice, ale științei, ca urmare a influenței fizicii moderne (și, de aici, dificultatea de a reda semnificațiile acelor simboluri în limbajul obișnuit) (Urban 1939: 33).

Fiindcă mă interesează aici mai ales primul aspect, mă opresc doar la un citat legat de acesta: „Trecerea de la Hegel la Darwin, care [...] a schimbat fața studiilor lingvistice din secolul al XIX-lea, a avut ca rezultat tendința nu doar de a explica, ci și de a evalua limbajul în termeni

strict naturaliști și biologici. Limbajul nostru a devenit astfel «țipetele din pădure corupte și complicate de maimuțele antropoide» și s-a pus foarte firesc întrebarea cum de a putut ajunge o atare simplă extensie a funcțiunii umane de producere a uneltelor, acest simplu organ de adaptare la mediu [...], un vehicul pentru călătoria prin cele mai înalte, cele mai adânci și mai multiple [dimensiuni] ale întregii lumi!⁴.

2. Intuiționism vs empirism în lingvistică

Cu câțiva ani în urmă, un discipol direct al lui Eugeniu Coșeriu, profesorul Johannes Kabatek (predând actualmente la Universitatea din Zürich), a reevaluat într-un articol (scris în limba spaniolă: *Intuición y empirismo*; vezi Kabatek 2012: 99-115) situația din lingvistica modernă, constatând că există doi mari poli în jurul cărora gravitează teoriile lingvistice în prezent: *intuiția* (sp. *intuición*) și *empirismul* (sp. *empirismo*). După ce arată că metodele noului empirism lingvistic – în pofida desfășurării de forțe și de fonduri impresionante în câmpul cercetării⁵ – nu conduc la un progres semnificativ în ceea ce privește cunoașterea mecanismelor prin care funcționează limbajul, Kabatek demonstrează (cu argumente preponderent coșerieni) că ideea unei lingvistici construite pe o bază pur empirică, fără intuiție, este o iluzie. Lingvistica este o știință hermeneutică, de aceea ea trebuie să pună intuiția omească la baza oricărei investigații⁶.

Se cuvine să notăm – fie și în treacăt – că specialistul german vorbește despre cele două direcții din lingvistica de astăzi fără să facă, mai întâi, o (succintă măcar) prezentare a vechilor tendințe din istoria filosofiei limbajului (cum a procedat Urban, vezi *supra*). El se va fi gândit, probabil, că evoluția acestor concepții (care, prin denumire, trimit neîndoielnic la filosofie) este deja bine cunoscută cititorilor.

Kabatek sintetizează particularitățile celor două mari curente într-un tabel. Pentru a oferi mai multe informații despre distincția de mai sus, am decis să extrag din tabel particularitățile respective și să le prezint „discursiv” în cele ce urmează.

(1) Pentru EMPIRIȘTI „(i) Limbajul este un fenomen care trebuie studiat empiric (și numai empiric). Noile metodologii permit în sfârșit și

studierea proceselor cognitive”; „(ii) Lingvistica trebuie să fie o știință exactă asemeni celorlalte. Este momentul să se aplice și în lingvistică standardele metodologice corespunzătoare”; „(iii) Ființele umane sunt doar animale cu un sistem cognitiv foarte dezvoltat, dar care, în principiu, nu este diferit de cel al celorlalte primat. Trebuie să îngropăm o dată pentru totdeauna mitul care ne face să credem că suntem ceva cu totul extraordinar”⁷.

(2) Pentru INTUIȚIONIȘTI (în paralel) „(i) Limbajul se manifestă în mod empiric ca un *ergon*, dar, în mare parte, nu este imediat observabil – în pofida noilor tehnologii”; „(ii) Lingvistica este o știință hermeneutică. Nu poate și nici nu trebuie să renunțe la intuiția umană ca bază a oricărei investigații”; „(iii) Noi, ființele umane, suntem diferite de orice alt animal; limbajul omenesc este esențialmente diferit de sistemele semiotice ale celorlalte specii”⁸.

Cele două mari orientări, fie că este vorba de (a) *prețuirea* limbajului vs (b) *disprețuirea* limbajului, fie că este vorba de (a¹) *intuiție* vs (b¹) *empirism*, par niște tendințe/curențe sau concepții ireconciliabile. Lucrurile nu trebuie să stea chiar așa. L-aș menționa, de exemplu, cel puțin, pe marele filosof american John Dewey, care – grație și evoluției sale intelectuale, pesemne – dă impresia că împacă, în filosofia sa, cele două direcții contrarii (însă de această chestiune m-am ocupat în altă parte⁹, așa că nu voi relua discuția aici).

3. *Idealism și realism lingvistic*

Eugeniu Coșeriu a susținut, cu diverse ocazii, că idealismul (lingvistic) este orientarea cea mai potrivită pentru cei care se ocupă de problemele limbajului: „Da, idealismul lingvistic, care pentru mine este nu idealism, ci este realism lingvistic, cum a spus apoi domnul Copceag într-un articol” (Coșeriu 1996: 10)¹⁰. Deși tributar, în mare măsură, idealismului (ca viziune filosofică îndeosebi)¹¹, Coșeriu a acceptat ca doctrina sa lingvistică să fie caracterizată prin sintagma „*realism lingvistic*”, deoarece (după cum o declara frecvent) își construise teoria într-un mod coerent și unitar pornind întotdeauna de la realitatea limbajului¹² și criticându-i pe cei care procedaseră invers, adică printr-un „*veritabil transitus ab intellectu ad rem*” (Coșeriu 1997: 15)¹³.

De altminteri, să remarcăm că aceste două concepte (orientări) – «idealismul» și «realismul» – nu sunt antagonice nici în filosofia ca atare, odată ce sunt înțelese corespunzător. În acest sens, este bine să luăm seama la ceea ce observa (pe la începutul secolului al XX-lea) José Ortega y Gasset, un gânditor agreat și de Coșeriu: „Dar cuvântul *idealism* suferă și el false interpretări: de obicei, [se consideră că] idealist este acela care, în fața uzanțelor practice ale vieții, se comportă cu nu știu ce stupidă imprecizie și cecitate, este cel care încearcă să introducă în climatul ambient proiecte adecvate altor clime, cel care umblă adormit prin lume. I se mai spune și romantic și visător. Eu unul i-aș zice imbecil. Istoric vorbind, cuvântul *idee* vine de la Platon. Și Platon a numit idei conceptele matematice. Și le-a numit astfel simplu și exclusiv pentru că sunt niște instrumente mentale ce slujesc la construirea lucrurilor concrete. Fără numere, fără plus și minus, care sunt idei, acele presupuse realități sensibile pe care le numim lucruri n-ar exista pentru noi. Așa încât pentru o idee este esențială aplicarea ei la concret, aptitudinea ei de a fi realizată. Adevăratul idealist nu copiază, așadar, nebulozitățile naive care-i trec prin creier, ci se cufundă cu fervoare în haosul presupuselor realități și caută în ele un principiu de orientare pentru a le domina, pentru a pune cu toată puterea stăpânire pe *res*, pe lucruri, care îi sunt unica preocupare și unica muză. Idealismul ar trebui să se numească la drept vorbind *realism*” (Ortega y Gasset 2000: 90-91).

Note ■ ¹ Numai comparând cele două lucrări se poate vedea cât de mult îi este îndatorat (pentru secvența de început a cărții sale) W. M. Urban lui Ernst Cassirer. Altminteri, Urban (1939: 24) trimite într-o notă de subsol la cartea lui Cassirer (vol. I), precizând că, la acel moment, chiar dacă era mai mult o schiță, contribuția filosofului german neokantian era cea mai bună istorie a filosofiei limbajului. ² În original: „(a) The period of the Greek sophists and sceptics; (b) the latter part of mediaeval scholasticism; (c) the epistemologists of the eighteenth century; (d) the idealistic reaction in the course of the nineteenth century, and finally (e) these early decades of the twentieth century when the full effects of the Darwinian epoch of evolutionary naturalism are being felt.” (Urban 1939: 22). Traducerea românească a citatelor reproduce în acest articol îmi aparține.

³ În original: „For the Sophist, no less than for Plato and Aristotle, for Locke no less than for Descartes and Leibniz, for evolutionary naturalism no less than for the idealism of von Humboldt and Hegel – it is this assumption which creates the problem of language for the philosopher, and it is at this point, now as always, that the problems of the philosophy of language arise” (Urban 1939: 32).

⁴ În original: „The step from Hegel to Darwin, which [...] changed the face of linguistic studies in the nineteenth century, eventuated in a tendency not only to explain but to evaluate language in purely biological and naturalistic terms. Our language became «the cries of the forest corrupted and complicated by anthropoid apes», and the question was very properly asked how such a mere extension of the tool-making function of man, this mere organ of adaptation to environment [...], a vehicle for travelling through the highest and deepest and the manifold of the entire world!” (Urban 1939: 33).

⁵ Sunt trecute în revistă metode și tehnici precum *magnetoencefalografia*, *crearea imaginii funcționale prin rezonanță magnetică* etc., toate necesitând o aparatură extrem de sofisticată și de costisitoare.

⁶ Cred că merită să redau aici o constatare a lui Eugeniu Coșeriu, datând încă din 1958, pe care o găsim într-o notă de subsol din cartea sa de referință *Sincronie, diacronie și istorie*: „În lingvistică se observă adesea tendința de a căuta «principiile» în științele naturale și matematică (care sunt științe cu caracter cu totul diferit), sau chiar în unele discipline cu fundament îndoielnic, cum sunt sociologia și psihologia. Și sunt unii care cred că tehnici în întregime mecanice, precum cibernetica sau statistica, ne-ar putea oferi soluția pentru anumite probleme teoretice, adică raționale. În schimb, se neglijează adesea asemănarea intimă care există între problemele lingvisticii și acelea ale celorlalte științe umaniste; și mulți lingviști, râvnind la o autonomie improprie, privesc cu neîncredere filosofia, care este știința însăși a principiilor. Datorită acestei stări de dependență inoportună, pe de o parte, de lamentabilă izolare, pe de altă parte, în lingvistică continuă să se pună, ca «actuale», probleme vechi, rezolvate deja de multă vreme, sau eliminate ca inconsistente de către filosofie sau de către celelalte științe ale omului. Este pedeapsa pe care lingvistica o ispășește pentru păcatul «misologismului» [= ‘ura față de argumente’ – *n.m.*, *Cr.M.*], păcat foarte grav după Platon, *Phaidon*, 89c-90” (Coșeriu 1997: 190, nota 63; ultima frază, cea despre misologism, a fost adăugată ulterior, în ediția a II-a a cărții, cea din 1973).

⁷ În original: „(i) El lenguaje es un fenómeno que hay que estudiar empíricamente (y solo empíricamente). Las nuevas metodologías permiten por fin estudiar también empíricamente los procesos cognitivos.”; „(ii) La lingüística debe ser una ciencia exacta como otras. Ya es hora de que se apliquen los estándares metodológicos correspondientes también en lingüística.”; „(iii) Los seres humanos solo son animales con un sistema cognitivo altamente desarrollado pero en principio no diferente del de otros primates. Tenemos que enterrar una vez por todas el mito que nos hace creer que somos algo tan extraordinario” (Kabatek 2012: 101).

⁸ În original: „(i) El lenguaje se manifiesta empíricamente como *ergon*, pero en gran parte no es inmediatamente observable – a pesar de las nuevas tecnologías.”; „(ii) La lingüística es una ciencia hermenéutica. No puede ni debe prescindir de la intuición humana como base de cualquier investigación.”; „(iii) Los seres humanos somos diferentes de cualquier otro animal; el lenguaje humano es esencialmente diferente de los sistemas semióticos de otras especies” (*ibidem.*).

⁹ Este vorba de teza mea de doctorat în filosofie (în curs de publicare), susținută în 2017, intitulată *John Dewey și problema sensului. De la teoria investigației la premisele unei hermeneutici integrale*.

¹⁰ Într-un articol omagial din 1981 (publicat în spaniolă), Dumitru Copceag propusese denumirea de *realism lingvistic* pentru teoria lingvistică a lui Eugeniu Coșeriu (vezi Copceag 2002: 100).

¹¹ Să consemnăm amănuntul că – parafrazând titlul unei celebre lucrări aparținându-i lui Karl Vossler, *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft* (publicată la Heidelberg în 1904) – lingvistul K. Rogger a scris articolul *Idealismus und Realismus in der Sprachwissenschaft* (apărut în „Zeitschrift für romanische Philologie”, vol. 75, nr. 5-6, 1959, p. 403-438).

¹² Vezi, de pildă, cele spuse de Coșeriu în anii '60, când avea deja în proces de structurare „una teoria lingvistică coerente y, al mismo tiempo, conforme al objeto lenguaje” (Coseriu 1967: 7).

¹³ Idee afirmată și astfel: „Aparentele conflicte dintre rațiune și realitate sunt întotdeauna conflicte ale rațiunii cu sine însăși, căci nu realitatea trebuie să se adapteze intelectului, ci viceversa” (Coșeriu 1997: 15).

Bibliografie selectivă ■

Cassirer 2008 = Ernest Cassirer, *Filosofia formelor simbolice* [1923], vol. I, *Limbaajul*, Traducere din limba germană de Adriana Cînța, Editura Paralela 45, Pitești, 2008.

Copceag 2002 = Dumitru Copceag, „Realismul lingvistic” sau doctrina științifică a lui Eugenio Coseriu [1981], în „Limba Română” (Chișinău), anul XII, nr. 10, 2002, p. 100-107.

Coseriu 1967 = Eugenio Coseriu, *Teoría del lenguaje y lingüística general. Cinco estudios*, Segunda edición, Editorial Gredos, Madrid, 1967.

Coșeriu 1996 = *Lingvistica integrală*, Interviu cu Eugeniu Coșeriu, realizat de Nicolae Saramandu, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996.

Coșeriu 1997 = Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, București, 1997.

Kabatek 2012 = Johannes Kabatek, *Intuición y empirismo*, în Jesús Martínez del Castillo (coord.), *Eugenio Coseriu (1921-2002) en los comienzos del siglo XXI*, număr monografic din „Analecta Malacitana” (Universidad de Málaga), Anejo LXXXVI, 2012, p. 99-115.

Ortega y Gasset 2000 = José Ortega y Gasset, *Dezumanizarea artei și alte eseuri de estetică*, Traducere din spaniolă, prefață și note de Sorin Mărculescu, Editura Humanitas, București, 2000.

Urban 1939 = Wilbur Marshall Urban, *Language and Reality. The Philosophy of Language and the Principles of Symbolism*, George Allen & Unwin Ltd, London – The MacMillan Company, New York, 1939.

Klaas WILLEMS

Filosofia limbajului*

K.W. – profesor doctor la Universitatea din Ghent, unde predă lingvistică generală. Este preocupat de semantică și de interfața sintaxă-semantică, de teoria cazurilor, teoria și filosofia limbajului, precum și de istoria științelor limbajului. Lista sa de lucrări publicate cuprinde patru cărți și peste 80 de articole și capitole în diverse volume. Este, între altele, și co-editor al prestigioasei reviste „Historiographia Linguistica”.

1. Introducere

Orice încercare de a oferi, în mod rezonabil, o privire de ansamblu cuprinzătoare asupra filosofiei limbajului (în continuare: FL) se confruntă cu problema că termenul nu se referă la o arie de cercetare bine definită și, cu atât mai puțin, la o disciplină unitară. Abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea termenul FL și echivalenții săi din alte limbi și-au câștigat o acceptare generală în sfera studierii limbajului, însă rădăcinile FL pot fi descoperite cu mult înainte. Desemnări precum *filosofie lingvistică*, *filosofie analitică* și *filosofie a lingvisticii* fac trimitere, mai degrabă, la diverse abordări din cadrul domeniului vast al FL, decât să deosebească subdiscipline clar delimitate (TRABANT, ed. 1995). Prin urmare, în acest articol voi distinge între o FL luată în sens strict, o FL luată în sens larg și o FL întrebuințată în accepția sa cea mai generală. Scopul articolului este acela de a explora FL și

* Articolul profesorului Klaas Willems a fost publicat în anul 2012, cu titlul *Philosophy of Language*, în Bernd Kortmann (ed.), *Theories and Methods in Linguistics*, o lucrare care, la rândul ei, face parte din S. J. Schierholz & H. E. Wiegand (eds.), *Wörterbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*, De Gruyter, Berlin/New York, vol. 11 (e-online). Prezenta traducere a fost efectuată de Cristinel Munteanu.

numeroasele sale ramificații în cea mai succintă formă posibilă, dintr-o perspectivă istoriografică. Din lipsă de spațiu, interesul se va îndrepta asupra celor mai importanți savanți occidentali, lăsând deoparte opera multora, care s-ar fi convenit și ei să fie luați în discuție într-o dare de seamă cuprinzătoare.

2. Filosofia limbajului în sens strict

FL în sens strict este investigația filosofică având ca țintă esența limbajului natural, rolul său în cogniția, comportamentul și cultura omului, funcțiile sale vădite în felul în care ființele omenești interacționează unele cu altele și statutul său în raport cu realitatea. Istoricește vorbind, această înțelegere a FL derivă din Antichitatea Greacă și coincide cu începuturile studiului occidental al limbajului în general. În orice caz, este important să remarcăm că noțiunea modernă de «limbă» ca sistem abstract (adică în accepție saussuriană) le este necunoscută filosofilor antici, ale căror interese gravitează în jurul ‘vorbirii’, ca *parole*, în accepția lui Saussure.

2.1. Din Antichitate până în Evul Mediu

Una dintre întrebările relevante ridicate de presocratici (HERACLIT, PARMENIDE, sofistii, printre alții) este cea despre justețea enunțurilor și a cuvintelor. O chestiune proeminentă este relația dintre vorbire/ limbă și atotcuprinzătorul *lógos*, principiul fundamental care guvernează universul, incluzând gândirea și limbajul. Aici se găsesc rădăcinile disputei legate de ‘originea limbajului’ care străbate istoria FL din Antichitate până în secolul al XIX-lea. Cele două concepții opuse, care au dominat discuția timpurie, sunt desemnate prin termenii *phýsei* (limbajul a luat naștere ‘de la natură’) și *thései* sau *nómoi* (limbajul este ‘convențional’). Cu dialogul *Cratylos* al lui Platon, FL intră într-o nouă etapă. Se acordă atenție chestiunilor empirice privitoare la forma lingvistică și la sens¹, iar ipoteza că nu doar enunțurile, ci și cuvintele sunt adevărate sau false ajunge într-un punct mort, care va fi depășit, în cele din urmă, prin distincția făcută de Aristotel (în *De interpretatione*, de pildă) între sensul cuvintelor și adevărul (sau falsitatea) discursului

(cf. COSERIU 2003; 2015, BORSCHÉ ET AL. 1995, DE RIJK 2002, DE CUYPERE/WILLEMS 2008). În perioada următoare, studiul empiric al limbajului (gramatica și stilistica, în special) se consolidează prin opera stoicilor, a lui DIONYSIUS THRAX, APOLLONIUS DYSCOLUS, VARRO și a altora.

Dezvoltarea lingvisticii din FL este tipică pentru tradiția greco-română. O atare ordine nu este însă universală. În India, de exemplu, lingvistica descriptivă s-a născut cu câteva secole înainte de Panini (sec. V î.Hr.) în vremuri anterioare apariției scrierii, și abia câteva secole mai târziu a început tradiția indiană a FL. Întâmplător, această tradiție nu a exercitat vreo influență asupra tradiției greco-romane. Printre cele mai importante faze ale dezvoltării FL în Occident se numără scrierile lui AUGUSTIN și ale scolasticilor din Evul Mediu. Contribuția celor din urmă (ABELARD, THOMA D'ÂQUINO, THOMAS DIN ERFURT, WILLIAM OCKHAM, printre alții) este în mod particular semnificativă. Deși, judecată după standardele moderne, opera lor este inegală, fiind puternic afectată de preocupări religioase, totuși discuția scolastică despre universalitățile din gândire și limbaj (realism vs nominalism vs conceptualism), modurile de semnificare (*grammatica speculativa*), logica și, cel mai important lucru, teoria „supozițiilor” (bazată, *inter alia*, pe distincția dintre *significatio*, *suppositio* și *appellatio*, cf. VERBURG 1998, PINBORG 1972) reflectă invariabil un mare interes pentru problemele sensului și ale conceptualizării. Din acel moment, sensul rămâne o chestiune-cheie în istoria FL.

2.2. Secolele al XVII-lea și al XVIII-lea

O schimbare decisivă s-a petrecut în secolul al XVII-lea ca urmare a controversei dintre empiriști ca F. BACON, BERKELEY și HUME și raționaliști ca DESCARTES și LEIBNIZ. Ambele tabere prezintă argumente care se adună într-o critică sistematică a limbajului (CLOEREN/GRÜNDER 1995). Deși aceste argumente atestă importanța atribuită limbajului natural în raport cu cogniția umană (care va deveni țelul capital al unor filosofi din secolul al XVIII-lea, precum CONDILLAC și HERDER), limbajul nu se află la mare cinste în niciuna dintre teoriile cunoașterii. Limbajul este considerat mai curând o sursă a sofismelor

și a erorilor, împiedicând raționarea clară, neprejudiciată și căutarea științifică a adevărului. Nutrită de viziunea empiristă influentă a lui Locke, potrivit căreia limbajul este, în mod primordial, instrument al comunicării, tradiția criticării limbajului pentru preținsele sale defecte va deveni un curent subteran infiltrat peste tot în FL, mai ales în mediul vorbitor de limbă engleză. Proiectul raționalist al acelei *characteristica universalis*, așa cum a fost dezvoltat de LEIBNIZ, de pildă, reflectă credința că obiectele cogniției umane pot fi ordonate într-un mod universal, care omite trăsăturile semantice ale limbilor particulare. Oricum, cea mai importantă contribuție a lui LEIBNIZ la FL se găsește în răspunsul detaliat pe care el l-a dat celebrei cărți a lui Locke, *Essay Concerning Human Understanding* [„Eseu asupra intelectului omenesc”].

2.3. Secolul al XIX-lea: Wilhelm von Humboldt

Separat de VICO, a cărui operă a rămas în mare măsură neremarcată în propria-i epocă, W. VON HUMBOLDT a fost un fruntaș al orientării care se opunea viziunii empiriste și raționaliste conform căreia limbajul depinde de gândire (fie aceasta empirică sau innăscută) și este doar un instrument adițional de comunicare. Pentru HUMBOLDT, limbajul nu este altceva decât ‘organul’ care modelează gândirea. El merge dincolo de observațiile din lucrările lui HAMANN și HERDER (cum este, de pildă, opera inspiratoare a celui din urmă, *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* [„Tratat despre originea limbajului”]) și consideră FL și studierea limbajului în general ca parte a antropologiei culturale. Chiar dacă o atare viziune nu a avut ecou în vremea sa, ea se va dovedi un factor care va avea o contribuție majoră la dezvoltarea lingvisticii din secolul al XX-lea, îndeosebi prin opera lui BOAS, SAPIR, BLOOMFIELD, COȘERIU și – cu anumite rezerve – CHOMSKY. Scrierile întinse ale lui HUMBOLDT reprezintă, cu teme, realizarea de vârf a FL în sens strict. În acest scop, ele acoperă cel mai larg spectru de probleme de până acum, dintre care următoarele merită o mențiune specială: istoricitatea fundamentală a limbajului, a cărei existență adevărată se vedește în dialog; concepția privind limbajul ca *enérgeia*, o activitate și o formă de cunoaștere umană cu totul unică, și rolul central al creativității lingvistice; varietatea esențială în

cadrul limbilor lumii, ce și-a găsit expresia în teoria „forme interne” [„innere Form”] a lui HUMBOLDT, și viziunea conform căreia fiecare limbă trebuie să fie studiată asemeni unui individ cu un „Charakter” specific, ilustrând o „Weltansicht”; relația dintre substanță și formă în limbaj, pe care HUMBOLDT o tratează în dreptul ‘articulării’; credința că vorbitul unei limbi se sprijină simultan pe repetiție și pe reînnoire; limbajul ca organism (în sens metaforic) structurat în mod sistematic și rolul întemeietor al analogiei; definiția semnului lingvistic în opoziție cu simplele semne convenționale, pe de o parte, și cu imaginile, pe de altă parte, ceea ce îi permite lui HUMBOLDT să justifice gama largă de funcții pe care le pot avea cuvintele, inclusiv iconicitatea (cf. BORSCHÉ 1981, TRABANT 1986, DI CESARE 1998). HUMBOLDT nu doar că abordează istoria filosofiei (de ex., ARISTOTEL și KANT), ci și elaborează ideile sale pe baza cercetării empirice extinse a unei pletoare de limbi și argumentează că acestea trebuie să fie analizate pentru meritul lor propriu. În fine, HUMBOLDT este amintit ocazional în conexiune cu teoria relativității lingvistice din secolul al XX-lea (WHORF), care susține că deprinderile lingvistice modelează înțelegerea. În orice caz, pentru WHORF limbajul se bazează pe „modele de referință” împărtășite și, de vreme ce el nu este preocupat de limbajul văzut ca *enérgeia* și condiție a cogniției, contribuțiile celor doi savanți la FL nu ar trebui amestecate.

Răspândirea influenței lui HUMBOLDT asupra FL a fost limitată multă vreme, în ciuda eforturilor anumitor interpreți din secolul al XIX-lea (de ex., STEINTHAL). Același lucru este valabil și pentru cele câteva remarci, puternic idealiste, referitoare la limbaj și semne formulate de HEGEL. FL lui SCHLEIERMACHER a avut mai mult succes, îndeosebi datorită faptului că a fost primită favorabil în rândul cercetătorilor care se îndeletniceau cu studiile literare (FRANK 2001). Autori precum MARTY și WUNDT discută chestiuni de FL în spiritul paradigmei psihologice dominante din vremea lor. În ansamblu, cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea se caracterizează printr-un declin treptat a FL în sens strict, aceasta cu atât mai mult cu cât studiul înfloritor al limbajului se desfășoară în spiritul unui pozitivism gălăgios, pentru care stau mărturie lingvistica comparativ-istorică și cea neogramatică.

2.4. Secolul al XX-lea

În secolul al XX-lea, o multitudine de dezvoltări contribuie la o expansiune și o diversificare semnificative în cadrul domeniului FL (cf. DASCAL ET AL. 1992-1996 pentru o serie de lucrări succinte despre subiecte și perspective variate). Cea mai evidentă dezvoltare este, ne-greșit, tendința înspre două concepții diferite asupra FL, care devin din ce în ce mai separate una de alta, adică una continentală și o alta anglo-americană.

Pe de o parte, chestiunile urmărite de FL în accepție strictă continuă să fie abordate de HUSSERL, HEIDEGGER, CASSIRER, CROCE, GADAMER, POS, MERLEAU-PONTY și DERRIDA, printre alții. Opera lor – despre lipsa de sens a limbajului în societate, despre natura simbolică și semiotică a semnelor lingvistice, despre relația dintre limbaj și literatură, limbaj și cunoaștere, limbaj și știință etc. – este progresiv configurată de o înțelegere istorică a disciplinei însăși. Acest interes hrănește o conștientizare acută cu privire la locul FL în contextul științelor umaniste ca un întreg (cf. SCHMITTER 1987 și urm.). Totuși, impactul acestei orientări în FL din secolul al XX-lea nu este uniform. CASSIRER (1994 [1923]) reprezintă o poziție kantiană, idealistă, în care limbajul este abordat dintr-un punct de vedere ancorat în semiotică și antropologie culturală. Deși limbajul natural este privit doar ca una dintre multe alte „forme simbolice” prin care omul își creează și structurează propriul univers (alături de mituri, arte, științe etc.), el se evidențiază ca un pivot în modul în care exprimă sinteza dintre individual/particular și general. Din această perspectivă, sensurile și structurile lingvistice nu sunt un obstacol, ci, din contră, sunt chiar precondiția de a face comunicabilă în oricare limbă orice experiență sau cogniție, și aceasta nu pentru că ar exista o realitate extralingvistică împărtășită, ci grație esenței limbii în sine. Invers, HEIDEGGER, GADAMER și adepții lor argumentează că limbajul este parte a ontologiei și, prin urmare, este nesupus analizei obiective ori evaluării. Potrivit acestei viziuni, FL echivalează cel mai bine cu o înțelegere hermeneutică a ceea ce o limbă realizează prin actele de vorbire executate de vorbitorii săi (GADAMER 1960/1990). Discursul (vorbitul, ascultatul și tăcutul) coincide finalmente cu modul de a fi al celor angajați în el, și a înțelege ceea ce este într-adevăr limbajul presupu-

ne conștientizarea intuitivă și comprehensiunea prezenței sale imediate în discurs. Interesant este că, spre deosebire de HEIDEGGER și GADAMER, CASSIRER dovedește o cunoaștere aprofundată a descoperirilor lingvisticii moderne (a structuralismului, în particular) pe care le integrează în observațiile sale filosofice. În orice caz, toți trei mențin ideea că omul este în primul rând și fundamental o creatură vorbitoare și numai secundar una rațională.

Pe de altă parte, filosofi ca FREGE, RUSSELL și WITTGENSTEIN dau FL o nouă direcție raportând-o la aplicarea logicii și a raționării critice. Această premisă este asumată, începând cu 1920, și de membrii Cercului de la Viena (CARNAP, SCHLICK, WAISMANN, printre alții) care sunt fondatorii influenței teorii a cunoașterii cunoscută drept „pozitivismul/empirismul logic”. Chestiuni precum cele menționate în paragraful precedent sunt considerate, în mare, rezultatul confuziei conceptuale și/sau lingvistice. Metoda întrebuițată în investigațiile lor anti-metafizice se sprijină pe tradiția unei critici a limbajului. Sarcina principală a FL se schimbă, în consecință: sensurile expresiilor filosofice trebuie să fie clarificate prin analiză logică pentru a se determina dacă o întrebare particulară vizează o problemă (filosofică) reală sau o pseudo-problemă.

3. Filosofia limbajului într-un sens mai larg

3.1. Cotitura lingvistică

Această nouă focalizare asupra relației dintre filosofie și limbaj, care va deveni cunoscută drept *turnura lingvistică* din filosofia secolului al XX-lea (RORTY, ed. 1997, PRECHTL 1999), pregătește terenul pentru o FL în sensul mai larg, precizat în introducere. În orice caz, la început, nu aria obiectului cercetat este sensibil lărgită, cât concentrarea cercetării, care face dreptate adevărului că toată activitatea rațională este, într-un fel sau altul, mediată de limbaj. Viziunea *filosofiei lingvistice* este sprijinită de introducerea limbilor artificiale, logice în opera lui FREGE (cf. DUMMET 1981) și RUSSELL & WHITEHEAD (*Principia Mathematica*). Scopul limbilor artificiale este acela de a furniza temeuri neechivoce pentru conceptele discursului științific (incluzând matematica). În acest context, FREGE introduce distincția dintre „sensul”

unei expresii și referința ei. Cea din urmă este definită ca o valoare de adevăr, și anume condițiile care hotărăsc dacă obiectul la care se face referire este cel adevărat sau cel fals. O altă influență majoră este reprezentată de noul stil de „a face filosofie” în *Tractatus logico-philosophicus* al lui WITTGENSTEIN, care exercită o mare înrâurire asupra generațiilor ulterioare de filosofi nu doar din cauza observației autorului, potrivit căreia toată filosofia trebuie să înceapă cu o critică a limbajului, ci și datorită felului în care WITTGENSTEIN explorează sensul expresiilor (enunțuri și cuvinte) apelând la principii logice, pe cât se pare evidente de la sine, ca tautologia, contradicția și structura logică a propozițiilor simple, atomice.

Filosofia lingvistică poate fi considerată preludiul la *filosofia analitică*, încă răspândită astăzi în filosofia țărilor de limbă engleză. În tradiția filosofiei analitice, limbajul avansează de la metodă la obiectul de studiu convenit. Interesul este concentrat îndeosebi pe propoziții, nume proprii și secvențe discursive, și nu pe unități lexicale. Pot fi deosebite următoarele două orientări majore.

3.2. Filosofia limbajului ideal

Filosofia limbajului ideal își propune să clarifice ori să înlocuiască expresiile limbajului natural cu expresii construite conform regulilor sintaxei și semanticii logice. Ideea sceptică de bază, care subîntinde această abordare, este aceea că limbajul natural este plin de ambiguități și capcane lexical-conceptuale care întunecă forma logică a gândirii și, din acest motiv, el este nepotrivit ca să transmită adevărul. Abordarea este preocupată de probleme legate de referință și logică (TARSKI, QUINE, KAPLAN), intersubiectivitate (KRIPKE), credințe (DAVIDSON), semantică formală și compoziționalitate semantică (MONTAGUE) etc., dar, totodată, caută să integreze cunoștințe din domeniul științelor naturale și al pragmatismului filosofic (și, ocazional, al behaviorismului, cum se întâmplă în opera lui QUINE) în încercarea de a reduce presupunerile speculative. Contrar FL în accepție strictă, nu doar referința („extensiunea”), ci și „sensul” general al semnelor lingvistice este analizat din punct de vedere referențial (cf. „externalismul” lui PUTNAM și, la DAVIDSON, ecuația sensului și „interpretarea”; DAVIDSON 2001).

În plus, în opoziție cu tradiția mai timpurie, referința (de pildă, în cazul numelor proprii sau al sintagmelor nominale definite) este studiată ca un fenomen logico-lingvistic general, iar diferențele idiomatiche nu sunt luate în considerație (cf. LEPORE/SMITH, ed. 2006, și DEVITT/HANLEY, eds. 2006).

3.3. Filosofia limbajului obișnuit

Filosofia limbajului obișnuit, pe de altă parte, este configurată de critica de bun simț a lui G. MOORE cu privire la afirmațiile obscure din lucrările filosofilor idealiști și de opera ulterioară a lui WITTGENSTEIN, de *Cercetările filosofice*, mai ales. Al doilea WITTGENSTEIN respinge conceptul de sens avansat în filosofia limbajului ideal și în propriul său *Tractatus*, care se baza pe postulatul că expresiile au un sens fix care poate fi determinat în termenii („aristotelici”) ai condițiilor necesare și suficiente. Sensul este înțeles acum în termenii utilizării semnelor lingvistice drept componente ale „jocurilor de limbaj” publice, adică activități lingvistice contextualizate, parțial guvernate de reguli, activități ce aparțin formelor dinamice ale vieții. Mai mult, expresiile de zi cu zi sunt considerate, în parte, ca sursă și, în parte, ca instrumente de încredere pentru elucidarea interpretărilor filosofice, care sunt prezentate în *Cercetări* sub forma descrierilor minuțioase sau a dialogurilor.

Filosofii analitici au tendința să considere analiza unor concepte ca ‘adevăr’, ‘cunoaștere’, ‘credință’ etc. drept unica opțiune viabilă de a furniza filosofiei o bază sigură. Totuși, cei mai mulți filosofi analitici nu văd adevărul ca fiind absolut. RORTY (1980) este unul dintre cei care arată limitele teoriilor analitice și reprezentationaliste privitoare la referință și condiții de adevăr. BRANDON (1994) reconstruiește referința în termenii relațiilor inferențiale, tratând discursul ca pe un set de acte de vorbire intenționale în care normele implicite sunt făcute explicite. Deja în anii '50 și '60, concentrarea filosofică asupra limbajului obișnuit, consensual, dăduse naștere unui număr de practici de cercetare în care granițele dintre FL și lingvistică tindeau să se estompeze, în special în cazul teoriei actelor de limbaj (AUSTIN, SEARLE) și în cazul teoriei conversației lansată de GRICE. Fiind în esență o practică socială intențională, limbajul se naște din discurs, potrivit acestor autori, și ceea ce

este transmis implicit în cadrul dialogului este la fel de important ca tot ceea ce este codat explicit. Odată cu începutul anilor '80, poate fi constatată și o reconciliere între filosofia analitică, filosofia minții și științele cognitive (incluzând psihologia, neuroștiința și informatica), și anume în opera lui FODOR, care caută să argumenteze existența unui „limbaj al gândirii” înnăscut, ce își are o sintaxă și o semantică proprie (pentru o dare de seamă critică, cf. SAPORITI 1997). În fine, observațiile filosofice se reflectă și în opera multor lingviști structuraliști, generatiști și cognitiști. În orice caz, până acum, contribuția lingvisticii la FL este controversată (cf., de ex., HASER 2005 în legătură cu teoria lui LAKOFF și JOHNSON despre metaforă și realismul încorporat, care fusese gândită ca o critică la adresa pretensei părtiniri obiectiviste din filosofia analitică).

4. *Filosofia limbajului în sensul cel mai general*

Eforturi precum cele raportate în secțiunea 3.3. intră în sfera FL luată în accepția cea mai generală, după cum s-a precizat în introducere. Această dezvoltare este sprijinită de ceea ce a ajuns să fie cunoscută drept *filosofia lingvisticii* încă din anii '80 (cf. KATZ 1985). În mod crucial, existase dintotdeauna pretenția că FL, atât în sens strict, cât și în sens larg, deși neautonomă și depinzând de studierea sistematică a limbajului, asigură temeiurile pentru lingvistică, logică și filosofie deopotrivă. Filosofia lingvisticii vede lucrurile de pe poziția opusă: FL depinde, mai degrabă, de științe, inclusiv de lingvistică, iar nu invers. Printre principalele teme de cercetare se află metodele, conceptele și presupunerile teoretice vehiculate în științele limbajului, statutul intuiției lingvistice și rolul normelor sociale în limbaj (ITKONEN 2003). Astfel, spre deosebire de practicile anterioare, FL în sensul cel mai general militează pentru o abordare pluralistă a limbajului pe baza cercetării empirice și teoretice interdisciplinare, în linii mari, și nu găsește vreo valoare intrinsecă în FL tradițională. Refuzul de a admite o deosebire între o perspectivă filosofică și una empiric-lingvistică merge mână în mână cu tendința de a rezolva problemele FL prin reducții, mai curând, decât prin distincții. Dacă aceasta este abordarea corectă, rămâne de văzut.

Note ■ ¹ De regulă, am tradus engl. *meaning* prin rom. *sens*. Ambii termeni sunt, în limbile lor, la fel de ambigui (sau la fel de bogăți în accepții). În contextele în care Klaas Willems are în vedere doar «limba» (ca sistem abstract), atunci *meaning* ar putea fi redat prin *semnificație* (sau *semnificat*) [nota trad. Cr.M.].

- Bibliografie** ■ BORSCHÉ, T. [1981] *Sprachansichten. Der Begriff der menschlichen Rede in der Sprachphilosophie Wilhelm von Humboldts*. Stuttgart.
- BORSCHÉ, T. et al. [1995] *Sprache*. In: RITTER, J./GRÜNDER, K. [eds.] *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Vol 9. Darmstadt: 1437-1495.
3. BRANDOM, R. [1994] *Making it Explicit*. Cambridge, MA.
- CASSIRER, E. [1923-1929/1977] *Philosophie der symbolischen Formen*. 3 Bde. Darmstadt. [vezi Ernst Cassirer, *Filosofia formelor simbolice* [1923], vol. I, *Limbajul*, Traducere din limba germană de Adriana Cîința, Editura Paralela 45, Pitești, 2008.]
- CLOEREN, H.J./GRÜNDER, K. [1995] *Sprachkritik*. In: RITTER, J./GRÜNDER [eds.] *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Vol 9. Darmstadt: 1508-1514.
- COSERIU, E. [2003] *Geschichte der Sprachphilosophie*. 3. Aufl. Tübingen [etc.]; ediție nouă revizuită: COSERIU, E. [2015]. *Geschichte der Sprachphilosophie*. 2 vols. Tübingen. [vezi Eugeniu Coșeriu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, Versiune românească și indice de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu, Humanitas, București, 2011.]
- DASCAL, M. et al. [eds. 1992-1996] *Philosophy of Language* (HSK 7). Berlin [etc.].
- DAVIDSON, D. [2001] *Inquiries into Truth and Interpretation*. 2nd ed. Oxford.
- DE CUYPERE, L./WILLEMS, K. [2008] *Meaning and Reference in Aristotle's Concept of the Linguistic Sign*. In: *FoSc* 13: 307-324.
- DE RIJK, L. [2002] *Aristotle. Semantics and Ontology*. Leiden.
- DEVITT, M./HANLEY, R. [eds. 2006] *The Blackwell Guide to the Philosophy of Language*. Oxford.
- DI CESARE, D. [1998] *Introduction*. In: Di Cesare, D.

- [ed.] Wilhelm von Humboldt. *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues*. Paderborn [etc.]: 11-128. [vezi Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, Versiune românească, introducere etc. de Eugen Munteanu, Humanitas, București, 2008.]
- DUMMET, M. [1981] *Frege. Philosophy of Language*. 2nd ed. London.
- FRANK, M. [2001] *Das individuelle Allgemeine*. 4th ed. Frankfurt/Main.
- GADAMER, H.-G. [1960/1990] *Wahrheit und Methode*. 6. Aufl. Tübingen. [vezi Hans-Georg Gadamer, *Adevăr și metodă*, Traducere de Gabriel Cercel și Larisa Dumitru, Gabriel Kohn, Călin Petcana, Teora, București, 2001.]
- HASER, V. [2005] *Metaphor, Metonymy, and Experientialist Philosophy*. Berlin [etc.].
- ITKONEN, E. [2003] *What is Language? A Study in the Philosophy of Linguistics*. Turku.
- KATZ, J. [ed. 1985] *The Philosophy of Linguistics*. Oxford.
- LEPORE, E./ SMITH, B.C. [eds. 2006] *The Oxford Handbook of Philosophy of Language*. Oxford.
- PINBORG, J. [1972] *Logik und Semantik im Mittelalter*. Stuttgart.
- PRECHTL, P. [1999] *Sprachphilosophie*. Stuttgart.
- RORTY, R. [1980] *Philosophy and The Mirror of Nature*. Oxford. [vezi Richard Rorty, *Filosofie și oglinda naturii*, traducere de Alexandru Racu, Anca-Eliza Simitopol, Marius-Bogdan Tudor Editura Tact, Cluj-Napoca, 2014.]
- RORTY, R. [eds. 1967] *The Linguistic Turn. Recent Essays in Philosophical Method*. Chicago, IL.
- SAPORITI, K. [1997] *Die Sprache des Geistes*. Berlin.
- SCHMITTER, P. [ed.] [1987-] *Geschichte der Sprachtheorie*. Tübingen.
- SCHULTE, J. [1989] *Wittgenstein*. Stuttgart.
- TRABANT, J. [1986] *Apeliotes oder der Sinn der Sprache*. München.
- TRABANT, J. [ed.] [1995] *Sprache denken*. Frankfurt/Main.
- VERBURG, P. [1998] *Language and its Functions*. Amsterdam.

Dorin CIMPOEȘU

Criza politică postelectorală din Republica Moldova

D.C. – prof. univ., dr. în istorie. Autor al volumelor *Governarea de centru-dreapta în Basarabia (Republica Moldova) 1998-1999* (2009); *Restaurația comunistă sovietică în Republica Moldova* (2008); *Republica Moldova, între România și Rusia* (Premiul Salonului Internațional de Carte, Chișinău, ediția a XIX-a, 2010); *Basarabia la un secol de la Marea Unire, 1991-2018* (2018). Specialist în istoria contemporană a României, inclusiv a Basarabiei (1918 – prezent), profesor de istoria contemporană a românilor și istoria instituțiilor românești contemporane.

O mare incertitudine politică postelectorală

Rezultatele alegerilor parlamentare din 24 februarie 2019 se arătau neconcludente pentru evoluția politică postelectorală a Republicii Moldova. Acestea au permis accesarea în noul Parlament a trei forțe politice mari (PSRM, PDM și Blocul ACUM), cu un număr de mandate aproape egal (35, 30 și 26), ceea ce le făceau dependente în perspectiva creării unei coaliții parlamentare majoritare.

Pe de altă parte însă, acestea erau incompatibile din punct de vedere ideologic, al viziunii de dezvoltare a Republicii Moldova, precum și al drumului pe care aceasta urma să-l parcurgă, în perioada următoare.

În același timp, relațiile dintre aceste forțe erau de o neîncredere aproape totală, una dintre ele (Blocul ACUM) acuzându-le pe celelalte două, fie de *oligarhizarea țării și capturarea instituțiilor statului* (PDM), fie de *pro-rusism și de blaturi la vedere sau mai ascunse cu puterea în exercițiu* (PSRM).

În această *triadă politică incompatibilă* mai avea un cuvânt greu de spus și *vectorul rus*,

care, dorind să-și prezerve influența în Republica Moldova, prin *coloana a cincea* socialistă, nu era de acord cu o *alianță toxică* între PSRM și PDM, condus de *antirusul* Vlad Plahotniuc, căruia procuratura rusă îi deschisese mai multe dosare penale.

Ca urmare a acestei stări de lucruri total nefavorabile, nu se întrevedeau eventuale *cedări*, *compromisuri* sau *condiționalități* din partea vreunei forțe politice dintre cele trei, ci mai degrabă o incertitudine politică prelungită și un impas foarte greu de depășit.

Poziționarea principalelor partide parlamentare după alegeri

Blocul ACUM, al opoziției proeuropene, a anunțat încă înaintea alegerilor că nu va face alianțe cu Partidul Democrat, pe care-l acuză de capturarea statului, și nici cu PSRM, întrucât valorile promovate de acesta sunt în contradicție flagrantă cu orientarea prodemocratică și prooccidentală a alianței respective.

La scurt timp după data alegerilor, Maia Sandu, unul dintre liderii Blocului ACUM, a reafirmat, într-un interviu acordat Europei Libere, că formațiunea sa nu va face coaliție nici cu PD, nici cu PSRM și nici cu partidul Șor, sens în care componentele Blocului au semnat un angajament¹.

Contrar acestor declarații arhicunoscute, PDM a fost primul partid care a transmis scrisori doar reprezentanților Blocului ACUM pentru a începe negocieri de creare a unei coaliții de guvernare, anunțul fiind făcut, la 1 martie 2019, de vicepreședintele formațiunii, Vladimir Cebotari.

În aceeași zi, PDM a făcut publice principiile care vor sta la baza negocierilor, dar și a viitoarei guvernări, acestea având mai mult un caracter social².

La rândul lor, socialiștii nu au întârziat prea mult să curteze Blocul ACUM, invitând liderii acestuia, pentru data de 12 martie, la sediul PSRM, la discuții preliminare în vederea formării majorității parlamentare.

În ziua dinaintea preconizatei întrevederi, Zinaida Greceanii a informat public că PSRM a adoptat o declarație cu următoarele principii care vor sta la baza unei eventuale majorități parlamentare: garantarea statalității, neutralității Republicii Moldova și reintegrarea țării; politică externă echilibrată prin consolidarea parteneriatului strategic cu Federația Rusă și cooperarea reciproc avantajoasă cu Uniunea Europeană, SUA și alte state; respectarea drepturilor fiecărui cetățean al Republicii Moldova indiferent de naționalitate și apartenență etnică; dezvoltarea economică și crearea de noi locuri de muncă, echitate socială și protecția valorilor tradiționale³.

Consecvenți principiilor enunțate, Maia Sandu și Andrei Năstase, cei doi lideri ai Blocului ACUM, au refuzat ambele oferte, reiterând faptul că nu vor face alianțe politice cu „partidele oligarhice și antieuropene” – PD, PSRM și Partidul Șor.

Concomitent, aceștia au lansat un apel către toți deputații să susțină adoptarea unei declarații a Parlamentului care să constate „caracterul capturat al instituțiilor statului”, precum și votarea unui set de legi pentru eliberarea acestor instituții „de sub controlul oligarhic”, să sprijine crearea unor comisii speciale pentru investigarea „furtului miliardului” și a spălătorii de bani rusești, precum și să anuleze sistemul electoral mixt⁴.

Refuzul categoric al acestora a fost taxat prompt și dur de reprezentanții celor două partide. Astfel, Ion Ceban, secretarul pe probleme de ideologie al socialiștilor, a declarat că atitudinea acestora este „iresponsabilă”, iar propunerea de adoptare a unui pachet de legi pentru „dezigarhizarea” statului e „incompetentă și populistă”. „Ne pare rău de politica struțului adoptată de Blocul ACUM”⁵. Pe de altă parte, vicepreședintele democrat, Adrian Candu, a supralicitat oferta, afirmând că PDM vine cu o nouă invitație la negocieri, adresată Blocului ACUM și democrației sunt dispuși să ofere chiar și conducerea viitorului Guvern⁶.

Deputații s-au reunit în unica ședință a noului Parlament

La 21 martie 2018, Parlamentul Republicii Moldova de legislatura a X-a a fost convocat în ședința de constituire, care a fost prezidată de socialistul Eduard Smirnov, decanul de vârstă al deputaților.

La prima ședință, președintele Curții Constituționale, Mihai Poalelungi, a prezentat raportul privind rezultatele alegerilor parlamentare și validarea mandatelor deputaților aleși, după care au susținut discursuri șeful statului, Igor Dodon și președintele Comisiei Electorale Centrale.

După constituirea legală a Parlamentului, urma să fie aleși președintele legislativului, vicepreședinții și să se formeze Biroul permanent, iar în termen de 10 zile de la prima ședință să fie înființate fracțiunile parlamentare, care funcționează în baza regulamentului propriu.

Criza politică postelectorală prelungită a făcut ca aceste procese să fie întrerupte, Parlamentul devenind nefuncțional, așa cum a constatat și Curtea Constituțională, prin Decizia sa din 15 mai 2019.

Prima ședință a Parlamentului s-a desfășurat într-o atmosferă tensionată, cauzată de proteste organizate de simpatizanții Blocului ACUM, care au pichetat clădirea legislativului⁷.

Igor Dodon își nuanțează poziția față de relațiile Republicii Moldova cu UE

La 25 martie 2019, în ajunul începerii consultărilor cu partidele parlamentare pentru formarea noului guvern, președintele Igor Dodon a avut o întrevvedere cu ambasadorul UE la Chișinău, Peter Michalko.

În cadrul acesteia, Igor Dodon s-a pronunțat pentru „ascensiunea dialogului R. Moldova-UE”, reiterând „atașamentul pentru păstrarea acordurilor semnate”. În context, l-a informat pe înaltul diplomat european că a invitat la discuții numai trei partide: Partidul Socialiștilor, Partidul Democrat, Blocul ACUM, fără al patrulea partid intrat în parlament, respectiv cel al lui Ilan Șor⁸.

Primele consultări ale lui Igor Dodon cu partidele parlamentare mari

Cu prilejul primei ședințe a noului Parlament, președintele Igor Dodon a îndemnat deputații să se așeze la masa negocierilor și a precizat că va accepta orice majoritate, mai puțin una formată din deputați transfugi,

arătând că „Decât o guvernare a transfugilor, mai bine să ne judece încă o dată cetățenii, la alegeri anticipate”⁹.

La 25 martie 2019, Președinția a comunicat că a invitat la consultări, pentru data de 26 martie, începând cu ora 14⁰⁰, liderii celor trei partide parlamentare principale, capabile să degajeze o majoritate parlamentară, în următoarea ordine: PSMR, PDM și ACUM.

În comunicat se menționa că: „Noi trebuie să avem o discuție serioasă cu partidele ce pot crea o majoritate parlamentară pentru a le asculta părerea. Sau avem o majoritate, sau partidele spun sincer că vrem anticipate și fiecare își asumă riscurile”¹⁰.

Deoarece în cadrul întâlnirii cu președintele Igor Dodon nu s-a constatat existența vreunei înțelegeri între cele trei partide de a constitui o majoritate, Maia Sandu a declarat că Blocul ACUM și-a propus asumarea formării unui guvern minoritar, care să elibereze țara din captivitatea oligarhilor. În acest context, liderii ACUM au revendicat funcțiile-cheie în stat, respectiv de președinte al Parlamentului și de prim-ministru, care să le revină lui Andrei Năstase și Maiei Sandu¹¹.

Oferta Blocului ACUM privind asumarea guvernării a fost privită fie ca una electorală, în perspectiva unor eventuale alegeri anticipate, fie ca una de sfidare a adversarilor politici, dar și ca una populistă. Oricum, nesperioasă și nedemnă de a fi luată în seamă, întrucât venea de la o forță parlamentară cu cel mai mic număr de deputați dintre cele trei invitate la consultări de șeful statului.

A doua rundă de consultări eșuată a lui Igor Dodon cu cele trei partide parlamentare

După prima rundă de consultări ratată, președintele a organizat, la 2 aprilie 2019, o nouă întâlnire cu partidele parlamentare. La aceasta au participat doar reprezentanții PSRM și PDM, cei ai Blocului ACUM refuzând să dea curs invitației șefului statului.

Nici de această dată nu s-a ajuns la un rezultat concret privind formarea unei majorități parlamentare. Cele două partide prezente au rămas pe pozițiile lor, fără a se ajunge la un compromis.

Liderul PDM, Vlad Plahotniuc, a declarat, după consultările cu socialiștii, mediate de Igor Dodon, că „Obiectivul PD rămâne același: de a crea cât se poate de repede un guvern stabil, responsabil și eficient”.

Socialiștii au fost mai rezervați, Zinaida Greceanii precizând că „Acum urmează să convocăm organele de conducere a PSRM, ca să ne consultăm ce decizie urmează să luăm ulterior”.

Liderii democrați și cei socialiști au ajuns la concluzia că au viziuni comune doar pe palierul social, dar îi despart divergențe de natură politică.

Igor Dodon a afirmat că nu va mai media discuții între partide pentru formarea majorității parlamentare și că este rândul acestora să negocieze: „Puteți crea o majoritate parlamentară, creați-o, după care consultăm candidatura la prim-ministru. Nu puteți, atunci dizolvăm parlamentul și mergem la alegeri parlamentare anticipate”.

Atât șeful statului, cât și liderii socialiști și cei democrați au criticat Blocul ACUM pentru că nu a participat la discuții, ci au organizat consultări proprii în parlament pe tema pachetului de legi antioligarhice¹².

Partidele parlamentare mari își prezintă ofertele de guvernare

Oferta de guvernare a Blocului ACUM a devenit cunoscută, în mare parte, încă înainte de alegerile parlamentare. În contextul febrei declanșate de negocierile pentru formarea unei majorități parlamentare, aceasta a fost completată cu revendicarea posturilor de președinte al Parlamentului și de prim-ministru de către Andrei Năstase și, respectiv, Maia Sandu.

Celelalte două partide mari au simțit și ele nevoia să-și prezinte fiecare viziunea despre participarea la noua guvernare. În general, programele lor conțin idei mai vechi, din campania electorală, dar și unele elemente noi.

Astfel, PSRM a solicitat funcția de președinte al Parlamentului pentru Zinaida Greceanii, a respins ideea unui guvern minoritar și a cerut portofoliile Externelor, Apărării, Internelor și cel de vicepremier pentru Reintegrare. De asemenea, socialiștii s-au pronunțat pentru readucerea Serviciului de Informații și Securitate în subordinea șefului statului,

consolidarea statutului limbii ruse și anularea legii care restricționează retransmisiunea televiziunilor rusești în Republica Moldova, crearea unei comisii de anchetă parlamentară privind investigarea fraudei bancare, o politică echilibrată în privința relațiilor interetnice și altele¹³.

Spre deosebire de propunerile socialiștilor, care aveau un caracter politic, cele ale democraților erau exclusiv sociale. Oferta acestora, intitulată „Pachetul social *Pentru Moldova*”, prevedea, între altele, majorarea indemnizației unice la naștere și introducerea altor alocații pentru copii, ajutoare de Paște și de Crăciun pentru pensionari și persoanele defavorizate, mărirea ajutoarelor sociale pentru perioada rece a anului, continuarea programului de reparare a drumurilor, extinderea programului „Prima casă” etc.¹⁴.

Primele tatonări între PSRM și Blocul ACUM pentru constituirea unei majorități

În prima lună și jumătate de după alegeri, au existat mai multe tentative publice, inițiate de ambele partide, pentru demararea unor negocieri vizând formarea unei majorități parlamentare, însă toate au eșuat din diverse motive, unele chiar puerile.

Prima încercare serioasă de întâlnire între reprezentanții acestora a avut loc la data de 11 aprilie 2019, după ce, cu o zi înainte, Zinaida Greceanii a adresat o scrisoare oficială prin care a invitat Blocul ACUM la negocieri cu privire la constituirea unei majorități parlamentare, pe baza ofertelor de guvernare ale celor două entități politice¹⁵.

Runda de negocieri nu a fost de bun augur, deoarece ambele partide nu au cedat niciun pas din pozițiile exprimate anterior pentru a se ajunge la un compromis.

„Indeciși și aroganți”, așa i-a catalogat Zinaida Greceanii pe reprezentanții Blocului ACUM. „Ei, care au venit pe poziția a treia în Parlament, nu vor să cedeze nimic. Blocul ACUM nu va mai fi invitat la discuții”,¹⁶ a spus aceasta.

O poziție destul de critică la adresa ACUM a avut și Igor Dodon, liderul informal al socialiștilor, care a precizat că „Au luat 20% și vor ca să

li se ofere funcția de speaker, premier și să le fie susținute toate legile, iar PSRM să rămână în opoziție”¹⁷.

Atitudinea Maiei Sandu a fost tot atât de categorică, declarând că nu va mai invita PSRM la dialog, deoarece nu are ce discuta cu socialiștii. „Nu văd despre ce putem discuta, deoarece în continuare vorbim despre lucruri diferite. Ei vorbesc despre o coaliție majoritară și încearcă să facă abstracție de faptul că suntem în lumi diferite”¹⁸, a conchis Sandu.

Această primă rundă mai mult de discuții decât de negocieri a demonstrat o lipsă totală de încredere între cele două partide, considerate incompatibile, și, totodată, existența unui impas politic postelectoral foarte greu de depășit.

Igor Dodon sesizează Curtea Constituțională

Confruntat cu un impas politic grav, președintele a sesizat, la 23 aprilie 2019, Curtea Constituțională (CC), cu scopul de afla dacă poate declanșa procedura de nominalizare a unui candidat pentru funcția de prim-ministru în lipsa constituirii structurilor de conducere ale noului Parlament și, în caz afirmativ, dacă poate avansa aceeași candidatură în situația în care prima încercare de numire ar eșua¹⁹.

Expertul în drept constituțional, Nicolae Osmochescu, fost judecător al CC, a precizat că „... propunerea candidaturii la funcția de prim-ministru, în lipsa structurilor interne ale Parlamentului, este imposibilă. O astfel de desemnare nu ar avea niciun efect juridic și politic...”²⁰.

În schimb, unii analiști politici au interpretat demersul lui Igor Dodon ca pe o încercare de a pune presiune pe partidele parlamentare pentru a ajunge la un compromis în privința formării unei majorități funcționale.

Curtea Constituțională respinge sesizarea președintelui

Curtea Constituțională a examinat, la 15 mai 2019, sesizarea șefului statului, Igor Dodon, precizând că pentru a înainta un candidat la funcția de prim-ministru, șeful statului trebuie să aibă, în primul rând, un partener de dialog instituțional în persoana președintelui Parlamentului,

iar în al doilea rând trebuie să fie alese organele care fac posibilă convocarea Parlamentului în ședințe.

De asemenea, Curtea a reținut că sintagma „cel puțin două solicitări de investitură” nu presupune în mod obligatoriu desemnarea aceleiași candidaturi²¹.

Încercări disperate de reluare a negocierilor între Blocul ACUM și PSRM

În cursul lunii mai, au fost două tentative de reluare a negocierilor sistate dintre Blocul ACUM și PSRM.

Prima a fost inițiată de o instituție media, la 14 mai 2019, sub forma unei mese rotunde, pentru a discuta posibile soluții de deblocare a impasului postelectoral. Socialiștii au refuzat invitația, așa cum procedaseră și cu prilejul altor două solicitări, lansate de parlamentarii Blocului ACUM²².

Cea de a doua a avut loc, la 18 mai 2019, când deputații Blocului ACUM au făcut o propunere publică fracțiunii socialiștilor privind convocarea unei sesiuni speciale a Parlamentului, în perioada 21-22 mai, la aproape trei luni de la data scrutinului parlamentar, în vederea alegerii conducerii Legislativului și adoptării unui pachet de legi „antioligarhice”, menite să ducă la înlăturarea de la putere a PDM²³. Nici această ofertă nu a primit răspuns din partea socialiștilor.

Se conturează tot mai mult ideea alegerilor anticipate

Pe parcursul lunii mai, au mai existat două tentative de reluare a negocierilor dintre Blocul ACUM și PSRM, ambele eșuate, deoarece cele două forțe politice și-au menținut pozițiile deja cunoscute.

În același timp, Curtea Constituțională a respins sesizarea lui Igor Dodon privind desemnarea unui prim-ministru în absența unui Parlament funcțional, ceea ce a făcut ca să dispară și posibilitatea ca șeful statului să exercite o presiune sporită asupra celor trei partide, cu scopul de a le determina să treacă peste impedimentele dintre ele și să formeze o majoritate parlamentară.

Pe de altă parte, se apropia data limită (8 iunie 2019 – n.n.) a termenului prevăzut de Constituție pentru investirea de către Parlament a unui nou guvern, ca rezultat al recentelor alegeri parlamentare.

În acest blocaj politic major și neașteptat, a început să se contureze tot mai mult ideea organizării unor alegeri parlamentare anticipate, cele trei partide învinuindu-se între ele de situația în care s-a ajuns.

Luând în considerare aspectele de mai sus, președintele Igor Dodon anunța, încă la 16 mai 2019, că probabilitatea desfășurării alegerilor parlamentare anticipate este de 90%²⁴ și avertiza, totodată, că la mijlocul lunii iunie va fi nevoit să semneze decretul de dizolvare a Parlamentului abia ales²⁵.

Indicii ale amestecului Moscovei în formarea majorității parlamentare

În degringolada politică postelectorală din Republica Moldova au apărut primele semnale ale unui amestec al Kremlinului în constituirea majorității parlamentare la Chișinău.

Astfel, la 21 martie 2019, publicația rusească „Kommersant”, făcând trimitere la surse de încredere din structurile de stat, preciza într-un articol că Moscova este împotriva unei alianțe politice între socialiști și democrați, recomandând în schimb formarea unei majorități parlamentare cu dreapta politică (ACUM), fie chiar și provizorie, cu scopul demontării regimului Plahotniuc²⁶.

Publicația preciza că acest mesaj i-a fost transmis și președintelui Igor Dodon, cu ocazia frecventelor sale vizite la Moscova, efectuate după alegeri.

Nu după mult timp, respectiv la 2 aprilie 2019, ziaristul Dmitri Kiselef, cunoscut ca o portavoce a Kremlinului, afirma într-un comentariu la postul Russia1 că Vlad Plahotniuc este o persoană „toxică” și că o alianță cu democrații ar fi echivalentă cu moartea politică atât a PSRM, cât și a lui Igor Dodon. Potrivit lui Kiselef, „reputația se pierde o singură dată”, iar „mărul otrăvit” Plahotniuc „se rostogolește acum spre Dodon”²⁷.

Afirmațiile de mai sus par destul de credibile, dacă avem în vedere că liderul democrat era învinuit de Moscova de *înghețarea relațiilor bilate-*

rale dintre cele două țări, ca urmare a acțiunilor regimului Plahotniuc care au nemulțumit Kremlinul: condamnarea invaziei în Crimeea și a sprijinului acordat separatiștilor din Estul Ucrainei, cererea adresată ONU pentru retragerea trupelor ruse din Transnistria, construcția gazoductului Iași – Chișinău, expulzarea unor spioni ruși, protestul împotriva deschiderii reprezentanței separatiștilor transnistreni la Moscova, umilirea vicepremierului Dmitri Rogozin și a altor demnitari ruși pe aeroportul din Chișinău etc.

La toate acestea se adaugă constatarea unei realități politice postelectorale, care rezidă din faptul că liderii PSRM au refuzat orice dialog cu PDM și au avut discuții, tatonări și tentative de negocieri doar cu reprezentanții Blocului ACUM.

Mai mult, însuși Igor Dodon, liderul *de facto* al PSRM, și-a revizuit poziția față de relațiile Republicii Moldova cu UE, inclusiv în privința Acordului de Asociere și chiar a recomandat socialiștilor o alianță cu Blocul ACUM, arătându-se, totodată, deranjat de faptul că negocierile cu acesta au ajuns într-un impas.

Vizita subită la Chișinău a unor înalți emisari ai UE, SUA și Rusiei

La 3 iunie 2019, a avut loc o vizită fulger la Chișinău a vicepremierului rus Dmitri Kozak, comisarului european pentru extindere, Johannes Hahn, și a directorului Oficiului pentru Afaceri Est-Europene al Departamentului de Stat, Bradely Freden.

Președintele Igor Dodon a declarat că acestea arată „interesul partenerilor externi pentru situația din Moldova” și a exprimat părerea că „Politicienii cu experiență ar trebui să dea dovadă de înțelepciune și să se întâlnească cu emisarii”²⁸.

Cei trei emisari au avut întâlniri separate cu șeful statului și cu liderii principalelor partide parlamentare.

Trimisul Moscovei a declarat la finalul întâlnirilor următoarele: „Am venit în Republica Moldova să mă întâlnesc și cu reprezentanții altor formațiuni politice, pentru a le aduce la cunoștință poziția noastră cu

privire la formarea unei coaliții politice. Vectorul extern al Republicii Moldova este unul important și apare în timpul negocierilor, de aceea vrem să aducem la cunoștință poziția noastră, care coincide cu cea a președintelui Dodon”²⁹.

Johannes Hahn a recomandat partidelor să evite alegerile anticipate, arătându-se destul de mirat că acestea n-au ținut negocieri pentru formarea noii guvernări, și le-a avertizat că în absența acesteia este în pericol finanțarea externă a țării de la FMI³⁰.

După întrevăderea cu Johannes Hahn, PSRM a fost singurul dintre cele trei partide care a informat opinia publică despre conținutul întrevăderii cu acesta. Astfel, socialiștii au anunțat că l-au informat pe comisarul UE că ei sunt împotriva alegerilor anticipate, că Blocul ACUM a refuzat să ia în considerare propunerile lor pentru începerea negocierilor și că încă mai speră să facă o coaliție cu acesta³¹.

Cu toate că întrevăderile celor trei emisari nu au fost transparente, iar presa nu a reușit să obțină informații prețioase nici măcar *pe surse*, părerea unanimă subînțeleasă la Chișinău a fost că s-a pus la cale fie o mediere a formării unei alianțe majoritare cu ajutorul reprezentanților marilor puteri – Rusia, Uniunea Europeană și Statele Unite, fie s-au stabilit liniile generale ale unei guvernări de coaliție.

Cert este că evenimentele politice care s-au succedat în zilele imediat următoare aveau să confirme această supoziție.

Accelerarea negocierilor între PSRM și Blocul ACUM, după vizita emisarilor străini

La nici o zi după plecarea celor trei emisari străini, Blocul ACUM a trimis o invitație la negocieri PSRM, Maia Sandu precizând că prin aceste discuții ea și colegii ei își doresc să încerce să prevină ascensiunea politică și mai mare a lui Vlad Plahotniuc³².

Și de această dată nu s-a ajuns la un compromis, deoarece Blocul ACUM a condiționat votarea în funcția de președinte al Parlamentului a candidaturii PSRM numai după adoptarea pachetului de legi antioligarhice. Zinaida Greceanii a lăsat, însă, de înțeles că discuțiile ar putea con-

tinua, dacă va fi depășit impasul alegerii speakerului Parlamentului³³.

Lipsa de încredere dintre cele două partide a făcut ca Blocul ACUM să avanseze socialiștilor propunerea ca reprezentantul său, Andrei Năstase, să fie numit președinte al Parlamentului doar pentru două zile, timp necesar pentru a fi adoptate, promulgate și publicate în Monitorul Oficial legile antioligarhice, după care acesta va demisiona și va fi înlocuit cu Zinaida Greceanii³⁴.

Socialiștii au respins această idee, menținându-se pe pozițiile anterioare.

Spre surprinderea tuturor, chiar și a socialiștilor, pe data de 5 iunie 2019, Consiliul Politic Național al Partidului „Acțiune și Solidaritate” (PAS), principala componentă a Blocului ACUM, a decis, cu 46 de voturi pentru și unu împotriva, să o susțină pe Zinaida Greceanii la funcția de președinte al Parlamentului.

Comunicatul de presă al PAS arăta, între altele, că a fost „o decizie dificilă”, dar necesară pentru a „debloca situația politică actuală și oferi Moldovei un guvern legitim și democratic”. În schimbul acestui compromis, PAS cerea un guvern al Blocului ACUM și „votarea întregului pachet de dezoligarhizare, de scoatere a instituțiilor din captivitate”³⁵.

Schimbarea de atitudine a PAS a fost salutăată de socialiști, care au declarat că „Ne exprimăm speranța că, în cel mai scurt timp, o astfel de poziție mai constructivă decât anterior va fi exprimată și de către deputații Platformei Demnitate și Adevăr” (DA)³⁶, cealaltă componentă a Blocului ACUM.

Decizia PAS a fost luată fără consultarea partenerilor din Platforma „DA”, care au reacționat imediat, prin convocarea la 6 iunie 2019, a unei ședințe a conducerii partidului. Consiliul politic al acestei formațiuni a hotărât să sprijine candidatura Zinaidei Greceanii, pe care a condiționat-o de semnarea de către PSRM a unui angajament public prin care să-și asume votarea pachetului de legi antioligarhice³⁷.

Prin aceste decizii a fost deblocată situația postelectorală, care a aruncat Republica Moldova într-o incertitudine politică prelungită, timp de peste trei luni de la data alegerilor parlamentare.

Importanța acestui moment a fost realizată de toată lumea, inclusiv de președintele Igor Dodon, care a declarat că „Procesul a început și sper că săptămâna aceasta va fi ales speakerul”³⁸.

Constituirea coaliției Înțelegerea Politică Temporară

În ziua de 7 iunie 2019, evenimentele politice de la Chișinău au început să se precipite într-un ritm foarte alert, îndeosebi după ce Curtea Constituțională, răspunzând unei sesizări a lui Igor Dodon privind termenul limită pentru alegerea structurilor funcționale ale Parlamentului, a emis decizia potrivit căreia acesta expira la data menționată mai sus, ora 24.00.

La criza de timp s-au adăugat panica, confuzia și agitația din rândul socialiștilor, aflați în ședința Consiliului republican al partidului, care au fost create de manevrele de culise eșuate ale președintelui Dodon de a încropi în pripă o alianță cu Vlad Plahotniuc, după ce liderul democrat a făcut publice detaliile acestora, determinând un scandal imens.

În acest climat politic instabil și deosebit de tensionat, liderii Blocului ACUM au transmis un ultim apel socialiștilor, spunând că îi așteaptă la negocieri până la miezul nopții, la sediul Parlamentului. „Noi rămânem aici. Am văzut mai devreme anunțul făcut de Partidul Socialiștilor. Am înțeles că și-au dorit să discute cu noi. Le spunem că suntem aici și invităm toată fracțiunea PSRM la discuții, ca să încercăm să găsim soluții pentru toate subiectele care au fost puse în discuții. Au mai rămas câteva ore. Am văzut și decizia Curții Constituționale, dar știm că această decizie vine să facă jocurile lui Plahotniuc. Noi trebuie să respectăm legea. Timp mai este, foarte puțin, dar mai este. Țara mai poate fi salvată. De aceea, venim cu această invitație către fracțiunea PSRM”³⁹, declara Maia Sandu.

Negocierile pe ultima sută de metri dintre Blocul ACUM și PSRM s-au purtat în noaptea, deputații celor două formațiuni reușind să convină asupra prevederilor prioritare ale textului unei înțelegeri, care consfințește crearea coaliției politice majoritare și investirea unui guvern al acesteia.

A doua zi, 8 iunie 2019, în cursul dimineții, cele două grupuri parlamentare s-au reunit la Parlament, iar liderii partidelor lor au semnat *Înțelegerea Politică Temporară*, consacrată „dezoligarhizării și readucerii statului Republica Moldova în albia constituționalității!”.

„Înțelegerea Politică Temporară are, *ab initio*, un caracter limitat ca sferă și durată de aplicare și Programul de Activitate al Guvernului reflectă această realitate. În primul rând, Programul se concentrează pe măsuri concrete limitate ca număr, dar cu impact sistemic pentru dezoligarhizarea țării și eliberarea principalelor instituții ale statului de controlul intereselor grupului oligarhic”⁴⁰.

Aceasta prevedea în Art.1 (alin. 1, 2 și 3) convocarea primei ședințe a Parlamentului, alegerea Zinaidei Greceanii în funcția de președinte a Legislativului, a vicepreședinților, a Biroului permanent și a Comisiilor parlamentare, precum și acordarea votului de încredere Guvernului condus de Maia Sandu.

În paralel, președintele Igor Dodon a organizat o conferință de presă în cadrul căreia a spus că potrivit Constituției ar putea, dar nu trebuie neapărat, să dizolve Parlamentul, lucru pe care îl va face eventual, pe 10 iunie 2019, după consultări cu partidele parlamentare. În context, acesta a ținut să precizeze că are programate întâlniri, în cursul zilei, cu ambasadorii Rusiei, Statelor Unite și Uniunii Europene, pentru a-i informa despre evoluția situației politice⁴¹.

După semnarea Înțelegerii, a fost convocată o ședință extraordinară a Parlamentului, la care a participat și președintele Igor Dodon, cu următoarea ordine de zi: alegerea conducerii și organelor de lucru ale Parlamentului; aprobarea programului de activitate și lista membrilor guvernului; adoptarea unor acte legislative, fără a fi precizate.

Prin votul secret al 56 de deputați din totalul de 61 ai celor două partide, Zinaida Greceanii a fost aleasă în funcția de președinte al Parlamentului. Apoi, au fost aleși vicepreședinți Ion Ceban (PSRM), Mihai Popșoi (PAS) și Alexandru Sliusari (PPDA), a patra funcție, rezervată opoziției, rămânând vacantă.

La scurt timp, președintele Igor Dodon a semnat decretul prin care a desemnat-o pe Maia Sandu candidat pentru funcția de prim-minis-

tru, după consultarea fracțiunilor parlamentare. Aceasta a dat citire Programului de guvernare și a prezentat lista membrilor Guvernului, în următoarea componență:

Prim-ministru – Maia Sandu

Vicepremier și Ministru de Interne – Andrei Năstase

Ministru al Economiei – Vadim Brânzan

Ministru al Educației, Culturii și Cercetării – Liliana Nicolaescu-Onofrei

Ministru al Sănătății, Muncii și Protecției Sociale – Ala Nemerenco

Viceprim-ministru pentru reintegrare – Vasile Șova

Ministru al Afacerilor Externe și Integrării Europene – Nicolae Popescu

Ministru al Agriculturii, Dezvoltării Regionale și Mediului – Georgeta Mincu

Ministru al Finanțelor – Natalia Gavrilița

Ministru al Justiției – Stanislav Pavlovschi

Ministru al Apărării – Pavel Voicu.

Parlamentul a acordat votul de încredere Guvernului Maia Sandu, prin votul unanim al celor 61 de deputați ai coaliției, prezenți în sală. Deputații opoziției au absentat *in corpore* de la lucrările Parlamentului.

Maia Sandu și-a început discursul său de investitură cu următoarele cuvinte: „Dragi cetățeni, Dictatorul a căzut! Începând de astăzi, regimul oligarhic este în opoziție. Astăzi am obținut o victorie asupra fricii, a mafiei, a nedreptății!”⁴².

După parcurgerea procedurilor constituționale, președintele Igor Dodon a făcut apel către fosta guvernare să asigure un transfer pașnic al puterii. „Celor care ne-au stins lumina: asigurați transferul pașnic al puterii în Moldova. Să nu ajungem la destabilizare. Oamenii vor să fie pace. Noi vom face tot posibilul pentru aceasta. Este o responsabilitate foarte mare”⁴³, a declarat șeful statului.

De precizat faptul că lucrările Parlamentului, inclusiv procedura de investire a guvernului, s-au desfășurat în semiîntineric, deoarece sala de ședințe în plen a fost debransată de la rețeaua electrică, iluminarea fiind asigurată de doar câteva lămpi.

Instalarea noii puteri s-a făcut sub presiunea imensă a mii de demonstranți progubernamentali, care au manifestat în fața Parlamentului, în sprijinul PD. Pe de altă parte, în Piața Marii Adunări Naționale s-a ridicat o scenă, unde se preconiza organizarea unui mare miting al Partidului Democrat, care rezervase această locație pentru perioada 5-9 iunie 2019. În același timp, în fața Ministerului Afacerilor Interne și a Procuraturii Generale au fost instalate corturi, cetățenii protestând față de preluarea puterii de noua majoritate parlamentară⁴⁴.

PDM nu recunoaște noua putere constituțională

Democrații nu au recunoscut noua majoritate parlamentară creată și nici Guvernul condus de prim-ministrul Maia Sandu.

Andrian Candu, vicepreședintele PDM, a anunțat, într-o conferință de presă, că va ataca pe toate căile legale deciziile luate în cadrul Parlamentului, pe motiv că acestea au un caracter ilegal și contravin Constituției. În acest sens, PDM a pregătit deja o sesizare la Curtea Constituțională privind decizia de alegere a așa-zisului președinte al Parlamentului.

„Ceea ce vedem astăzi în Parlament are un caracter ilegal. Există Curtea Constituțională, care este garantul Constituției și a spus clar că Parlamentul de azi este nelegitim. Tot ce se întâmplă azi va fi atacat pe căile legale”⁴⁵, a precizat Candu.

În același timp, acesta a ținut să informeze că toate instituțiile statului vor funcționa în regim obișnuit. „Cei care vor încerca să implementeze deciziile adoptate astăzi vor răspunde conform legii. Autoritățile statului trebuie să aplice legea, Constituția, dacă cineva va încerca să uzurpeze puterea în stat”⁴⁶ a afirmat Andrian Candu.

La rândul său, prim-ministrul în exercițiu, Pavel Filip, a declarat că nu acceptă noul Guvern investit și nu intenționează să cedeze fotoliile noilor miniștri. În cadrul unei ediții speciale la Publika TV, Pavel Filip a subliniat că există un singur Guvern care se încadrează în normele constituționale și acela nu este Executivul condus de Maia Sandu⁴⁷.

Vlad Plahotniuc, liderul PDM, a spus că „PD nu recunoaște acțiunile de astăzi, vom face tot posibilul ca să nu se preia puterea și să nu ajungem într-o

criză mai mare”, acuzându-i pe socialiștii de încercarea de a uzurpa puterea. „Ceea ce fac ei acum e o lovitură de stat. Igor Dodon și PSRM nu mai au legitimitatea de a participa la majoritate și la formarea Guvernului, atâta timp cât există dovadă că sunt finanțați de peste hotare”, a specificat acesta⁴⁸.

La 9 iunie 2019, după suspendarea președintelui în exercițiu de Curtea Constituțională, Pavel Filip, președintele interimar, a emis un decret prin care a dizolvat Parlamentul nou-ales și a convocat alegeri parlamentare anticipate pentru data de 6 septembrie 2019. Decretul a fost publicat în Monitorul Oficial, în aceeași zi⁴⁹.

A doua zi, 10 iunie 2019, PDM a organizat „în Piața Marii Adunări Naționale, o amplă manifestație pașnică, la care zeci de mii de oameni și-au exprimat indignarea față de acțiunile de trădare de țară ale președintelui Igor Dodon și ale PSRM, dar și față de lovitură de stat orchestrată de socialiști și Blocul ACUM”⁵⁰.

În Declarația, adoptată cu acest prilej, se arăta că „Manifestanții consideră că Igor Dodon și PSRM și-au pierdut orice legitimitate după ce întreaga țară a văzut modul în care au încercat să pună în practică un plan de federalizare a țării, modul în care președintele țării recunoaște că socialiștii au fost finanțați ilegal din afara țării cu zeci de milioane de dolari în ultimii ani. În acest context, cetățenii veniți la manifestația din PMAN au cerut demisia imediată a lui Igor Dodon din funcția de președinte al Republicii Moldova și organizarea alegerilor prezidențiale anticipate în data de 6 septembrie, concomitent cu cele parlamentare anticipate”⁵¹.

Recunoașterea noii puteri de către principalii actori politici internaționali

Într-o declarație a UE se precizează că aceasta a urmărit deciziile luate de Parlament, inclusiv formarea unui nou guvern de coaliție și că este deschisă cooperării cu guvernul „legitim democratic”.

Șefa politicii externe europene, Federica Mogherini și comisarul pentru vecinătate, Johannes Hahn, precizează că această colaborare trebuie să se bazeze pe angajamentul de a continua reformele și pe respectarea valorilor de bază din Acordul de Asociere, semnat de Republica Moldova cu Uniunea Europeană.

Demnitarii europeni fac apel la calm și rețineră, dar și la dialog între reprezentanții aleși democratic pentru a se găsi o soluție crizei politice⁵².

Într-un comunicat al Departamentului de Stat al SUA se arată că „SUA invită toate partidele din Republica Moldova să manifeste rețineră și să se pună de acord asupra unui parcurs mai departe prin dialog politic”⁵³.

Ambasada SUA, într-o postare pe pagina sa de Facebook, își exprimă părerea că „oficialilor aleși trebuie să le fie acordat timp maxim posibil și oportunitatea de a ajunge la o înțelegere”. Cetățenii Moldovei merită un guvern pe deplin funcțional, care să-și reia activitatea pentru îmbunătățirea vieții cetățenilor”⁵⁴.

Alianța Nord Atlantică, prin purtătoarea sa de cuvânt, Oana Lungescu, a făcut apel la toate forțele politice „să dea dovadă de calm și rețineră și să-și rezolve divergențele prin dialog, în spiritul respectului deplin al statului de drept”. Rămânem angajați față de independența, suveranitatea și integritatea teritorială a Republicii Moldova”⁵⁵, se mai arată în apelul respectiv.

Reacția oficialilor români a fost pe linia celor exprimate de principalii actori politici internaționali, enumerați mai sus. Astfel, Președintele Klaus Iohannis a spus că lucrurile pot fi rezolvate „doar prin dialogul responsabil al tuturor forțelor politice”.

Într-un comunicat al Guvernului român se preciza că „cetățenii Republicii Moldova au nevoie de o soluție negociată politic care să le asigure prosperitatea, continuarea reformelor și consolidarea parcursului proeuropean”.

O poziție mai aparte și oarecum contrară celor doi factori de decizie anteriori a avut ministrul afacerilor externe român Teodor Meleșcanu, care a mizat pe alegerile anticipate, anunțate de premierul în exercițiu, Pavel Filip, declarând, în context, că „Nu există instituția recunoașterii guvernului, există recunoașterea unui stat”⁵⁶.

Curtea Constituțională se implică în bătălia politică

În încleștarea politică dintre vechiul regim, patronat de PDM și noua putere, reprezentată de coaliția PSRM-Blocul ACUM, liderii

democrați, în frunte cu Vlad Plahotniuc, s-au folosit de pârghiile CC, la care au atacat toate deciziile Parlamentului, din perioada 7-9 iunie 2019.

Curtea a acceptat sesizările PDM și a răspuns în regim de urgență, uneori chiar în aceeași zi, acestora, emițând decizii favorabile inițiatorilor, menite să stopeze procesele democratice ale coaliției majoritare. În acest mod, s-a implicat în lupta politică, contrar normelor sale deontologice.

Astfel, prin Decizia nr. 83, din 07.06.2019, CC a declarat inadmisibilă sesizarea Președintelui Republicii Moldova, Igor Dodon, privind calcularea termenului de trei luni de inactivitate a Parlamentului în vederea dizolvării acestuia, stabilind că perioada legală a expirat la 7 iunie 2019, ora 24⁰⁰, ceea ce însemna imposibilitatea funcționării Legislativului și a învestirii unui nou guvern⁵⁷.

În continuare, CC a adoptat altă decizie, prin care șeful statului, Igor Dodon, a fost suspendat o zi, iar președintele interimar, premierul în exercițiu, Pavel Filip, a semnat decretul de dizolvare a noului Parlament și a stabilit alegeri parlamentare anticipate pentru data de 6 septembrie 2019⁵⁸.

Caruselul deciziilor politice ale CC a continuat, aceasta declarând neconstituțională Hotărârea adoptată de deputații Parlamentului de legislatura a X-a, din 8 iunie 2019, privind alegerea Zinaidei Greceanii în funcția de președinte al Legislativului, precum și, *ab initio*, toate actele (legile, hotărârile) adoptate de legiuitori la data de 8 iunie 2019 și ulterior⁵⁹.

Încetarea dualității de putere la Chișinău

Timp de șapte zile, respectiv de la 8 la 14 iunie 2019, în Republica Moldova a existat o dualitate a puterii, lucru unic în istoria sa postsovietică. Aceasta a constat în existența paralelă a două rânduri de instituții ale puterii în stat: doi președinți, unul în exercițiu (Igor Dodon), altul interimar (Pavel Filip); două majorități parlamentare, una a PDM, alta a PSRM-Blocul ACUM; doi prim-miniștri, unul în exercițiu (Pavel Filip), altul nou investit (Maia Sandu).

După o săptămână de blocaj politic, instituțional și juridic, Consiliul politic național, convocat în ședință la 14 iunie 2019, a hotărât retragerea PDM de la guvernare, prin prezentarea demisiei Guvernului.

Vlad Cebotari, vicepreședinte al PDM, a declarat după ședința CPN că decizia are efect politic, va rezolva parțial problema blocajului politic și va fi un semnal clar că PDM nu se ține de putere.

„În aceste condiții, sarcina preluării în legalitate a guvernării rămâne a fi rezolvată de binomul PSRM-ACUM, creat de Igor Dodon și partidele așa-zis proeuropene, cum le-a denumit foarte interesant și sugestiv președintele Federației Ruse, care a salutat crearea acestui binom”, a arătat Vlad Cebotari⁶⁰.

Apoi, prim-ministrul în exercițiu, Pavel Filip, însoțit de toți miniștrii, a anunțat demisia cabinetului. „Am decis să ne prezentăm demisia din funcțiile pe care potrivit legii încă le exercităm. Am luat această decizie, în primul rând, pentru că, în ultimele zile, se fac presiuni enorme. Plecarea noastră nu va rezolva actualul blocaj juridic și nici nu va anula deciziile Curții Constituționale. Criza constituțională rămâne în continuare fără soluții”⁶¹, a precizat Pavel Filip.

În aceeași zi în care PDM a renunțat la putere, Vlad Plahotniuc, liderul acestuia, a părăsit teritoriul Republicii Moldova, în grabă, de teama eventualelor represalii din partea noii puteri. Ulterior, respectiv la 24 iunie 2019, Vlad Plahotniuc și-a dat demisia din funcția de președinte al PDM, precizând următoarele: „Mi-am depus astăzi mandatul de președinte al partidului și le-am propus colegilor să organizeze cât mai curând congresul partidului pentru a alege o nouă conducere și a aproba un nou program politic. De asemenea, pentru a opri speculațiile posibile, declar că am decis să nu mai candidez la acest congres pentru vreo funcție în partid. Am luat această decizie și pentru că Partidul Democrat are nevoie de un nou proiect politic în opoziție, un proiect care să fie elaborat după noile realități, de o nouă echipă de conducere”⁶².

Pe de altă parte, protestatarii plătiți de PDM din fața Ministerului Afacerilor Interne și a Procuraturii Generale, au demontat corturile, instalate odată cu declanșarea crizei politice.

Reacțiile la retragerea de la putere a PDM nu au întârziat să apară, atât din partea liderilor partidelor din noua majoritate parlamentară, cât și pe plan internațional.

Prim-ministrul Maia Sandu declara, la scurt timp, că „În sfârșit am câștigat în fața răului. Vă mulțumesc că ați fost calmi, ne-ați încurajat să mergem înainte. Sperăm că decizia PD este asumată și sinceră și nu reprezintă o capcană ca să aibă timp pentru acțiuni subversive”⁶³.

La rândul său, președintele Igor Dodon afirma că „PD, care a uzurpat puterea în stat, astăzi și-a recunoscut înfrângerea”⁶⁴.

Pe plan internațional, Departamentul de Stat a fost primul actor politic care a salutat decizia Partidului Democrat de a se retrage de la guvernare în favoarea „coalitiei formate de Parlamentul ales în mod democratic”⁶⁵. „Suntem încurajați de faptul că atât noua coalitie, cât și fostul guvern s-au angajat într-un transfer pașnic de putere, care reflectă voința poporului moldovean”, Departamentului de Stat solicitând părților să manifeste „rețineră în această perioadă de tranziție”⁶⁶.

Precizăm că pe timpul confruntării dintre noua majoritate PSRM-ACUM și PDM, ambasadorul american, Dereck J. Hogan, a avut mai multe întâlniri cu cele două forțe politice rivale.

Îeșită compromisă din lupta politică, CC se autodizolvă

Președintele Igor Dodon și liderii noii puteri nu au recunoscut și, ca urmare, nu au pus în aplicare deciziile CC. Mai mult, consilierul prezidențial Maxim Lebedinschi a adresat mai multe amenințări la adresa acesteia⁶⁷.

Hotărârile CC au consternat și pe unii factori de decizie internaționali. Unul dintre aceștia, Thorbjørn Jagland, secretar general al Consiliului Europei, s-a sesizat și a cerut Comisiei de la Veneția să se pronunțe asupra situației create de CC din Republica Moldova.

Sub presiunea factorilor politici interni și internaționali, CC a hotărât, la 15 iunie 2019, să-și revizuiască, din oficiu, actele pronunțate în perioada 7-9 iunie 2019. Ca urmare, au fost anulate Decizia Curții Constituționale nr. 83 din 7 iunie 2019, Hotărârea Curții Constituționale

nr. 13 din 8 iunie 2019, Hotărârea Curții Constituționale nr. 14 din 8 iunie 2019, Hotărârea Curții Constituționale nr. 15 din 8 iunie 2019, Avizul Curții Constituționale nr. 1 din 9 iunie 2019 și Avizul Curții Constituționale nr. 2 din 9 iunie 2019⁶⁸.

Prin anularea actelor Curții din acea perioadă, Parlamentul condus de Zinaida Greceanii dobândește, *ope constitutionis*, calitatea de Parlament constituțional, fiind revigorate actele normative adoptate de acesta, precum și actele adoptate de Guvernul Republicii Moldova, condus de Maia Sandu⁶⁹.

La baza anulării a stat situația de fapt din Republica Moldova, în special anunțul transferului de putere către Guvernul prim-ministrului Maia Sandu și a coaliției formate în Parlament.

Hotărârea Curții din 15 iunie 2019 se dorește a fi o sursă a păcii sociale, a menținerii statului de drept, a democrației, precum și a garantării unui cadru adecvat de protecție a drepturilor omului prin combaterea unei instabilități politice de anvergură⁷⁰.

Pe data de 20 iunie 2019, fără a mai aștepta răspunsul Comisiei de la Veneția, președintele Curții Constituționale, Mihai Poalelungi, și-a dat demisia, iar președintele Igor Dodon le-a cerut și celorlalți membri ai CC să-i urmeze exemplul⁷¹.

La rândul ei, Maia Sandu a cerut demisia imediată a celorlalți magistrați ai CC, pe care a acuzat-o că în loc să recunoască că „a participat la încercarea disperată a PDM de a se menține ilegal la putere, își justifică decizia doar prin faptul că aceasta ar fi situația la momentul de față în Republica Moldova”⁷².

La 21 iunie 2019, Comisia de la Veneția s-a pronunțat cu privire la deciziile Curții Constituționale, adoptate între 7-9 iunie. Experții Comisiei au constatat că nu existau condiții clare de dizolvare a parlamentului și că CC nu și-a respectat propriile proceduri și nici principiul egalității părților în ceea ce privește criza politică. Aceștia au subliniat că rolul esențial al Curții Constituționale este să mențină echilibrul între ramurile puterii și să acționeze ca un arbitru, respectând soluțiile la care au ajuns instituțiile legitime din punct de vedere democratic. De asemenea, Comisia a arătat că drepturile procedurale ale președintelui și

parlamentului au fost grav afectate de numărul și viteza deciziilor emise de CC⁷³.

La scurt timp după anunțarea deciziei Comisiei de la Veneția, Igor Dodon a declarat că „unica modalitate de restabilire a stabilității constituționale este demisia *in corpore* a judecătorilor Curții Constituționale”⁷⁴.

Pe data de 26 iunie 2019, printr-un comunicat public, s-a anunțat că judecătorii CC au demisionat *in corpore*. „Încetarea mandatului și vacanța funcțiilor de judecători ai Curții Constituționale vor fi anunțate autorităților competente să desemneze noii judecători. Domnul judecător Veaceslav Zaporojan a fost abilitat de Plenul Curții Constituționale să exercite atribuțiile administrative ale președintelui Curții până la alegerea noului Președinte”⁷⁵, se arată în comunicatul CC.

Prin demisia celor șase judecători s-a produs, de fapt, autodizolvarea Curții Constituționale, caz unic în istoria recentă a Republicii Moldova.

În aceeași zi, președintele Igor Dodon a anunțat că Parlamentul, Guvernul și Consiliul Superior al Magistraturii urmează să demareze în regim de urgență procedurile aferente numirii noilor judecători ai Curții Constituționale.

„Exprim încrederea în faptul că noua componentă a Curții Constituționale va fi una independentă, va realiza nobila misiune de a garanta supremația Constituției, se va supune numai Legii Supreme și va exclude cu orice preț influențele politice și jocurile de culise”⁷⁶, a precizat acesta.

Concluzii

Întrucât rezultatele alegerilor parlamentare au fost neconcludente, iar neîncrederea dintre cele trei partide importante era la cote maxime, timp de aproape trei luni s-a bătut pasul pe loc, fără a se reuși depășirea impasului politic major în formarea unei majorități parlamentare funcționale.

La toate nivelele politice, inclusiv în rândul opiniei publice, se conturase ideea convocării unor alegeri parlamentare anticipate. A fost nevoie doar de un impuls extern pentru ca două dintre cele trei partide principale să facă compromisuri neașteptate și să constituie, într-un timp record, greu de egalat, o majoritate parlamentară, să transforme Parlamentul într-o instituție funcțională și să investească un guvern. Acest lucru s-a întâmplat în ultima zi a termenului limită prevăzut de Constituție și s-a datorat intervenției subite a emisarilor UE, SUA și, îndeosebi, al Federației Ruse.

Că noua putere a fost instalată în pripă, pe ultima sută de metri, s-a văzut și din derularea extrem de rapidă și fără fast a procedurilor constituționale, care, în mod normal, iau mult mai mult timp. Evenimentul a luat prin surprindere atât opinia publică internă, cât și pe cea internațională, care nu erau pregătite pentru o evoluție politică atât de neașteptată.

Constituirea noii puteri ridică mai multe semne de întrebare din următoarele motive:

- Cele două forțe politice care formează majoritatea parlamentară (PSRM și Blocul ACUM) sunt incompatibile din toate punctele de vedere;
- Socialiștii, deși au ponderea cea mai mare în Parlament (35 mandate), au renunțat inexplicabil la multe dintre obiectivele lor politice, cuprinse în oferta de guvernare de după alegeri;
- Partidele din Blocul ACUM au cedat prea ușor în fața revendicărilor politice ale lui Igor Dodon, ceea ce a dus la întărirea instituției prezidențiale, contrar opticii lor anterioare alegerilor;
- Cu toate că are grupul parlamentar cel mai mic (26 mandate), Blocul ACUM conduce aproape singur un Guvern, format în proporție de circa 90% din reprezentanții săi;
- Practic, există un guvern minoritar al Blocului ACUM, care este susținut parlamentar de o majoritate socialistă, așa cum și-a dorit și i-a cerut Maia Sandu președintelui Igor Dodon.

Explicația acestei situații ar consta, pe de o parte, în satisfacerea intereselor Rusiei privind perpetuarea influenței sale în Republica Moldova,

care le-a impus socialiștilor să accepte o alianță politică contra naturii, iar, pe de altă parte, în salvarea politică a lui Igor Dodon, după dezvăluirile foarte grave și deosebit de periculoase pentru el și stăpânii săi de la Moscova, făcute în cadrul negocierilor secrete pe care le-a avut cu liderul democrat, Vlad Plahotniuc.

În privința perspectivei acestei alianțe politice, așa cum rezultă și din documentele de constituire, ea a apărut într-un mod conjunctural și are un caracter temporar, lucru de care este conștientă toată lumea. Însuși președintele Igor Dodon, realizând acest lucru, s-a pronunțat pentru transformarea acesteia într-o alianță politică permanentă. Din acest motiv, chiar la scurt timp după formarea ei, între acesta și Blocul ACUM s-a convenit un moratoriu așa-zis ideologic și geopolitic, cu scopul de a evita eventuale neînțelegeri dintre liderii coaliției de guvernare.

Tindem să credem că alianța va rezista atâta timp cât liderii ei vor reuși să ignore realitățile istorice, identitare și de altă natură și să-și satisfacă interesele lor politice, precum și pe cele ale stăpânilor din spatele lor, recte ale Rusiei, în cazul socialiștilor.

Din această *struțo-cămilă politică* cel mai lezat va ieși Blocul ACUM, care cu greu va reuși să-și îndeplinească programul de guvernare din cauza piedicilor puse de partenerul său prorus, iar toate eșecurile înregistrate îi vor fi puse în cârcă.

- Note** ■
- ¹ www.europalibera.org, din 27 februarie 2019.
 - ² Agenția Moldpres, din 1 martie 2019.
 - ³ Agenția Moldpres, din 11 martie 2019.
 - ⁴ www.europalibera.org, din 12 martie 2019.
 - ⁵ Idem.
 - ⁶ Deschide.md, din 14 martie 2019.
 - ⁷ Agenția Moldpres, din 21 martie 2019.
 - ⁸ www.europalibera.org, din 25 martie 2019.
 - ⁹ Agenția Moldpres, din 21 martie 2019.
 - ¹⁰ Agenția Moldpres, din 25 martie 2019.
 - ¹¹ Deschide.md, din 26 martie 2019
 - ¹² www.europalibera.org, din 2 aprilie 2019.
 - ¹³ Agenția Publika, din 9 aprilie 2019.
 - ¹⁴ www.europalibera.org, din 9 aprilie 2019.

- ¹⁵ Agenția Publica, din 10 aprilie 2019.
- ¹⁶ Agenția Publica, din 15 aprilie 2019.
- ¹⁷ Deschide.md, din 9 aprilie 2019.
- ¹⁸ Agenția Publica, din 13 aprilie 2019.
- ¹⁹ Deschide.md, din 24 aprilie 2019.
- ²⁰ Idem.
- ²¹ Agenția Moldpres, din 15 mai 2019
- ²² www.euopalibera.org, din 14 mai 2019.
- ²³ Ibidem, din 18 mai 2019.
- ²⁴ Deschide.md, din 16 mai 2019.
- ²⁵ Agenția Publica, din 15 mai 2019.
- ²⁶ Deschide.md, din 21 martie 2019.
- ²⁷ Deschide.md, din 2 aprilie 2019.
- ²⁸ www.euopalibera.org, din 3 iunie 2019
- ²⁹ Agenția Moldpres, din 3 iunie 2019.
- ³⁰ www.euopalibera.org, din 4 iunie 2019.
- ³¹ Agenția Publica, din 3 iunie 2019.
- ³² www.euopalibera.org, din 4 iunie 2019.
- ³³ Idem.
- ³⁴ Deschide.md, din 4 iunie 2019.
- ³⁵ www.euopalibera.org, din 5 iunie 2019.
- ³⁶ Idem.
- ³⁷ Deschide.md, din 6 iunie 2019.
- ³⁸ www.euopalibera.org, din 5 iunie 2019.
- ³⁹ Deschide.md, din 7 iunie 2019.
- ⁴⁰ Programul de activitate al Guvernului Republicii Moldova, www.bloculacum.md, din 9 iunie 2019.
- ⁴¹ www.euopalibera.org, din 8 iunie 2019.
- ⁴² Deschide.md, din 8 iunie 2019.
- ⁴³ www.euopalibera.org, din 8 iunie 2019.
- ⁴⁴ Idem.
- ⁴⁵ www.pdm.md, din 8 iunie 2019.
- ⁴⁶ Idem.
- ⁴⁷ Agenția Publica, din 8 iunie 2019.
- ⁴⁸ Agora.md, din 8 iunie 2019.
- ⁴⁹ M.O. nr.192, din 9 iunie 2019.
- ⁵⁰ Declarația Partidului Democrat din Moldova, după manifestația din PMAN, www.pdm.md, din 10 iunie 2019.
- ⁵¹ Idem.
- ⁵² www.euopalibera.org, din 9 iunie 2019.
- ⁵³ Deschide.md, din 10 iunie 2019.
- ⁵⁴ www.euopalibera.org, din 9 iunie 2019.
- ⁵⁵ Ibidem, din 10 iunie 2019.
- ⁵⁶ Idem.
- ⁵⁷ www.constcourt.md, din 7 iunie 2019.

- ⁵⁸ Agenția Moldpres, din 7 iunie 2019.
- ⁵⁹ www.europalibera.org, din 8 iunie 2019.
- ⁶⁰ www.pdm.md, din 14 iunie 2019.
- ⁶¹ Agenția Moldpres, din 14 iunie 2019.
- ⁶² www.pdm.md, din 24 iunie 2019.
- ⁶³ www.europalibera.org, din 14 iunie 2019.
- ⁶⁴ Idem.
- ⁶⁵ www.europalibera.org, din 15 iunie 2019.
- ⁶⁶ Idem.
- ⁶⁷ Deschide.md, din 10 iunie 2019.
- ⁶⁸ www.constcourt.md, din 15 iunie 2019.
- ⁶⁹ Idem.
- ⁷⁰ Idem.
- ⁷¹ www.europalibera.org, din 21 iunie 2019.
- ⁷² Deschide.md, din 20 iunie 2019.
- ⁷³ Agenția Moldpres, din 21 iunie 2019.
- ⁷⁴ Idem.
- ⁷⁵ www.constcourt.md, din 26 iunie 2019.
- ⁷⁶ Agenția Moldpres, din 26 iunie 2019.

Vlad MISCHEVCA

Proiectul grecesc și regatul Daciei

Vi.M. – cercet. șt. coordonator la Institutul de Istorie (Chișinău), dr. conf. cercet. (*Associate professor, Ph.D.*); membru al Comisiei Naționale de Heraldică (din 1995) și al Grupului de inițiativă „Anul 1812” (Chișinău, 2011). Domenii de competență: istoria relațiilor internaționale din sud-estul Europei (sec. XVIII – încep. sec. XIX); genealogia domnilor fanarioți; vexilologie heraldică; raporturi istorice româno-elene. Semnează 13 monografii, publicate la Chișinău, București, Iași, Atena, Salonic.

Pe măsura tensionării problemei orientale și înăspririi confruntărilor de interese în Balcani în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea sporesc preocupările Marilor Puteri europene pentru Principatele Române. Una din numeroasele dovezi în acest sens o constituie înființarea consulatelor străine, în pofida opunerii Porții Otomane, la București și Iași. Din 1782 activează primul consul al Rusiei – S. L. Lașkariov din 1783 – primul consul al Austriei – I. Raicevich; Franța își deschide un consulat la 1796¹, Marea Britanie – la 1803 (funcționează din 1801). Ele rup cercul ruso-turco-austriac, operează o mai largă deschidere către Europa. Agenții consulari sunt numiți pentru ambele Principate, iar în cazul desemnării a doi consuli – cel de la București avea rangul de consul general, ceea ce însemna recunoașterea realității: ambele Principate alcătuiesc o entitate².

Poziția geografică strategică a Principatelor, amplasate la hotarul de interferență a intereselor marilor imperii, conjugat cu constrângerea unui pericol mereu crescând al confruntărilor dintre aceste mari puteri (Turcia, Rusia, Austria) a generat ideea creării unui stat românesc tampon. Ideea a fost promovată de înșiși boierii pământeni prin memoriul de constituire a Principatelor într-un singur stat,

înaintat încă la 1772 congresului de la Focșani; proiect preluat și dezvoltat de către diplomația țaristă în scopul întăririi propriilor poziții în Sud-Estul Europei. În timpul Războiului ruso-turc din 1768–1774, Ecaterina a II-a s-a limitat doar la planurile de a oferi Rusiei acces sigur la Marea Neagră. Cu toate acestea, pentru a primi sprijinul popoarelor ortodoxe de la Nordul și Sudul Dunării, împărăteasa a transmis, prin intermediul conducătorilor ei militari, că războiul se duce pentru a-i elibera de jugul otoman.

Tentativele neîncetate ale Porții Otomane de a reconsidera unele clauze ale Tratatului de la Kuciuk-Kainargi, în primul rând cea ce se referă la independența Crimeii, pe de o parte, fixarea în calitate de obiective prioritare imediate asigurarea navigației comerciale libere a navelor ruse în Marea Neagră și prin strâmtoarele Bosfor și Dardanele, stipulații prevăzute de Tratatul ruso-turc din 1774 și, nu în ultimul rând, anexarea Crimeii³ (acest act fiind considerat un prim pas în realizarea unor proiecte mai ample în privința Imperiului Otoman, în direcția Balcanilor), pe de altă parte, au determinat corectarea esențială a politicii externe a Rusiei, axa ei principală plasându-se de la vest spre sud-vest și sud. În acest sens, Petersburgul a desfășurat acțiuni energice în vederea stabilirii relațiilor strategice cu Imperiul Habsburgic în temeiul interesului comun în soluționarea Problemei Orientale.

Unul dintre primele efecte ale acestei reorientări a constituit apariția ambițiosului proiect, cunoscut în literatura istorică cu titlul de „*Proiect grecesc*”⁴. Apariția acestui proiect de partajare a posesiunilor europene ale otomanilor a fost precedată de încheierea, în luna mai 1781, a tratatului de alianță ruso-austriacă având un caracter pronunțat anti-otoman. Potrivit documentului, împăratul Austriei recunoștea achizițiile teritoriale ale Rusiei fixate în Tratatul de la Kuciuk-Kainargi și se angaja să acționeze împotriva turcilor în cazul în care Poarta Otomană declară război Rusiei. La rândul său, Ecaterina a II-a recunoscuse integritatea teritorială a Imperiului Habsburgic în corespundere cu Sancțiunea pragmatică (*Sanctio pragmatica*) – decretul împăratului Carol al VI-lea din data de 13 aprilie 1713 privind succesiunea la tronul Habsburgilor și asigurarea indivizibilității și inseparabilității posesiunilor monarhiei, a susținut pretențiile teritoriale ale Habsburgilor asupra Serbiei de

Nord cu Belgradul, Valahiei Mici și a unei părți din teritoriul Bosniei, ceea ce oferea Austriei ieșire la Marea Adriatică⁵.

Cu toate că prevederile tratatului erau strict confidentiale, s-a produs totuși scurgerea informației, provocând în Europa nervozitate și o reacție nefavorabilă a Rusiei și Austriei. În scrisoarea din data de 2 aprilie 1782, adresată ambasadorului Prusiei la Petersburg fon Hertz, regele Prusiei Frederick al II-lea nota: „Continuă să primim informații destul de contradictorii despre aceea că ambele curți imperiale (rusă și austriacă – *n.n.*) deja au coordonat între ele împărțirea cuceririlor pe care intenționează să le efectueze. Se afirmă că nu doar Belgradul, dar și o parte a Traciei, Moldovei și Valahiei urmează să aparțină curții vieneze. Însă nu-mi vine să cred ca împărăteasa să fi avut așa de prost grijă de interesele proprii și să fie dispusă să cedeze austrieilor majoritatea sfărâmaturilor Imperiului Turc, cu excepția Constantinopolului și al Adrianopolului... Franța, care de asemenea a aflat ceva despre proiectul celor două curți imperiale, face agitație în Turcia și ea, probabil, a decis să se opună cu toate forțele sale în cazul în care se va realiza acest proiect. Cred însă că acest proiect va avea aceeași soartă ca majoritatea celorlalte, formulate de împărăteasă – va rămâne pe hârtie fără a se prea împovăra cu executarea acestuia”⁶.

Ecaterina a II-a a inițiat realizarea înțelegerilor prealabile, convenite de către Rusia și Austria în primăvara anului 1781, într-un plan de acțiuni. În legătură cu izbucnirea insurecției împotriva protejatului său în Crimeea (primăvara anului 1782), Ecaterina a II-a i-a propus lui Iosif al II-lea să convină în privința „compensării” ambelor puteri în cazul unui eventual război cu Turcia. Împăratul Austriei i-a răspuns prompt, la 1 (12) iulie 1782, exprimându-și disponibilitatea „să încheie orice acord cu Majestatea Sa Imperială referitor la orice eveniment, care poate fi provocat de răscoala din Crimeea”, reclamând insistent ca împărăteasa „să-și deschidă gândurile și intențiile sale”⁷.

Proiectul grecesc și-a găsit reflectarea sa amplă în corespondența, demarată în toamna anului 1782, dintre Ecaterina a II-a, „principesa Moldovei” („moldavanskaia kneaghinea”⁸, unul din titlurile prin care s-a autointitulat împărăteasa Rusiei într-o scrisoare particulară) și Iosif al II-lea.⁹ La 10/22 septembrie 1782 împărăteasa Rusiei s-a adresat către împăratul Austriei cu o scrisoarea în care i-a expus planul său grandios

de partajare a Imperiului Otoman, propunând două proiecte distincte – *minim* și *maxim*, fiind conștientă totodată că realizarea lor va depinde întru totul de conjunctura politică din Europa. Caracterizând în linii generale posibilele atitudini ale puterilor europene vizavi de un eventual război cu Turcia, Ecaterina a II-a consideră, în continuare, că la baza preconizatei *noii convenții secrete* între ambele părți (Imperiul Rus și Sfântul Imperiu Roman – *n.n.*) trebuie să fie pus principiul conform căruia între cele trei imperii – otoman, rus și austriac – nu trebuie să existe vecinătate nemijlocită, ceea ce presupune existența între ele a unui stat tampon. Pornindu-se de la acest deziderat, se sugera ideea de a restabili statul independent, cunoscut în antichitate cu numele de *Dacia*, în componența Moldovei, Valahiei și Basarabiei (teritoriul cuprins între Dunăre și Nistru, alias Bugeac – *n.n.*) în frunte cu un suveran de religie greacă (ortodoxă); preconizatul stat nu trebuia să fie dependent nici de Rusia și nici de Austria și nu putea fi anexat nici la prima și nici la doua putere; se propunea, de asemenea, ca hotarele „noului stat” *Dacia* să fie Nistru și Marea Neagră din partea Rusiei, râurile Dunărea și Aluta (Olt – *n.n.*) din partea austriacă. Referitor la achiziții teritoriale Ecaterina a II-a era decisă să se limiteze cu spațiul dintre Bug și Nistru (teritoriu cucerit ulterior în urma Războiului ruso-turc din anii 1787-1791) și la câteva insule din Arhipelag, urmând ca Austria, de sine stătător, să-și contureze apetitul teritorial¹⁰. În viziunea împărătesei ruse, această acțiune ar prezenta o variantă de partajare a spațiului european al Imperiului Otoman. În continuare Ecaterina a II-a își exprima convingerea că în cazul în care ambele părți (Rusia și Austria – *n.n.*) vor reuși în comun „[...] să salveze Europa de dușmanul creștinismului prin izgonirea acestuia din Constantinopol”, împăratul (Austriei – *n.n.*) nu va renunța să contribuie „[...] la restabilirea, pe ruinele (Imperiului Otoman – *n.n.*) și după căderea cârmuirii barbare care acum domină acolo, a vechii monarhiei grecești cu o condiție indispensabilă din partea mea: de a păstra monarhia restabilită într-o stare de independență deplină față de monarhia mea și de a ridica pe tronul ei pe nepotul meu cel mic, marele principe Constantin, care se va obliga ca niciodată să nu aibă pretenții la tronul Rusiei, pentru că niciodată aceste două coroane nu pot și nici nu trebuie să fie împreunate deasupra unui cap”. La rândul lor, marii principii Pavel Petrovici și fiul său Alexandru vor jura că nu vor pretinde la tronul Constantinopolului¹¹.

În scrisoarea de răspuns, semnată nu mai devreme de 13/25 noiembrie 1782, Iosif al II-lea, exprimându-și incertitudinea în privința supoziției că Franța și Prusia vor lua o atitudine indiferentă față de proiectele de partajare a Imperiului Otoman, în principiu acceptase ambele propuneri ale Ecaterinei a II-a, manifestând, totodată, unele rezerve în privința realizării lor: „... doar mersul războiului poate să hotărască totul...” și că realizarea acestor planuri nu va întâmpina piedici din partea sa „... dacă ele (planurile – *n.n.*) se vor armoniza și uni cu cele pe care eu le consider echitabile”. În continuare împăratul Imperiului romano-german nominalizează teritoriile la care ar pretinde Austria: Hotinul pentru acoperirea Bucovinei și Galiției, Valahia până la râul Olt (Valahia Mică), Serbia de Nord cu Belgradul, o parte din Bosnia și Herțegovina, asigurându-i-se Austriei ieșire la Marea Adriatică, precum și posesiunile venețiene Dalmația și Istria¹². În urma discuțiilor diplomatice la acest subiect, prin scrisoarea din 4/16 ianuarie 1784 către Iosif al II-lea, Ecaterina a II-a s-a arătat decepționată de pretențiile teritoriale *exagerate* ale Austriei în raport cu cele ale Rusiei¹³.

Analiza substratului politic intern și extern în mediul căruia a apărut *Proiectul grecesc* nu intră în obiectivele prezentului studiu, astfel încât evocăm doar un singur moment în contextul chestiunii abordate, la care s-a referit și istoricul francez Albert Sorel în lucrarea sa *La question d'Orient au XVIII siècle* (1878).

La 17 ianuarie 1772 cancelarul de stat al Austriei, prințul Wenzel Kaunitz¹⁴ remite împărătesei Maria Tereza¹⁵ un memoriu în care expune propunerile contelui Massin, cavaler al Ordinului de Malta, în serviciul Rusiei din 1770 în calitate de contr-amiral, referitor la condițiile care ar putea fi puse la baza apropierii ruso-austrice cu scopul „izgonirii definitive a turcilor din Europa”.

Kaunitz a atras atenția asupra a două propuneri dintre cele șase variante de partajare a Imperiului Otoman în cazul unui război victorios împotriva acestuia („Les six propositions du comte Massin pour le partage de la Turquie”)¹⁶. Potrivit primei propuneri, Austria ar fi primit Serbia, Bosnia, Herțegovina, Albania și Macedonia până la Moreea; cealaltă parte a Balcanilor în comun cu Constantinopolul și Dardanele este transmisă Rusiei. În contextul *Proiectului grecesc* prezintă un mare interes a doua variantă de partajare, ambele planuri având coincidențe

surprinzătoare. În ea se prevedea crearea unui regat cu centrul la Constantinopol, care ar fi fost compus din Macedonia, Albania, Rumelia, majoritatea insulelor arhipelagului grecesc, urmând ca conducătorul acestei formațiuni să fie desemnat de către Rusia. În posesiunea Imperiului Rus se propunea de a fi cedate o mare parte a teritoriilor din stânga Dunării (Moldova și Țara Românească – *n.n.*), țărmul Mării Negre, cu excepția Crimeii, căreia i se acorda independență sub protectoratul Rusiei. La rândul său, Austria ar fi primit Valahia dintre Dunăre și Olt, Serbia, Bulgaria și Herțegovina; Moreea urma să fie reorganizată într-un stat independent sub puterea arhiducelui austriac sau transmisă Veneției, care, în schimb, ceda Habsburgilor Istria.

E interesant faptul că una din variantele propuse presupunea neutralizarea Prusiei prin acceptarea noilor ei pretenții teritoriale față de Polonia, Varșovia fiind recompensată în acest context din contul Moldovei și Valahiei¹⁷. Coincidența uimitoare a momentelor esențiale ale *Proiectului grecesc* cu cele din a doua variantă a planului contelui Massin, a schimbului de teritorii în cadrul triumviratului Prusia – Polonia – Principatele Române cu proiectul similar vehiculat de către cercurile guvernamentale ruse în anii 1769 și 1771 ne face să-i acordăm dreptate lui Kaunitz care, la 1772, scria: „*Les Russes, ont fait insinuer par le comte Massin qu'il y avait à choisir entre plusieurs plans*” (citată de către A. Sorrel: *propunerile contelui Massin au fost sugerate de ruși*)¹⁸.

Cu toate că *Proiectul grecesc* a rămas doar o construcție ipotetică, în el și-au găsit exprimare, cu o claritate suficientă, principiile fundamentale și tendințele generale ale politicii Rusiei în Sud-Estul Europei; acest proiect marcând „o etapă în elaborarea cursului geostrategic al Rusiei în Balcani... a servit punct de pornire pentru următoarele combinații privind restructurarea teritorial-statală a Europei de Sud-Est”¹⁹. Acest „grand projet” poate fi considerat un plan real de partajare a posesiunilor europene ale otomanilor, o dovadă a poftelor expansioniste ale Curților de la Sankt Petersburg și Viena în anii '80 ai secolului al XVIII-lea. Iar coautorii principali au fost Ecaterina a II-a și Iosif al II-lea, asistat de Kaunitz²⁰.

Abandonând *Proiectul grecesc* ca atare, Rusia și Austria au revenit, la mijlocul anilor '90 ai secolului al XVIII-lea, la ideea creării unui stat tampon în spațiul carpato-dunărean. În Declarația secretă referitoare

la alianța între Rusia și Austria din data de 23 decembrie 1794 /3 ianuarie 1795 se stipulează că în cazul unui război comun al ambelor curți imperiale împotriva Imperiului Otoman suveranii se obligă să contribuie, prin toate mijloacele disponibile, la realizarea planului schițat în scrisorile Ecaterinei a II-a din 10/22 septembrie și a lui Iosif al II-lea din 13/25 noiembrie 1782. În particular, se preconiza „[...] separarea, pe vecie, a Moldovei, Valahiei și Basarabiei de Imperiul Otoman și crearea unui stat independent, pus, pentru totdeauna, la dispoziția principelui sau principesei familiei imperiale ruse și urmașilor lor de ambele sexe”²¹. După cum lesne se observă, s-a produs o anumită corectare a *Proiectului grecesc*: Constantin sau alt reprezentant(ă) al curții imperiale a Romanovilor trebuia să instaureze o dinastie de sine stătătoare deja nu la Constantinopol, ci în *Dacia*, fie la Iași, fie la București sau în alt oraș din preconizatul stat. În schimb, Rusia se angaja să contribuie Austriei la achiziționarea teritoriilor nominalizate, după cum reiese din scrisoarea lui Iosif al II-lea de la 13/25 noiembrie 1782²². Acest proiect, la fel ca și cel *grecesc*, era lipsit totuși de perspectivă, căci Austria însăși avea „ochii deschiși asupra Valahiei și a Moldovei pentru a nu le lăsa rușilor”²³.

Conjunctura internațională din a doua jumătate a anilor '80 – începutul anilor '90 era de acum alta, puțin favorabilă Curții imperiale de la Petersburg pentru traducerea în viață a planurilor *orientale*. Subtextul geopolitic al alianței ruso-austriece (1781) și al *Proiectului grecesc*, anexarea Crimeii și Georgiei Orientale (1783) la Imperiul Rus au tensionat situația politică în Europa: apăruse pericolul coagulării unei coaliții europene contra Rusiei și Austriei; iar relațiile între Rusia și Poarta Otomană permanent balansau la marginea rupturii.

Din toamna anului 1786, Rusia a desfășurat acțiuni de planificare a operațiunilor militare și de pregătire a trupelor pentru un eventual război cu turcii. Astfel, perioada interbelică nu se lungi mult timp, deoarece, așa cum se destăinuise însăși împărăteasa rusă iubitului său Potemkin, în august 1787: „...în capul meu războiul fierbe, precum berea tânără într-un butoi”²⁴.

„După Pacea de la Kuciuk-Kainargi din 1774, scrie istoricul american St. K. Batalden, atenția Ecaterinei a II-a tot mai mult se concentrează asupra evenimentelor din Noua Rusie. Un indiciu al interesului împă-

rătesei pentru această regiune a fost numirea în fruntea Novorosiei a lui G. A. Potemkin, un favorit și o putere în creștere în politica Curții ruse”²⁵.

Faimosul favorit urma să recunoască, cu regret, țarinei sale, la 28 august 1787, că: „Turcii au anticipat făcând o declarație de război și au schimbat astfel întregul plan ofensiv, care ar fi putut să se producă, fără îndoială, într-un an din partea noastră”²⁶. Se știe că Potemkin a participat activ în derularea noului război, optând, deja din primăvara anului 1787, pentru necesitatea stabilirii cooperării militare cu Polonia în lupta împotriva Porții Otomane. În cadrul negocierilor diplomatice ruso-polone privind încheierea tratatului de amicitie și cu scopul de a detașa Polonia de puterile antiruse, în primul rând de Prusia, desfășurate pe parcursul Războiului ruso-turc din anii 1787-1791, din nou a fost abordată, fie la inițiativa Poloniei sau a Rusiei, chestiunea recompensării teritoriale a Regatului Polon din contul posesiunilor otomane, mai concret vorbind – pe seama *Moldovei și Basarabiei*²⁷. Având în vedere conjunctura internațională nefavorabilă Rusiei, Petersburgul nu a riscat să revendice insistent anexarea Principatelor, limitându-se cu cererea *independenței* acestora. Tentativa de a reanima *proiectul grecesc* a suferit un eșec total. Clauza proiectului Tratatului de pace, elaborat încă în vara anului 1789, prevedea ca teritoriul cuprins între Dunăre, Nistru, Marea Neagră și posesiunile austriece, adică Moldova și Valahia „să rămână independent sub conducerea domnului de credință creștină și cu un mandat sigur că acesta (pământul – *n.n.*) nicicând nu va fi alipit și cedat nici Rusiei, nici Austriei, nici Porții”²⁸. Această propunere, asemănătoare proiectului creării statului independent *Dacia* în frunte cu un principe din dinastia imperială rusă, a fost respinsă categoric de aliatul său – Austria, care-și revendica, la rândul său, Țara Românească²⁹. În fine, Petersburgul s-a limitat cu doleanța „de a nu modifica statutul (politico-juridic – *n.n.*) Principatelor Dunărene”³⁰, ceea ce însemna că Moldova și Valahia rămâneau în componența Imperiului Otoman.

Grigori Alexandrovici Potemkin (n. 23/24 septembrie 1739 – d. 5/16 octombrie 1791)³¹, care, de fapt, a fost a doua persoană din stat și, după unii biografi, chiar era co-guvernantul împărătesei ruse³², privind „Moldova ca pe o moșie care îi aparține”, a înființat, editat și publicat propriul ziar, numit „Le Courier de Moldavie”, ce purta ste-

ma tradițională a Moldovei și făcea cunoscute știrile internaționale și locale³³. Acest „ziar de scandal” promova în paginile sale atât propaganda antifranceză, cât și crearea unui „regat românesc independent” sub serenisimul conducător de oști ruse. Nu întâmplător generalul A. Samoilov (nepotul lui Potemkin), care îl însoțea în timpul Războiului ruso-austro-turc, afirmase că nu ar fi încheiat pacea decât dacă Moldovei – *Dacia* – i se garanta *independența*, iar Valahiei o „ușurare a situației”, urmărindu-se, astfel, scopul de a avea oricând pentru armata rusă drum liber până la Dunăre³⁴.

Concluzionăm că, în secolul al XVIII-lea, Hanatul Crimeii și Principatele Române se aflau în structura geopolitică a regiunii de Nord a Mării Negre, într-un „câmp încrucișat” clasic (clasificare de către K.V. Pleșakov)³⁵, pe care mai multe state vecine le revendicau. Începutul ultimului deceniu al secolului al XVIII-lea marchează sfârșitul unei perioade de grele încercări pentru poporul nostru. Războiul ruso-austro-turc declanșat în august 1787, întru încercarea Porții de a vindeca „rana deschisă pe trupul statului”³⁶ otoman de Pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774), s-a terminat prin „Păcile albe” (aprecierea lui N. Iorga) de la Șiștov (24 iulie/4 august 1791) și Iași (29 decembrie 1791 / 9 ianuarie 1792). Astfel, Imperiul Rus devine vecin nemijlocit cu Principatul Moldovei – pe hotarul Nistrului.

De remarcat că, o altă tentativă de refacere a *Daciei* va exista și în timpul domnului fanariot Constantin Ypsilanti (1760-1816), care în cadrul Războiului ruso-turc din 1806-1812 considera că „are cuvântul țarului că acesta se va interpune cu toata stăruința pentru a-i asigura demnitatea de principe ereditar al Munteniei”. Iar partizanii săi credeau că el este candidatul pentru „demnitatea de Voievod al Daciei, care urma să exercite domnia asupra Moldovei, Munteniei și Serbiei”. Dar, tot atunci se vorbea prin București ca s-ar fi primit o scrisoare din Petersburg cu vestea senzațională că „Basarabia, Moldova, Muntenia și Serbia vor fi unite într-un regat sub sceptrul Marelui Duce Constantin”, fratele împăratului Rusiei Alexandru I³⁷. Însă, dacă la începutul acestui război însuși generalul I. I. Michelson, comandantul-șef al trupelor de ocupație din Principate, susținea, la 7 februarie 1807, față de agentul austriac din București Brenner, că „intențiunea sa nu este de a rămânea în Principate, ci de a înainta în Italia. Principatele trebuie să constituie

un stat tampon, independent față de Austria ca și de Rusia, un perete despărțitor între ambele puteri creștine, dar și între ele și Turcia²³⁸, ulterior, aceste declarații au fost date uitării pentru că se dorea deja încorporarea totală sau, cel puțin, parțială a Principatelor – tentativă soldată cu anexarea doar a Moldovei de la Est de Prut, la 1812.

Note ■ ¹ Prin decretul din 8 februarie 1796, Constantin Stamatii, un grec din Constantinopol, a fost numit agent al Franței la București, pe care Poarta refuză să-l recunoască pe motivul că acesta era supus creștin al Porții (*raya*), iar legislația musulmană interzicea supușilor turci să reprezinte interesele puterilor străine. Consulul general al Franței la București a fost numit, în 1796, Charles Flûry (Fleury); la Iași, în calitate de viceconsul a fost numit J. Parrant (1797). Recunoașterea oficială, prin berate, a consulatelor franceze în Principate s-a produs în martie 1798. Vezi: Ghika D., *Franța și Principatele Dunărene (1789-1815)*, Iași, Institutul European, 2008, p. 21-22.

² Boicu L., *Geneza „chestiunii române” ca problemă internațională*, Iași, Junimea, 1975, p. 31.

³ Екатерина II и Г.А. Потемкин. Личная переписка (1769-1791), М., Наука, 1997, док. № 635, 661. Versiune electronică: http://www.thelib.ru/books/vtoraya_ekaterina/ekaterina_vtoraya_i_g_a_potemkin_lichnaya_perepiska_1769_1791-read-13.html; Стегний П. В., *Разделы Польши и дипломатия Екатерины II. 1772. 1793. 1795.* М., 2002, p. 192.

⁴ Достян И.С., *Россия и балканский вопрос (из истории русско-балканских политических связей в первой трети XIX в.)*, М., 1972, p. 37-42.

⁵ Стегний П. В., *Разделы Польши и дипломатия Екатерины II*, p. 184; Idem, *Хроники времен Екатерины Великой*, М., ОЛМА-ПРЕСС, 2001, p. 167.

⁶ Стегний П. В., *Разделы Польши и дипломатия Екатерины II*, p. 184.

⁷ *Ibidem*, p. 184, 188.

⁸ După ocuparea, la 26 septembrie 1769, a Iașilor și depunerea de către locuitorii capitalei Moldovei a jurământului de supușenie și credință împărătesei Rusiei (acțiune realizată la cerința insistentă a comandantului detașamentului de avangardă al armatei ruse), Ecaterina a II-a i-a scris generalului Alexandr Bibikov, mareșalul Comisiei pentru elaborarea proiectului noului cod: „Iașii sunt

cuceritzi, vizirul s-a retras peste Dunăre și cu dânsul doar până la cinci mii (militari – n.n.); detașamentul nostru s-a îndreptat spre București... Vă salută noua principesă a Moldovei (s. n.). Toată Moldova a depus jurământ nouă...”. Vezi: Широкоград А., *Турция. Пять веков противостояния*, Москва, 2009, p. 84.

⁹ Iosif al II-lea de Habsburg-Lorena (Joseph II) (1741–1790), împărat al Sfântului Imperiu Roman (1765–1790), arhiduce al Austriei (1780-1790). Promotor al politicii absolutismului iluminat.

¹⁰ Мартенс Ф., *Собрание Трактатов и Конвенций, заключенных Россиею с иностранными державами*. Том II. *Трактаты с Австриею. 1772-1808 г.*, С. Петербург, 1875, p. 133; Стегний П. В., *Разделы Польши и дипломатия Екатерины II*, p. 184-185.

¹¹ Мартенс Ф., *Op. cit.*, p. 133-134; Стегний П. В., *Разделы Польши и дипломатия Екатерины II*, p. 185.

¹² Мартенс Ф., *Op. cit.*, p. 134.

¹³ *Ibidem*, p. 135.

¹⁴ Kaunitz Wenzel (1711-1794), conte, om de stat și diplomat austriac. Trimis plenipotențiar la Torino (1742-1744), ministru pe lângă generalul-governator al Olandei Austriece (1744-1748), ministru de stat (1748-1750), ambasador în Franța (1750-1753), cancelar de stat (1753-1792), a concentrat în mâinile sale toată politica externă a Austriei.

¹⁵ Habsburg Maria Tereza (Maria Theresia) (1717-1780), arhiducesa austriacă (1740), marea ducesă a Toscanei, regina Ungariei (1740) și a Cehiei (1743), împărăteasa Sfântului Imperiu Roman (1745). A realizat un șir de reforme de modernizare a Imperiului Habsburgic.

¹⁶ Sorel Albert, *La Question d'Orient au XVIII siècle. Le partage de la Pologne et le traité de Kainardji*, Quatrième Édition, Paris, 1902, p. 165-166.

¹⁷ Стегний П. В., *Разделы Польши и дипломатия Екатерины II*, p. 187; Seton-Watson R.W., *О истории а românilor. Din perioada romană până la desăvârșirea unității naționale*, Traducere, introducere și note explicative de P. Ardeleanu, Brăila, 2009, p. 127-128; Русаков К.А., *Австрийская дипломатия и греческий проект Екатерины II*, în „Вісник Луганського національного університета”, 2013, № 1, ч. II, p. 47.

¹⁸ Sorel A., *op. cit.*, p. 189; Стегний П. В., *Разделы Польши и дипломатия Екатерины II*, p. 187.

¹⁹ Виноградов Вл., *Балканская политика императорской России*, în „История”, 2002, № 21. <http://www.his.1september.ru/article.php?ID=200202102>

²⁰ Русаков К.А., *Австрийская дипломатия и греческий проект Екатерины II*, în „Вісник Луганського національного університета”, 2013, № 1 (260), ч. II, p. 53; Коршунова Н.В., *Восточный вектор геополитики Екатерины II: «Греческий проект»*, în „Вестник Челябинского университета”, 2003. Сер. 10. 1, с. 62-68; Стегний П. В., *Еще раз о греческом проекте Екатерины II. Новые документы из АВПРИ МИД России*, în „Новая и новейшая история”, № 4. 2002, с. 101-118; М. В. Белов, «Греческий проект» и имперское наследие российской внешней политики в постсоветской историографической ситуации, în „Люди и тексты. Исторический альманах”, 2014, № 5, с. 328-349.

²¹ Мартенс Ф., *Op. cit.* p. 244-246; Стегний П. В., *Разделы Польши и дипломатия Екатерины II*, p. 378.

²² Мартенс Ф., *Op. cit.* p. 244-246.

²³ Iorga N., *Acte și fragmente*, Vol. II, p. 224-225.

²⁴ Екатерина II и Г.А. Потемкин. *Личная переписка (1769-1791)*, Издание подготовил В.Р. Лопатин. Серия „Литературные памятники”, М., Наука, 1997, № 782 (Екатерина II – Г.А. Потемкину, 24.08.1787).

²⁵ Batalden Stephen K., *Catherine II's greek prelate: Eugenios Voulgaris in Russia, 1771-1806*, New York, 1982, p. 39.

²⁶ Екатерина II и Г.А. Потемкин. *Личная переписка, (1769-1791)...*, № 783 („турки предварили объявлением войны и тем переменили весь план наступательный, который чрез год от нас с выгодою несумненною мог бы произвестись”).

²⁷ Стегний П.В., *Разделы Польши и дипломатия Екатерины II. 1772. 1793. 1795*, М., 2002, p. 201, 243, 251, 252.

²⁸ *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV-го – начало XIX-го вв.)*, Кишинев, 1987, p. 345.

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ Стегний П. В., *Разделы Польши и дипломатия Екатерины II*, p. 230.

³¹ Potemkin Grigori, prinț de Taurida – favorit, soțul-secret al Ecaterinei a II-a, general-feldmareșal (1784), general guvernator al guberniilor Novorosia, Azov și Astrahan (1776), președinte al Colegiului militar, general guvernator al guberniilor Taurida și Ekaterinoslav (1784), comandant-șef al armatei ruse în Războiul ruso-turc din 1787-1791.

³² Лопатин В.С., *Письма, без которых история становится мифом*, în *Екатерина и Потемкин. Личная переписка 1769-1791*, М., 1997, с. 473-540; Mourousy P., *Potemkine mystique et conquérant*. Paris, 1988, p. 339-343.

³³ Montefiore Simon Sebag, *Ecaterina cea Mare & Potemkin*, Trad. Veronica Tomescu, București, Editura Trei, 2016, p. 530.

³⁴ *Ibidem*, p. 531; Самойлов А.Н., *Жизнь и деяния князя Потемкина*, în „Русский архив”, Москва, 1867, № 12, стб. 1553-1556.

³⁵ Плешаков К.В., *Геополитика в свете глобальных перемен*, în „Международная жизнь”, 1994, № 10, p. 32-34.

³⁶ Veliman V., *Date noi cu privire la circumstanțele alegerii mitropolitului Moldovei (1792) și statutul juridico-politic al Principatelor Române*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»”, Partea a II-a, Iași, 1986, p. 599; Ecaterina a II afirmase că: „Adevăratul motiv al războiului este și va rămâne că turcii vor să refacă tratatele: primul este cel de la Kainargi, al doilea este Convenția despre Crimeea, al treilea este cel comercial” (*Екатерина и Потемкин. Личная переписка 1769-1791*, М., 1997, № 782).

³⁷ Nistor Ion I., *Restaurarea Daciei în sintezele diplomației europene*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, Seria III, Tomul XXI, p. 352.

³⁸ Hurmuzaki-Nistor, *Documente privitoare la istoria românilor*, Vol. XIX-2 (1798-1812), Cernăuți, 1938, Nr. CDLXXVI, p. 383.

Ion CONSTANTIN

Activitatea lui Gherman Pântea în timpul României Mari

I.C. – doctor în istorie, cercetător științific asociat la Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române. Autor, printre altele, al volumelor *Basarabia sub ocupație sovietică, de la Stalin la Gorbaciov* (1994); *România, Marile Puteri și problema Basarabiei* (1995, 2017); *Polonia în epoca „Solidarității” 1980-1989* (2007); *Polonia în secolul totalitarismelor 1918-1989* (2007); *Gherman Pântea între mit și realitate* (2010); *Pantelimon Halippa. O viață dedicată luptei pentru unitatea națională* (2016); *Problema Basarabiei în discuțiile româno-sovietice din timpul Războiului Rece 1945-1989* (2015).
Domenii de interes științific: istoria Basarabiei, Bucovinei și a relațiilor româno-polone în perioada contemporană.

După Unirea din 1918, Gherman Pântea pleacă la Iași, unde urmează cursurile Facultății de Drept a Universității din localitate, devenind avocat. El a debutat ca apărător, în mod gratuit, al grupului celor 108 simpatizanți comuniști, condus de Pavel Tcacenco. În urma procesului, desfășurat în lunile iulie-august 1919, liderul Tcacenco și alți trei membri ai grupului de comuniști au fost condamnați la moarte în contumacie, alți 39 acuzați au primit diverse pedepse, iar restul 65 au fost achitați, din lipsă de dovezi. Pe cei 39 de acuzați, Pântea i-a apărat mai departe la recurs, la Curtea Marțială din Iași, unde toți au fost, în cele din urmă, achitați. În cadrul procesului, cât și la tribuna parlamentară și în presă, Pântea a criticat metodele adesea excesiv de aspre folosite de organele Ministerului de Interne împotriva arestaților, menționând îndeosebi atitudinea „dură” a comisarului de siguranță Nicolau și a șefului acestuia, Zachiu. Astfel, în ședința Adunării Deputaților din 13 decembrie 1919, având ca președinte pe prof. Nicolae Iorga, deputatul Gherman Pântea a adresat o interpelare ministrului de interne, afirmând că „în Basarabia unii dintre agenții siguranței generale a statului sunt persoane care au intrat acolo numai ca să terorizeze și să mituiască populația, comit

adevărate șantaje, amenințând cu arestarea pe presupușii bolșevici numai pentru a le putea stoarce cât mai multe parale. Parte din personalul siguranței este recrutat din persoane suspecte, cu trecut dubios și care au lucrat în fosta Siguranță a statului Rus, și care, prin urmare, nu pot lupta sincer pentru țara românească”¹. Având în vedere aspectele semnalate, deputatul Pântea solicita ca „pentru liniștirea spiritelor și întronarea bunei ordini, într-o provincie unde cu toții suntem datori să ne dăm osteneala, să facem unire sufletească, să ordonați facerea unei anchete severe, pentru ca să se îndrepte această stare de lucruri și să înceteze terorizarea populației, iar vinovații să fie îndepărtați din serviciul statului și să ia pedepse conform legii”². Pentru ca ancheta să dea rezultate cât mai bune, Pântea s-a oferit să furnizeze datele necesare. Ca urmare, inspectorul general Zachiu din Chișinău a fost înlocuit din funcție cu Zaharia Husărescu, „om mai temperat și blajin”³.

În anii 1923-1924, Gherman Pântea a jucat un rol important în demersurile diplomatice întreprinse de guvernul român pentru reglementarea pe cale diplomatică a problemelor litigioase dintre Uniunea Sovietică și România, privind în principal chestiunea Basarabiei. După cum consemnează Pântea în notele sale memorialistice, la începutul verii anului 1923, a fost chemat de I. G. Duca, ministrul de externe, care i-a spus că dr. Cristian Rakowski, ambasador al URSS la Paris, „ne face mare rău în străinătate, atacând legalitatea Sfatului Țării și afirmând că acest organ nu a reprezentat poporul basarabeian”⁴. Noi știm că Dumneata ai organizat Comitetul Central al Ostașilor Moldoveni; că ai fost președintele acestui Comitet și că ai convocat Congresul Militar la 20 octombrie 1917, care a declarat autonomia Basarabiei și a ales Sfatul Țării. Am dori ca toate aceste lucruri să le știe și Doctorul Rakovski, căci poate el este de bună-credință, dar a fost informat greșit de către dușmanii neamului nostru. Atât Domnul Ion Brătianu (prim-ministrul – n.n.) cât și eu – a mai spus I. G. Duca – credem că acest lucru îl poți face dumneata, dat fiind rolul important pe care l-ai avut în timpul revoluției”⁵. În final, ministrul Duca i-a spus lui Pântea că aranjase întâlnirea cu Dr. Rakovski, prin intermediul ambasadorului român de la Paris, Victor Antonescu și că Ion I. C. Brătianu îl ruga să-i reamintească sus-numitului că el l-a eliberat din închisoare în luna mai 1917 și i-a aprobat să plece în Rusia aflată în pragul bolșevizării.

Pântea a acceptat misiunea încredințată de prim-ministrul României și a plecat la Paris, luând cu el procesele-verbale originale, redactate în limba rusă, ale Comitetului Central Ostășesc Moldovenesc din care reieșea, „în mod evident, că acest Comitet a organizat și condus toată mișcarea revoluționară și națională din Basarabia în anul 1917, precum și procesul-verbal al marelui Congres Militar Moldovenesc din 20-27 octombrie 1917, care a declarat autonomia Basarabiei și a ales Sfatul Țării”⁶. Ajuns la Paris, Pântea a fost întâmpinat la gară de către Victor Antonescu, ambasadorul român, care i-a comunicat că dr. Rakovski îl va primi în aceeași zi la ora 11 dimineața, la ambasada sovietică. La ora stabilită, a fost introdus la dr. Rakovski, căruia i-a făcut cunoscută însărcinarea ce o avea din partea primului ministru român Ion I. C. Brătianu, arătându-i că „atacurile prin presa franceză la adresa Țării noastre au produs legitime nemulțumiri în opinia publică română”. Afirmăția cuprinsă în atacurile presei franceze la adresa României, potrivit căreia organul care a votat unirea, adică Sfatul Țării, nu ar reprezenta voința populației din Basarabia, „nu rezistă la o examinare serioasă a faptelor”. „Pentru a dovedi că Sfatul Țării reprezintă realmente voința poporului din ținutul cuprins între Prut și Nistru – i-a spus Pântea lui Rakovski – v-am adus toate documentele referitoare la actul unirii, din care reiese în mod evident că mișcarea noastră din Basarabia a avut un caracter nu numai național, ci și revoluționar, precum și faptul că toate hotărârile noastre au fost luate pe cale revoluționară”⁷. I-a mai spus lui Rakovski că marele Congres Militar a fost ținut în urma sugestiei date de „marele Lenin” delegației ostașilor moldoveni – din care făcea și Pântea parte – care i-a sfătuit să convoace Congresul peste capul lui Kerenski, primul-ministru al Rusiei din acea vreme. „Am încredere în Dvs., Domnule ambasador, și de aceea vă las toate actele și documentele spre a le putea studia în liniște și a vă forma o convingere personală”⁸ – i-a spus Pântea la plecare. După trei zile a avut loc o nouă întâlnire cu dr. Rakovski, care a înapoiat toate actele și documentele, spunându-i lui Pântea că le-a studiat și că și-a format convingerea că „organizațiile noastre militare au acționat în mod revoluționar și că organul nostru, Sfatul Țării, a reprezentat într-adevăr voința poporului basarabean”. Totodată, dr. Rakovski i-a declarat că „va lua măsuri, pe proprie răspundere, ca să înceteze campania de presă împotriva României, ceea ce s-a și întâmplat, și că va stărui pe lângă Lenin și Cicerin să recunoască actul unirii

Basarabiei cu România”⁹. Ajuns acasă, Pântea a povestit lui I. Gh. Duca despre felul cum a decurs întâlnirea la Paris, exprimându-și convingerea că acesta a fost „sincer”. Duca i-a răspuns, însă, zâmbind: „Domnule Pântea, dumneata ești încă tânăr și nu știi ce viperă este dr. Rakovski”¹⁰. Pântea i-a mai relatat lui Duca despre faptul că, la despărțire, Cristian Rakovski i-a declarat că după explicațiile și lămuririle primite, precum și lectura actelor ce i-au fost aduse, „nu numai că nu va ataca chestiunea Basarabiei, dar va face totul pentru convocarea unei conferințe moldo-ruse, unde vom pune la punct toate chestiunile în litigiu între URSS și România, cu recunoașterea Unirii Basarabiei”¹¹.

În perioada următoare, campania de presă împotriva României s-a mai diminuat, ce-i drept, pe fondul interesului Moscovei privind o conferință sovieto-română, în scopul reglementării tuturor chestiunilor în litigiu dintre Uniunea Sovietică și România. Această conferință a avut loc la Viena, între 27 martie și 2 aprilie 1924, iar la pregătirea condițiilor pentru desfășurarea ei, Gherman Pântea a avut un rol destul de important. La Viena, delegația română a fost condusă de ministrul plenipotențiar Constantin Langa-Rășcanu, iar cea sovietică de Nikolai Nikolaevici Krestinski, ambasador al URSS la Berlin. Din delegația română au făcut parte Mircea Djuvara, profesor la Facultatea de Drept din București, iar ca reprezentanți ai provinciei dintre Prut și Nistru, reunită cu patria-mamă: dr. Petre Cazacu, Anton Crihan și Gherman Pântea.

În ziua sosirii sale la Viena, în martie 1924, Pântea a fost vizitat de Solski, un personaj „inteligent”, de origine poloneză, redactor-șef la gazeta „Izvestia” și care era șeful echipei de presă din delegația URSS. Solski venise să-i facă lui Pântea o comunicare cu caracter confidențial din partea dr. Rakovski: după întâlnirea menționată de la Paris, acesta ar fi căutat să facă „tot posibilul” pentru înțelegerea româno-rusă pe chestiunea Basarabiei și reluarea raporturilor diplomatice dintre București și Moscova. Dr. Rakovski l-ar fi convins atât pe comisarul Afacerilor Externe, contele Cicerin, cât și pe „marele Lenin” să recunoască Unirea Basarabiei cu România, dar Guvernul Român, sub diferite pretexte, ar fi târăgănat timp de aproape un an de zile fixarea datei unei conferințe prin care urma să se realizeze acest lucru. Între timp a survenit moartea lui Lenin din ianuarie 1924, iar Stalin, succesorul său,

nu a mai manifestat aceeași receptivitate la ideile lui Rakovski. Stalin a schimbat complet politica externă a statului sovietic, considerând că „Lenin, fiind bolnav, a căzut sub influența lui Troțki, care împarte fostul imperiu țarist la toată lumea și anume: la polonezi, la finlandezi Țărilor Baltice, românilor”¹³. Rakovski a comunicat, prin intermediul lui Solski, faptul că această politică nu este împărtășită de Stalin, care va face totul pentru revenirea teritoriilor „pierdute” la Uniunea Sovietică. Aceeași politică era promovată și în cazul Basarabiei. Stalin ar fi făcut, totuși, o „concesie cu noi”, dând indicații delegației sovietice să ceară plebiscitul la conferință¹⁴. În final, Solski a arătat că dr. Rakovski l-a însărcinat să comunice părții române că aceasta este „singura soluție pentru rezolvarea problemei Basarabiei și vă sfătuiește să primiți plebiscitul, căci, în Basarabia trăind în majoritatea moldoveni, ei desigur vor vota alipirea la România”¹⁵.

Pântea a apreciat că această problemă este „foarte complicată” și și-a exprimat îndoiala că propunerea sovietică va fi acceptată de delegația română. În legătură cu chestiunea în cauză el a discutat cu dr. Petre Cazacu, care-l cunoștea bine pe dr. Rakovski, din perioada când venea des la București și îi făcea „curte” fiicei lui Zamfir Arbore (Elena Codreanu), pe care a și luat-o în căsătorie. Pântea a căzut de acord cu dr. P. Cazacu asupra faptului că „dacă rușii vor propune plebiscit sub armate internaționale, noi să-l susținem, căci este imposibil, ca Moldovenii noștri în număr de aproape 1.000.000 de oameni, după ce a primit din mâna Sfatului Țării tot pământul aproape în mod gratuit, să voteze întoarcerea la Statul Rus unde au fost așa de mult umiliți și batjocoriți din toate punctele de vedere mai mult de 100 de ani”¹⁶.

Așa cum vor demonstra negocierile complicate purtate la Viena, problema plebiscitului a fost respinsă de principiu, de către partea română. Acceptarea ar fi însemnat implicit punerea în discuție a Unirii Basarabiei cu patria mamă, prin hotărârea Sfatului Țării din 27 martie 1918, cât și a recunoașterii internaționale a acesteia, prin tratatul semnat la Paris, în ziua de 28 octombrie 1920, între România, pe de o parte, Franța, Marea Britanie, Italia și Japonia, pe de altă parte. În aceste condiții, după patru ședințe (27, 28, 31 martie și 2 aprilie 1924), conferința de la Viena s-a încheiat, fără a se ajunge la un acord. Despre această conferință, Gherman Pântea relatează pe larg în însemnări-

le sale memorialistice¹⁷, referindu-se inclusiv la rolul său personal în desfășurarea negocierilor și a discuțiilor neoficiale purtate cu partea sovietică. Rezultă că, după încheierea fără nici un rezultat a tratatelor cu partea română, delegația sovietică a oferit o recepție presei vieneze și străine, la sfârșitul căreia, Pântea a fost invitat, în mod particular, la Ambasada sovietică de către Krestinski, conducătorul delegației sovietice, care i-ar fi declarat lui Pântea că „regretă foarte mult faptul că această conferință a eșuat, dar că, apreciind atitudinea obiectivă din tot timpul cât a durat conferința și ținând seama și de faptul că în realitate eu reprezentam Basarabia, ca fost președinte al Comitetului Central ostășesc moldovenesc, iar ca vicepreședinte al Camerei deputaților, demnitate pe care o aveam în acea vreme, reprezentam România”, el, pe propria răspundere, i-ar fi făcut următoarea propunere, în scopul de a lichida problema Basarabiei: „România să cedeze Uniunii Sovietice județele: Hotin, Ismail și Cetatea Albă, a căror populație, în majoritate, nu este moldovenească, iar în schimbul acestei cedări, Uniunea Sovietică va recunoaște restul teritoriului dintre Prut și Nistru, în care elementul predominant este moldovenesc, ca aparținând României”¹⁸.

Răspunsul pe care Pântea l-a dat lui Krestinski a fost următorul: „Eu, care în calitate de deputat în Sfatul Țării am votat unirea întregii Basarabii cu România în granițele ei actuale, nu pot face acest târg și nu pot ceda Uniunii Sovietice un teritoriu, care încă după războiul din Crimeea din anul 1856 a aparținut Moldovei. România are nevoie și ea de gurile Dunării și de ieșire la mare, în aceeași măsură ca și Uniunea Sovietică și că, neputând deci să-mi însușesc acest punct de vedere, cu atât mai mult nu-l pot propune guvernului român”¹⁹. Dar, folosind acest prilej, Pântea i-a propus lui Krestinski, având asentimentul prealabil al lui Ion I. C. Brătianu, că „suntem dispuși să cedăm Uniunii Sovietice tezaurul nostru aflat la Moscova, care în timpul Primului Război Mondial a fost trimis acolo din motive de siguranță, în schimbul recunoașterii actului unirii Basarabiei cu România”²⁰. În însemnările sale, Gherman Pântea precizează că acest mandat i-a fost încredințat de către prim-ministrul Ion I. C. Brătianu, „fără știrea delegației oficiale”. La această propunere, Krestinski a „răspuns zâmbind că din tezaurul nostru de la Moscova au rămas doar casetele, deoarece, fiind amenințată din toate părțile de armate străine, Uniunea Sovietică a fost nevoită să cheltuiască tot aurul din Rusia, atât al ei, cât și a altor țări, pentru a se apăra de dușmani”. La

despărțire, Krestinski i-a declarat lui Pântea în mod „amical că Uniunea Sovietică nu va face niciodată război pentru Basarabia, dar că ea va aștepta un moment diplomatic prielnic, când Basarabia va reveni iar la URSS”²¹. Acest lucru s-a întâmplat la 28 iunie 1940, când Uniunea Sovietică, ca mare putere, a răpit Basarabia și Nordul Bucovinei, printr-un ultimatum, deși numai cu 7 ani în urmă, la 3–4 iulie 1933, avusese loc la Londra semnarea convențiilor, prin care toate țările semnatare, inclusiv România, în frunte cu Uniunea Sovietică, își luaseră obligația de a respecta granițele existente la acea dată. Prin aceste convenții semnate între URSS și mai multe state, inclusiv România, s-a adoptat o definiție clară a agresiunii, care cuprindea și precizarea că „prin teritoriu trebuie să se înțeleagă teritoriul asupra căruia un stat își exercită în fapt autoritatea”²². Aceste documente constituiau o recunoaștere de către Uniunea Sovietică a graniței comune cu România așa cum exista ea în acea vreme. „Știu că semnând această convențiune – afirma în iulie 1933 Maksim Litvinov, ministrul de externe sovietic – v-am dăruit Basarabia. Dacă nu pot recunoaște acest lucru oficial, este din cauza dificultăților ce le-aș avea cu opinia mea publică, în special cu cea din Ucraina. Cu ocazia discuțiilor asupra convenției pentru definirea agresorului, N. Titulescu și M. Litvinov au realizat un *gentlemen's agreement* (acord verbal) prin care se angajau să vegheze cu deosebită atenție ca în comportarea și manifestările lor publice să nu ridice sub nici o formă chestiunea diferendului teritorial între cele două țări”²⁴. Cei doi miniștri de externe au convenit să se evite în discuții cuvântul Basarabia.

În împrejurările arătate, prin schimb de scrisori, între miniștrii de externe ai României și URSS, din 9 iunie 1934, efectuat la Geneva, cele două țări au reluat relațiile diplomatice²⁵. În funcția de ministru plenipotențiar al Uniunii Sovietice în România a fost numit Mihail Ivanovici Ostrovski, care după cum povestește Gherman Pântea în amintirile sale, cunoștea bine Basarabia și pe basarabeni, întrucât frecventase ultimii ani de liceu în orașul Bălți, după ce fusese exmatriculat de la un liceu din Kiev, pentru „propagandă revoluționară” (bolșevică). Cu viitorul fruntaș basarabean Anton Crihan, Ostrovski fusese chiar coleg de clasă la liceul din Bălți. După sosirea ca diplomat la București, ministrul Ostrovski a început să facă o serie de vizite fruntașilor basarabeni, îndeosebi celor care făcuseră parte din Sfatul Țării. A deve-

nit, astfel, bun prieten cu dr. Daniel Ciugureanu, fost prim-ministru al Basarabiei, până la Unirea acesteia cu patria mamă. El a avut contacte, de asemenea, cu Ion Incuț, care în acea perioadă îndeplinea funcția de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și ministru de interne în guvernul condus de Gheorghe Tătărescu. S-a întâlnit, totodată, și cu Gherman Pântea, care era parlamentar și conducea efectiv organizația Partidului Național Liberal din Basarabia. Conform celor consemnate de Pântea în amintirile sale, Ostrovski îl aprecia pe Nicolae Titulescu drept „drept unul din cei mai mari bărbați de stat din Europa”, exprimându-și speranța că, grație relațiilor pe care șeful diplomației române le avea cu omologul său sovietic, M. Litvinov, „în curând va fi recunoscută Basarabia (unirea acesteia cu România – n.n.) și de drept”²⁶, nu numai de fapt.

În vara anului 1934, ministrul Ostrovski l-a invitat pe Pântea la ambasada sovietică, pentru a avea cu el o „conversație prietenească” în chestiunea Basarabiei. El i-a spus interlocutorului că adună „material favorabil pentru recunoașterea Basarabiei de drept” și i-a solicitat să-l ajute în acest sens. Pântea îl aprecia pe Ostrovski drept „un om extraordinar de deștept și un prieten sincer al românilor”, mai ales pentru faptul că afirmase că „eu știu bine că moldovenii din Basarabia sunt români”²⁸. După ce a consultat actele și documentele puse la dispoziție de Gherman Pântea, ministrul Ostrovski a constatat că acestea „dez-mint în mod categoric toate informațiile eronate pe care le au ei la Ministerul de Externe sovietic în legătură cu Basarabia”. Ostrovski i-a promis lui Pântea că va face un memoriu pentru „recunoașterea și de drept a Basarabiei”, dar l-a sfătuit pe acesta să meargă împreună cu el la Moscova, pentru ca „la nevoie, să mai dau relații forurilor conducătoare ale Uniunii Sovietice”²⁹. În cele din urmă, deși ar fi vrut, Gherman Pântea nu a putut merge cu Ostrovski la Moscova, întrucât a avut o tragedie în familie (i-a murit tatăl), dar la reîntoarcerea sa la București, ministrul sovietic l-a chemat la ambasadă și i-a citit raportul pe care l-a prezentat lui Litvinov și în care arăta că „poporul român are simpatii reale pentru ruși și recunoașterea Basarabiei și de drept va consolida și mai mult aceste sentimente de prietenie”³⁰. Oricum toate aceste demersuri au rămas fără nici un efect, în condițiile în care mai întâi Litvinov a fost schimbat din funcția de Comisar al Afacerilor Externe al URSS, iar apoi, în august 1936, însuși Nicolae Titulescu și-a pierdut

funcția de ministru de Externe al României. „Ostrovski, deși rămas la București – explică Pântea – a căzut în dizgrație, ducea o viață foarte retrasă, iar cu noi evita discuțiile și întâlnirile”³¹.

Într-una din zilele lui decembrie 1937, Pântea este chemat la telefon de Ostrovski și rugat să vină la Ambasada sovietică, pentru a sta de vorbă cu el într-o „chestiune foarte delicată”. Aceasta se întâmpla după ce Partidul Național Liberal pierduse alegerile, obținând un număr insuficient de voturi pentru a forma guvernul (35%), iar regele Carol al II-lea numise guvernul Goga-Cuza. Sovieticii considerau că venirea la putere a unui asemenea guvern însemna că „România a trecut în lagărul fascist”. „Bietul Ostrovski – comenta Pântea în amintirile sale –, care avea mandatul să lupte contra acestei mișcări, era dezolat, căci el nu prevăzuse o asemenea catastrofă”³². La o întâlnire din 9 februarie 1938, Ostrovski i-a spus lui Pântea că „Uniunea Sovietică a căzut de acord cu Franța, unde la guvern era Frontul Popular cu Leon Blum, să ceară regelui înlocuirea guvernului fascist, care amenințase securitatea URSS-ului cu alt guvern”. I-a mai spus lui Pântea că ministrul Franței de la București l-a rugat pe el să ceară audiență regelui și să-i vorbească și în numele Franței. Întrebat ce crede el despre această situație și cum va reacționa regele, Pântea, pentru „a-l liniști”, i-a spus că părerea sa este că „regele va ține seama cont de aceste două mari puteri, din care una este și aliata României, adică Franța și, desigur, va căuta o soluție”³³. A doua zi, Ostrovski s-a prezentat la rege și, în numele URSS și al Franței, a cerut înlocuirea guvernului Goga-Cuza. În aceeași zi, la ora 10.00 seara, regele a înlocuit cabinetul cu un guvern condus de Patriarhul Miron Cristea, având ca „om de mână forte” în cadrul acestuia pe ministrul de interne Armand Călinescu. După această întâlnire, Pântea afirmă că nu s-a mai întâlnit niciodată cu Ostrovski, despre care a păstrat „cele mai frumoase amintiri”³⁴.

Încă de la începutul anilor '20 ai secolui trecut, Gherman Pântea a făcut politică liberală, ajungând vicepreședintele organizației PNL din Basarabia, unde a fost practic „mâna dreaptă” a președintelui Ion Inculeț, mai ales că acesta s-a mutat cu domiciliul la Iași, în timp ce Pântea a continuat să locuiască la Chișinău până în 1940. El a fost membru în 10 legislaturi consecutive ale Parlamentului României Mari, fiind ales de două ori și vicepreședinte al Adunării Deputaților.

După moartea președintelui Partidului Național Liberal, Ionel I. C. Brătianu (noiembrie 1927) și mai ales după aderarea la fracțiunea liberală a lui Gheorghe I. Brătianu, la începutul anilor '30, s-a ajuns la răcirea relațiilor dintre Pântea și Inculeț. Mișcarea lui Gh. I. Brătianu neavând succes, Pântea a reușit să fie ales deputat pe listele guvernamentale ale alianței Iorga–Argetoianu (1931), fapt care „l-a compromis politicește în ochii liberalilor”³⁵. Pe fondul neînțelegerilor mai vechi cu Ion Inculeț, Gherman Pântea a părăsit Partidul Național Liberal, în anul 1937.

Între timp, Gherman Pântea a urmat o carieră administrativă, fiind primar al orașului Chișinău în mai multe rânduri (1923, 1927-1928, 1932) și dovedind calități de bun gospodar și de om cu multă dragoste pentru cei năpăstuiți de la periferiile municipiului. Pentru aceștia, la Chișinău, a construit într-un an cinci școli monumentale, care și azi constituie o fală a învățământului din acel municipiu. În plină criză economică, în anul 1932, populația nevoiașă a Chișinăului, pentru a învinge greutățile iernii, a amanetat la Banca orașului îmbrăcăminte și diferite obiecte casnice, iar primăvara, la scadență, nu avea cu ce le răscumpăra. În calitate de primar, Gherman Pântea a preluat asupra primăriei întreaga sumă datorată de acești nevoiași și toate obiectele amanetate au fost returnate³⁷.

Pe seama felului său deschis ca om, care nu se temea să pună problemele pe față, să trăiască viața așa cum și-o imaginează el, multă vreme a circulat în Chișinău o poveste frumoasă despre faptul că, pentru niște impozite, primarul orașului a fost judecat la o zi de pușcărie și, dimineața, prietenii l-au dus cu trăsura și cu tot alaiul pe Gherman Pântea la închisoare, iar seara l-au luat de acolo, făcând un chef de poamină³⁸.

În calitate de primar general al Chișinăului, Gherman Pântea a insistat ca în centrul orașului să fie înălțată statuia regelui Ferdinand I, pe locul unde mai târziu s-a amplasat o statuie a lui Grigore Cotovschi, apoi, temporar, a fost instalat Ștefan cel Mare, iar ulterior V. I. Lenin. Pe fațada casei unde a locuit Gherman Pântea înainte de 1940, inclusiv în perioadele cât a funcționat ca primar al Chișinăului, în anul 1998 a fost amplasată o placă memorială în amintirea acestuia⁴².

În perioada 1934–1937, Gherman Pântea a exercitat funcția de membru în Comitetul Local de Revizuire Chișinău, iar din 1937 și-a reluat meseria de avocat. A fost, de asemenea, consilier la Curtea superioară a ținutului Nistru și președinte al Camerei de Comerț și Industrie din Chișinău. Participând la 10 legislaturi consecutive ale Parlamentului român, odată cu instaurarea regimului de autoritate regală al lui Carol al II-lea, în februarie 1938, el a devenit senator de drept.

Gherman Pântea a fost membru activ al Cercului Basarabenilor din București, înființat la începutul anilor '30 ai secolului trecut, de către ing. Nicolae Codreanu. La început, asociația a avut un caracter preponderent cultural, organizând diverse manifestări, serbări, serate sau social, prin ajutorarea studenților basarabeni săraci din România. La o adunare a Cercului Basarabenilor, din 1932, organizată cu ocazia împlinirii a 15 ani de la constituirea Congresului Ostășesc Moldovenesc, eveniment deosebit de important pentru evoluțiile ulterioare ale mișcării naționale din Basarabia și Unirea acesteia cu patria mamă (27 martie 1918), Pântea a adresat un apel înflăcărat membrilor Asociației, din care spicuim următoarele: „Frați luptători! În 1917 un mic grup de oameni inspirați de o dragoste nemărginită către poporul său a luat asupra sa inițiativa de a uni pe toți luptătorii din Basarabia împrăștiați pe frontul rusesc. Această operă grea a fost strălucit realizată de un grup de patrioți înfocați. Acest apel a fost auzit în toate colțurile Rusiei și fiind devotați Basarabiei s-au adunat la Chișinău la Congresul luptătorilor moldoveni și au fondat Comitetul central al moldovenilor. Noi am fost acei care la 21 octombrie 1917, la Congresul luptătorilor basarabeni, cu riscul pentru viață și cu entuziasmul general al poporului, am declarat Basarabia ca Republică Autonomă Moldovenească... Entuziasmul și dragostea pentru țară și popor a contribuit la realizarea scopului. În Chișinău a fost convocat Sfatul Țării și la 27 martie 1918 a fost realizat visul nostru ascuns, Basarabia a fost alipită la Patria Mamă România Mare... Azi după 15 ani de la evenimentele cele mari, din nou a venit momentul să încheiem (strângem – n.n.) rândurile noastre spre apărarea dragei noastre Basarabia pe veci unită cu Patria–Mamă... Noi vom ridica glasul nostru în contra aceluia care încearcă să ne întoarcă sub jugul strein, sub care am gemut o sută și ceva de ani. Noi, dacă va fi nevoie, vom apăra cu arma în mână poporul și Patria noastră. Azi când Guvernul Sovietic a ridicat la Riga din nou chestiunea Basarabiei

trebuie să declarăm fățiș și tare: «Jos robitorii popoarelor!». Basarabia a fost, este și va fi partea nedespărțită a României Mari. Noi toți de la general la soldat trebuie să ne unim din nou sub falnicul steag al foștilor luptători basarabeni. Organizațiunea noastră nu urmărește nici-un scop politic decât următoarele: «Dreptul la viață în propria Patrie cu poporul nostru». Sub un steag să se unească toți în care bate inima românească, în vinele cărora curge sângele românesc⁴³.

În ziua de 20 octombrie 1937, la catedrala metropolitană și sala eparhială din Chișinău s-au desfășurat ample manifestări pentru aniversarea acestui eveniment important din istoria țării, la care au participat personalități de seamă ale vieții publice din România Mare, figuri prominente ale luptei naționale pentru Unire, reprezentanți ai mass media și un numeros public. În cuvântul de deschidere, Gherman Pântea, în calitate sa de fost Prim Vicepreședinte al Congresului Ostășesc Moldovenesc, a expus cele trei motive pentru care s-a luat hotărârea organizării aniversării respective. Primul dintre acestea a fost convingerea că „hotărârile istorice ale Congresului din Octombrie 1917 au fost decisive și au pecetluit definitiv soarta Basarabiei, fiindcă, declarându-se autonomia Basarabiei, înființându-se Sfatul Țării și alegându-se primii 44 de deputați care au format – ulterior în Sfatul Țării – blocul moldovenesc, acest Congres, desigur, a făcut pasul hotărâtor pentru Unirea Basarabiei cu patria-mamă⁴⁴. Al doilea motiv a fost pomenirea memoriei unora dintre camarazii plecați la cele eterne și care au avut un rol major în actul Unirii din 1918, precum: Vasile Cijevschi, Vasile Țanțu, Mihail Minciună, Creangă ș.a. Și, în sfârșit, ultimul motiv a constat în ratificarea hotărârii unui comitet de inițiativă compus din congresiștii din octombrie 1917, privind ridicarea unui monument al Regelui Ferdinand I în Chișinău. Cei prezenți în sala eparhială din capitala Basarabiei au ovaționat îndelung „înălțătoarea inițiativă, ratificând, cu entuziasm de nedescris, ideea ridicării unui monument Regelui Întregitor de Neam la granița Nistrului Românesc⁴⁵.”

Cu ocazia jubileului au mai rostit cuvântări: Ion C. Inculeț, viceprim-ministru, fost președinte al Sfatului Țării, generalul N. Ciupercă, Ion Pelivan, președinte al Asociației „Sfatul Țării”, fost ministru de Externe în Consiliul de Directori al Basarabiei, Pantelimon Halippa, fost vicepreședinte și președinte al Sfatului Țării, ministru și deputat

în mai multe legislaturi ale Parlamentului României Mari, Dr. Ștefan Ciobanu, membru al Academiei Române, Vladimir Cristi, fost Înalț Comisar Gubernial al ultimului guvern central rus, pentru Basarabia, Dr. Petre Cazacu și Pantelimon Erhan, foști președinți ai Consiliului de Directori din Basarabia, Dimitrie Bogos, fost ministru. Regele Carol al II-lea, Regina Maria, președintele Senatului, Alexandru Lapedatu, președintele Adunării Deputaților, Nicolae Săveanu, secretarul general al Academiei Române, Gheorghe Țițeica, prefectul județului Bălți, Emanoil Catelli, președintele Consiliului de Administrație al Societății de Radio Difuziune, gen. Amza Ștefănescu ș.a. În final, Comitetul de comemorare a 20 de ani de la Congresul Ostășesc Moldovenesc din octombrie 1917, avându-i ca președinte pe Gherman Pânteia și secretar pe Elefterie Sinicliu, a luat act „cu toată însuflețirea” de hotărârea Societății de Radio Difuziune, privind înființarea la Chișinău a unui post de radiodifuziune cu denumirea „Radio Basarabia”.

După cedarea Basarabiei către URSS, în iunie 1940, Gherman Pânteia s-a refugiat cu întreaga familie la București, desfășurând o activitate susținută în cadrul Cercului Basarabenilor din București. În urma ocupării de către URSS a Basarabiei și Nordului Bucovinei, circa 120.000 de basarabeni și bucovineni s-au refugiat în capitala României și în alte locuri din țară. Conducerea Cercului Basarabenilor avea următoarea componență: președinte de onoare – Ion Inculeț; președinte executiv – dr. Daniel Ciugureanu; vicepreședinți – Gherman Pânteia și Nicolae Codreanu; membri – Ioan Pelivan, prof. Ștefan Ciobanu, Pantelimon Halippa, dr. Petre Cazacu, col. Eugen Adamovici, Vasile Bârcă, Gheorghe Lașcu, Vladimir Chiorescu, Vladimir Cristea, Ion Buzdugan, Anton Crihan, Grigore Cazacliu ș.a. În calitate de vicepreședinte al Cercului Basarabenilor, Gherman Pânteia avea ca principală sarcină întreprinderea demersurilor necesare pentru plasaarea în câmpul muncii a refugiaților basarabeni.

Ședința Cercului, privind comemorarea a 23 ani de la Unirea Basarabiei cu România, din 27 martie 1941, a fost prezidată de vicepreședintele Gherman Pânteia, fiind de față, printre alții, Pantelimon Halippa, fost vicepreședinte și președinte al Sfatului Țării, Nichita Smochină, reprezentantul românilor transnistreni, Gavriliuc, din partea ucrainenilor și o delegație a românilor ardeleni refugiați, de asemenea, la

București, după ocuparea părții de nord-vest a Transilvaniei, ca urmare a Dictatului de la Viena. În cuvântarea pe care a rostit-o cu acest prilej, Gherman Pântea și-a exprimat convingerea că, „așa cum s-a prăbușit regimul țarist în 1917, tot așa se va prăbuși în URSS regimul actual, aducând cu aceasta din nou dreptatea românească”⁴⁶. În încheiere, vorbitorul a atras atenția că „dacă Domnul General Antonescu, care este un vrednic ostaș și veritabil conducător de Stat nu poate vorbi de toate, să ne dea voie nouă să vorbim și să ne strigăm dreptatea noastră”. În acest sens, numitul a cerut chiar „un guvern care să le înțeleagă nevoile și care să reprezinte întreaga suflare românească”⁴⁷. După cum rezultă din declarațiile pe care le-a dat ulterior organelor de Securitate, Gherman Pântea și-a înaintat demisia din funcția de vicepreședinte al Cercului Basarabenilor, la 1 mai 1941, din cauza unor neînțelegeri cu fostul ministru de interne Pârcă, de asemenea membru în comitetul acestei asociații și casierul Cercului, dr. Gheorghe Lașcu⁴⁸.

Gherman Pântea – Primar al Odessei (1941 – 1944)

România a intrat în cel de-al Doilea Război Mondial pe 22 iunie 1941 alături de Germania pentru eliberarea Basarabiei și Nordului Bucovinei, anexate de URSS cu un an în urmă. La jumătatea lunii august, armatele româno-germane ajunseseră deja la Bug și eliminaseră rezistența sovietică, cu excepția orașului Odessa, cel mai mare port la Marea Neagră și locul pe unde se aprovizionau trupele sovietice din sudul URSS. La intrarea României în război, Gherman Pântea a fost mobilizat la Armata a 4-a, unde a devenit consilier juridic al comandantului generalul Nicolae Ciupercă, luându-se în considerare capacitatea sa de a rezolva mai ușor diferite probleme în legătură cu Basarabia, dat fiind că era originar din partea locului și familiarizat cu realitățile din această regiune.

Aflându-se încă la Huși, în data de 14 iulie 1941, cu două zile înainte de ocuparea Chișinăului, Pântea a fost chemat de generalul Ciupercă, șeful său, care „pe un ton foarte solemn, îmi redă o listă, pe care erau scrise la mașină vreo 100 de nume. Generalul adaugă imediat, că această listă este trimisă lui de la Cabinetul militar al mareșalului Antonescu și urmează ca la intrarea în Chișinău, persoanele enumerate să fie

împuşcate fără judecată, fiind considerate indezirabile pentru neamul românesc. Generalul, dându-şi seama, probabil, de gravitatea faptului, m-a rugat să controlez şi eu lista, ca nu cumva să se fi strecurat pe acolo «vreun bun român», care să cadă victimă represaliilor nejustificate. Am cetit lista şi m-am îngrozit, văzând cine trebuie să fie împuşcaţi fără judecată. O parte din persoanele de pe listă erau, într-adevăr, elemente progresiste (cu vederi revoluţionare de stânga – n.n.) şi înainte de anul 1940, dar nimeni nu se gândea nu numai să le împuşte, dar nici să le facă procese pentru cerinţele lor politice, iar marea majoritate erau diferiţi funcţionari, de la diferite instituţii, precum primăria Chişinău, administraţia financiară, direcţia silvică şi marea majoritate, lucrători de la uzinele electrice din Chişinău, care într-adevăr, prin concepţia lor erau totdeauna de stânga, dar de aici şi până la împuşcarea fără judecată era cu neputinţă pentru o ţară civilizată. Am intrat în Chişinău la 17 iulie dimineaţa, împreună cu generalul Ciupercă şi generalul Pălângeanu, şeful lui de stat major. Cum casa mea din Chişinău am găsit-o intactă, am rugat pe ambii generali prima noapte să poposească la mine. Fata din casă, care făcuse serviciul la birourile Radiodifuziunii sub regimul sovietic, instalate în casa mea, în lipsa mea, a improvisat o masă modestă pentru musafirii sosiţi în Chişinău. Pe la ora 10 seara, vine foarte agitat la mine acasă colonelul Eugen Dumitrescu, care ţinea legătura cu Comandamentul german şi cere generalului Ciupercă lista cu proscrisii, pentru ca germanii să-i execute în acea noapte. Românii făcuseră liste, iar germanii urmau să-i împuşte pe indezirabili. Această listă era alcătuită de directorul de siguranţă Maimuca, pe baza informaţiilor primite de la diferiţi indivizi suspecti veniţi din Chişinău la Bucureşti ca refugiaţi. Când am auzit acest lucru, m-a pătruns groaza şi revolta şi am hotărât, cu toate riscurile, să salvez de la măcel oameni absolut nevinovaţi. Generalul Ciupercă mi-a cerut lista. Eu m-am sculat în picioare şi în faţa generalilor şi colonelului Dumitrescu am spus aproximativ următoarele: «Domnilor generali, de dimineaţă şi până acum eu am căutat să adun informaţii despre persoanele care urmează să fie împuşcate fără judecată şi am ajuns la convingerea fermă că majoritatea celor de pe listă nu au absolut nici o vină. Ca basarabean, vă rog, vă implor, nu omorâţi oameni nevinovaţi, nu repetaţi greşelile generalului Broşteanu, care, intrând în Chişinău la 13 ianuarie 1918 cu trupele române, a executat după denunţurile unor ticăloşi o serie de oameni

nevinovați, iar acest fapt ne-a făcut foarte mult rău mai târziu, în sferele internaționale, căci rușii spuneau că unirea Basarabiei s-a făcut sub teroarea armatei române și a jandarmilor români. Aceasta v-o spun ca fruntaș basarabean, iar ca consilier juridic al armatei, vă fac un referat scris, pe răspunderea mea, în care vă arăt, în mod precis și categoric, că lista este făcută de oameni de rea-credință, care nu urmăresc decât răz-bunări meschine; dar ca să nu rămână nici un dubiu asupra vinovăției persoanelor vizate, propun prin referat ca lista cu cei vizați să fie imediat trimisă la Curtea Marțială spre urgentă cercetare». Generalii impresionați de pledoaria mea, acceptă formula, eu scriu referatul, Ciupercă pune rezoluție: «Se aprobă» și, a doua zi, eu am predat lista persoanelor vizate colonelului Pohoată, președintele Curții Marțiale, care, cercetând discret, prin organele sale, activitatea celor vizați sub ocupația rusească, a găsit vinovați numai pe doi, și anume pe Drugan Alexei, fost secretar general al primăriei Chișinău, condamnat la un an închisoare, și un muncitor de la uzina electrică din Chișinău, al cărui nume îmi scapă, la 6 luni închisoare, iar restul de 98 au rămas sănătoși și voioși, găsiți nevinovați. Am și astăzi o adâncă mulțumire sufletească: prin inspirația pe care am avut-o în acel moment hotărâtor, am scăpat de la moarte sigură atâtea suflete nevinovate. Mulți dintre acei care erau pe lista de indezirabili ce urma să fie *execuțați fără judecată* (subl. în text – n.n.) sunt astăzi în țară, și anume: Gheorghe Stere, fost procuror general al Republicii și președintele Tribunalului Suprem, Măță Alexandru, fost deputat și Decanul Institutului de Planificare, inginerul Veaceslav Podoabă, avocatul Drugan Alexe și mulți alții. Unul dintre ei nu numai că nu mi-a făcut bine, când a ajuns mare, dar mi-a făcut rău. Nu am nici o supărare: fiecare om cu conduita lui și cu conștiința lui. M-am abătut puțin de la subiectul meu, dar am crezut că nu pot ocoli o faptă, care putea să ducă la o crimă cu consecințe extrem de grave după evenimentele care au urmat⁵⁰.

În timp ce se afla în București, la 5 august 1941, Gherman Pântea a fost anunțat de ministrul aviației Jienescu, că din ordinul mareșalului Antonescu, i se va pune la dispoziție un avion, în dimineața zilei de 6 august, pentru ca la ora 9 dimineața să se prezinte în audiență la mareșal în vagonul său din gara Chișinău, fiind chemat în mod expres de șeful statutului. Sosit la timp, Pântea este introdus de colonelul Elefterescu, aghiotantul mareșalului. Modul cum a decurs întrevede-

rea este relatat de Pântea însuși, în mai multe declarații date Securității. Rezultă că, până atunci nu-l cunoscuse și nu-l văzuse vreodată pe Ion Antonescu. Potrivit uneia dintre declarații, la baza susținerii sale s-ar fi aflat liderul PNT, Ion Mihalache, care era atunci mobilizat la Marele Cartier General, „lucru care m-a surprins, căci am fost adversar politic cu Mihalache, el fiind țărănist, iar eu liberal...”⁵¹ Cu privire la impresia despre Ion Antonescu, Pântea declara că „Mi s-a părut foarte sever. Erau de față la audiența mea generalul Nicolae Ciupercă, comandantul Armatei a IV-a, și generalul Voiculescu, guvernatorul Basarabiei. Mareșalul Antonescu mi-a spus următoarele: «Domnule Pântea, probabil și dumneata ai auzit, ca mulți alții, că eu numesc demnitari în posturi de răspundere cu forța, împotriva voinței lor. Acest lucru nu este adevărat: este o infamie. Te-am invitat să te rog să primești funcția de guvernator al Transnistriei căci, ca basarabean, cunoști limba rusă și vei putea vorbi cu populația în limba ei maternă. Am adunat informații despre dumneata, ele sunt foarte bune. Ai fost cel mai bun primar al Chișinăului, ai o suficientă pregătire administrativă și politică. Deci ești cel mai indicat din toate punctele de vedere de a ocupa demnitatea de guvernator al Transnistriei, dar te rog gândește-te dacă primești sau nu această demnitate». Am întrebat atunci pe mareșal de ce el, în Basarabia și Bucovina, unde majoritatea populației este românească, a numit guvernatori militari, iar în Transnistria, unde majoritatea populației este ucraineană, vrea să numească guvernator civil. Mareșalul, care nu suferea contraziceri, s-a formalizat și mi-a spus că el constată cu regret că eu nu vreau să-mi iau răspunderea guvernământului Transnistriei. Și ca atare m-a numit primar al orașului Odessa, unde este sigur că voi face treabă bună, dată fiind experiența și pregătirea mea administrativă. De altminterlea, a adăugat mareșalul, vei fi numai cu titlul primar general, căci, de fapt, vei fi guvernatorul orașului și al portului Odessa, căci nemții nu admit ca Odessa să facă parte din guvernământul Transnistriei, ei pretind că au interese atât în oraș, cât și în port și doresc a lua parte activă la administrarea Odesei, dar conducerea vom avea-o noi, românii, așa că dumneata vei lucra direct cu mine”⁵². Dându-și seama că va fi mai util la Odessa decât la Comandamentul militar al Armatei a IV-a, unde era mobilizat, Pântea a spus mareșalului că primește această însărcinare și este convins că va fi de folos și țării și populației de la Odessa.

La 8 august 1941, a început asediul asupra Odesei, iar luptele s-au dovedit crâncene și grele, România făcând sacrificii umane și de tehnică militară imense. Această bătălie a fost evaluată de istoricii militari români ca „una din cele mai mari operații de asediu din secolul al XX-lea”⁵³. Confruntarea armată s-a terminat cu o victorie românească plătită însă foarte scump: circa 70.000 de militari români au căzut, morți și răniți, preț plătit prin 2 greșeli săvârșite de mareșalul Antonescu: prima a fost subestimarea apărării sovietice a orașului, iar a doua a fost orgoliul de a refuza orice ajutor german. În pofida pierderilor, a erorilor de comandament și de execuție, cucerirea Odesei a însemnat pentru armata română prima operație de anvergură executată împotriva unui inamic puternic (armata sovietică fiind cotate ca a doua din Europa la acea vreme).

Odessa a căzut abia pe 18 octombrie 1941, după 2 luni de rezistență, în condițiile în care conducerea Armatei Roșii a hotărât o retragere strategică, temându-se că germanii vor ocupa Sevastopolul, iar trupele din Odessa vor rămâne izolate, așa cum vom vedea mai jos.

După cum arăta Pântea în amintirile sale, „Divizia de grăniceri, comandată de generalul Potopeanu, a fost aproape în întregime decimată la Vacarjani, deși Potopeanu conta ca unul din cei mai buni generali. Rușii au luptat pentru Odessa cu mare fanatism. Orașul Odessa a fost baricadat și transformat într-o fortăreață, greu de cucerit. Comandantul suprem al armatei române, dându-și seama de sacrificiile inutile pe care le făcea pentru ocuparea Odesei în toamna anului 1941, hotărâse să întărească pozițiile ocupate și să amâne ocuparea Odesei pentru primăvara anului 1942. Comandamentul rus însă, de teamă că nemții vor ocupa Sevastopolul și trupele din Odessa vor rămâne izolate, a hotărât să se retragă de bună voie din Odessa. Au pregătit cu atâta abilitate retragerea, încât în dimineața zilei de 16 octombrie, pentru a-și retrage ultimele trupe cu vapoarele, au scos o parte din populația civilă și au pus-o să tragă în tranșeele golite de armată, iar ai noștri au crezut, că rușii au început o mare ofensivă și au comunicat marelui cartier general să ia măsuri în consecință. Dar, peste câteva ore, au constatat că nici în tranșee, nici în oraș, nu mai era niciun soldat rus. Așa că toată gloria ocupării Odesei a fost pur și simplu un marș al trupelor române, de la un capăt la celălalt al orașului, părăsit de inamic, din motive strategice.

După ocuparea Odesei, rușii spuneau că dacă nu erau amenințați cu ocuparea Sevastopolului, ei erau pregătiți să reziste la Odessa cel puțin 6 luni...”⁵⁴.

După ocuparea Odesei, de către trupele române, la 16 octombrie 1941, în ziua următoare, guvernatorul Transnistriei, Gheorghe Alexianu a dat, în numele șefului statului, Ion Antonescu, o decizie prin care Gherman Pântea a fost numit primar al Odesei. Acesta din urmă a intrat în exercițiul atribuțiilor oficiale prin Decizia nr. 1, avându-i drept colaboratori imediați pe ajutorii de primar: Vladimir Chiorescu, Elefterie Sinicliu, Constantin Vidrașcu și secretar general pe Al. Costinescu⁵⁵. Prin Decizia nr. 2 din 19 octombrie 1941, Primăria Municipiului Odessa începea să funcționeze cu următoarele direcții: aprovizionare, tehnică, financiară, electrică, apă și canalizare, medico-sanitară și veterinară, bunuri comunale și inventariere, administrativă, contencios, stare civilă și notariat.

Gherman Pântea cunoștea Odessa încă din copilărie, întrucât își făcuse studiile în orașul Cetatea Albă (Akkerman – în perioada țaristă), fiind originar din Bălți, locul nașterii sale, de unde venea cu trenul până la Odessa, iar de aici pleca la Cetatea Albă cu vaporul „Turgheniev”. „Prin anii 1910-1914 – consemna viitorul edil al localității în amintirile sale – când îmi făceam studiile la Cetatea Albă, Odessa ajunsese la apogeul frumuseții și bogăției sale. Înzestrată cu cel mai mare port al Mării Negre, care pe atunci, ca și acum, era o mândrie a poporului rus, Odessa, cu toate bogățiile ei și cu frumusețea Mării Negre, devine punctul de atracție nu numai pentru întreaga populație a marelui teritoriu rus, dar ea atrage și lumea străină, care vin(e) să-și petreacă zile de odihnă în acest mare port și oraș de la Marea Neagră”⁵⁶. După cum arăta Pântea, „Orașul și portul Odessa a luat ființă în anul 1794, după războiul ruso-turc, când pământul dintre Bug și Nistru a trecut sub stăpânirea rusă, evident însoțit de bogățiile și frumusețile Mării Negre. Grație portului Odessa, care devine centrul de descărcare a mărfurilor rusești venite din străinătate pe apă, orașul Odessa ia o dezvoltare uriașă și numai după 100 de ani de la înființarea lui. În anul 1894, populația Odesei număra 750 000 de locuitori. Orașul, cu o climă destul de dulce în comparație cu clima de atracție a mării aristocrației rusești, care în semn de admirație și mulțumire denumeste orașul

Odessa *Crasavița Odessa*, adică românește *Oraș frumos*. Denumirea era justă, căci Odessa era și frumoasă, și bogată.

Odată sosit la Odessa, ca primar general, Gherman Pântea a găsit localitatea și populația „în situațiunea cea mai jalnică. Orașul în mare parte distrus la bombardament, iar populația după un asediu de trei luni muritoare de foame”⁵⁸. Trotuarele desfundate și piatra de pe ele cărată pe străzi pentru baricade, apoi zeci de mii de saci de nisip și toate acestea acoperite cu vagoane de tramvaie. Pietonii trebuiau să întrebuițeze toată strategia pentru a trece de pe o stradă pe alta, iar de vehicule nici pomeneală. Apă nu era în oraș de la începutul lunii august, căci Odessa se aproviziona cu apă din Nistru, 70 km de Odessa, unde se afla uzina de la Beleaevca și care fusese ocupată de trupele române de la începutul lunii august. Populația se aproviziona cu apă din puțuri și mare.

La plecarea trupelor rusești din Odessa, 15/16 octombrie, ambele uzine electrice, cu o putere de 75 000 KW, au fost aruncate în aer, fiind considerate bunuri strategice. În aceeași noapte, a fost distrus și digul de pe lacul Hagibei, și apa, la înălțime de 1 metru – 1 metru și jumătate, a invadat tot cartierul industrial al orașului, unde erau morile, uzinele electrice și o mare parte din fabrici. Așa că noi vizitam aceste instituții cu luntrile. Câteva sute de mii de oameni nu aveau niciun fel de rezervă de provizii, orice om obiectiv poate vedea ce oraș am luat eu în primire în toamna anului 1941 și ce eforturi supraomenești a trebuit să depun spre a salva populația și de foame, și de frig, căci iarna din anul 1941/1942 a fost o iarnă foarte aspră. Bătrânii din Odessa spuneau că așa iarnă nu au mai avut la Odessa de 30-40 de ani. Populația era înformată, însetată și extrem de speriată, căci nemții extermină nu numai evrei, dar și restul populației. Imediat ce am sosit la Odessa, căci, cunoscând limba rusă, am stat de vorbă cu diferiți cetățeni, fără să știe ei că eu sunt primarul orașului, mai cu seamă că nu eram îmbrăcat militar. Am înțeles că populația trebuie imediat liniștită”⁵⁹.

Folosind posibilitățile unei tipografii locale și ale lucrătorilor acesteia, Gherman Pântea a lansat un apel în publicația de limbă rusă „Odesskaia Gazeta” (Gazeta Odesei), având următorul conținut: „Cetățeni, fiind ostaș, mobilizat pe front, mareșalul Antonescu, conducătorul Statului Român, m-a numit primar general al orașului Odessa, ținând seama în mod special că eu cunosc limba rusă și mă va înțelege mai ușor

populația orașului. Am primit acest post de mare răspundere în timpul războiului, fiind convins că voi face numai bine populației și Odessei, pe care din tinerețea mea o iubesc tot așa de mult, cum o iubiți și voi. Sunt născut în Basarabia și crescut, ca și voi, la școala lui Pușkin și muzica lui Ceaikovski. Știu și cunosc sufletul bun și blând, sincer și ospitalier al poporului rus. De aceea, am venit cu bucurie, cu dragoste și entuziasm să vă ajut într-un moment greu pentru voi. Suferințele voastre de acum înainte vor fi și suferințele mele. Bucuriile voastre de acum înainte vor fi și bucuriile mele. Nu am venit să fac nici un fel de politică la Odessa, sub nici o formă, eu am venit să vă administrez, adică să vă dau pâine, apă, lumină, tramvaie etc., să vă fac viața cât mai ușoară, cât mai bună, cât mai dulce. Veți vorbi în limba voastră maternă în instituții, școli, universități și veți cânta la marea, frumoasa și vestita Operă de la Odessa, ca întotdeauna, în limba marilor voștri poeți și scriitori. Pentru a realiza însă ceea ce vă promit în acest ceas solemn, am nevoie și de concursul Dvs., care, precum vedeți cu ochii, totul este distrus de bombardamente nemiloase: și fabrici, și clădiri, și uzine, și întreprinderi. Trebuie totul să refacem rapid. Singur nu voi face nimic, cu Dvs. voi face totul. Declar de la început, că atât timp cât voi conduce Odessa, voi sprijini inițiativa particulară, comerțul particular etc. Nicio restricție, sub nicio formă. Asigurați cu această libertate, porniți cu toții, și cei care cunoașteți, și cei care nu cunoașteți, dar veți învăța, la comerț de tot felul, la industrie și alte îndeletniciri, pentru a vă asigura existența voastră, a familiilor voastre și a ajuta să refacem orașul Odessa, pentru ca în timpul cel mai scurt să-și recapete faima de odinioară și anume «Crasavița Odessa», adică «Frumoasa Odessa». Dragi cetățeni, ușile primăriei și ale casei mele sunt deschise pentru voi la orice oră. Vreau să fiu un adevărat părinte al vostru nu numai prin vorbe, ci și prin fapte. Vreau să cinstesc țara care m-a trimis aici, vreau să vă cinstesc și pe voi, autohtonii Odessei. Cu Dumnezeu înainte: Primarul general al Orașului Odessa, 20 octombrie 1941 ss. Gherman Pântea”⁶⁰.

Apelul noului primar a stârnit entuziasm în mediile largi ale populației orașului. La apariția „Gazetei Odessei”, străzile erau pline de cetățeni ieșiți din ascunzișuri, care discutau „pe toate fețele” apelul insolit al primarului „forțelor de ocupație”. „Mergând pe stradă, în uniformă – arăta Pântea – bieților cetățeni nici prin cap nu le trecea că maiorul în uniformă este primarul cu apelul și strigau, comentau în gura mare apelul

meu spunând tare: «Am scăpat de nemți, avem un primar al nostru, vorbește rusește ca noi, iubește Odessa ca noi, se vede că este un om bun, inimos, trebuie să-l ascultăm, căci vom avea o viață frumoasă și bogată». Auzind aceste cuvinte, mi s-a umplut inima de bucurie și mi-am format din primele zile convingerea fermă că misiunea mea, așa de grea, va da rezultate frumoase, căci populația este hotărâtă să mă ajute și să mă secundeze la refacerea orașului»⁶¹.

Problema cunoașterii limbii localnicilor a obligat conducerea Primăriei să angajeze imediat personal de origine română care să știe bine limba rusă. În cea mai mare parte, acest personal a fost recrutat din rândurile foștilor funcționari administrativi din Basarabia, care s-au arătat dispuși să colaboreze cu noile autorități.

Între operațiunile prioritare care s-au impus a fost curățarea orașului. „Cum străzile orașului era pline de mii de cadavre, ne spune Gherman Pântea, iar normalizarea vieții Odessei trebuia să înceapă de la asigurarea unei bune stări sanitare – element principal al oricărei activități – prima grijă a fost curățarea arterelor de circulație și a curților ca să prezinte garanția unui început de asanare”⁶². În același timp, evacuarea numeroșilor locuitori ai Odessei care au însoțit armata sovietică în retragere a pus problema reglementării ocupării locuințelor lăsate în părăsire și păstrării bunurilor rămase fără proprietari. Aceeași grijă s-a manifestat și pentru păstrarea bunurilor rămase, luându-se măsurile necesare ca inventarierea întreprinderilor industriale și a depozitelor de alimente, materiale, materii prime și semifabricate să se desfășoare cu cea mai mare urgență. Prin urmare, noile autorități românești instalate în Odessa (Primăria, Armata, Jandarmeria și SSI) erau dispuse să facă astfel încât, după luptele sângeroase care costaseră viața a zeci de mii de oameni, atât români cât și sovietici – militari și civili –, viața orașului Odessa să reintre în normalitate.

Din nefericire, acest lucru nu s-a putut întâmpla prea curând, întrucât, la numai șase zile după ocuparea Odessei, în data de 22 octombrie 1941, s-a produs un tragic eveniment, cu consecințe a căror evaluare este greu de exprimat în cuvinte: aruncarea în aer a Comandamentului Militar român și german. La intrarea în oraș, Comandamentul Militar și comandamentul Diviziei a V-a s-au instalat într-o clădire destul de încăpătoare, unde înainte fusese o mare unitate militară rusă. În data

de 20 octombrie, Comandamentul se mută în str. Marazlie, într-un sediu al serviciilor de informații sovietice (după unele surse, sediu al NKVD-ului, după altele sediu al GPU – spionajul militar sovietic), care atrăgea prin eleganța și luxul interior, lăsat în această stare în mod intenționat. Clădirea era frumoasă, cu mai multe etaje, fiind construită în stil american. După cum va arăta în *Memoriile sale*, Nichita Smochină, bolșevicii au lăsat în clădire intacte „toate covoarele și mobilierul până și stilourile în birouri pentru a atrage armata română”⁶³. În legătură cu împrejurările în care s-a instalat acolo Comandamentul Militar Român este de remarcat faptul că a existat și o oarecare dispută pentru clădirea respectivă cu ... SSI-ul.

Referitor la faptul că autoritățile românești au cunoscut anticipativ despre faptul că această clădire ar fi putut să fie minată de sovietici înainte de a o părăsi, ca urmare a retragerii din oraș în fața ofensivei româno-germane, există informații din mai multe surse. Înainte de ocuparea orașului, SSI alcătuiuse un plan de cooperare cu Jandarmeria, intitulat „Primele măsuri de ordine la Odessa”, în care se spunea că „Întrucât Odessa a constituit în permanență un centru comunist de prim ordin și era reședința organelor diriguitoare a acțiunilor subversive îndreptate împotriva statului român, se impune, în actualele împrejurări, luarea, din primul moment al ocupării sale, a unor măsuri speciale... În vederea acestei situații, SSI-ul a studiat din timp modalitatea cercetării amănunțite a orașului Odessa, împărțindu-l în sectoare, întocmindu-se și un plan de detaliu pe baza informațiilor deja stabilite asupra diferitelor instituții, întreprinderi de stat și particulare, precum și tabele de persoane suspecte ce trebuie verificate... Paralel cu acțiunea de curățire a terenului, organelor SSI le revine misiunea specială de a identifica toate sediile NKVD-ului, ridicând în vederea studiului și cercetărilor tot materialul documentar și arhivele. Totodată, organele SSI vor identifica, urmări și aresta spionii, teroriștii și agenții NKVD rămași în teritoriu”⁶⁵. În răstimpul de șase zile, câte au trecut din momentul intrării trupelor române la Odessa și până la aruncarea Comandamentului Militar în aer, membrii Eșalonului, folosind cel mai probabil agenți implantați dinainte, au reușit să își creeze o rețea informativă suficient de puternică, astfel încât să poată culege informații documentate despre o posibilă explozie în clădirea respectivă. Și de această dată, ca în multe alte

cazuri, se va dovedi că nu este suficientă informația în sine pentru a fi luată cea mai adecvată soluție de către cei îndreptățiți (decidenți), ci felul în care aceștia o iau în seamă și o utilizează în modul cel mai judicios cu putință. Mai exact spus, activitatea de informații, dacă nu e însoțită și de măsuri preventive, care să poată duce la prevenirea și anularea unor decizii pripite ori insuficient fundamentate ale factorilor de decizie politică și militară, rămâne fără valoare.

În legătură cu această chestiune, să-i dăm cuvântul, în primul rând, lui Eugen Cristescu, șeful S.S.I. din acea vreme: „Un cetățean din Odessa s-a prezentat colonelului Pallius (Ionescu) și i-a denunțat că, după informațiile sale, clădirea NKVD-ului ar fi minată de trupele sovietice, înainte de părăsirea Odesei. Colonelul Pallius a recompensat bănește pe acest informator ocazional și a informat despre aceasta Comandamentul Militar Român. Acesta a cerut germanilor o echipă de cercetare, care a făcut unele cercetări cu rezultat negativ. După explozie s-a constatat însă că materialul exploziv fusese foarte bine izolat și camuflat în subsolul clădirii (potrivit altor documente, s-ar fi aflat într-o casă de bani), astfel că el nu a putut fi sesizat de aparatele germane. Colonelul Pallius m-a informat, mai târziu, despre acest lucru, ceea ce am raportat și mareșalului Antonescu, fără a-mi da alte detalii”⁶⁶.

În mod evident, dacă ar fi fost mai mult spirit preventiv din partea instituțiilor abilitate ale statului și o mai bună coordonare, acest eveniment tragic ar fi putut fi evitat.

Cercetările efectuate de specialiști, mai târziu, au stabilit că numărul morților a fost de 103, dintre care 2 civili din oraș, 15 militari germani și 86 de militari români⁷³.

Acest eveniment a stârnit mânia lui Hitler și Antonescu care au dat ordine de represalii. Adrian Grigoropol, fost jurist și judecător la Curtea Marțială Militară între 1941 și 1945, a dat un interviu în anul 1998, în care el își amintește despre amploarea represaliilor: „Acest eveniment foarte grav a ridicat o întrebare: cum de a putut să se întâmple așa ceva? Pe de altă parte, s-a luat decizia luării unor măsuri de represalii considerându-se ca și cum locuitorii care au rămas în Odessa ar fi fost responsabili de acest lucru. În același timp era o măsură de intimidare. Această chestiune a fost aflată și de Hitler, care a purtat discuții cu Antonescu.

Hitler a cerut să se treacă la represalii pentru că, spunea el, în această chestiune trebuie să fi fost amestecați evrei. Represaliile au fost groaznice pentru că au fost în mare măsură nediscriminatorii, procentul cel mai mare a privit populația evreiască⁷⁴. Despre represalii, Gherman Pântea relatează următoarele: „... cinci regimente, câte avea Odessa, au primit ordin să execute prin spânzurătoare câte 90 de cetățeni, de preferință evrei – de fiecare regiment, în total 450 de oameni absolut nevinovați. Spânzurătoarele erau așezate pe străzile principale. Așa că în dimineața zilei de 23 octombrie aveam acest spectacol rușinos, care a înspăimântat întreaga populație de la Odessa, căci populația, cum s-a stabilit precis, nu avea nici un amestec în aruncarea în aer a Comandamentului militar. Dacă era vorba de pedeapsă, trebuiau pedepsiți cei care, preveniți, s-au băgat în localul minat, iar nu populația, care nu avea nici o vină. Dar Comandamentul militar și-a pierdut complet capul și a început să treacă la măsuri anarhice. Un colonel de jandarmi semnează o Ordonanță prin care dispunea ca toți evreii din Odessa să părăsească orașul în cursul zilei de 23 octombrie și să plece în coloane spre Dalnic. Cei ce nu vor executa acest ordin, vor fi împușcați pe loc fără judecată. Evreii, îngroziți de spânzurătoarele din oraș, au început să fugă din toate părțile spre Dalnic, iar localnicii rămași în oraș, au început o jefuire totală a locuințelor celor plecați. La ora 9 dimineața, sosește de la Tiraspol, generalul Macici, comandantul Corpului II Armată. El era trimis la fața locului să ia măsuri convenite față de situația creată. Deși militar sever, considerat de militarii lui foarte rău, am avut curajul să-l înfrunt și să-i dovedesc că oamenii spânzurați și cei trimiși la Dalnic pentru a fi împușcați nu au nici o vină. Am mai adăugat că, oricare va fi rezultatul războiului, noi vom răspunde în fața forurilor internaționale pentru nelegiuirile acestea strigătoare la cer. După o discuție aprinsă, generalul Macici a convenit că eu am dreptate și a dat ordin ca spânzurații să fie imediat ridicați și predați familiilor lor spre a fi înmormântați după obiceiurile lor. În același timp, arătându-i generalului ordonanța cu totala evacuare a evreilor, semnată de colonelul de jandarmi, și demonstrându-i că această evacuare este nedreaptă și neumană, el mi-a declarat, că el nu știe nimic de această ordonanță. Imediat a chemat pe colonelul de jandarmi, care a semnat ordonanța și a țipat la el, spunându-i: «Aici nu e sat fără câini ca fiecare să vă faceți de cap, cum doriți voi» și i-a ordonat colonelului să meargă cu mine la Dalnic și să dea ordin jandarmilor să lase populația să se întoarcă în oraș.

Am plecat spre Dalnic, am oprit coloanele de evrei, cărora le-am spus în rusește că a fost o greșeală și că au dreptul să se întoarcă în oraș. S-au produs cu această ocazie scene sfâșietoare, bătrâni, bătrâne, copii se aruncau asupra mașinii noastre, sărutându-ne mâinile, hainele. Lucrul acesta se petrece pe la ora 12. Până la ora 3 și jumătate s-a înapoiat în oraș majoritatea covârșitoare a populației evreiești, dar la ora 3 și jumătate, generalul Macici a primit o telegramă cifrată de la cabinetul militar al mareșalului Antonescu, semnată de colonelul Davidescu, directorul cabinetului militar și al mareșalului, în care se ordonau noi represalii, anume: pentru fiecare ofițer urma să se execute 200 de evrei, pentru fiecare soldat sau civil 100 de evrei. Macici, speriat, calculează și constată, că trebuie să omoare circa 20.000 de evrei și, foarte enervat, se adresează mie și îmi spune: «Dacă nu erai dumneata cu intervenția d-tale, eu îi aveam pe evrei la Dalnic, adunați la un loc, și acum numai îi împușcam, dar, odată veniți în oraș, ce fac eu acum cu ordinul mareșalului?»⁷⁵. Pântea l-a rugat să comunice mareșalului că ordinul de represalii este nedrept, dat fiind că represalii s-au făcut și dimineața, dar comandamentul a dat probabil mareșalului informații greșite. Macici și mai enervat i-a replicat: „Domnule primar general, dumneata nu-l cunoști pe Antonescu, eu nu pot discuta ordinul lui, căci, dacă aș face așa ceva, mareșalul ar da ordin imediat să mă împuște și pe mine ca pe jidanii de la Odessa”⁷⁶. Pântea a înțeles că nu mai este nimic de făcut, dar la urmă i-a sugerat generalului că el nu poate „număra 20.000 de oameni, ca oile, și în fine că de el depinde omenia lui, cum va executa acest ordin faimos. M-am despărțit de el, spunându-i că se face o crimă, omorându-se oameni nevinovați. A doua zi, generalul Macici a venit la mine și mi-a spus foarte radios, că el a dat ordin colonelului de jandarmi, pretorul Odessei, să execute numai pe acei care nu au reușit să se reîntoarcă în oraș, aproximativ 2-3.000 de oameni bătrâni, bătrâne și bolnavi, copii. Macici a comunicat telegrafic marelui stat major, că a executat în întregime ordinul mareșalului, dar în realitate nu s-au omorât 20.000, ci numai 2-3.000 de oameni. Este și explicabil acest lucru, căci într-o clădire a unui colhoz, oricât de mare ar fi fost ea, nu încăpeau mai mult de 2-3.000 de persoane. Dar crima mare rămâne crimă, și faptul rămâne fapt, s-au omorât oameni absolut nevinovați. Aceasta este cea mai neagră pagină a noastră, care ne-a făcut mare rău, căci am devenit de o cruzime nemaipomenită, noi, un popor bun și milos, căci așa este românul din fire”⁷⁷.

În condițiile în care acum este evident care au fost adevărații autorii ai aruncării în aer a clădirii Comandamentului Militar Român de la Odessa, se pune în mod firesc problema cum a fost posibil masacrul împotriva evreilor, de ce au reacționat în maniera arătată autoritățile române, când și cât de exact a fost informat conducătorul statului, mareșalul Ion Antonescu.

În legătură cu ordinele și rapoartele ce s-au dat în intervalul 22 octombrie, ora 17.35 și 24 octombrie 1941, nu există încă o cronologie bine stabilită. În actul de acuzare al Tribunalului poporului, din anul 1946, la pagina 11, se spunea că în seara zilei de 22 octombrie 1941, la ora 20.20, cabinetul militar al lui Antonescu a trimis Armatei 4 telegrama nr. 3.154, prin care cerea să se ia măsuri drastice de represalii. Un asemenea document ca atare nu a fost identificat în arhivele cercetate, dar conținutul lui este menționat în Nota telefonică nr. 2, din 22 octombrie, ora 20.40, trimisă Armatei 4 de generalul Trestioreanu, cel care preluase comanda la Odessa, și care se încheia cu următoarea afirmație: „Am luat măsuri pentru a spânzura în piețele publice din Odessa evrei și comuniști”⁷⁸.

Se știe, de asemenea, că în ziua următoare, 23 octombrie 1941, ora 12.30, de la cabinetul mareșalului Ion Antonescu a pornit ordinul cu nr. 562, care conținea, între altele, următoarele: „... 2. Deoarece este aproape sigur că acțiunea de la Odessa a fost pusă la cale de comuniști locali și pentru a se înlătura pe viitor o asemenea acțiune, dl Mareșal ordonă să se treacă la represalii severe astfel: a) pentru fiecare ofițer român sau german, mort în urma exploziei, vor fi executați 200 comuniști; pentru fiecare 100 comuniști, execuțiile vor avea loc în cursul zilei de astăzi; b) toți comuniștii din Odessa vor fi luați ca ostateci, de asemenea, câte un membru din fiecare familie evreiască. Li se vor aduce la cunoștință represaliile ordonate în vederea lor, și familiile lor că la al doilea act asemănător, vor fi toți executați”⁷⁹. În aceeași zi a fost trimis armatei Ordinul nr. 3.161, care nu s-a păstrat în original – sau, cel puțin, în actuala fază a cercetării nu a fost încă identificat. Putem deduce însă conținutul acestui document din cel al Ordinului nr. 563 din 24 octombrie ținut: „Pentru dl. General Macici. Ca represalii, Dl. Mareșal Antonescu ordonă: 1) Executarea tuturor evreilor din Basarabia refugiați la Odessa. 2) Toți indivizii ce

intră în prevederile Ordinului nr. 3.161 (deasupra acestui număr este scris 302.858, număr care se repetă în josul Ordinului) din 23 octombrie 1941, încă neexecutați și alții ce mai pot fi adăogați, vor fi băgați într-o clădire în prealabil minată (urmează un cuvânt indescifrabil) și care se va arunca în aer. Aceasta se va face în ziua înmormântării victimelor noastre. 3) Acest ordin se va distruge după citirea lui. D(in) O(Ordin). Șeful de cabinet militar Colonel Davidescu. Nr. 563 din 24.X.1941/302.858”⁸⁰.

După cum arată istoricul Cristian Troncotă, acest ordin ni s-a păstrat într-o transcriere a telegramei cifrate, care, evident, nu avea cum să conțină semnătura olografă a colonelului Davidescu, nici ștampila. Până la producerea unor dovezi incontestabile că ar fi un fals, trebuie să-l luăm în considerare ca document⁸¹.

Va urma

Note ¹ A.N.I.C., Fond Gherman Pânteia (1646), dosar 8, f. 10. Dezbaterile Adunării Deputaților nr. 12, 16 decembrie 1919, p. 109.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, dosar 9, Documentar Gherman Pânteia, *Mișcarea comunistă din Basarabia*, f. 5. Pe această temă vezi pe larg Ludmila Rotari, *Mișcarea subversivă din Basarabia în anii 1918-1924*, Editura Enciclopedică, București, 2004; Alin Spânu, *Istoria serviciilor de informații/contrainformații românești în perioada 1919-1945*, Prefață de Gh. Buzatu, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2010, pp. 142-144.

⁴ *Ibidem*, dosar 12, *Conferința ruso-română Viena 1924*, f. 18; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 48.

⁵ *Ibidem*, ff. 18-19; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 48.

⁶ *Ibidem*, f. 20; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 48-49.

⁷ *Ibidem*; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 49.

⁸ *Ibidem*; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 49.

⁹ *Ibidem*, f. 21; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 49-50.

¹⁰ *Ibidem*; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 119.

¹¹ *Ibidem*; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 119.

¹² *Ibidem*, f. 22; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 119.

¹³ *Ibidem*, f. 23.

¹⁴ *Ibidem*; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 51.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, f. 23-24.

¹⁷ *Ibidem*, ff. 24-25. Vezi și fragmentul *Conferința ruso-română de la Viena din martie-aprilie 1924 (Mărturiile unui participant)*, în Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 48-64.

¹⁸ *Ibidem*, f. 25; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 63.

¹⁹ *Ibidem*; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 63.

²⁰ *Ibidem*, f. 26; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 63.

²¹ *Ibidem*; Iurie Colesnic, *op. cit.*, pp. 63-64.

²² Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia 1918-1940*, Editura Junimea, Iași, 1991, p. 146; Ion Constantin, *România, marile puteri și problema Basarabiei*, Editura Enciclopedică, București, 1995, p. 31.

²³ *I documenti diplomatici italiani, 1939-1943*, Vol. IV, Ministero degli Affari Esteri, Commissioni per la pubblicazione di documenti diplomatici, Libreria dello Stato, Roma, MCMLX, p. 128; Ion Constantin, *op. cit.*, p. 31.

²⁴ *Ibidem*, p. 302.

²⁵ Arh. M.A.E., fond Conferința Păcii, 1946, vol. 124, f. 417; Ion Constantin, *op. cit.*, p. 31.

²⁶ A.N.I.C., Fond Gherman Pântea (1646), dosar 12, f. 27.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, f. 28.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, f. 29.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Arh. C.N.S.A.S., dosar I 210700, vol. 1, f. 58. Nota nr. 321/Z/17 martie 1961, furnizată de agentul „Dan“.

³⁶ Arh. C.N.S.A.S., dosar I 210700, vol. 1, f. 317. Nota informativă a agentului „Constantinescu A.“, din 25 octombrie 1956.

³⁷ *Cuvântarea Domnului Elefterie Sinicliu*, în vol. *La catafalcul lui Gherman Pântea*, 4 februarie 1968, p.5; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 105.

³⁸ Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 66.

³⁹ Arh. C.N.S.A.S., dosar I 210700, vol. 1, f. 235. Nota informativă a agentului „Vlaicu“, din 16 octombrie 1959.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, f. 165. Nota informativă a sursei „Vlaicu“, din 8 ianuarie 1960.

⁴² Textul plăcii comemorative este ortografiat în limba română: „Gherman Pântea 1894-1967“.

⁴³ *Ibidem*, f. 386.

⁴⁴ Gherman Pântea, *Două decenii de la autonomia Basarabiei*, 20 octombrie 1937, p. 34-35.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 35.

⁴⁶ Arh. C.N.S.A.S., dosar I 210700, vol. 1, f. 387. Nota S.S.I. din 31 martie 1941, din „Sursă Serioasă“.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 367 bis. Proces verbal de interogatoriu luat lui Gherman Pântea, la închisoarea din Ocnele Mari, în data de 15 octombrie 1954.

⁴⁹ A.N.I.C., Fond Gherman Pântea (1646), dosar 6, ff. 9-11; Iurie Colesnic, *Basarabia necunoscută*, Vol. 7, Editura MUSEUM, Chșinău, 2007, p. 71.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 11-12; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 72. Menționăm că această declarație a fost dată la 6 august 1957, iar cel la care se referă Gherman Pântea că i-a „făcut rău... când a ajuns mare“ este Alexandru Mățu.

⁵¹ Cristian Troncotă, *Primarul Odesei povestește*, în „Magazin Istoric“, Anul XXIX, nr. 3 (336), martie 1995, p. 46.

⁵² A.N.I.C., Fond Gherman Pântea (1646), dosar 6, f. 13-14; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 72-73.

⁵³ Jipa Rotaru, Octavian Burcin, Vladimir Zodian, Leonida Moise, *Mareșalul Antonescu la Odessa*, Editura Paideia, București, 1999, p. 82; Cristian Troncotă, *Glorie și tragedii. Momente din Istoria Serviciilor de informații și contrainformații române pe Frontul de Est (1941-1944)*, Editura Nemira, București, 2003, p. 70.

⁵⁴ A.N.I.C., Fond Gherman Pântea (1646), dosar 6, ff. 15-16; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 73.

⁵⁵ Vezi Primăria Municipiului Odessa, *În slujba țării. Un an de gospodărire românească la Odessa – 16 octombrie 1941-16 octombrie 1942* (Cuvânt înainte de Gherman Pântea), Odessa, 1942, p. 6; Cristian Troncotă, *op. cit.*, p. 71.

⁵⁶ A.N.I.C., Fond Gherman Pântea (1646), dosar 6, f. 5; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 70.

⁵⁷ A.N.I.C., Fond Gherman Pântea (1646), dosar 6, ff. 5 – 8; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 70-71.

⁵⁸ Cristian Troncotă, *Primarul Odesei povestește...*, p. 46.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 17-19; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 73.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 19 - 21; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 73-74.

⁶¹ *Ibidem*, f. 22 - 23; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 74-75.

⁶² *Primăria Municipiului Odessa, În slujba țării...*, p. 6.

⁶³ A.N.I.C., Fond Nichita Smochină (1956), dosar 57, f. 100; Nichita Smochină, *Memoarii*, Ediție îngrijită de Galin-Corini Vlad, Editura Academiei Române, București, 2009, p. 466.

⁶⁴ Cristian Troncotă, *Glorie și tragedii. Momente din Istoria Serviciilor de informații și contrainformații române pe Frontul de Est (1941-1944)*, Editura Nemira, București, 2003, p. 71.

⁶⁵ Arh. C.N.S.A.S., fond documentar, dosar nr. 7 241, f. 103-104; Cristian Troncotă, *op. cit.*, p. 72.

⁶⁶ *Ibidem*, dosar nr. 48 163, vol. 2, f. 263; Cristian Troncotă, *op. cit.*, p. 72-73.

⁶⁷ În memoriile sale, Nichita Smochină menționează că femeia de origine rusă care a venit la generalul Glogojanu să informeze că organele de specialitate sovietice au minat clădirea în care s-a instalat ulterior Comandamentul Militar Român era chiar mama celui sau a unuia dintre militarii sovietici care au făcut acest lucru, deci era în deplină cunoștință de cauză. Dându-și seama de lipsa reacției adecvate și imediate a generalului Glogojanu, la care fusese în ajun, ea a insistat chiar în ziua catastrofei, întâlnindu-i pe stradă pe Nichita Smochină și Gherman Pântea, rugându-i „cu lacrimi în ochi“ să anunțe despre faptul că a fost minată clădirea și să se ia măsuri cât mai urgente pentru părăsirea acesteia. Cei doi au ajuns, însă, în împrejurări pe care le vom arăta mai jos, prea târziu la locul catastrofei (vezi A.N.I.C., Fond Nichita Smochină (1956), dosar 57, f. 100; Nichita Smochină, *op. cit.*, p. 466).

⁶⁸ A.N.I.C., Fond Gherman Pântea (1646), dosar 5, f. 35; Cristian Troncotă, *op. cit.*, p. 73.

⁶⁹ Steliu Lambriu, *Armata română în cel de-al doilea război mondial - cazul Odessa*, în „Pro Memoria” din 3 noiembrie 2008.

⁷⁰ Aceeași informație este reluată de Gherman Pântea într-o altă declarație dată Securității, în care arăta că generalul Glogojanu i-a cerut „să nu comunice generalului Iacobici ce a spus femeia pentru a nu produce panică inutilă. Evident, i-am satisfăcut dorința, căci el avea răspunderea situației militare.” (Apud Cristian Troncotă, *Primarul Odessei povestește...*, p. 47).

⁷¹ A.N.I.C., Fond Gherman Pântea (1646), dosar 6, f. 24-26; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 75-76.

⁷² *Ibidem*, f. 26-29; Iurie Colesnic, *op. cit.*, pp. 76-77.

⁷³ Alesandru Duțu, Florica Dobre, Leonida Loghin, *Armata Română în al Doilea Război Mondial 1941-1945*, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 229

⁷⁴ Steliu Lambriu, *Armata română în cel de-al doilea război mondial - cazul Odessa*, în „Pro Memoria” din 3 noiembrie 2008.

⁷⁵ A.N.I.C., Fond Gherman Pântea (1646), dosar 6, f. 24-26; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 77-78.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 32; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 78.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 33; Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 78.

⁷⁸ Cristian Troncotă, *Primarul Odessei povestește...*, p. 47; Idem, *Glorie și tragedii...*, p. 74.

⁷⁹ Matatias Carp, *Cartea neagră*, vol. III, p. 208-209; Cristian Troncotă, *op. cit.*, p. 74.

⁸⁰ Cristian Troncotă, *Primarul Odessei povestește...*, p. 47; Idem, *Glorie și tragedii...*, p. 74.

⁸¹ Cristian Troncotă, *Glorie și tragedii...*, p. 74.

Mircea COLOȘENCO

Fondul național „George Enescu”

La începutul anului 1913, la 23 februarie, George Enescu, domiciliat în Paris, Rue de Cichy no. 26, donează Ministerului Cultelor și Instrucțiunii, prin Administrația Casei Școalelor, suma de 27.000 lei spre a forma un fond inalienabil numit „Fondul George Enescu”, în vederea organizării anual a unui Concurs național de compoziții muzicale și acordării premiilor pentru cele mai bune lucrări.

Cu acest prilej, a fost alcătuit un Regulament de participare (ulterior editat de Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva, 2013, 10 p.) și, prin avocatul G. Tomaziu, donația lui George Enescu a urmat căile legale pentru a fi încadrată juridic ca instituție de stat: acordul Secției Notariat a Tribunalului Ilfov (nr. 304, 25 febr. 1913), pentru această inițiativă, acceptat de Consiliul de Avocați ai Statului (nr. 8084, 16 martie 1913), înscris în Jurnalul Consiliului de Miniștri în ședința de la 19 martie 1913, purtând semnăturile membrilor Guvernului: Titu Maiorescu – prim-ministru, C. C. Dissescu, M. G. Cantacuzino, general Ion Herescu, Nicolae Dimitrie Xenopol, Take Ionescu, A. Marghiloman, A. A. Bădăreu – miniștri, după care a urmat Decretul Regelui Carol I (nr. 1988, 28 martie 1913).

Presa națională și cea europeană a întâmpinat cu viu interes instituirea Concursului, la care s-au înscris, atunci, 17 candidați.

La 15 octombrie 1913, ora 9 seara, Juriul Concursului a deliberat câștigătorii, încheind procesul verbal semnat de George Enescu, președinte, și de ceilalți membri printre care se disting numele lui C. Dimitrescu, D. G. Kiriac.

După trei ediții, desfășurarea Concursului se întrerupe din cauza Primului Război Mondial (Război de Întregire Națională), fiind reluată după 1920.

Documentele pe care le reproducem în cele ce urmează se află în Arhivele Istorice Naționale din București – atât cele de constituire/aprobare, cât și cele care reflectă rezultatele edițiilor din 1913, 1915, 1916.

Odată cu începerea celui de-al Doilea Război Mondial, Concursul nu a mai fost organizat.

Amasa 1.
7

A C T D E D O N A T I U N E ,
 _____ & _____

Subsemnatul George Enescu , domiciliat în Paris Rue de Chichy No.26 donez Ministerului Cultelor și Instrucțiunii ,Administrația Casei Scoalelor suma de 27.000 lei (două zeci și șapte) , spre a forma un fond inalienabil numit ,, Fondul George Enescu " din al cărei venit să se decerne anual două premii pentru cele mai bune lucrări muzicale .

Administrarea fondului și decernarea premiilor se va face conform regulamentului alăturat care face parte integrantă din acest act de donație .

George Enescu

*redactor al actului
 atest in dreptul tatii si mamei
 G. Marinica
 avocat Golube 4*

Anexa 2.

688.

T. T. 10246/113

MINISTERUL INSTRUCTIUNII SI CULTELOR
 Nr. 11786 * 23 APR 1913 *
 ADMINISTRATIA CASEI SCOALELOR

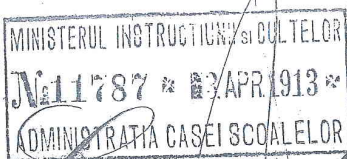
23

JURNAL

Consiliul de Miniștri în ședința dela 19 Martie 1913;
 luând în deliberare referatul D-lui Ministru al Instrucțiunii
 și Cultelor cu No. 8084 / 9.3 din și văzând cele cuprin-
 se într'însul , îl autoriză a supune spre aprobare și la Inal-
 ta semnătură a Majestății Sale Regele, proiectul de Decret
 prin care în conformitate cu avizul Consiliului de Avocați
 ai Statului No. 195 / 9.3 și cu dispozițiunile art. 811 și 817
 c.civ. Ministerul Instrucțiunii și Cultelor Administrația
 Casei Școalelor să poată primi donațiunea făcută de D-l
 George Enescu , constând din suma de 27.000 lei, cu îndato-
 ririle stipulate prin actul de donație .-

T. Maiorescu *Chairman*
 Ș. S. Madaraciu
 General Secretary
 A. Marghiloman
 Take Jones
 Unlactungos

Anexa 3.

Carol I
 Prin gratia lui Dumnezeu si vointa Natională
 Rege al României

La toti de față și viitori sănătate.

*Asupra raportului Ministrului Nostru
 Secretar de Stat la departamentul Instruc-
 tiunii publice si Cultelor sub No. 8084/1913.*

Văzând jurnalul Consiliului de Miniștri cu No. 688/1913
 în conformitate cu avizul Consiliului de *avocați* ai Statului cu No. 1095/1913
 și cu dispozițiile art. 811 și 817 c. civ. --

AM DECRETAT SI DECRETAM :

Art. I. Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, Administrația
 Casei Școalelor, este autorizată să primească donațiunea făcută de
 D-I George Enescu domiciliat în Paris, constând din suma de 27.000
 lei, cu îndatoririle cuprinse în regulamentul anexat la actul de do-
 nație autenticat de Tribunalul Ilfov Secția Notariat la No. 5043/1913.

Art. II. și cel din urmă. - Ministrul Nostru Secretar de Stat la Departamentul Instrucțiunii și Cultelor, este însărcinat cu aducerea la îndeplinire a dispozițiilor din prezentul Decret. -

Dat în București la 28 Martie 1913

Spavol

MINISTRUL INSTRUCȚIUNII
și al
CULTELOR

Chiriac

Nº 1388

Am primit manuscrisul D-ului
 Sergiu de Dn Cuclin.
 Dn Cuclin
 18 Iunie 1913

MINISTERUL INSTRUCIUNII ȘI CULTELOR
 № 31343 * 23 OCT. 1913 *
 ADMINISTRAȚIA CASEI ȘCOALELOR

Proces-Verbal.

Astăzi 16 Octombrie 1913.

Subsemnatii, membri ai comisiunii instituita pentru decernarea premiului de compozitie muzicala, din fondul « G. Enescu », administrat de Banca Școlilor, întrunindu-se în localul aceluiași administrații, sau hotărât în unanimitate, cele ce urmează, în urma examinării lucrărilor prezentate de către cei 17 (septesprezece) concurenți, și anume:

La se decerna:

Premiul I^u

- D^{ului} D. Cuclin, care își face studiile la Paris, în suma de lei 2500.- (doua mii trei sute), pentru lucrarea sa « Scherzo », pentru orchestra;
- D^{ului} Jou Norma Otescu, profesor la Conservatorul de muzică din București, (fără bani), pentru lucrarea sa « Narcisse », prima simfonie pentru orchestra executată la concertele simfonice din Capitală.

Premiul II^{ea}

- D^{ului} Alfred C. Alessandrescu, (fără bani), pentru lucrarea sa « Didon », uvertură pentru orchestra.

Mențiune Onorabilă

- D^{ului} J. Bobociu, maestru de muzică la Galați, pentru lucrarea sa « Balada », pentru soli, cor și orchestra;
- D^{ului} G. Fotisio, șef de muzică cl. I^a la Regimentul 207 N° 1 din Brașov, pentru lucrarea sa « Proscodie Română », pentru orchestra.

Anexa m

Mircea DRUC

Niște nostalgici (III)

M.D. – om politic, adept al Reunificării României. Născut la 25 iulie 1941 în Pociumbăuți, județul Bălți. A absolvit Facultatea de Filologie a Universității din Leningrad (1964) și Facultatea de Psihologie a Universității din Moscova (1980). Studii doctorale la Institutul Americii Latine al Academiei de Științe a URSS (1970). A lucrat la Moscova, Chișinău, Cernăuți, București în: învățământ superior, cercetare științifică, producție, diplomatie. Distins cu Ordinul Național „Steaua României” în grad de Mare Ofițer. Activist al mișcării de renaștere națională a românilor din Basarabia și Nordul Bucovinei (1959-1991). Președinte al Consiliului de Miniștri al RSSM (1990-1991). La alegerile prezidențiale din România, în septembrie 1992, a fost primul candidat independent cu o platformă unionistă declarată. În prezent este pensionar, locuiește cu familia la București.

Nostalgie transnistreană

Mai întâi, o precizare de ordin terminologic. Actualmente, multă lume folosește noțiuni improprii cu referire la cinci raioane de est ale fostei RSSM. Fâșia de pământ din stânga Nistrului, denumită în rusă Pridnestrovie și în română Transnistria, nu e decât o confuzie. Republica Moldovenească, proclamată la Tiraspol în septembrie 1990 de către „directorii roșii” și susținută de neoimperialiștii liberali-democrați din Rusia, reprezintă doar o frântură din Transnistria. Această denumire istorică a însemnat un teritoriu între râurile Nistru și Bug, de la litoralul Mării Negre până la apa râului Rov, dincolo de Jmerinka. O entitate delimitată provizoriu prin acordul româno-german, încheiat la Tighina, la 30 august 1941. Un acord ambiguu, ca o soluție *ad hoc*. României îi revenea responsabilitatea pentru administrarea, valorificarea economică și siguranța așa-numitei Transnistrii. După încheierea ostilităților, Germania urma să decida asupra teritoriilor ocupate.

Deși în spațiul geografic dintre Nistru și Bug se află dintotdeauna o numeroasă populație de etnie română, alias moldoveni, acesta nu

Partea II, vezi „Limba Română”, nr. 2 (252), 2019, p. 148-155.

a aparținut niciodată statului modern român. Și, incontestabil, guvernul României Regale n-ar fi acceptat o extindere teritorială spre est cu prețul renunțării la o parte din Transilvania, ocupată de Ungaria. Trecerea Nistrului a fost determinată de exigențe strategice și de obligațiile ce decurgeau din participarea la un război de coaliție. Cu siguranță, germanii aveau planurile lor. În Transnistria a circulat marca germană, nu leul românesc, și activitatea portului era controlată de militarii germani. Prezența militară și administrativă a romanilor în Transnistria avea drept justificare politică „necesitatea de a proteja frontiera pe Nistru și despăgubirea în urma ocupării sovietice a Basarabiei și Nordului Bucovinei la 28 iunie 1940”.

În istoria modernă a românilor, Transnistria cu Odessa reprezintă un capitol aparte. Un fenomen complex, dramatic și fascinant. Deocamdată, rămâne în vigoare o aserțiune confuză, repetată de majoritatea exegeților autohtoni: „Armata Română nu avea ce căuta dincolo de Nistru”. Adică, la 25 iulie 1941, după eliberarea Basarabiei și Nordului Bucovinei, răpite de Uniunea Sovietică în iunie 1940, am fi putut rămâne liniștiți pe malul drept al Nistrului. Dar cei care au „întors armele” (în august 1944) au continuat luptele, împreună cu Armata Roșie, pe teritoriul Ungariei și Cehoslovaciei până la 9 mai 1945. De ce Armata Română nu s-au oprit (la 25 octombrie 1944) pe linia Oradea – Satu Mare, după ce Transilvania de Nord a fost eliberată în întregime?

În vara lui 1972, fusesem mobilizat ca ofițer rezervist la Odessa și am auzit o frază: „Cu românii era mai bine!”. A rostit-o un locuitor care a trăit patru ani „sub români”. Atunci mi-a încolțit în minte ideea unei eventuale cercetări științifice. Doream să mă lămuresc ce a însemnat și ce a făcut administrația civilă română în Transnistria. Ce ține de legendă și care sunt faptele reale? Când, în ce împrejurări un luptător basarabean pentru Marea Unire, înfăptuită la 1918, fost primar general al Chișinăului în trei mandate, a ajuns capul orașului Odessa? Cum au trăit cetățenii sovietici, orgolioșii locuitori ai perlei de la Marea Neagră, având în fruntea orașului un primar român, numit în funcție de mareșalul Ion Antonescu? De ce a fost condamnat la moarte profesorul universitar Gheorghe Alexianu, guvernatorul Transnistriei?

La finele anilor '90, am revenit la întrebările mele axându-mi cercetarea pe următoarea ipoteză: „Transnistria și Odessa nu au fost ocupate,

ci eliberate de către români”. Porneam de la ideea că în 1941 trecuseră 24 de ani de la lovitura de stat bolșevică, iar de la perioada Noului Politici Economice – 12 ani. În Transnistria trăiau încă mulți oameni, o întreagă pătură socială, care știa ce înseamnă propriul business. În afară de aceasta, românii au efectuat restituirea: cine demonstra cu acte că „până la revoluție” avea o hală de producție sau un magazin, redevenea proprietar. Liberalizarea și inițiativa particulară dăduseră primele rezultate. Peste două luni și ceva de la ocupație/eliberare, locuitorii Tiraspolului și ai Odesei, de Crăciun, erau aprovizionați poate chiar mai bine decât în timp de pace. Totodată, între Transnistria și Reichskommissariat Ukraine fusese instalată o frontieră în toată regula. Locuitorii au simțit-o ca un factor benefic, mai ales după fenomenala recoltă din 1942. Transnistria, în comparație cu alte regiuni, era arhiplină de produse agroalimentare.

Astăzi, nu fac altceva decât să promovez un adevăr recunoscut de multă lume. Contrar istoriografiei oficiale sovietice, ruse și ucrainene, am descoperit un fenomen atipic din timpul ultimei conflagrații mondiale. Ulterior, am înțeles de ce unii istorici ruși investighează „un caz unic de oraș colaboraționist” printre zecile de localități urbane, care figurează în mitologia sovietică cu titlul de „oraș-erou”. Jurnaliștii și istoricii din Odessa au elucidat cazul și-l numesc „un adevăr amar despre ocuparea orașului nostru de către români”. În limita posibilităților modeste, încerc și eu să elucid ez acel „adevăr amar” despre administrarea Transnistriei de către români. Nu sunt istoric de profesie. Vreau, pur și simplu, să nu mai existe tabuuri. Nici teme interzise, pete albe sau secrete de stat. Și încep remarcând faptul că de-a lungul deceniilor pașnice, în orice anchetă oficială, ne agasa o întrebare: „Ați locuit în anii războiului, personal sau rudele dumneavoastră apropiate, în teritoriile ocupate?”. Nu puteai răspunde scurt, cu „da/nu”. Erai obligat să precizezi, repetând: „Da, în anii războiului, eu și rudele mele apropiate am locuit în teritoriile ocupate” sau „Nu, nici eu, nici rudele mele apropiate nu am locuit în teritoriile ocupate”. Dacă indicai că doar unele rude apropiate au locuit în teritoriile ocupate, ți se cerea, în anumite cazuri, să concretizezi în scris unde, cine și ce. La ce serveau asemenea detalii?

Să fie clar: NOI, unioniștii români, nu rescriem istoria. Vrem să investigăm, să cunoaștem adevărul, inclusiv despre viața populației din teri-

toriile ocupate în anii războiului sovieto-german 1941-1945. Timp de o jumătate de secol am fost obligați să operăm doar cu documente și informații cenzurate. Astăzi, niște nostalgici de sorginte multiplă cer ca istoria imperiului ideocratic bolșevic să rămână așa cum au scris-o EI. Viziunea acceptabilă pentru EI s-a format timp de o jumătate de secol, sub presingul directivelor PCUS, realismului socialist și al cinematografiei sovietice. Însă nu toata lumea e dispusă să înghită la infinit tezele Ministerului Sovietic al Adevărului. Cunoaștem drama scriitorului român-francez Panait Istrati, de orientare socialistă. În 1927 și 1929 a călătorit în URSS, a vizitat Moscova, Kievul, diverse regiuni, inclusiv RASSM. A denunțat apoi ficțiunea bolșevică în cartea *Spovedania unui învins*. Remarca sa proverbială la adresa regimului comunist: „Văd ouăle sparte, dar unde este omleta?” a devenit celebră. Atunci, prietenii lui, comuniștii de pretutindeni, l-au făcut „fascist”, l-au anatemitat. Astăzi, nostalgicii roșii neostalinști, „rușii de profesie”, internaționaliști prin definiție și „sufletești” prin excelență, vor susține că mărturia lui Istrati n-a fost decât o provocare ordinară, pusă la cale de dușmanii puterii sovietice.

Pe parcursul vieții m-am lămurit: indiferent de domeniu, EI sunt alergici la spusele sau realizările românilor. De aceea, apelez preponderent la surse străine – rusești, ucrainene, evreiești. Abordez subiectul având drept suport lucrările semnate de autori ne-români. Meritul lor excepțional constă în prezentarea unor mărturii ale foștilor cetățeni sovietici, care descriu realitatea vieții cotidiene sub ocupație. Iar majoritatea documentelor valorificate se păstrează în arhivele altor state, precum și în colecții particulare. Nu au mai fost publicate, expuse, vizionate și, indiscutabil, prezintă interes atât pentru specialiști, cât și pentru cercul larg de cititori. Viziunea acestor autori îmi permite să examinez „Dosarul Transnistria” într-o paradigmă cu totul diferită de istoriografia țaristă, sovietică, rusă, ucraineană și româno-comunistă. Studiind o serie de date, documente și lucrări vizând prezența românilor în Transnistria (inclusiv, sau în mod special, în Odessa), descopăr tendințe de abordare tot mai pluraliste. Putem vorbi chiar de viziuni diferite ale rușilor, ucrainenilor, evreilor și românilor, bineînțeles. Este semnificativ și faptul că promotorii fiecărei abordări a subiectului respectiv sunt sincer convingși că numai ei au dreptate.

La apariția oricărui studiu obiectiv referitor la administrația civilă română în Transnistria, prima reacție a nostalgicilor după URSS va fi una categoric negativă: „Nimic nu-i adevărat! După Marea Revoluție Socialistă din Octombrie 1917, norodul sovietic construia de zor socialismul. Locuitorii regiunii Odessa erau fericiți, ca toți cetățenii Măreței Uniuni Sovietice”. În fine, la o adică, aș putea admite orice fel de argumente ale oamenilor sovietici: în perioada interbelică nu a existat în Ucraina, inclusiv Transnistria, nici război civil, nici teroare roșie, nici epurări consecutive, nici un golodomor; în 1941, Transnistria și Odessa au fost ocupate de fasciștii germano-români. Vreau totuși să înțeleg de ce „mint” atâția ruși, ucraineni, evrei? Cine-i obligă pe foștii cetățeni sovietici, unii chiar martori oculari, locuitori ai Transnistriei și Odesei, să aprecieze pozitiv măsurile luate de administrația civilă română în perioada 1941-1944? Nostalgicii roșii argumentează: „Poate că românii or fi tratat populația Transnistriei omeneste, dar asta pentru că Regatul România intenționa s-o integreze”. De parcă ocupantul, de regulă și rapid, odată cu acapararea teritoriului străin, îi asigură, bunăstarea. În '40 și '44, Basarabia și Nordul Bucovinei au fost „eliberate” și integrate în URSS, dar nu s-a produs imediat niciun miracol, precum s-a întâmplat în Transnistria. Descendenții „eliberatorilor”, găștele colhoznice vorbesc în continuare de fericirea adusă de tancurile sovietice, când, de fapt, a urmat holocaustul roșu: exodul populației, execuții, deportări, mobilizare totală, foamete, colectivizare forțată, deznaționalizare brutală și silențioasă.

Despre perioada românească în istoria Odesei există o cantitate enormă de articole, cărți, memorii și investigații. „Este puțin probabil că s-ar fi scris mai mult despre un alt oraș, care nu s-a aflat sub controlul Kremlinului în perioada conflictului sovieto-german din 1941-1945. Exponatele mai prezintă și astăzi un obiect de speculă exagerată și câștig ușor, care cedează la preț doar față de cele germane din aceeași perioadă. Se organizează expoziții, unde colecționarii expun asemenea artefacte. Și, cu toate acestea, o descriere veridică a perioadei românești este practic imposibilă. Se întâmplă aceeași istorie ca și cu URSS în epoca lui Brejnev. Or, aceasta a fost nu chiar atât de demult. Cinci persoane separate scriu despre viața de atunci cinci articole. Le citești și vezi că toate spun adevărul, deși articolele sunt absolut diferite. Același lucru este și cu românii. De aceea nu prea am încredere în articole. Mai

exact, le acord încredere în măsura în care conținutul lor nu diferă de ceea ce am auzit de la mulți, foarte mulți oameni. De la rudele mele, în primul rând. Am aflat și de la o jumătate din curtea noastră veche, vecini care au trăit pe timpul românilor. Interesant, n-am auzit nici o exclamație „Ce oroare!». Toate părerile aveau un caracter abstract-respectuos. Se reduceau, în fond, la două teze: a) pe timpul românilor erau de toate; b) pe timpul românilor toate mergeau. Vă amintiți de fraza rostită de Goțman, un personaj din filmul *Lichidarea* „Cu românii era mai bine”? Asta e, cuvinte proverbiale, o expresie devenită aforism (Michael A. de Budyon, *Недовыжженная земля*. www.budyon.org).

Personal, mă ghidez după principiul că nimeni nu are dreptul să pună la îndoială, *a priori*, mărturiile și faptele. Oricât de subiective ar părea acestea în anumite situații concrete. Un principiu valabil și pentru istoria Transnistriei. Numai locuitorii acestei regiuni, indiferent de eticheta sau stigmatul ideologic (albi sau roșii) au dreptul să decidă dacă în 1941 au fost ocupați sau eliberați. Totodată, nimeni, absolut nimeni, nu poate respinge adevărul celor care neagă eliberarea Transnistriei de către Armata Română. O singură condiție pentru ambele tabere: să fi trăit cu toții evenimentele pe viu. Cercetez fenomenul și deocamdată nu am motive ca să pun la îndoială atât documentele oficiale, cât și mărturiile participanților la evenimente. Bunăoară, următorul extras din *Raportul Delegației Comitetului Internațional de Cruce Roșie – Geneva*, întocmit de Carles Kolb, asupra vizitei în Transnistria, efectuată în perioada 11-21 decembrie 1943: „În cursul vizitelor menționate, am putut discuta cu un mare număr de evrei originari din Transnistria, cetățeni ruși. După spusele lor, trăiesc în condiții foarte bune cu deportații din România, cărora le-au acordat permanent sprijin. Din proprie inițiativă, ei au lăudat administrația română și pe reprezentanții acesteia. Am fost mereu abordat de acești evrei ruși, care mi-au cerut să intervin pe lângă guvernul român pentru a li se acorda autorizația de a părăsi Transnistria împreună cu coreligionarii lor români și a se stabili în România. Ar accepta chiar să fie ținuți ostateci, în lagăre de concentrare, mai degrabă decât să revină sub administrație sovietică...” (Document 108, Arhiva CICR, G59/2, Editura Hasefer, 1998).

Și încă un extras din articolul apărut în revista Centrului de Documentare Evreiască Contemporană din Paris: „Convingerea că

orice contribuție la stabilirea și arătarea adevărului constituie o datorie morală și, cunoscând direct situația exactă, m-a determinat să relatez despre fapte și evenimente care dovedesc că, în România, nu a existat nicio manifestare a intenției unui genocid sau holocaust, ci, din contră, s-a salvat viața miilor de evrei din teritoriu cât și a celor care, fugind din întreaga Europă de groaza și furia nazismului, și-au găsit refugiul în România de unde a existat, cu aprobarea autorităților de atunci, posibilitatea și singura cale care mai exista – drumul pe mare din porturile românești spre Palestina” (Revista „Le Monde Juif”, nr. 105, din ianuarie-martie 1982, articolul *România și salvarea din holocaust*).

Referitor la legitimitatea aflării românilor pe teritoriului URSS și justetea termenului „ocupație”, Michael A. de Budyon, filozof și publicist, născut la 25 august 1971, la Odessa, RSSU, afirmă următoarele: „Odessa, în general, a fost bastionul antibolșevismului, lucru remarcat de foarte mulți scriitori ruși. Acest oraș era prea prosper, pentru a trece de partea revoluției. Cu tot numărul mare de evrei. Cine i-a chemat pe roșii la Odessa? Nimeni. Dar, pe români i-a chemat cineva la Odessa? De asemenea, nimeni... Dar dacă folosim drept normă principiul *are dreptate acel care este mai puternic*, atunci toți acei care au condus acest oraș sunt administratori legitimi. Mai mult ca sigur, așa consideră actuala putere: pe site-ul oficial al orașului Odessa, în lista generală a capilor orașului, începând cu anul 1794, figurează președintele Sovietului orașenesc I. K. Cernița (1939-1941). Primarul general Gherman Pântea (1941-1944), după care urmează președintele Sovietului orașenesc V. P. Davidenko (1945-1947). Cu alte cuvinte, Gherman Pântea este la fel de legitim ca toți ceilalți” (Michael A. de Budyon, *Недовыжженная земля*, 2013, www.budyon.org).

În octombrie 1941, „scumpa și iubită Armată Roșie” a părăsit Odessa, distrugând în întregime infrastructura vitală. Evident, bolșevicii trecuseră la pierderi peste trei sute de mii de oameni. Așa, simplu, ca și cum ai muta cu arătătorul niște bile negre pe un abac sinistru. Ar fi banal să spui: situația era grea, sau, extrem de complicată. Un oraș mare rămâne brusc fără produse alimentare, în prag de iarnă, fără apă și curent electric, fără mijloace de transport (nici măcar hipomobil). Practic, cu toate comunicațiile și legăturile telefonice distruse. Din instituțiile sa-

nitare au dispărut toate utilajele și instrumentele medicale. Iar în catacombele Odessei stau la pândă comandourile NKVDiste, programate să arunce în aer oricând și orice...

În același octombrie 1941, Gherman Pântea și cei 16 funcționari sosiți odată cu el aveau de îndeplinit o sarcină precisă: într-un termen record, să organizeze viața în această urbe naufragiată. Către luna iulie 1942, nivelul de trai în Odessa în multe privințe (posibil în toate) era mai ridicat față de cel din perioada antebelică. Evghenii Tverskoi, locuitor al Odessei ocupate de români, scrie: „Populația sovietică, cea care a trăit două decenii sub regimul lui Stalin, se înțelegea de minune cu noua putere. Nu a fost înregistrat niciun act de sabotaj, nicio deraiere de trenuri. Iar primarul orașului, Gherman Vasilievici Pântea, se ducea singur pe jos prin piețele agroalimentare, discuta direct cu oamenii și se interesa de nevoile lor. Auzind despre asemenea viață, în zona română de ocupație se refugiau locuitori din Ucraina și Rusia”. Dezvoltarea Odessei la finele anului 1943 luase o asemenea amploare, încât nu mai ajungea mâna de lucru. Atunci Gherman Pântea l-a rugat pe căpitanul Gheață, comandantul garnizoanei de la Varvarovka, la frontiera Transnistriei cu Reichskomissariat Ukraine, să permită noaptea lucrătorilor să vină la Odessa, căci populația în zona respectivă murea de foame. În timp de o lună de zile, au trecut prin punctul de frontieră Varvarovka circa 50 000 de lucrători de diverse meserii. Odată ajunși la Odessa au fost ajutați și angajați la diverse întreprinderi.

Organigrama primăriei municipiului Odessa includea: un primar general (Gherman Pântea), trei primari de sectoare aduși din România (Chiorescu Vladimir, Sinicliu Elefterie și Vidrașcu Constantin), doi primari de sectoare din Odessa (Zaevoșin Mihail și Cundert Vladimir) și un secretar general (Costinescu Alexandru). Primarii de sectoare nu activau în plan teritorial, ci pe baza de atribuții, împărțind între ei 18 direcții. Astfel, conducerea unitară a municipiului era efectuată de către primarul general. Primarii de sectoare, dându-și seama de importanța misiunii lor în timp de război într-un oraș cu o populație străină, și-au manifestat din plin profesionalismul și corectitudinea. Mai aveau o calitate: spre deosebire de mulți primari din actuala Republică Moldova, care nu vorbesc româna, funcționarii veniți din România regală cunoșteau la perfecție limba rusă și specificul populației locale, in-

clusiv al evreilor. Lor se datorează, în mare parte, înflorirea și înălțarea Odesei. Ei au știut să fructifice ajutorul neprecupețit al celor 12 600 de funcționari.

Indiscutabil, un rol decisiv l-a avut administrarea înțeleaptă. Însă meritul aparține, în primul rând, mareșalului Ion Antonescu: a selectat atent pentru funcția de primar general și guvernator al portului Odessa o persoană ca Gherman Pântea, a pus omul potrivit la locul potrivit. Firește, incredibila performanță a echipei lui Gherman Pântea la Odessa va fi interpretată de cronicari, până în ziua de azi, în dependență de orientarea politică și onestitatea fiecăruia. Iakov Verhovski și Valentina Termos, supraviețuitori sub ocupația „barbarilor români”, au scos o carte-pamflet – *Город Антонеску*. Evident, titlul cărții ne sugerează ironic că Odessa urma să-și schimbe denumirea în „Orașul Antonescu”. Această versiune pare mai curând o insinuaare, o metaforă a propagandei bolșevice. Dar oare a cui a fost ideea ca Brașovul să devină „Orașul Stalin”? Iată și opinia unui cititor: „O minciună, oribilă minciună. Știe toată lumea că majoritatea locuitorilor Odesei au salutat venirea Armatei Române și n-au avut loc în oraș exterminări în masă... La ce bun să mințiți în halul acesta? Recăpătați-vă bunul simț, nu mai publicați și difuzați aceste baliverne istorice”.

După ocuparea (sau eliberarea) Transnistriei, militarii germani și românii dețineau toată puterea, iar primarul Odesei, nefiind ales democratic, ci numit de un șef militar, le era subordonat. Militarii, firește, porneau de la ideea că au de a face cu o populație străină, ostilă, care putea fi dominată numai cu forța. Și e greu să-i blamezi pentru asemenea atitudine pe oamenii care plăteau zilnic cu viața. Gherman Pântea însă vedea în locuitorii Odesei o comunitate setoasă de viața normală de până la război. Mai exact, de până la instalarea regimului totalitar bolșevic. Primarul spera să capteze oamenii prin bunăvoință, deschidere, făcându-i parteneri la programul său. Voia să apere populația, să-i asigure existența, să refacă infrastructura orașului. Pentru aceasta solicita liniște. Mai dorea și concursul autorităților militare. Dar, în loc de simfonie, între ei au apărut grave animozități.

În fond, mentalitatea și acțiunile primarului Gherman Pântea au însemnat o vădită contradicție cu obiectivele strategice ale forțelor militare implicate în conflagrația mondială. Rivalitatea și invidia domnea

printre aliați. De menționat că în absolut toate structurile părților beligerante, fie ale Axei sau ale aliaților antigermani, existau lupte, rivalitate și interese contradictorii. Firește, în acele timpuri, o mostră de umanism din partea primarului unui oraș ocupat nu putea fi pe placul nimănui. Era de fapt o abordare improprie nu numai viziunii bolșevice, dar și stării de spirit generalizate. Iar spusele trăitorilor Odesei – „Am scăpat de nemți! Avem un primar al nostru. Vorbește rusește ca noi, iubește Odessa ca noi, se vede că este un om bun, inimos. Trebuie să-l ascultăm! Vom avea o viață frumoasă și bogată” – nu dădeau bine, provocând supărare și ură nu numai la Moscova. Cine putea fi încântat de succesul unui român basarabean, care intenționa să câștige simpatia și adeviziunea cetățenilor? NKVD, GESTAPO, Siguranța? Bolșevicii, național-socialiștii, fasciștii, britanicii, nord-americii, sioniștii, finanțarea internațională?

Evident, ocupația românească nu a fost o feerie. În urma exploziei de la 22 octombrie 1941, și-au pierdut viața circa 250 de soldați și ofițeri români. Tragedia a declanșat o altă tragedie: represaliile în masă față de populația evreiască. Istoricul Alexandr Cherkasov, autorul a patru volume despre Odessa în timpul războiului, le propune șefilor sovietici, care au condus mișcarea de partizani, să împartă cu ocupanții responsabilitatea pentru moartea a mii de oameni pașnici. „Evident, fără aprobarea șefilor moscoviți, explozia pe strada Marazlievka n-ar fi avut sens. Ei intenționau ca prin asemenea acte să înfricoșeze autoritățile române în teritoriile ocupate. Consecințele unor atare acțiuni asupra existenței civililor rămași, în mare măsură fără voia lor, în regiunile cucerite de inamic, pare-se că nu mai preocupa pe nimeni. Nu cred că planificând această acțiune, comandamentul sovietic nu-și imagina urmările și soarta cetățenilor din Odessa...”

La finele lui octombrie 1941, aflându-se la Odessa, prințesa Alexandrina Cantacuzino i-a sugerat lui Gherman Pântea să trimită un raport despre represaliile nejustificate ale militarilor asupra evreilor, raport pe care ea l-a prezentat personal conducătorului Statului Român. După examinarea documentului, mareșalul Ion Antonescu a intervenit prompt, efectuând anumite schimbări în conducerea militară. Însă nu a aprobat cererea de demisie a primarului general, ordonându-i să-și continue activitatea ca „ostaș mobilizat pe front”. Astfel a rămas în post, nime-

rind într-o situație atipică, având de îndeplinit o sarcina atipică. Și, ca un primar atipic al unui oraș și port sovietic atipic, urma să intre în istoria modernă a *omeniei românești*. Incredibil, însă administrația civilă română a reușit. În zilele noastre, în liniște și pace, unii primari se împotmolesc la prima zăpadă sau ploaie torențială.

La 24 ianuarie 1944, Guvernământul Transnistriei a fost desființat. Se apropia frontul. Conducerea a fost preluată de Comandamentul militar dintre Bug și Nistru. Primarul Odesei și-a prezentat imediat demisia, dar guvernatorul militar i-a respins cererea: „Mareșalul Antonescu crede că Odessa nu merge fără Gherman Pântea, mai cu seamă acum, când noi trebuie să plecăm de aici”. Peste trei luni, duminică, 19 martie 1944, Gherman Pântea urma să abandoneze Odessa într-un mod cât mai discret posibil. Dar, inopinat, au venit la primărie delegați de la diferite întreprinderi și instituții, rugându-l să treacă pe la ei ca să-și i-a rămas bun. Nu putea și nu avea dreptul să refuze amabilitatea acestor oameni, care i-au fost colaboratori timp de doi ani și jumătate în cea mai perfectă înțelegere. Angajații se adunaseră cu miile în curțile respectivelor instituții. Luând cuvântul, i-au mulțumit pentru modul cum s-a comportat și pentru ajutorul acordat. În momentul când își lua rămas bun de la lucrătorii Uzinei electrice, a venit o delegație de studenți și profesori universitari și l-au rugat insistent să meargă să-și i-a rămas bun și de la ei, mai cu seamă că Universitatea era în drumul său de înapoiere. Acceptând invitația, a ajuns și la Universitate, unde a găsit mii de studenți și profesori adunați în marea aulă. Au luat cuvântul profesorii și studenții. I-au mulțumit călduros pentru că le-a înființat cămine, le-a creat cantine și i-a ajutat în toate momentele grele pentru ei, adăugând că orice s-ar întâmpla, ei niciodată nu vor uita grija părintească ce le-a purtat-o cât a condus Odessa. Emoționat profund de sentimentele manifestate, a mulțumit acelei elite intelectuale și, momentan, a fost ridicat pe brațe de studenți, în uralele entuziaste ale mulțimii. L-au condus până în stradă la mașina lui, pe care studentele au acoperit-o cu flori.

La 10 aprilie 1944, Armata Roșie s-a întors la Odessa. După această dată orice vorbă de bine despre administrația română în Transnistria 1941-1944 era pasibilă de pedeapsă. Academicianul Victor Fایتelberg-Blank și scriitorul Vladimir Gridin în cartea *Crochiuri din viața Odesei*

descriu, în acest sens, un episod interesant din perioada postbelică: „Și în timpul unui cheful ordinar cu ocazia Revelionului, când el [Gheorghii Iurkevici] a nimerit în societatea băieților proaspeți, a așa-numiților estici, care nu s-au aflat sub ocupație, aceștia într-adevăr l-au scos din sărite. Cică, la un toast obișnuit, nu a mai putut suporta reproșurile acelor băieți că a trăit sub români și a țipat: *Dar a fost măcar o viață adevărată, nu așa, ca acum... Puteți voi oare să înțelegeți, prostănaci nenorociți?* După care l-a turnat cineva, făcând o plângere că tipul îi apără pe ocupanți. Și, într-un ceas rău, după petrecărețul indiscret a venit duba neagră”.

Anatolii Malear în cartea sa *Însemnările unui locuitor al Odessei* relatează: „Odată cu revenirea trupelor sovietice, practic toți oamenii maturi rămași în oraș au fost chemați la cabinetul anchetatorilor «SMERȘ», pentru a lămuri relațiile lor cu ocupații. O bună jumătate din numărul celor interogați a părăsit instituția sub escortă. Din cei 250 de mii de locuitori, care la 10 aprilie 1944 și-au întâlnit eliberatorii, către data de 1 ianuarie 1945 mai rămăseseră în Odessa circa 160 de mii. Dar pentru autoritățile sovietice scăderea populației trecea neobservată, căci repartizau casele foștilor «acoliți ai românilor» unor locuitori ai Odessei întorși din refugiu, precum și celor aduși din regiunile estice ale URSS, pentru a restabili ceea ce au distrus ocupații. În perioada postbelică, locuitorii Odessei, care au fost sub ocupație, de teama «organelor competente», evitau să vorbească despre aceasta. Până și în prezent, pentru majoritatea dintre ei Ziua eliberării Odessei de sub ocupația româno-germană rămâne o sărbătoare cu lacrimi în ochi”.

Știu prea bine, istoria nu se face cu *dacă*. Însă, dacă bolșevismul nu ar fi însuflețit o bună parte dintre evrei, dacă nu prolifera antisemitismul lui Hitler, dacă n-ar fi fost cumplita explozie, provocată de NKVDiști, după care au urmat represaliile nejustificate și evacuarea evreilor din Odessa, astăzi am fi discutat senin despre eliberarea Transnistriei, în 1941, de sub regimul lui Stalin și despre fenomenul Gherman Pântea, legendarul primar general al Odessei (1941-1944)... Acum, îmi vine în minte întâlnirea cu un grup de businessmeni din Odessa. Era la începutul lui 1991 și căutau la Chișinău parteneri de afaceri cu extensii peste Prut. La despărțire mi-au spus: „Lumea vorbește că premierul Druc e

pentru unirea cu România. Și noi, la Odessa, am deveni unioniști dacă România ar fi ca Austria"... La ora actuală, ca să înțelegem tradiționala și fluctuanta stare de spirit a multor locuitori ai Odessei, ar fi suficient să vizionăm pe YouTube *Adresările mătușii Țilea Zingelshuher către Putin și Poroșenko*.

În 2011, după alegerile locale din Ucraina, mass-media din Odessa comenta ironic: „Primarul nou-ales, în conferința sa de presă a menționat că moștenirea lăsată de fostul edil al orașului reprezintă un adevărat coșmar. Reparația primăriei s-a făcut de mântuială. El consideră că pe timpul românilor se lucra mai bine: la plecarea ocupanților edificiul primăriei era într-o stare mai bună, decât după Gurviț, predecesorul său. Așa că nu-i rămâne decât să-l invidieze pe cel care, în '44, prelua gospodăria Odessei de la Gherman Pântea, primarul numit în post de ocupanții români!”. Iată și câteva comentarii ale cititorilor la această temă, traduse din rusă:

„N-ar fi rău ca funcționărașii noștri să preia experiența de la administrația Odessei din timpul ocupației române. Că de la cea de astăzi n-ai ce învăța. Mi-a plăcut în special cum românii au pedepsit un cinovnic șpăgar. Chiar că-i un exemplu de luptă eficientă contra corupției...”; „Păi, n-aveți decât să-i recomandați actualului primar al orașului-erou Odessa, Alexei Alekseevici Kostușev, pentru care am votat la ultimele alegeri, să se ocupe serios de studierea experienței pozitive a ocupanților români. Să nu uitați: propunerea să fie prezentată primarului conform uzanțelor, cu nume și prenume, adresă, telefon. Căci, din cauza unor anonimi ca voi, atâția oameni cumsecade au avut de suferit și încă mai suferă!”; „Nu elogiem ocupanții. Spuneam de experiența pozitivă în refacerea orașului, nimic altceva. Dacă la voi, la Odessa, în această privință stați bine, nu ne rămâne decât să ne bucurăm împreună”; „La Odessa au venit la putere cei aleși de niște delincvenți, care urăsc Ucraina, și nici nu ascund acest lucru. Aceștia au trădat Odessa și au dat-o ca s-o sfâșie veneticii de astăzi. Ei se deosebesc de români prin faptul că pradă fără să creeze ceva. S-a zis cu orașul nostru. Nici românii nu au putut să-i facă atâta rău. Așa că voi, care i-ați adus pe actualii ocupanți, nu-i mai judecați pe cei care au salutat administrația română a Odessei” („Таймер”, *Одесса. Комментарии*; www.comments.ua 21/04/2011).

În acest context, militez pentru reabilitarea României acuzată de *atacarea* Uniunii Sovietice. Am în vedere repararea unei nedreptăți istorice, care presupune: colectarea riguroasă de probe, documente și fapte, pentru un proces istoric simbolic echitabil în numele tuturor basarabenilor, nord-bucoveninilor și herțenilor, indiferent de etnie, care au suferit din cauza stalinismului și nazismului; rejudicarea dosarului „Transnistria 1941-1944” și a dosarului „Basarabia și Nordul Bucovinei, 1944-2000...”; acceptarea adevărului mărturisit de către evreii basarabeni, bucovineni și herțeni; absolvirea românilor condamnați pentru lupta contra comunismului. Merită reabilitat guvernatorul Transnistriei, profesorul Gheorghe Alexianu, achitat de tribunalul de la Odessa și executat în propria lui țară. Gherman Pântea merită tratat la fel ca Traian Popovici, primarul orașului Cernăuți, și trecut la *Cei dreپți între popoare*. Indiscutabil, acești români și-au demonstrat plener probitatea morală. Iar Ion Antonescu, conducătorul de atunci al României, să fie rejudecat și reabilitat ca erou național în baza principiilor acceptate de sioniști, atunci când se referă la eroul lor național Menahem Begin, prim-ministrul Israelului. Personal, mi-aș dori o monografie și un film care să elucideze două fenomene istorice: „Gheorghe Alexianu – guvernatorul civil al Transnistriei” și „Gherman Pântea – primar general al Odesei”.

Concluzia principală, axată pe documente, mărturii și lucrări din diverse domenii de cercetare și creație, este aceasta: perioada 1917-1941 reprezintă cea mai tragică pagină din istoria Transnistriei și Odesei – epoca ocupației bolșevice. Iar anii 1941-1944 au însemnat eliberarea de către români și revenirea la un status quo de dinaintea puciului bolșevic, din octombrie 1917.

Este imperios necesară valorificarea, fără idei preconcepute, a tuturor surselor istoriografice, a documentelor, inclusiv a celor germane, rusești, ucrainene, evreiești.

Frustrările unor segmente ale populației și elogierea trecutului sovietic rămân o temă actuală de cercetare.

Ar fi rezonabil și benefic să ne vaccinăm cu toții pentru a evita epidemiile de nostalgie rusească, ucraineană, moldovenească, transnistreană și de care or mai fi...

Ana BANTOȘ

Ion Osadcenco. Profesorul despicând negura totalitaristă (15 ani de la moarte)

A.B. – conf. univ., doctor habilitat în filologie, Universitatea de Stat „Alec Russo”, Bălți. Direcții de cercetare: literatura română, literatura universală și comparată, estetică și teorie literară. Publicații: *Reabilitarea autenticului*. Culegere de articole și studii critice, Chișinău, 2006; *Deschidere spre universalism. Literatura română din Basarabia postbelică*. Monografie, Chișinău, 2010 (ediția a II-a, revăzută, Iași, 2014); *Literatura basarabească și modelele literare europene*, București, 2013.

Profesorul și istoricul literar Ion Osadcenco este reprezentantul unei generații de intelectuali cu un destin aparte în peisajul culturii române postbelice dintre Prut și Nistru. Originar din sudul Basarabiei, venea dintr-un timp despre care Nicolae Mătcaș, cu rădăcini în același sol, avea să spună: „Școala superioară era pentru noi, «sudiștii», în acele vremuri, o *rara avis*” (Mătcaș 2010: 158). În portretul de grup al acelei generații se înscriu cunoscuții artiști ai scenei basarabene Spiridon Mocanu, Ion Furnică, Gheorghe Forțu, Liubomir Iorga, dar și renumitul matematician Eugen Grebenicov, istoricul Pavel Dimitriu, profesorul lingvist Vitalie Marin, scriitorii Andrei Ciurunga (cel refugiat, în 1944, cu familia în România, unde a cunoscut închisorile comuniste), Gheorghe Vodă, Petru Cărare, Pavel Boțu, Igor Crețu, Iurie Grecov, Dionisie Tanasoglu, pictorul Mihai Grecu, actorii Ion Ungureanu, Dumitru Caraciobanu ...

Privită retrospectiv, dorința ardentă de a face studii, mai ales în cazul „sudiștilor”, este recuperatoare deoarece: 1) aici învățământul, chiar de la începuturile sale, din secolul al XIX-lea, a avut de înfruntat mai multe obstacole, lucru pe care l-a înțeles perfect și Mihail

Kogălniceanu, înaintașul nostru care s-a implicat în promovarea învățământului românesc, inclusiv în sudul Basarabiei și 2) locul rămas viran în urma exterminării păturii sociale a intelectualilor basarabeni, după cel de al Doilea Război Mondial, trebuia completat.

Probabil, în anumite momente, istoria, deși dirijată de mai marii zilei, își urmează traseul ei de bumerang.

După absolvirea școlii primare, Ion Osadcenco s-a înscris, în 1937, la gimnaziul din orașul său natal Cahul, apoi, în 1944, la un liceu din orașul Bârlad. Din octombrie 1944 până în august 1945 a lucrat în calitate de director al școlii primare din satul Vâlcova, raionul Cahul, iar în anii 1946-1951 a studiat la Facultatea de Istorie și Filologie, Secția limbă și literatură, a Universității de Stat din Moldova, avându-i colegi pe viitorii scriitori Igor Crețu, Alexei Marinat și Baca Deleanu. Și-a continuat apoi studiile doctorale (1951-1954), devenind lector la Catedra de limbă și literatură română (numită pe atunci moldovenească) a USM. În 1956 a susținut teza de doctor cu tema *Costache Negruzzi și nuvelele sale istorice*, iar în 1988 – teza de doctor habilitat în filologie, cu lucrarea intitulată *Relațiile literare ale Moldovei și Rusiei în secolul XIX*. În 1989 i s-a conferit titlul științific de profesor universitar. A publicat monografiile *Costache Negruzzi: viața și opera* (1969; a II-a ed. – în 1984, în colecția „Gânditori moldoveni”) și *Relațiile literare moldo-ruso-ucrainene* (1977).

Caracterizat de către lingvistul Nicolae Mătcăș drept „legenda noastră din adolescență, mic de stat, dar mare – sac fără fund – la taclale, bancuri și snoave, dobă de detalii din viața scriitorilor pe care ni-i prezenta, cu o bibliotecă de invidiat pentru ahtiații de cărți de învățatură din timpuri de altă dată” (*Ibidem*: 159), Ion Osadcenco era văzut de colegul său de catedră, profesorul care ținea cursuri de literatură română veche, Gheorghe Dodiță, drept „un adevărat învățător. De la el au deprins dragostea de limba și literatura română, dar și dragostea de neam generații întregi de studenți, actori, savanți, scriitori, ziariști și mulți-mulți învățători. Rămâne ca un îndrăgostit de viață și de oameni, rămâne prin felul cum a știut să stea la datorie până la urmă și să transmită altora ce a avut mai nobil și mai distins” (Dodiță 2010: 396).

Dar cel mai complet portret al istoricului literar, al profesorului universitar și al omului Ion Osadcenco ne-a rămas de la Gavril Istrate (23.02.1914 – 30.12.2013), filolog, istoric literar și memorialist, autorul unor lucrări fundamentale precum: *Limba română literară* (București, 1970); *Originea limbii române literare* (Iași, 1981); *Studii eminesciene* (Iași, 1987); *Transilvania în opera lui Sadoveanu* (Iași, 1999); *Studii și portrete literare*, I-II (Iași, 2001-2002) ș.a. Țin să menționez că în perioada aflării mele la doctorat la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, am avut prilejul să discut cu profesorul Gavril Istrate și am fost surprinsă de cele povestite despre prietenia sa cu Ion Osadcenco, a cărui studentă am fost, relație despre care noi, învățăceii de la filologie în Chișinăul anilor șaptezeci, nu știam absolut nimic.

Într-un articol intitulat *Eu am iubit Basarabia din copilărie*, profesorul Gavril Istrate, născut în Bistrița-Năsăud și stabilit ulterior la Iași, mărturisește: „... În 1964, m-am împrietenit la Chișinău cu fostul decan (...) al Facultății de Filologie Ion Osadcenco și cu istoricul și criticul literar Vasile Badiu. Cu amândoi am avut legături prietenești, am scrisori de la ei. Mi-au fost foarte buni prieteni, păcat că au plecat prea devreme dintre noi. S-au stins în același an, 1994. Am fost atunci, în 1964, la Osadcenco în casă, el a fost la mine după 1989, am vizitat împreună cetățile Hotin și Tighina” (Istrate 2017). Trebuie spus că profilul lui Ion Osadcenco schițat de către Gavril Istrate se înscrie în galeria de portrete remarcabile ale mai multor personalități din domeniul filologiei, culturii și al literaturii românești, portrete despre care Amalia Voicu, autoarea articolului dedicat cercetătorului literar originar din Năsăud, inclus în *Dicționarul general al literaturii române*, afirmă că „sunt pe cât de echilibrate, pe atât de vii, izbutind totodată, datorită unei excepționale memorii a detaliului, dar și unei bogate colecții de documente, să reînvie atmosfera inefabilă a unor epoci” (DGLR: 685).

Amintirile detaliate ale lui Gavril Istrate despre prietenul său de la Chișinău constituie substanța unui amplu articol *Ion Osadcenco*, publicat inițial în „Convorbiri literare”, inclus apoi în volumul *Studii și portrete literare* (Iași, 2001). După cum va mărturisi autorul, s-au cunoscut în decembrie 1964, când, în baza unui acord care se stabilise între universitatea ieșeană și cea din Chișinău, Gavril Istrate a făcut parte din cea dintâi delegație care trecuse Prutul după cel de al Doilea Război

Mondial. „Am descoperit, afirmă autorul, un om deosebit în profesorul de literatură Ion Osadcenco, decan al Facultății de Filologie, în vremea aceea. ... Era un om de o bunătate sufletească cu adevărat rară”. Timp de două săptămâni, cât a stat la Chișinău și au fost aproape tot timpul împreună, nășăudeanul Gavril Istrate a avut răgazul să-l observe pe îndelete pe profesorul basarabean cu care se împrietenise și pe care îl caracterizează astfel: „Nu l-am văzut niciodată posomorât sau abătut. Necazurile pe care, cu siguranță, le va fi avut și el, n-au fost exteriorizate niciodată. Nu l-am văzut decât zâmbind și cu fața luminată de generozitatea cu care întindea mâna de ajutor necesară oricui i-ar fi solicitat sprijinul, indiferent în ce problemă”. Gavril Istrate reface atmosfera pe care a cunoscut-o în mediul universitar chișinăuian, atmosferă care se datora unor profesori precum era Ion Osadcenco: „Se bucura de mare simpatie în rândurile studenților și de stima și respectul colegilor. Era străin de orice morgă și de orice înfumurare în care cad cei mai mulți dintre cei cărora li se încredințează o muncă de răspundere. Am participat la cursurile lui și l-am însoțit când el însuși se ducea să-i asiste pe alții. Am participat la numeroase întruniri ale studenților precum și la unele ședințe administrative ori de comunicări științifice ale cadrelor didactice și, mărturisind adevărul întreg, l-am urmărit cu foarte mare atenție, ca să-l pot «citi» mai bine”. Concluzia la care ajunge Gavril Istrate este una relevantă: „N-am văzut niciun gest și n-am auzit nicio vorbă din gura lui care să nu se potrivească cu situația dată ori cu contextul respectiv. N-am observat nicio încercare de a «politiza» cele spuse, cu gândul că un străin, cum eram eu acolo, nu trebuia să cunoască și eventualele neajunsuri din munca ori din concepția celor despre care se vorbea”. Sentimentul de frațietate pe care Osadcenco îl transmitea colegului său ieșean este indubitabil: „Am văzut, în toată atitudinea lui, comportarea unui adevărat frate și atunci când discutam probleme dinafara învățământului, pe drumurile pe care le-am făcut spre Orheiul Vechi și spre Criuleni, spre Tighina, Tiraspol, Odessa ori spre Cetatea Albă”. Acest sentiment va fi consolidat în corespondența ulterioară dintre cei doi mari înaintași: „Impresiile mele asupra omului, formate în urma contactului direct cu el, scrie în continuare Gavril Istrate, se confirmau din cele peste treizeci de scrisori pe care mi le-a trimis, precum și din relatările mai multor foști studenți de-ai lui”. Apreciindu-l pentru calitatea sa de specialist în istoria literaturii române, care a

predat pe marii clasici din secolul al XIX-lea, în frunte cu Eminescu, Alecsandri și Negruzzi, Gavril Istrate va menționa atașamentul lui Osadcenco, în special, față de Constantin Negruzzi, a cărui operă a studiat-o în întregime și strădaniile lui, în această direcție, care au fost concretizate „într-o bună monografie”. Dar lucrarea lui cea mai importantă, va sublinia atentul cercetător, este cea care se intitulează *Relații literare moldo-ruso-ucrainene în secolul XIX*, în care autorul aduce puncte de vedere noi în privința cunoașterii operei mai multor scriitori din Moldova, între care C. Negruzzi, V. Alecsandri, B. P. Hasdeu, A. Donici, M. Eminescu și va reliefa prezența scriitorilor din Moldova în presa rusă din secolul al XIX-lea și felul cum au fost sprijiniți ei de opinia publică progresistă din Rusia.

În documentatul articol dedicat confratelui său basarabean, Gavril Istrate menționează că moartea profesorului Ion Osadcenco a fost deplânsă de toată lumea care l-a cunoscut, în numeroase articole elogioase despre activitatea lui, ca și despre atitudinea de care a dat dovadă în toate împrejurările, „o atitudine demnă în cel mai frumos sens al cuvântului, fără niciun compromis”. Gavril Istrate completează portretul memorabil al profesorului și al omului care a fost Ion Osadcenco, citând prezentările pline de simpatie, aprecierile pozitive ale studiilor și articolelor publicate de către Osadcenco în diverse periodice literare și lingvistice, mergând, de asemenea, pe urmele aprecierilor date de către Vasile Badiu, într-o scrisoare adresată lui Gavril Istrate, precum și pe urmele monografiei lui Constantin Reabțov, *Cahul. Istorie, personalități, cultură*, Chișinău, 1997 (vezi p. 166-167). Din toate acestea desprinde imaginea omului care „apare într-o lumină calmă și caldă, apropiat de toată lumea și binevoitor până și cu cei care, eventual, aveau alte păreri decât el în anume probleme de ordin științific ori administrativ”.

Din decembrie 1964, când s-au cunoscut, și până la moartea prietenului său basarabean, s-au căutat unul pe altul prin scrisori și au făcut mereu schimb de cărți. La 13 noiembrie 1977, spre exemplu, Ion Osadcenco îi scria lui Gavril Istrati: „Mă bucur că cele ce ați primit v-au îmbogățit biblioteca. Ieri, colegul meu Popovici Costică v-a trimis ediția a doua a monografiei *Eminescu*. De va mai apărea ceva, am să vă țin la curent”. Bineînțeles, în acele vremuri, în special, după evenimentele din

Cehoslovacia anului 1968, când relațiile dintre ex-URSS și România au cunoscut o perioadă de răcire, au fost cazuri când informațiile lui Ion Osadcenco în legătură cu trimiterea unor cărți „au rămas fără acoperire”. „Cărțile, precizează destinatarul de la Iași, nu mi-au mai parvenit, au fost oprite pe undeva”. Sunt interesante datele despre traseul corespondenței dintre cei doi din perioada respectivă: „Îmi scria, de obicei din Chișinău, unde își avea domiciliul și își desfășura activitatea. Dar, din când în când, primeam vești de la el din Erevan (10.IV.1969), din Leningrad (5.VIII.1969), din Vilnius (26.IX.1971), din Tașkent (27.IV.1972), de la Cernăuți (18.IV.1975), din Brașov (2.VIII.1977) ori din Timișoara (noiembrie 1990)”. Când, după 1990, se puteau întâlni fie la Chișinău, unde Gavril Istrati a fost de mai multe ori, la diverse manifestări sau simpozioane, fie la Iași, unde i-a fost oaspete, scrisorile dintre cei doi „s-au cam rărit”. Ultima epistolă primită de la Ion Osadcenco, datată 5.IV.1992, lasă impresia „unor concluzii la relațiile dintre noi, scrie Gavril Istrate, și, în același timp, marchează îngrijorarea care începuse să ne învăluie și să ne domine: «La Iași nu știu când voi mai putea veni. Ne grăbim să încheiem anul de învățământ. Situația noastră aici a devenit destul de grea. Împușcăturile din Transnistria se aud noaptea și la Chișinău. Suntem foarte îngrijorați. Să sperăm că vom fi auziți de Cel de Sus și că treburile se vor ameliora»”.

La întâlnirea de la Chișinău din toamna anului 1992 Gavril Istrate avea să constate o schimbare pe chipul prietenului său, care nu l-a mai întâmpinat cu zâmbetul de altădată: „Optimismul lui scăzuse mult. Nu mi-am putut da seama, atunci, că ne găseam pentru ultima dată față în față, dar am înțeles că starea lui sufletească era alta nu numai din cauza unor îngrijorări care veneau de dinafară, ci ea se datora și stării de sănătate în care se afla colegul meu...” (Istrate 2001).

Relația lui Gavril Istrate cu Ion Osadcenco depășește limitele unei prietenii între doi profesori universitari, deținând ambii, la acea vreme, și funcția de decan, unul la Universitatea de Stat din Chișinău, celălalt la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Precizăm că Ion Osadcenco a fost primul decan al Facultății de Filologie înființată în 1962, cu secțiile: Limba și literatura moldovenească, Limba și literatura rusă, Limba și literatura străină. Mai tânărul său coleg de catedră Gheorghe Mazilu, cahulean și el, originar din Gotești, îl caracterizează

pe Ion Osadcenco anume din perspectiva funcției de decan: „În timpurile de tristă amintire, când rector al universității era A. Medvedev, Ion Osadcenco, în calitatea sa de decan, a știut să ocrotească cu abilitate suveranitatea multor lectori și studenți. A fost cel mai indicat și competent decan pe care l-a avut filologia moldovenească până la ora actuală” (Mazilu 1987: 5). Această caracteristică devine mai explicită dacă e să ținem cont de condițiile concrete în care erau puși să activeze intelectualii, inclusiv profesorii, în acele vremuri, rememorate de către scriitorul Vladimir Beșleagă astfel: „În primii ani de după război s-au făcut arestări și printre studenții de la universitate. Au fost descoperiți aici «dușmani ai puterii sovietice», care au făcut ani grei și lungi de exil. Printre aceștia Alexei Marinat, care, se spune, tot de colegi și pământeni de-ai lui a fost vândut. KGB-ul avea racolați colaboratori dintre studenți, evident, și aceștia erau obligați să informeze poliția secretă. Despre atare lucruri nu am avut cunoștință până târziu, când s-a produs o anume liberalizare a climatului social și s-a putut vorbi deschis. Având un nume ucrainean, Ion Osadcenco, bănuiesc că din acest motiv, a fost și domnia sa «angajat». Să încerci să refuzi! Așa erau timpurile. Dar și să vinzi pe fratele tău iarăși nu e o treabă de nimica. Ce să facă omul? Cum să scape de belea? Îmi povesti Domnia Sa cu mult haz: «Și să vezi, măi Vladimire, cum m-am spălat... Mi-a ordonat acel leitenant (locotenent) KGB să-l urmăresc pe cutare și să-i raportez lui. Iată că ieșind odată din incinta universității, continuă Osadcenco, îl văd pe *respectivul* pe celălalt trotuar, unde mă aștepta. Pornesc și eu într-acolo, spre dânsul, dar aici îmi vine o idee năstrușnică în cap și strig, de departe, ca să se audă: *Tovariș leitenant! Tovariș leitenant!* (pe rusește, desigur). *L-am urmărit azi!*... Când aude acela că strig în gura mare și arăt spre dânsul, iar aici lume, studenți, deodată face un gest cu mâna, mâniat foc: *Molci, durak! Zamolci!* (*Taci din gură, idiotule!*)... Nu m-a mai căutat după aceea. Așa am scăpat»”... (Beșleagă 2010)

Cum putea fi șantajat Ion Osadcenco ne explică Maria Osadcenco, soția sa: „Era persecutat pentru că înainte de război a făcut șase clase la Bârlad. Medvedev, rectorul de pe timpuri, îi zicea la Universitate: *Tî bîl strajerom u rumân* (*Tu ai fost străjer la români*)” (Roibu 1999: 100).

În condiții de persecuție drastică profesorul Ion Osadcenco a reușit totuși să despice negura acelor timpuri de tristă pomină, educându-ne

pe noi, studenții săi, în spiritul valorilor literare și culturale românești, valori la care, de altfel, accesul era limitat, cărțile românești editate în România fiind strict interzise. Ion Osadcenco a reușit să ne cultive sentimentul deschiderii față de valorile trecutului, dragostea față de valorile românești prin lecțiile sale care se remarcă prin „luxul de amănunte, detaliile edificatoare, citatul ingenios” (Mazilu 1987). Cursul special Eminescu era pasiunea sa și aceasta se vedea clar din felul cum își concepea prelegerile. În general, momentul atractiv al lecțiilor sale consta în faptul că știa să coreleze literatura cu viața, într-un fel al său, deosebit. În acest sens, îmi amintesc de o întâlnire, pe care profesorul nostru îndrăgit a organizat-o la facultate. Invitatul era un domn impozant, care știa pe dinafară aproape toată poezia lui Eminescu. Detaliul semnificativ, determinant este însă următorul: invitatul făcea parte din cohorta celor care au fost deportați. Reușise să ia cu sine un volum de poezii ale lui Eminescu și, neavând cu cine comunica în limba română, stătea de vorbă cu Eminescu, învățându-l pe de rost. Precizez că acea întâlnire de neuitat avea loc într-un timp în care era strict interzis să vorbești despre deportări. Este o dovadă elocventă a felului în care Ion Osadcenco știa să facă legătura între literatură și viață, rupând tăcerea despre anumite fenomene nefaste din istoria basarabenilor și luptând cu indiferența celor din jur. Îmi amintesc cum ne preda literatura pașoptistă, punând accent pe „Dacia literară” și pe articolul-program, publicat de către M. Kogălniceanu, sintetizând în patru puncte idealurile literare ale scriitorilor pașoptiști:

1. Formarea spiritului critic în contextul literaturii române, axat pe principiul estetic;
2. Afirmarea idealului și aspirației de realizare a unității limbii și literaturii române;
3. Combaterea traducerilor mediocre și a imitației – în loc să imite pe scriitorii străini, românii ar putea făuri o literatură autohtonă, inspirată din istorie, natură și folclor;
4. Promovarea unei literaturi originale prin utilizarea unor surse de inspirație ce vor reflecta specificul național și estetica romantică.

Rostită într-un mod comic, fraza lui Osadcenco, devenită celebră: „Asta întrebă el la examen”, acum înțeleg bine, ne pune și pe noi studenții

și pe el la adăpost de eventualele persecuții de ordin ideologic, căci a vorbi în acele vremuri despre specificul național era riscant, dacă e să ținem cont de ce s-a întâmplat cu Ion Vasilenko, cel care, învinuit de naționalism, a fost internat la spitalul de psihiatrie din Costiujeni, unde a și murit, sau ținând cont de persecuțiile la care a fost supus criticul și istoricul Vasile Coroban, din același motiv.

Așa proceda Ion Osadcenco, cel care știa să ne dea nouă, învățăceilor lui, mai multă siguranță pentru a ne continua drumul prin viață. A fost pentru noi un exemplu și în privința felului cum știa să se bucure de viață. Când, după mai mulți ani de așteptare, am primit primul nostru apartament mult jinduit (Alexandru, de asemenea, i-a fost student), ne-am dorit să împărțăm această bucurie cu profesorul nostru îndrăgit, pe care l-am avut oaspete împreună cu colegii săi scriitori Gheorghe Mazilu și Vasile Galaicu. Am petrecut o noapte până în zori într-o atmosferă memorabilă în care melodiile la fluier, cântecele populare interpretate de profesorul nostru, glumele și vorbele de duh ne-ar fi putut menține mult timp pe aceeași undă a bucuriei imense de viață și de comunicare spirituală. Îmi mai amintesc că atunci a adus cu el un blocnotes de mici dimensiuni, în care erau trecute numele tuturor foștilor săi studenți, cu notele și evidența prezenței la ore. Oprindu-se la numele meu trecut în minusculul său catalog, a menționat că nu am avut nicio absență la prelegerile și seminariile sale, ceea ce era un caz unic în experiența sa de profesor. Era, de fapt, dovada dorinței mele de a cunoaște literatura clasică și a respectului față de profesorul care a știut să-mi alimenteze dorința de conexiune la valorile perene.

... L-am întâlnit, ulterior, în vara anului 1985. Cobora scările Academiei de Științe și avea expresia feței neobișnuită, adumbrită de o undă de tristețe. Venea de la discuția lucrării sale de doctor habilitat, discuție care, probabil, s-a desfășurat într-o atmosferă nu tocmai colegială și agreabilă. I-am dăruit atunci prima mea carte de studii și articole de critică literară, abia apărută de sub tipar, bucuroasă că pot împărțasi acest eveniment cu profesorul pe care îl respectam în mod deosebit. A citit autograful și l-am văzut luminându-se la față, căci în acele cuvinte pe care i le adresam mi-am exprimat toată dragostea și sentimentele de recunoștință față de Profesorul care mi-a marcat destinul de viitor

cercetător literar. M-am bucurat să-l văd plecând mai puțin trist după acea întâlnire din holul sumbru al Academiei...

Dacă Ion Osadcenco a reușit să despice negura totalitaristă, acest lucru s-a datorat spiritului său inegalabil, calităților sale de om și de profesor cu idealuri, pe care a știut să le apere, transmițându-le și studenților săi, pe care i-a îndemnat să fie stăpâni pe destinul lor.

Referințe bibliografice

Beșleagă 2010 = Vladimir Beșleagă, *Naufragiat 50 sau psihosociologice (III) (2)*, în „Contrafort”, nr. 3-5 (77-80), martie-iunie, 2010

DGLR = *Dicționarul general al literaturii române, de la origini până în prezent*, Vol. E/K, București, Univers Enciclopedic, 2005.

Dodiță 2010 = Gheorghe Dodiță, în *Dicționarul scriitorilor români din Basarabia. 1812-2010*, Chișinău, Prut Internațional, 2010.

Istrate 2001 = Gavril Istrate, *Studii și portrete*, Iași, 2001.

Istrate 2017 = Gavril Istrate, *Eu am iubit Basarabia din copilărie*, în „Jurnal de Chișinău”, 3 decembrie, 2017

Mazilu 1987 = Gheorghe Mazilu, *Pedagog exemplar, om de omenie*, în „Literatura și Arta”, 3 decembrie, 1987.

Mătcaș 2010 = Nicolae Mătcaș, *Ca un neostoit salcâm din stepa Bugeacului*, în „Limba Română”, Chișinău, nr. 7-8, 2010.

Roibu 1999 = Nicolae Roibu, *Cei care au fost...*, Chișinău, Prometeu, 1999.

Aura Christi

A.C. – poet, romancier, eseist și editor român, autor a peste 50 de cărți publicate în România și în străinătate. Născută la Chișinău. Absolventă a Liceului teoretic român-francez „Gh. Asachi” din Chișinău (1984) și a Facultății de Jurnalism a Universității de Stat din Moldova (1990). Opera este tradusă în peste 16 limbi. A întreprins călătorii de documentare, turnee, recitaluri și conferințe ca invitat la festivaluri sau simpozioane, congrese sau târguri de carte, în Israel, Grecia, Republica Moldova, Republica Populară Chineză, Franța, Germania, Turcia, Federația Rusă ș.a. Distinsă cu numeroase premii literare, între care Premiul Academiei Române pentru Poezie (1996). Redactor-șef al revistei „Contemporanul”. Membru al Uniunilor Scriitorilor din România și din Republica Moldova.

Dragă Friedrich...

*„Orbește azvârliți
Dintr-un ceas în altul,
Ca apa din piatră
În piatră căzând,
Mereu
în abisu-ndoielii...”*

Friedrich HÖLDERLIN

Vara s-a stins în priviri și în lucruri;
în brațe m-ai dus prin ea, m-ai adus
pe muchia toamnei, în divinii tăi struguri,
scoși din minți de frumosul, albastrul apus.

Respir și ascult; ce mare e clipa! Mereu e
azi și ceața-i de aur. Și-i toamnă trecută
de miez, rană, vis... În lumina eternă, mi-e
teribil de frig! Învins, duhul tace și-ascultă

o liniște vagă, șerpuiind dinspre tine,
din locul din care tu n-ai mai venit
și unde te-aștept fermecat de albine,
prăbușit pe aripa prelinsă din mit.

Respir și ascult, privirea-mi întorc
spre veacul tău rece, spre lumină și viață.
Îngeri albi, îngeri calmi fuioarele-și torc
în mine și-n umbra de dimineață.

Știu *locul acela*; și eu l-am descris.
 Nectaru-i vrăjit l-am gustat, l-am iubit,
 când ochii mi-a ars privirea lui Isis.
 În văpaia ei – ca și tine – am dorit

să rămân, dragă Friedrich, iubite, poete,
 prieten frumos, pentru care am scris
 tot ce umbre prea vii, înalte, discrete
 risipesc în tăcere, murmurând ca în vis

în cei ce se-nfruptă din darul neplâns
 de a fi blestemații și aleșii să cânte
 zeii scurși în veșnicul suflet învins
 și ascuns în privirile vii și prea blânde,

răsucite-n deznădejdea toamnelor sfinte.
 Din nopțile-i reci Zeul geamăn m-adună,
 mă culege din beznă, rouă, morminte,
 prin mine visând, iar și iar, să se spună;

deci, să fie prin mine... Ca din furtună,
 din rai și din iad însemnat m-am întors
 și am scris tot ce-n mine stătea să apună,
 în fuiorul de abur ce mai toarce, m-a tors

și ezită, întârzie mierea-alinării
 în mine, în lumea stinsă-n livadă.
 Culeasă din Duh, acatistele mării,
 liniștea-i dulce, ferice cascadă!

În umbrele ei, să mă ierți și să porți
 tot ce-n mine pământ își găsește.
 Să cântăm împreună sub cer, pe la porți,
 tot ce moare, se stinge, sfințește.

Am aflat ceva ce îmi scăpa

Am aflat ceva ce îmi scăpa:
în mine moare ceva, se stinge
și mă sfințește, sfințind și ceva
din acest apus șovăitor și dulce;
ceva care renaște zeii din uitare,
pătimire, nepăsare și sânge.

Moare ceva în mine și nu e
nimic de făcut. Nu eu sunt
aceea care poate interveni
într-o moarte ca aceasta,
întâmplată în spații neclare.
Eu nu trebuie decât să arunc

tot ce-mi prisosește și astfel
să îmbogățesc lucrurile și
făpturile din preajma mea.
Eu nu trebuie decât să aștept.
Să aștept, să văd și să descriu
felul exact în care jăriștea

pe dinlăuntru mă cuprinde
și pârzolește totul acolo,
în ținuturile mele străine
de tot ce a fost, de tot ce este
și rămâne după ce fără să-mi
dau seama devine poveste.

Fără să-mi dau seama

Fără să-mi dau seama, din tot
ce a fost, este, va fi, din tot ce

rămâne, zeul alege, discerne,
visează și povestea o adună
din tot ce crede el că se cuvine.
Eu văd, ascult, aflu totul târziu
și-abia înțeleg, abia de sunt viu,

îmi spun. Apoi, înaintând ca prin
ceață, văd, simt, cânt și constat
cu mirare că atunci când ziceam
că abia de sunt viu – eram viu
până la destrămare. Cine să
înțeleagă, ce să înțeleagă din
acest sublim-aiuritor amalgam

de istorii, întâmplări, povești,
eresuri, legende, numit șovăitor
viață? Poate suntem departe
de înțelegere și totul rădăcina-și
trage de altundeva, ca fregatele
conduse de stolurile de delfini,
de suflete vii și suflete moarte,

care l-au dus ca fulgerul pe Apollo,
pe spinările lor surâzânde, candido,
la templul și coloanele-i suple din
Delphi. Și cortegiul fastuos al acestui
zeu al zeilor își avea rădăcina undeva,
într-un trunchi îngânat – după cum
se pare – de iarbă, minerale, silfide.

Trunchiul

Totul își are rădăcina și suflul
în trunchiul acela întemeietor:
și iarba, și cerul, și capra, și norul,

și calul, și strămoșul lui – pegasul,
și libelula, și albatrosul, și stejarul,
și lutul, și marea, dar, mai ales, fiorul,

care mă întoarce subit, prevenitor,
spre trunchiul acela frumos și prea viu.
Și triumphiurile de păsări, planând spre
alte țări la el privirea-și întorc. Și leii,
și tigrii, și cocorii, și soarele, și iarba, și
arborii fac la fel, vorbind mereu despre

tot ce se întâmplă în trunchiul acela
misterios înflorit în sfere, în suflete,
tăiate în jumătăți ce se caută neostenit
din dorul de a reface întregul de abur
în aerul toamnei de vis și uitare, pe
culmile-i triste. O, sfere dulci, de granit,

sfere de aer, de sunete, de bazalt;
jumătăți melodioase, invadând
spațiul îndrăgostit și ceva fără sfârșit
căutând ceva ce au găsit, au simțit,
au visat în ceasul acela... O, ceasul,
sublimul, când totul curge din mit

parcă. Ceasul acela în care totul
e vârf, armonie, împlinire curată
și de îndată în cu totul altceva e
prăbușit! O, sfere, frumoaselor,
dulcilor sfere, jumătăți de vis,
văzute în văzduhul de aur din ce

în ce mai clar al lunii noiembrie,
voi, pribegelor prin spațiul, clipă
de clipă, dulce, clipă de clipă, amar,
jumătăți de vis: *bărbat și femeie* –
stigmat al lumilor îndrăgostite
de-același, îndoielnic, hotar!

După felul în care respiră îngerii

E ca și cum ai încerca să-ți înțelegi mâinile,
în timp ce le privești ca pe niște străine.
E ca și cum ai face efortul să înțelegi ochii
și orbita lor din cale afară de tăcută, înceată.
E ca și cum ți-ai dori să înțelegi de ce arțarul
din fața porții și-a scos o parte din rădăcinile
sale din cale afară de puternice la suprafață –
o eroare capitală, pentru care a fost tăiat
când nu se trezise de tot, dis-de-dimineată.

Și-n ziua de azi, când treci pe lângă zidul
unde a fost acel arțar, fixezi locul gol lăsat
de arborele acela frumos între arborii cei mai
frumoși. E un loc botezat de tine Dionysos.
Deci vegheat de zeul dansului, al beției
și-al lipsei de măsură, odihnite, când și când,
în darul de a vedea, darul de a simți, darul
de a fi tu însuși printre scheletele arborilor
care trec prin acest noiembrie sfânt,

în care cânți: o, zeule irumpt din arțarul
ucis, încotro?! Mă uit la mâinile mele
cu o atenție încordată: ele știu ceva ce
mie îmi scapă. Și ochii mei sunt mai
știutori ca mine. Și inima mea, clar,
știe totul, dar nu-mi spune decât ce
găsește de cuviință atotștiutoarea: abis
între lumi, pulsând după felul în care
respiră îngerii pe același, eteric, hotar.

Iubesc, înțeleg iubind...

După felul în care respiră îngerii
ajunși pe hotarul dintre lumi,
amiaza de sfârșit de noiembrie
urcă spre gingașe culmi.

Salcia-i îngânată de vânt, făpturi
nevăzute, prelungi miresme
și-un duh abia simțit care-mi
urcă înfrigorat prin glezne.

Toamna se apropie de sfârșit.
Și, totuși, frunzele verzi ici
și colo suflarea-i întârzie
printre tei, albatroși și arici,

împungând cu botul văzduhul,
duhuri de abur și vaiet plutind
speriate-n amiaza târzie, de aur,
printre crengi, rând pe rând

cu fața spre răsărit întoarse,
ca într-un basm de demult,
în care mă-ntorc târziu, ca din
moarte; și viața mea o ascult...

Și viața mea o ascult, ca și cum
ar fi a unui necunoscut venit
din legende, eresuri, patimi și
gânduri. Iubesc, înțeleg iubind...

În abisul tăcerii

Te-am visat în una din nopțile trecute;
ești soarele meu, ești viața mea, ești
sângele meu și te port pretutindeni
cu mine; oriunde m-aș afla, respir, clipă
de clipă, în respirația ta – mi se spune.
Ascult, respir și tac. Tăcerea-și găsește
rădăcinile pretutindeni: în triumphiurile
arborilor, stinși parcă, în năuca aripă

a albatrosului, care mă fixează în tăcere.
Îi sprijin privirea cu ochii și duhul,
cu ceva care se răsuțește în mine.
Frigul smulge hălci mari din noapte,
ființă. E iarnă. În abisul tăcerii m-arunc
și trupul mi-l legăn, ca și cum aș legăna
un prunc, ale cărui priviri știu ceva
ce urnește din loc inima, văzduhul,

întorcându-l spre mine și făcându-l
irespirabil. Și, totuși, respir. Sunt aici,
în abisul aceluia curent, venit dinspre
lumi ce ne aparțin și nu ne aparțin.
Gerul mușcă din față, din suflet, vedenii,
în mine mă întoarce și-n sângele care
în el te poartă ireparabil. Așa iarna își
poartă începutul și moartea de milenii.

Abis, agonie, extaz

Abis, agonie, extaz, golite de conținut,
trăite până la capăt, până la ultimul
icnet, surâs, oftat. Înveți, iubești în forul

tău, în grădină. Plătești cu sânge, sânge.
Nu-i nimic. Mestecenii s-au golit de tot;
morți sunt, aproape, zici, și ei te îngână
abia din moartea lor ultimă și din dorul

de a fi iubiți, alintați și, ca albatroșii năuci,
în razele de sânge ale dimineții îmbăiați.
Nu-i nimic, nu-i nimic, susuri. E iarnă,
dragii mei. Frigul e-n apele lui. Moartea
e-n apele ei ancestrale, adânci. Bucurați-vă!
Aveți timp s-adunați putere din plin până
la primăvară, voi, cei mai dragi dintre frați.

E bine. Frigul îmi scurmă curtea, grădina
și cutreieră ființa-mi întregă, răvășind
cotloanele-i toate. E bine. Miroase a ger
și a moarte. E-ntuneric în livadă, în cer
și în ochii mamei. Nu mi-e frică: iubesc.
Nu mi-e somn: visez. De mine mi-e dor
ca de prima noapte de dragoste – mister

în aburul ființei săpând tot mai adânc,
cum sapă ziua – în noapte, lumina – în ochi,
uitarea – în amintire, lacrima – în veghe,
orbul – în beznă, lovitura – în plex, eliberarea
– în durere. Abătuți din drum, trei heruvimi
zăpăciți tremură cu tot cu puțina lor carne.
Cu ochii pe ei, cobor în ființa-mi străveche.

E aripa aceea nebună

E frig, e nesomn și durere e cât
pot cuprinde cu ochii mei mari
și adânci în ființa-mi străveche,
unde cobor tot mai departe.

Din ce în ce mai încet înaintez.
 Cobor în mine, în labirint. E rece.
 Pustiu. Vânt. De tot ce a fost, este,
 va fi, încet, ușor, mă eliberez.

Las în urmă suferință, milă, rătăcire,
 tandrețe, bucurie, noapte, dor. Ce
 pace se așterne dinspre amiezi!
 Ce liniște-mi aduce amintirea dulce
 a perechilor de fluturi, care m-au
 însoțit, în timp ce treceam prin vară
 sau vara trecea prin duhu-mi ajuns
 pe platou, unde zburdă trei iezi

și-n acest început de iarnă divină.
 E început de viață și-n acest trup locuit
 în taină de toamnă. Iezii se iau la trântă
 în omătul cât casa – le arde de joacă.
 Și fulgilor de joacă le arde. Râd cu gura
 până la urechi și-n zăpadă mă las ușor.
 Prind fulgii cu mâinile, cu gura, cu duhul
 ce-și desface larg de tot aripa în zbor.

Aripa-mi crește aiuritor. În curând
 se face cât grădina, cât livada, cetatea
 și crește, tot crește și pe toți îi adună
 și îi cuprinde în freamătul ei zănatec,
 mecanic, de neoprit! E iarnă, Doamne,
 și-i freamăt cât cu duhul cuprind. Ninge
 ca în copilărie, ca în basme! E aripa!
 E aripa aceea nebună, sublimă, nebună!!...

Îngere cu ochi cafenii

E freamăt cât cu duhul cuprind,
îngere-al meu cu ochi cafenii
și mâini subțiri, de aer, prea vii...
O, suflet frumos, suflete blând,

așază-te, vino alături, rămâi,
himeră târzie, nălucă, din care
duhu-mi se-adapă fără-ncetare...
Și leri-i ler... Și-n ziua dintâi

odihna și nesomnul și-a găsit,
când cerurile toate s-au deschis
sub pomul vieții, de frumoasa Isis
ținut în palme, descântat și răvășit

de ielele zălude – dulce magie,
otravă, rouă-a întristării, albină
a raiului care se tânguie, suspină
și cântecu-l adună în amiaza vie

de ianuarie la orizont pierdut
în albul peste care s-a închis
o pleoapă-ntoarsă ieri din paradis
prin duhul îngerului mut

al celor ce iubesc și plâng, și râd
în zodia tăcerii, să răspundă
chemați de luminata undă
ce i-a pierdut și i-a adăpostit.

Peisaj cu iele

Prea luminata undă a ninsorii
acoperă tristețile și plânsul,
tremură-n somn și în cădere
tresare-n vis, ca necuprinsul

vaier al miezului de iarnă,
ce caută în apele-ntristării
ceva ce seamănă cu viața
și geamătul din inimile mării.

Ninge, o, ninge, și e atâta iarnă
în duh, în brațe și-așteptarea
ce-așterne drum spre tine, spre
ființa cu ancora naivă-n marea

visului de-a te avea alături...
O, murmur sfânt al inimilor mele,
murmur curgând din apele, țărmul
și pâinea întristării, din aure de iele

dansând zănatec la răspântii
de poieni, priviri, în vatră,
sub luna strânsă-n grabă sub
pleoapa lor secretă, egolatră.

Poți să nu vii... De secole
răcoarea s-a întors în ape.
Din noapte vine-o altă noapte.
Totul e-ncins, prea viu, departe.

Prea luminata undă a ninsorii
sfințește mâna care desenează
conturul buzelor iubite și boarea
îngânată lin spre-amiază.

Domnițe iele

Domnițe iele, în trăsuri de foc,
taie văzduhul și-l însângerează,
plutesc pe ape, zboară-ncet pe coame
frumoasele desprinse spre amiază

din vraja timpului îndrăgostit
de forme dulci, inelele ninsorii,
căzând din luna plină, luna nouă,
din arcuirea sfântă a viorii

dulci și târzii, nemângâiate de
naiadele văzduhului vrăjit
de iarna legănată de mumiile nopții,
una câte una ațipind în schit

sub ochii buhei-ntârziate
în respirarea nu se știe cui,
în care s-a retras pădurea
toată și-apoi suspinul nimănu.

Noiane de tăcere

Noiane de tăcere-s între noi,
sfințite și spălate de ninsoare.
E iarnă, viscol, jariște în suflet,
surpată-n dor și așteptare.

Și e atâta pace pretutindeni,
de-aud cum freamătă vii aripe
de heruvimi pierduți de tot
pe coama melancolicelor clipe.

Ei stau sfioși și strânși unul în altul,
măsoară frigul, aerul din templu,
se uită când la mine, când la cerul
pe care îl visez și îl contemlu

din miezul firii-ntoarse către tine,
cum nuferii se-ntorc spre iele
și arborii spre ceilalți arbori
blânzi, apoi spre gândurile grele.

Tăcerea crește-n vuiet surd
și liniștea o-mpunge-ncet cu botul.
Când trece câte-un duh pe-alături,
și heruvimii tac, și cântă, apoi, totul.

Din romanul în versuri
Ostrovul Învierii,
Editura Ideea Europeană, 2019

Iurie BOJONCĂ

Iu.B. – poet, profesor de limba și literatura română, redactor-asociat la revista de limba italiană „Luogo comune” din Mogliano Veneto, Provincia Treviso, Italia. Din volume publicate: *Peștera măglei* (1996), *Teama de scris* (2002), *Mesaje din ocnele paradisului* (2003), *Râul Zero și plopul fără soț* (2007), *Din pușcăriile paradisului / Dalle carceri del paradiso* (2010), *Il motivo dello specchio* (2016).

Matrioșca italiană

Dacă-n țara asta sunt legi mai multe pentru câini

și aproape nu e nici o lege pentru robii veniți de pe-aiurea, pe care-i ambalați igienic într-un fel de cuvinte

de tipul „străini-clandestini”, va fi tristă povestea la fine, când vei rămâne pe cât de bogat pe atât de singur într-o vilă de lux, numai tu și numai credinciosul tău câine.

Dacă azi ți-ai pus mânuși albe, stimate și dragă stăpâne, să nu te contaminezi cumva de sărăcie atunci când ne numeri pe noi, cei ajunși pe pământurile tale, în căutare de pâine

aș vrea să-ți spun ca unui frate în cuvinte puține că boala de care te temi mai mult o ai incubată în tine

și te mănâncă nemilos ca un cancer plin de ură oarbă.

Dacă-n țara asta e mai multă artă decât pământ și apă, mai multe muzee decât exponate, mai multe biserici decât credincioși de ce cădeți în depresii, de ce vă întristați, privind în ochii Celui de pe cruce,

ce sângeră de-atâta Brutuși
când pe mâini se spală alți Pillați.
Dacă-n țara asta mai este o țară
și-n țara aceea, se zice,
mai este o altă țară,
una necunoscută încă de nimeni
și-n capitala țării dintâi e o altă capitala,
care ascunde în sânul ei încă o capitală,
atunci mă întreb și vă întreb
cum se numește o astfel de țară
și cum am numi a ei capitală
spre care au dus toate drumurile lumii
în minunatele timpuri de fală:
o față în față,
o mască în mască,
un fals în alt fals,
o cruce în cruce,
un cer în alt cer?...

Până unde va duce spectacolul lumii?
Cine știe câte țări sunt în țara aceasta
dacă una poartă simbolul credinței
și alta se-nchină la idolul banului,
atunci străinii și-au făcut din cartoane
o țară a lor pe toate drumurile suferinței
fără drapel, fără stemă ori vamă
și nimeni nu știe câte țări poate ascunde
această frumoasă cizmă de damă,
nici chiar Dumnezeu cel rămas fără Fiu
în spatele căruia ne ascundem cu toții
cu acel „Dumnezeu știe”
când nu știm a ști să știm
cele știute de-o lume
ori atunci când trădăm
cu sărutul.

Aproape edipizare*

Eu sunt leit mama mea
 de sex masculin
 când privesc în oglindă.
 Tu ești copia tatălui tău
 de sex feminin
 cu privirea tristă și blândă.
 Fratele meu e fiul mamei mele,
 dar eu nu mai sunt „badea”
 ca orice frate mai mare
 care le inventa în orice seară
 o nouă poveste fermecătoare...
 de acum înainte
 voi fi numit ca tată al lor
 din moment ce tatăl nostru nu mai este.
 Doamne, ce se întâmplă?
 Păcatele se repetă în timp
 de parcă ne-am scos ochii
 ca regele Edip.
 Sângele a plecat
 în căutare de alte corpuri,
 urmele lăsate
 de tălpile noastre goale
 s-au dezlipit de pământ
 și s-au dus în căutare

* **Edip (Oedipus, Oidipus)** (în mitologia greacă), erou din ciclul legendelor tebane. Abandonat în munți îndată după naștere de către tatăl său, Laios, regele Tebei, căruia un oracol îi prezisese că va pieri de mâna propriului său fiu. Edip care nu-și cunoștea părinții, și-a ucis mai târziu tatăl și s-a căsătorit cu mama sa, Iocasta. Aflând adevărul, Edip și-a scos ochii. V. *Sfinxul*. ◇ (Psih.) *Complexul lui Edip* = complex psihologic evidențiat de S. Freud pentru a descrie ura geloasă a fiului față de tată și dorința sexuală față de mamă, în perioada structurării psihismului infantil.

de o altă cale,
dar fără succes,
s-au amestecat sexele
până la exces
și cine naște pe cine
nimeni nu mai știe,
femeia doarme-n pat cu-n câine
și suferă de homofobie.
Locul de mamă în lumea modernă
îl ține acum un fel de bărbat,
dar și tatăl acestei familii
nici pe aproape eterogenă
e și el un bărbat
și parcă-i totul real,
dar în mintea copilului lor adoptat
se naște un scenariu fatal...
Doamne, îmi pare că noi am turbat,
fiindcă fu zeul, dar fu și zeița,
iar de când suntem întru Hristos
e doar Dumnezeu și-i fără Dumnezee.
Mama lui de bărbat!
Mama ei de femeie!
Mă iartă pe mine, Stăpâne,
mă iartă și tu, Născătoare,
mă dor cuvintele scrise
și dacă se poate să fie
mă iartă și pentru faptul
de a găsi poezie
în privirile Regelui stinse.
Cu toate a noastre păcate
pe care încerc să le duc
îmi trag peste suflet
un fel de structură cu chip
și de-o viață mă macină gândul
să-mi pun în orbitele goale
ochii pe care și-i scoase Edip.

* * *

Nicăieri e nimic
și nimic e nicăieri,
faci bine, primești rău,
faci rău, primești bine,
ești un om
ori ești un nimeni,
ai fost aici
ori nici n-ai fost,
au toate-un sens
ori n-au nici rost:
ești tu,
este cerul,
sunt arborii,
este și luna,
n-are cine le admira
este o cățelușă
ce are nume Saphira
și tu ieși la plimbare cu ea,
tremuri de frig,
plângi de foame,
un câine și-un eu
mă pierd printre oameni
natura e toată pustie
și-n toate se simte un iz,
un miros plăcut
de poezie
cine știe s-o simtă,
s-o vadă în tot
și în toate
are parte de durerea cea mare,
dar are și dreptul s-o scrie.
Scrie-mi-ar numele
pe garduri cu cretă albă
ori cu negru cărbune,
scrie-mi-ar numele pe ziduri
ce stau spre ceruri să urce

până veni-va ziua
să-mi scriu poemul din urmă,
că nu mi-i frică de moarte,
frică de viață-mi este,
ajuns la nuntă mea
de cioban fără turmă
cu o mireasă frumoasă,
dar fără zestre,
nicăieri e nimic,
nu a fost,
nici nu este.

Am rupt zăbrelele cele de lemn
ale pătucului meu
și am făcut primul pas,
apoi am topit cu privirea
niște zăbrele de noapte
mi-am făcut o lumină a mea
ca să pot ieși din această beznă
dar așa s-a întâmplat
că dintr-o cușcă în altă
m-am tot perindat
până m-am trezit
în una de fier
atunci când eram cel mai puternic
am stropit-o cu sarea din lacrimi,
cu toate ploile vremii
și am ieșit afară
să savurez libertatea cea dulce,
dar tocmai când mă credeam cel mai fericit
eram deja într-o altă cușcă,
una stranie de tot
și nu înțelegeam ce poate să fie –
avea niște zăbrele mișcătoare,
era un fel de cușcă vie

atunci mi-am zis
să le rup și pe acestea,
să ies din nou afară
îmi era foame și sete
de libertatea cea mare.
Am încleștat cu mâinile
mai întâi două gratii
și când am dat să le rup,
așa cum încearcă să iasă din cușcă
un urs înfuriat ori un lup,
m-a trecut un fior
din creștet până în tălpi
când simții cât de viu
bate-n ele pulsul:
erau brațele fiicei mele
firave și tremurătoare
alături – brațele fiului
de copil și bărbat,
mai erau niște brațe ridicate în sus
să pară gratii de netrecut
mai departe nici nu știu
ce va mai fi
voi mai avea puteri să evadez
nu știu dacă voi mai ieși,
dar cred că aceasta e cușca cea mare
în care mulți se lasă închiși
și doar câte unul o părăsește
devenind liber cu adevărat,
liber de tot și de toate,
dar și liber de sine.

Răsăritul soarelui era atât de frumos
în această tristă toamnă
păsări bine fardate zburau mai pe jos
aproape-aproape de ziduri

lumina roșie curgea năvalnic
 șiroaie de purpură caldă
 își făceau loc printre riduri
 se prelingeau apoi peste frunte
 și față și mâini și picioare
 mă-nfășurase cu totul
 acest splendid răsărit de soare.
 De-atunci tot ce mișcă în jur
 îmi pare mult mai drag
 mai frumos
 și mai grav,
 de parcă-aș pluti atât de plăcut
 pe covorul de frunze
 care de ramuri s-au rupt,
 dar încă nu au căzut
 și pe cât era de frumos
 pe atât eram de bolnav
 de viață
 de cer
 de păsări
 de frunze de aur
 bolnav de răsărit
 bolnav și de apus
 o boală pe care
 nici în cuvinte
 nu pot s-o spun
 pentru ceea ce simt
 cuvinte nici nu-s.

Viață de om, viață de câine...

E frumoasă specia aceasta
 pe care animalele au numit-o oameni
 de tot vezi pe străzi și prin parcuri
 cum fiecare câine își duce stăpânul
 legat de frânghiuța lui colorată

și-l smuncește din când în când
dacă acesta se ia după vreo fustă de fată.
Ar fi minunat, ar fi chiar bine
dacă și câinii ar merge la teatru
și la filme, și la carte să mai facă lectură
și-ar duce stăpânii acolo
să mai uite de ură.
Ar fi ideal, ar fi chiar superb
dacă toți câinii ar ști să vorbească
oare ce ne-ar spune atunci
în limba lor câinească?
Ne-ar aminti cum i-am dresat,
amăgindu-i cu biscuiți și bomboane
și apoi i-am legat
i-am pus de gardă
și iarnă, și vară
la a noastră poartă...
În cele din urmă,
așa cum se cuvine,
ne-ar pune și ei pe noi
să le păzim cușca de câine,
ne-ar dresa toată viața,
apoi ne-ar lega,
ba ne-ar mai da cu laba,
așa cum le-am dat noi cu piciorul
ca să ne poarte respectul.
În fine, așa e viața de om
stăpânit de un câine
ori poate ar fi mai bine
să ai și o viață câine,
dar stăpânul să-ți fie un om
crescut cum se cuvine.

M-ai întrebat odată, iubito,
de ce nu mai scriu poezie
și eu ți-am răspuns cu jumătate de gură
că lumea-i atât de frumoasă
și teamă mi-i cu modelul meu de a scrie
să n-o prezint mai urâtă.
Cum pot să fac mai frumoasă marea
cu ale mele cuvinte atât de lumești
când marea ar sta și ar râde de mine
cu tot cu alge și pești.
Îți închipui balena ce hohot ar face
văzând cum o mănânc
din conserve în ulei
și particip activ
la diverse mișcări de salvare,
scandând o posibilă dispariție a ei.
Îți închipui peștii mai mici
cum m-ar privi cu ochii lor albi
de pe tigaia încinsă
și eu liniștit aş scrie catre
despre apa în care ei cândva s-au scaldat
inspirat de peștii multicolori
ce înoată captivi în acvariu
să-mi calmeze clipele destrămate
de tot ce-i fals, perfid și gol.
Îți închipui, iubito, acum
de ce nu mai vreau să scriu poezie
mai bine fiecare să-si vadă de drum
mâncând din balena
ce mâine n-o să mai fie.

Selecție din volumul în curs de apariție
Motivul oglinzii

Mihail Gh. CIBOTARU

Și ateul se făcu preot... (fragment)

M.G.C. – prozator, publicist, dramaturg și om politic. Ministru al Culturii (1994-1997). Redactor-șef al revistei „Moldova” (1975-2005) și al revistei „Luceafărul” (1999-2003). Autor al mai multor volume, între care *Ministru poți să și nu fi* (2007), *Ispite teatrale* (2007), *Sârjoaca* (2008), memoriile și romanele *Crestături pe tulpina unui destin...*, *Și nu ne duce în ispită...*, *Pragul*, *Ochiul de veghe*, *Bătăușul*, *Strigătul din vis*, *Două vieți, o singură iubire*, *Duel fără secundanți* ș.a., apărute la Editura Cartier, în 2018, în cele două impunătoare volume intitulate *Către voi, prin lumina întunericii*. Membru al Uniunii Scriitorilor și al Uniunii Jurnaliștilor din Republica Moldova.

Ștefan Bașlăcaru, care se frământa să-și înceapă povestea, nicidecum nu găsea cum s-o facă. Deoarece el însuși, cel cu întâmplarea, nu putea crede că așa ceva e posibil. Dar, vezi Doamne, s-a întâmplat. Și nu cu altcineva, dar chiar cu el însuși. S-o înceapă cu visul? Dar până la vis-ne-vis, a fost o realitate pogorâtă peste el nimeni nu știe cum. Adică, acel nimeni e chiar el în persoană – trezit din somn de acea realitate. El nu mai era el. Și acum, când se poate privi de la o parte, cu un ochi aproape independent, cum să-și formuleze cele ce avură loc? Cum?!

Se pomeni șoptindu-și: „Doamne, ce vis cutremurător! Răvășitor!...”

Și iar se vede în acea noapte îndepărtată, când toate cele necesare pentru plecarea în altă lume erau pregătite, toate cele necesare pentru viața și activitatea din acea altă lume – expediate deja, lui rămânându-i doar cele indispensabile în calitatea sa de pasager. Știa că e urmărit și la frontieră va fi percheziționat cu de-amănuntul. Dar în această privință avu noroc, căci cele prin care trebuia să treacă erau parcă aranjate. Ce-și punea în gând, mai bine zis ce-i trăsnea prin gând, devenea realitate. Inclusiv această plecare.

Dragă Doamnă Mihail Gheorghe Cibotaru,

În numele colegiului de redacție al revistei „Limba Română”, Vă adresăm sincere și cordiale felicitări cu ocazia împlinirii celui de-al 85-lea vâleat. Distins prozator și publicist, sunteți printre prietenii adevărați și susținătorii fideli pe care îi are publicația și Casa Limbii Române „N. Stănescu”.

Apreciind contribuția Domniei Voastre la afirmarea literaturii și jurnalisticii autohtone, menționăm realismul viziunii artistice, talentul de a surprinde și de a oglindi în scris întortocheatele drumuri ale destinului românilor basarabeni, caracterul distinct al acestora (ca și al plăzmitorului atâtor remarcabile personaje literare) de luptători și făuritori ai istoriei unui ținut supus intemperiilor istoriei.

În ceas aniversar, Vă dorim inspirație și optimism, răbdare și putere de muncă pentru a Vă continua drumul de învingător „prin lumina întunericului”. Multă sănătate Dumneavoastră, soției Tamara, fiilor Eugen și Dorin, întregii familii, care să Vă aducă fericire și clipe de aleasă împlinire sufletească.

La mulți ani, Maestre!

*Cu vechi și statornice sentimente de aleasă prețuire,
Alexandru BANTOȘ*

Dar s-a întâmplat cu el ceva ce nu se mai întâmplase niciodată. Nici chiar atunci când își văzuse dragostea în altarul bisericii, la acea măsuță, cu mânuțele în palmele lui... A fost o zguduire a sufletului, a întregii sale ființe. Și totuși, întâmplarea prin care avea să treacă în noaptea din preajma plecării pentru totdeauna de pe meleagul natal nu avu pereche. Căci era greu să crezi că e doar un vis. Era, acel vis, în același timp și o realitate. O mână vânjoasă, dar poate un laț de funie groasă, îi sugruma beregata. Și o voce strecurată printre dinții încleștați îi repeta amenințător:

- Nu-ți face iluzii, șmechere! Păcatele totdeauna vor fi cu tine, oriunde ai încerca să dezertezi. Ele pot fi acoperite – înțelegi ce-ți spun?! – acoperite, și nicidecum iertate doar acolo unde au fost făcute. Auzi?!

Numai acolo unde au fost făcute. Adică, aici. Și numai prin edificarea unui monument – locaș prin care să fie posibilă adresarea rugii către Cel de Sus pentru iertarea păcatelor.

Când acel ștreang i se urcă peste gură cu strânsura sa amenințătoare, gata să-l înăbușe, își reveni.

Înțelegerea cu prietenii de afaceri demult era pusă la cale. Îi motivaseră noile realități: odată cu lansarea așa-zisei democrații, dobândirea cu orice preț a banului a devenit regele suprem. Iar cei câțiva prieteni de afaceri, văzându-se în preajma posibilului pericol, au decis să-și caute o nouă „baștină”, în care să nu se pomenească furați și îmbrânciți din afacerile lor. Găsiseră deja și țara, și localitatea concretă, și viitorii parteneri de afaceri. Acum erau gata de drum. Și deodată, pogoară acel vis. Și nu un vis ca toate visele, cu deșteptări din hărțuirea lor insuportabilă, care te îndemnau să o iei la sănătoasa ca să-ți revii. Ci un vis cum n-a mai știut în viața sa. Căci legat fiind direct și amenințător cu realitatea, când se trezi, visul mai continua. Da-da! Mai continua, deși el era deja cu ochii deschiși, în plină conștiință. Dar mâinile ce-i sugrumau beregata continuau să-și sporească forța și înfricoșătoarea voce continua să-și repete amenințarea: dacă nu ia decizia aici și acum să-și acopere păcatele făcute cu diabolică inspirație de-a lungul vieții sale, lăsând în urmă victime nevinovate, copii abandonati și soții părăsite, dacă nu se apucă chiar din această clipă să-și răscumpere marele păcat al vieții sale cu o faptă capabilă să-i ușureze cât de cât acest păcat, funia care-i strângulează beregata și-i oprește respirația își va face ultimul efort. Încercă să șoptească: dar ce să facă pentru a se vedea eliberat? Și vocea poruncitoare, dar și salvatoare, îi răsună în toată ființa: să durezi o biserică în care să-ți duci viața câtă vei merita s-o mai trăiești...

O mână nevăzută i-a luat de pe cap încăpătoarea valiză, în care-și ținea toată averea cu care trebuia să-și dureze în altă parte a globului o viață nouă. Mai bine zis, să și-o continue pe cea de aici: să-și facă de cap deja nu cu forța înaltelor posturi statale, ci cu cea a banului...

Deschise gura să răspundă: de acord, dar permiteți-mi să respir! Și auzi o voce venită parcă de Sus, din Ceruri: Bine... Așa să fie...

Își răsuci capul din strânsoare și valiza se rostogoli de pe pernă, revenind la poziția în care o potrivise înainte de somn, alături de capul său.

Căci pe acea pernă obișnuită, de această dată încăpea el cu întreaga-i viață – cea trăită și cea posibilă încă...

Nici acum nu-și dădea seama cât timp rămăsese în acea poziție – cu capul surmenat de acel frământ și din partea visului neobișnuit împletit cu treaza realitate, pe perna boțită, cu valiza chiar alături de tigva sa, precum o potrivise la culcare... Și deodată simți un îndemn. O zbatere sufletească, împletită din toate trăirile sale de până atunci. Oricât de neverosimil ar părea, era adevărul adevărilor...

Și el, Ștefan Bașlăcaru, a purces la treabă.

Dintre foștii săi prieteni cu care urma peste două zile să plece acolo unde erau deja așteptați i se alătură doar unul, Andrei Potcovaru, cel care primul l-a îndemnat să-și părăsească înaltul post partinic și să se dea de partea adevărului care se manifesta în mișcările de stradă de la finele anilor optzeci. Și de atunci cărările vieții lor nu numai o dată s-au intersectat. Iar la unele afaceri, riscante, dar benefice, s-au unit...

– Așa e viața, dragul meu făcător de bine, rosti preotul ca un fel de concluzie. Uneori îți face niște surprize la care nici cu gândul n-ai îndrăzni să te apropii.

Pe Andrei Potcovaru nu-l cunoștea îndeaproape. Și nu era printre cei cu care comunica mai des, în interesul noii sale activități de om de afaceri. O singură dată i s-a adresat: șantierul la care lucra la un moment dat s-a pomenit fără finanțator. Iar el, ca responsabil de lucrările pe șantier, se văzu nevoit să caute un stăpân. Cineva l-a sfătuit să se adreseze omului de afaceri Ștefan Bașlăcaru. Așa au colaborat fără nicio disensiune. Iar când Bașlăcaru a decis să organizeze acel grup de businessmeni ca să plece în scopul activității lor într-o țară din Occident, i s-a adresat și arhitectului. Acela nu i-a răspuns imediat. I-a spus că se va gândi și-l va informa. S-a ținut de cuvânt. Deci era gata să facă parte din acel grup. Și când Bașlăcaru și-a anunțat prietenii că nu pleacă, rostind deschis și cauza, aceia au rămas șocați: să-l fi apucat pe seriosul Bașlăcaru dorul de glume proaste? Iar când s-au convins că nu glumește, i-au întors foarte supărați spatele și și-au văzut de drum. Numai Andrei Potcovaru a rămas să discute decizia neașteptată a liderului de grup. Acolo avea un contract bun, un venit frumușel, cu perspectivă aproape sigură. Dar nu pleca cu toată inima, din tot sufletul. Aici îi rămânea mama, care

nici în ruptul capului nu dorea să plece în străinătate. Da, știe ea că în privința banilor și a vieții, în genere, ar fi asigurată mult mai bine acolo. Dar i-a zis fiului: nici moartă nu vrea să plece de acasă. Au dus-o rușii în Siberia, cu forța. Acum, benevol, să-și părăsească baștina, neamul, mormântul părinților, al bunicilor și străbunicilor?

Și Andrei Potcovaru a rămas. S-a implicat, cum se zice, cu trup și suflet în munca pornită parcă de niște naivi, dornici de aventuri și aruncători de proprie avere în stânga și-n dreapta, ca să mai distreze pe unii gură-cască. Însă nu, nu a fost să fie. Astfel, chiar din prima zi de activitate, locul șantierului l-a stabilit însuși arhitectul. La propria sa baștină. Cândva cu acareturi, magazii, șoproane, livadă impunătoare, cum nu erau prin vecinătate. Căci și gospodari ca neamul Potcovaru nu întâlneai la fiecare pas. Tocmai pentru acest spirit gospodăresc s-au pomenit în 1941 în Siberia. Ea avea un anișor când au fost înhățați în puterea nopții și duși, desculți și dezbrăcați, în locuri sălbatice siberiene, unde zac trupușoarele a doi frațiori de-ai ei. Cu ceilalți doi și cu părinții s-au reîntors când ea împlinise deja douăzeci. Au avut probleme cu casa lor jinduită de cei nouăsprezece ani acolo, în fundul Siberiei. Dar și-a revenit. Și familia Potcovaru și-a revenit, de parcă nici n-a trecut prin toate...

– Și, iată, dragă Tudorel, – își încheie gândul amfitrionul, – lucrăm de atunci împreună, nu doar mână în mână, ci suflet în suflet. Eu aici, în interior, cu slujbele, cu activitatea cotidiană a Hramului, iar el are grijă de starea sănătății acestui hram. Și mi se pare că lucrurile merg bine...

Se răsuci și, îmbrățișând cu privirea masiva icoană din fața sa, își făcu semnul crucii și bătu o mătanie.

Tudor Neculăescu reveni la întrebarea întreruptă la jumătate – întrebarea dacă n-ar putea fi la mijloc o confuzie.

– Și, totuși, dacă?, își repetă întrebarea oaspetele, de astă dată pe un ton categoric afirmativ.

Și fără a aștepta reacția amfitrionului, rosti mai mult acuzator decât întrebător:

– Tu o cunoșteai pe proaspăta voastră învățătoare din clasa a noua?

Și fiindcă preotul Ștefan îi aruncă o privire plină de nedumerire îmbibată cu o undă de reproș, găsi de cuviință să pună capăt acestui dialog ciudat și trecu la direct:

- Știi cine era acea tânără învățătoare?

Ștefan Bașlăcaru uită pe o clipă cine-i el azi și că se află în sfântul locaș, în fața icoanei călăuzitoare, și răspunse brusc:

– Da! Imaginează-ți că știi! Era atunci, și a rămas pentru toată viața, mândra lui. Tu nu știi ce-a urmat după ce taică-meu a fost transferat, legitim de altfel, cu serviciul în Siberia. Profesoara l-a urmat. El nu s-a mai însurat, și nici ea nu s-a mai măritat. Așa au dus-o și nu știu de o mai duc împreună. Că demult nu mă mai interesează.

– Ești sigur de adevărul vorbelor tale?

– Bineînțeles. Argumentele sunt grăitoare...

Tudor îl privi lung, nefiind parcă sigur de ceea ce vrea să-i vorbească. Dar această îndoială era doar de o clipită. Căci pentru asta, – adică, și pentru asta – făcuse drumul înapoi.

Rosti, țintindu-l cu privirea:

– Ți-am spus de la bun început că le cunosc pe toate. Le am așternute în volumul de memorii, pe care degrabă îl termin. Și dacă nu aflam de incredibila transformare a celui care ai fost și te-am cunoscut – am și studiat o bună parte din parcursul tău până ai ajuns acolo, în vârful piramidei – nu mai căutam să te revăd. O transformare imposibilă, mi-am zis, pentru firea unui om, oricât de neordinar ar fi. Mi-am zis că aici poate fi doar lucrul Domnului. Și am venit să mă conving și să admir fapta Celui de Sus. De aceea am și decis să te pun la curent cu realitățile pe care ar trebui să le cunoști... Dar și să te pun puțin la încercare, – nu ascund! – ca să-ți recunoști unele păcate pe care, în fața Domnului, în singurătate, le-ai rostit, probabil, nu o singură dată. Dar în viață continui să le ții sub lacătul tăcerii. Deci despre tata și, așa cum spui tu, amanta sa, cunosc mult mai mult din ceea ce e adevăr și nu presupuneri sau concluzii pripite...

Preotul l-a întrerupt revoltat:

– Cum adică, dragă Tudore?! Cum?! Doar mă bizui nu pe cele auzite, ci văzute. Înțelege? Văzute cu ochii mei!

– Și-n viață nu ți s-a întâmplat niciodată să vezi și să crezi una, iar în realitate să te convingi că nu e tocmai așa? Acum, te rog, ascultă, nu mă întrerupe și fi gata de o surpriză la care nici n-ai putut să te gândești că ar putea exista. Dar ea a existat. Și, posibil, continuă să existe. Și va continua totdeauna să existe. Căci face parte din adevărurile neschimbătoare. Loreta Vasilevna Grindă, cum o numeam noi pe atunci – ascultă-mă atent! – e sora ta de pe tată. Da-da. Era un păcat din tinerețea tatălui tău. Prima dragoste a lui și a fetișcanei întâlnite aproape întâmplător, la o competiție sportivă raională. El era la trântă, ea la alergări. Dar cele două sau trei zile erau împreună și la cantină, și la dansurile care se organizau seara. Dragostea a răbufnit spontan, surprinzătoare pentru ambii. Așa cum se întâmplă cu dragostea adevărată. Și măcar că localitățile lor se aflau depărțitor una de alta, nu era săptămână să nu se întâlnească. Iar când au constatat că vor avea copil, s-au prezentat părinților. Mai întâi la ai ei. Apoi și la ai lui. Și unii, și ceilalți – nici să audă. Mai întâi – învățătura! Bineînțeles, nici unul, nici altul nu informase părinții despre motivul acestei grabe.

Când el hotărî să-i propună o soluție șoptită de medicul familiei lor, căruia i s-a destăinuit, ea era plecată și plecată a fost ani de zile. Flăcăul își căută de drumul său. A făcut școala, apoi seminarul de la Odessa, deși nu-l prea atrăgea popia. Surpriza a venit peste ani de zile...

Teofan Zaharia era deja preot, cu familie și fiu în clasa întâi, când s-a pomenit într-o zi cu o fetișcană drăguță așteptându-l la ușa bisericii. Tresări când dădu cu ochii de ea. Parcă o mai văzuse cândva, undeva. Emoția îi dădu de gol slăbiciunea, dar poate nu slăbiciunea, ci tăria care-i prinsese cândva rădăcini în sufletul adolescentin. Da, era ea! Prima sa dragoste. Încărcată de visuri nemaipomenite. Și toate realizabile. Căci erau bine chibzuite, sprijinite doar pe posibilități reale. Dar n-a fost să fie. Unul Dumnezeu cunoaște adevărata cauză. Sau poate așa o fi fost chiar voința lui.

Oricum, adolescentul Teofan Zaharia, născut și crescut în familie de preoți, a dat ascultare părinților. Cu atât mai mult cu cât și părinții ei manifestau aceeași poziție categorică. Și, iată, fetișcana din fața sa. Și răbufnirea acelor

memorii. Pentru prima dată și-a permis să încalce legea bisericii ortodoxe de a nu permite sub niciun motiv ca picior de femeie să treacă pragul altarului. Acolo, în odaia nu prea spațioasă, dar cu surprinzătoare larghețe cerească, a fost șoptită continuarea dramei acelei întâmplătoare dragoste, care, se vede, n-a fost deloc întâmplătoare, ci un destin.

Îi aduse o veste tristă... Pe mama ei el n-a mai văzut-o din ziua despărțirii lor, deși își dăduseră cuvântul să rămână împreună, să cântărească bine, la rece, situația și, când le va permite vârsta, să creeze familie. „Să fi avortat?”. Anume la acest sfat se gândise. Dar vocea ei răsună în așa fel încât el amuți și se pierdu cu firea. Când își reveni, ea nu mai era. Și n-a mai văzut-o și n-a mai auzit de ea niciodată, deși ani în șir n-a încetat s-o tot caute. Acum o avea în față. Leit ea. Numai că puțin parcă mai nălțuță. Și mai vorbăreață. Îi aducea trista veste din porunca mamei: să-i facă o vizită adevăratului ei tată de cum ea va fi dată pământului!

A rămas plăcut surprins aflând că poartă întregul nume al mamei sale: Loreta Vasilevna Grindă. L-a informat că e elevă în clasa a noua. La școala-internat unde învățase și maică-sa. Va face și ea pedagogie. Sau, poate, medicina. Că-i plac ambele domenii. Cresc și servesc omul. Ce poate fi mai de preț, mai important în această viață?

A asigurat-o că de azi înainte el îi va fi și mamă, și tată. Și că îl găsește aici oricând, în acest altar, chiar dacă e interzis să cunoască picior de parte femeiască. Dar el se ruga să i se permită această excepție. Întru iertarea căreia el își va consacra întreaga-i activitate de slujire Hramului sfânt al Cerului...

– Și crezi că a avut dreptul să-și permită această excepție?

Vocea preotului mai mult condamna decât întreba.

Oaspetele ridică din umeri, parcă nu numai surprins de întrebare, ci și iritat:

– Tu ești obligat nu numai să știi, ci și să pronunți adevărul.

Pauzele din dialogul lor nu erau de lungă durată, dar oarecum încordate. Oaspetele se străduia să pară cât mai amabil. O discuție între doi

foști colegi de studenție. De atunci, poți zice, s-a scurs aproape o viață întreagă... Și, iată, neașteptatul oaspete curmă pauza:

– Spune-mi, te rog, de când s-a întâmplat neverosimila cotitură a vieții tale, înavușindu-te cu acest sfânt Hram bisericesc fără pereche, cel puțin în țărișoara noastră, găvozdită între Prut și Nistru, îți mai amintești de cele trăite și izbândite până atunci? Și dacă da, îți mai bat la ușa memoriei măcar din când în când? Aș vrea să aflu, nu numai din fireasca curiozitate...

– Aș putea afla și eu?

– Dacă va fi nevoie. Dar cred că n-are să fie. Deoarece am să încerc să le dibui chiar eu. Printre ele, sunt absolut sigur, e neverosimilul salt de la un simplu lucrător la primăria unei localități din RSSM în vârful cataragului... Neordinarul și incredibilul vis de unde au pornit toate astelalte le lăsăm de o parte...

Preotul îi aruncă o privire încruntată:

– Și cam de ce ți-ar trebui? Doar și așa le cunoști pe toate. Ba, pe unele, văd că le știi mai bine chiar decât mine, cel care le-a trăit...

– Bine. Amintesc doar două. Mai exact, una din întâmplările din activitatea ta prodigioasă, și anume, cea cu transformarea unui locaș sfânt în grajd pentru cai și, accentuez, originalul stil de cuceritor al urcușurilor spre vârful conducerii RSSM...

Zâmbi îngândurat.

– Dacă e să fiu sincer, cât mă aflu în slujba bisericii, nu mă gândesc la cele trăite cândva, fie încă în copilărie, fie mai recent, adică până la acel vis. La treptele urcușului de activist sovietic privesc totdeauna cu zâmbet. În perioada sovietică, pornind de la postul de președinte al executivului raional, am urcat mereu, de parcă m-ar fi împins cineva din spate. Mă pomenii cuprins de un necunoscut până atunci curaj. Un soi de sete. Abia mă vedeam cu picioarele pe pragul jinduit, alături de noii colegi de activitate, simpli, binevoitori, mereu gata să mă ajute acolo unde încă nu aveam toate competențele necesare, că în clipa potrivită, pe care clipă o căutam cu înfrigurare, pășeam pe următorul prag, iar celora ce mă primiseră frățeste le dădeam cu

piciorul, simțind o aprigă satisfacție văzându-i rostogoliți. Cei de pe pragul următor vedeau fapta mea și-mi zâmbeau aprobator. Căci și ei utilizau, când le cădea prilejul, acea metodă a „colegialității”. Și nici prin gând să le treacă ce poate să-i aștepte peste un anumit timp. Rezultatul îl cunoști. Deci la acea perioadă a vieții mele privesc ba cu un zâmbet amar în suflet, ba cu firească indiferență: îmi zic că așa au fost vremurile... Iar cât privește acea biserică transformată în grajd pentru herghelia republicii cu care amatorii noștri de hipism ocupau locuri de cinste la diferitele competiții naționale și internaționale, recunosc, port o anumită vină. Ideea n-a fost a mea, dar când mi s-a cerut permisiunea, surprins de propunere, am aprobat-o cu entuziasm: cai de rasă în grajd nemaiîntâlnit. Dar când la câțiva ani republica a rămas fără acea mândrie națională, am trăit o lovitură în făptura mea pe care o simt până azi. Am coșmaruri legate de acel grajd cu icoane pe pereți și cu boltă cerească pe tavan. Asta e...

După o scurtă pauză cu privirea în podea, preotul nu și-a ridicat-o spre icoană, cum făcea de regulă și nu continuă firul discuției, ci propuse o cafeluță.

Discuția o relua oaspetele.

– Întrebați cine i-a permis tatălui tău să încalce sfânta lege creștinească. Întrebarea ta e justificată și ai tot dreptul moral să-ți condamni propriul tată. E treaba ta să o faci sau nu. Cât mă privește, caut să-l înțeleg. Dar aș vrea să-ți adresez o întrebare legată de aceeași călcare nelegitimă a pragului ce duce în Sfântul altar. Transformarea bisericii din satul meu natal în care am fost botezat și eu în grajd pentru herghelie nu însemna cumva pășirea peste același prag, către altar?

După ce amfitrionul găti o cafeluță cu aromă ispititoare și ambii gustară din ea, Tudor i se adresa pe un ton cam nehotărât:

– Cred că într-o anumită măsură e vorba și de viața mea personală. Eram, dragă doamne, colegi, prieteni, știai că ne punem la cale nunta, pe la sfârșitul studiilor. Căci eram abia în anul doi. Și deodată, vestea trăsnet: ea se mărită!... Și culmea: cu cine se mărită!...

Tudor făcu o mică pauză, ca să mai soarbă din cafea. Duse la buze ceșcuța. Și se grăbi să continue deja el tema.

– Atunci am avut emoții deosebite, firești la acea vârstă. Dar știi prea bine, ți-am fost de fapt un salvator. Ea a demonstrat în continuare că ne-a prostit pe amândoi. Că ne-a înstrăinat...

– Știu, dragă! Știu! Căci mă străduiam să aflu ce rod dă acea dragoste furată. Știu că ați trecut, după o mare bucurie, printr-o durere: fiul nou-născut, care a și fost marea bucurie, a decedat foarte curând. Și ca să vezi cum se întâmplă uneori, bucuria voastră era pentru mine o scârboasă durere. Iar durerea voastră mă bucura... Voiam însă altceva să te întreb... Care ți-i viața pur personală acum, aici? Doar, ca bărbat...

Bașlăcaru se grăbi să-i curme vorba:

– Nu-nu! Te rog, ocolim această temă. Aici e sfânta biserică.

Își împreună palmele sub barbă, își ridică privirea rugătoare la sfânta icoană, murmurând în șoaptă: „Iartă-mă, Doamne! Iartă-ne, Doamne Sfinte!”...

Mai duseră ceșcuțele la buze: gestul le oferea o pauză, fie și scurtă de tot. Dar în viața omului, uneori clipa e însăși viața...

– Vreau să-ți împărtășesc o taină personală, reluă conversația preotul. Un sentiment care, prea poate, îmi aparține numai mie. Zic asta, căci nu știi dacă au mai trecut și alte fețe bisericești prin ce mi-a fost dat să pășesc eu... Din acea noapte când mai-mai să fiu strangulat de propria-mi mână, eu nu mai sunt cel ce fusesem până în acea clipă. Deși, multe convingeri mi-au rămas aceleași. Când se întâmplă să ies din curtea bisericii, parcă aș fi cel de totdeauna. Dar imediat ce pășesc în curtea bisericii, sunt cel de după întâmplare. Și-mi pare atât de bine! Și, în același timp, îmi pare atât de rău... Stau și mă uit la Sfânta Icoană salvatoare, își făcu semnul crucii, bătu o mătanie, apoi își ridică privirea la masiva icoană, și rosti cu voce parcă răzbătută de undeva de dincolo de sfântul hram: „Averea materială și spirituală a vieții mele”.

De s-ar cunoaște omul pe sine însuși... De ne-am cunoaște pe noi înșine...

Dumitrița BOLOGAN

Jurnal de Oxford

D.B. – jurist, absolventă a Liceului Teoretic „Mircea Eliade” din Chișinău. Studii de licență la Facultatea de Drept a Universității de Stat din Moldova, de masterat la Facultatea de Drept a Universității Oxford din Marea Britanie și de doctorat la Academia de Științe a Moldovei. Activitate în organizații naționale și internaționale precum Misiunea Norvegiană de Experti pentru Promovarea Supremației Legii în Moldova (NORLAM), Fundația Soros Moldova, Asociația Avocaților Americani/Inițiativa pentru Supremația Legii Moldova.

Știam că pentru a ajunge pe High Street trebuie să trec mai întâi de un sens giratoriu dintr-o intersecție de drumuri și apoi de un pod. S-ar fi putut întâmpla să nu observ indicatorul pe care scrie *Oxford*. Aveam să-mi dau seama. De unele lucruri trebuie, pur și simplu, să-ți dai seama. Eram atentă deci să nu-mi scape intersecția cu insula de girație și podul.

Tot drumul de la Londra spre Oxford a plouat mărunțel. Deși e sfârșit de septembrie, verdele intens al ierbii parcă te inundă de entuziasm și proștețime. Mă gândeam că mă așteaptă o lume cu totul nouă, necunoscută. E ca și cum m-aș fi dus la încă o școală de vară (la care am fost de atâtea ori în ultimii ani), unde nu cunosc pe nimeni și nimeni nu mă cunoaște, doar că pentru o perioadă mai lungă. Singura deosebire e că de data aceasta necunoscutul nu mă mai speria. Pentru că nu era chiar necunoscut – se începea cu un sens giratoriu și un pod.

Poduri, sensuri giratorii... încă nu e Oxford. Pe câmpii imense, împrejmuite cu garduri de

Fragment din volumul cu același titlu premiat în acest an la capitolul „Debut” de către Uniunea Scriitorilor din Republica Moldova. Postfața la carte este semnată de către scriitorul și publicistul Nicolae Negru.

lemn, oițe albe, fără cioban, pasc liniștite. Sătucuri în culori vii, perfect aranjate, cu grădini miniaturale de flori multicolore în fața caselor, cu gazon de același verde intens, tuns perfect. Îmi este somn, extrem de somn. Ațipesc pentru câteva secunde după care mă trezesc brusc, speriată că am dormit o veșnicie. Îmi este frică să nu trec cumva de stația la care trebuie să cobor. Așadar, mai întâi intersecția cu insula de girație, apoi podul. Acasă, am întrebat-o pe soră-mea de câteva ori:

- Unde să cobor?
- La Queen's Lane.
- Și unde e Queen's Lane?
- Ai să vezi.
- Cum *am să văd*?
- Ai să-ți dai seama.

Stropi mari se lovesc de parbrizuri. Prin geamul autocarului zăresc „Oxford Brooks”, o alternativă mai puțin cunoscută a Universității Oxford. E aproape deci. Trei străzi radiale, care se opresc într-o insulă de girație. În mijloc – o statuie a unui ceas. Ciudat, aici timpul are statuie... Pe strada din mijloc – o tavernă pe al cărei frontispiciu este inscripționat „Capul bunei speranțe”. Un fel de capăt al lumii? Ori începutul?... În zare mi se arată un turn medieval cu creneluri ascuțite, apoi – un vârf de catedrală gotică. Așadar, aceasta este intrarea în poveste...

Podul Magdalen. Aici trebuia să fie! Imediat trebuie să cobor. Autocarul lunecă ușor de lângă mine, lăsându-mă în stație cu o valiză uriașă, un rucsac de vreo 11 kg (bine că nu mi l-au cântărit la aeroport, pentru că îl purtam, of! cu mimată ușurință, iar fața mea radioasă insufla convingerea că e, practic, gol), cu umbrela într-o mână și cu harta într-alta. Peste drum se înalță un zid, lung și înalt, din piatră, deasupra cu statui ce depășesc mărimea naturală, protejate de niște cupole. Sub una dintre cupole se află statuia reginei-mame. Conform hărții, trebuie să traversez și să merg tot înainte. Valiza face zgomot pe paviment. În jur nu prea este lume. Câțiva studenți. E totuși săptămâna minus unu din primul trimestru. Pe alături circulă autocare Oxford Tube de culoare roșie, cu două etaje, care pleacă spre stația de autobuze Victoria din Londra. Acum ar fi trebuit s-o iau la dreapta. Numai că nu-mi pot lua ochii de la Biserica Universitară Sf. Maria. E monumentală. Uit că

trebuie să virez. Ajung pe o străduță îngustă, pavată, străjuită de clădiri vechi de o parte și de alta. Pe peretele îmbibat de carbon al unei case scrie Turl Street. Merg până la capătul străzii. Povestea devine tot mai interesantă. Harta nu-mi mai este de niciun folos. Nu mai pot să țin în mână și harta, și umbrela, și valiza, în același timp. Cu greu, ajung la o stradă largă, nu Catte Street, de care am nevoie... Plouă mărunț, supărător.

* * *

Ultimul examen. E la disciplina principiile constituționale ale dreptului Uniunii Europene. Am reușit în mai mult de zece ore să recitesc toată cartea (are și aceasta peste o mie de pagini) și unele articole (poate vreo 70, fiecare a câte 20-40 de pagini). Am folosit toate metodele de lecturare și memorizare a materialului, de care am auzit, am citit sau le-am inventat eu însămi: pe diagonală, radială, longitudinală etc. Îmi lăsam privirile să cadă doar pe câteva cuvinte de pe mijlocul paginii și încercam să-mi amintesc, să fac asocieri sau să reinventez ideile din text. Pentru fiecare pagină – doar câteva secunde. Toată noaptea. Timp nu mai este. La bucătărie a venit să ridice gunoiul un tânăr pe care nu l-am mai văzut. Steve era, probabil, în concediu. M-a salutat și m-a întrebat de ce mănânc așa de devreme.

- Am examen, la 9:30.
- Așa deci... Și ce înveți?
- Drept european.
- Hei, nu te teme! Trece și acesta!

Iar *sub fusc*. Iar ploua. Iar mărunț. Iar garoafă. De data aceasta, una roșie! În cameră au rămas doar articolele și cărțile de drept constituțional european, aranjate frumos. După masă le ascund și pe acestea! Și gata! La Exam Schools lumea aștepta înăuntru. Fețe care mai de care. Adolfo era fericit. Îl avea pe ultimul – insolabilitate corporativă. O indiană era cu garoafă albă. Cam neobișnuit pentru săptămâna în care ne aflam. Era și cam albă la față. Nik purta garoafă roz. Se pare că era în panică. Nu-și putea aminti un oarecare caz.

- N-o să-ți cadă ăsta.

S-a uitat la mine neîncrezătoare.

– Da, am rostit eu ferm. Nu te gândi la el.

– Of, Dumi, aş vrea să ai dreptate. Tu ești la ultimul, eu mai am două...

Îl văd și pe Vincenzo. Era luminat la față.

– Am citit adineauri despre cetățenie și am înțeles-o! Vă imaginați, sunt așa de fericit!

– Vincenzo, trebuie să te dezamăgesc, i-am răspuns. Eu am înțeles-o înaintea ta. De ieri! Toți au răs zgomotos.

Peter, cu zâmbetul până la urechi, își potrivește garoafa roșie. Am înțeles că examenul în sine, pentru mulți, nu mai conta. Toți trăiau, anticipat, un sentiment de eliberare totală. Peste trei ore...

L-am zărit și pe Jan. Vorbea tare, în germană. La grupul nostru s-a alăturat și Ioannis.

– Salut! Cum credeți, câte din temele predate de Eleftheriadis ne vor cădea la examen? Eu le-am citit pe toate!

– Și eu, îi răspund, deși cred că ne va cădea doar una. Poate cea despre suveranitate... Doar că mie mi-au plăcut foarte mult, că le-am citit și eu pe toate! Dreptul cosmopolitan e tema mea preferată. A fost bravo Eleftheriadis!

– Da. A reușit să ne facă să gândim original, liber. Să ne arate alt mod de tratare a ideii, diferit de cel clasic.

Despre asta discutăm în timp ce urcam scările prin coridoarele întortocheate ale Exam Schools. Am ajuns la sala de examinare, am intrat, ne-am așezat automat în bănci. Procedura a devenit o rutină. Nu mă puteam concentra. Mă gândeam că totul va dura doar trei ore. Evangelis stătea vizavi. Părea că nu se simte bine. Ciocanul în masă. Am deschis. O foaie. Întrebări scurte. Din 10 pe una o știam perfect. Alta așa și așa. La o a treia trebuia să cam inventez. Și ca să nu inventez degeaba, am decis să demonstrez că de fapt nu prea trebuie de răspuns la o astfel de întrebare. Era ceva legat de cum își demonstrează autoritatea Curtea Europeană de Justiție prin intermediul cazurilor în materie de drepturile omului. M-am gândit să argumentez că nu are autoritate. Și nu o are pentru că o demonstrează cazurile *Omega* și *Schmidberger* și deciziile Curții Supreme

Federale Germane în *Internationale Handelsgesellschaft, Solange I și II*. Mai ales în ultimele, instanța germană își rezervă dreptul să revizuiască hotărârile CEJ referitoare la drepturile omului. Dacă există CtEDO, la ce ar mai trebui și CEJ? Cunosc și câteva cazuri în care CEJ amintește de CtEDO... Dacă nu pic, iau punctaj bunicele. Încă puțin și gata! Trebuia să scriu până la capăt. Nu mai puteam... Afară ieșise soarele! Afară era libertate! Îmi mai trebuiau câteva rânduri ca să termin pagina. L-am luat pe Blackstone, nu era nimic acolo. Îmi trebuia încă vreun caz. Sau vreo idee, ceva. Am răscolit prin memorie. Dispăruseră toate. Era doar soare. Țin minte că am participat la o conferință pe tema asta, în martie. Pe 13 martie. Doar asta țin minte... Îmi trebuia o concluzie. O găsisem! Zic: „... CEJ nu va avea degrabă autoritate în materie de drepturile omului pentru că statele nu i-o vor conferi. Pentru că nu vor. Ce stat își va delega suveranitatea de bună voie? Chiar și în schimbul unor libertăți. Eșecul Tratatului Constituțional, euroscepticismul britanic și nu numai britanic, tendința de aprofundare mai degrabă decât de extindere, criza monetară... Tratatul de la Lisabona nu a demonstrat nimic, a fost un compromis frumos aranjat care să camufleze un eventual declin”. Și punct. Mai erau 2 minute până la lovitura de ciocan. S-a terminat totul!

Am fost prima căreia i s-a luat lucrarea. Am ieșit. Am străbătut curtea interioară și am ajuns, traversând și cealaltă aripă a blocului, la ieșire. Ar fi fost frumos să-mi aștept colegii. Voiam însă să văd soarele. În curte, picăturile de apă străluceau pe iarbă. Păreau mici diamante sclipitoare. Mi-am ridicat ochii spre zidurile vechi și înnegrite de emoțiile acumulate de secole. Acum străluceau. Eram singură în tot *quod-ul* cela mare. Mi-a venit deodată să sar în sus. Și am sărit. O dată. A doua oară. A treia oară. Destul! Am auzit niște blițuri. Niște chinezi fotografiau de după poarta de fier forjat.

Afară, am fost așteptați de toți cei care au terminat examenele câteva zile înainte. Ne așteptau după cum se așteaptă: cu făină, confetti, spray-uri. În anii precedenți se aduceau și ouă, bomboane, roșii.... Anul acesta însă, vice-cancelarul a emis un ordin prin care se interzicea aruncarea cu obiecte pe lângă Exam Schools, care să determine depunerea de eforturi speciale de curățire. În scurt timp, mantia mea a devenit albă de făină, iar părul plin de confetti. Spuma și spray-urile am reușit să le evit. Bietul Evangelis a fost luat pe sus și tras pe o străduță laterală, foarte îngustă. Aici, i s-a turnat pe cap o căldare de apă. N-a mai putut scăpa...

* * *

M-am întors la Oxford pentru ceremonia de absolvire. Am luat toate examenele cu punctaj bun. La drepturile omului am luat distincție.

Am venit cu părinții. Aeroportul Londra Luton se afla la loc. Pentru a cincea oară decolam și aterizăm aici. Îl știam pe de rost. Am căutat platforma autocarelor National Express. Ne-am așezat, ca de obicei, pe primele scaune. Am cuplat centura de siguranță. Am ascultat indicațiile șoferului la microfon. Știam traseul destul de bine, aveam să recunosc priveliștile ce ni se vor deschide în față imediat ce autocarul urma să vireze la stânga. Recunoșteam pășunile verzi, în orice perioadă a anului, și ploaia, și gardul din plasă pus pe versanți, și turmele de oițe... Toate îmi erau atât de familiare. Și totuși ceva se schimbase. Undeva, în buzunarul rucsacului era un pachetel de șervețele. Mama privea prin parbriz. Din vreme în vreme mă întorceam către tata, să-i mai dau câte o explicație. Speram să nu-mi vadă fața, pentru că n-am mai găsit șervețele...

Rezervasem hotelul cu 5 luni înainte. De obicei, e multă lume pe la ceremonii. Era bun. Royal Oxford. Am lăsat valizele și ne-am dus la magazinul *Shepard and Woodward* să-mi iau mantia pentru absolvire. Mantia pentru absolvire trebuie să ți-o rezervi cu o lună înainte de la acest magazin. Poți s-o cumperi, costă mult și nu merită. Sau o închiriezi. Ca să te înscrii pentru a o închiria, trebuie să oferi toate datele legate de ceremonie, pentru că le verifică. Această mantie e diferită de cea de *reading for graduate* (student masterand, care e diferită de cea a studentului de la licență), pe care am purtat-o tot anul, care e doar mantie. Aceasta are mâneci $\frac{3}{4}$ cu imprimeuri manuale și e mai lungă. Are și o glugă cu guler mare. Culoarea gulerului indică domeniul în care ești absolvent. Juriștii poartă mantie cu guler albastru. Cei de la alte facultăți poartă mantii cu guler verde, portocaliu, galben etc. Marginile glugii sunt împodobite cu puf de lebădă, semn de mare distincție. Lucrătorii magazinului mi-au înmănat-o împăturită frumos și ambalată într-un pachet mare, elegant, sigilat ermetic. Mi-au urat o ceremonie frumoasă și mi-au zâmbit cald. Amabilitățile acestea îmi lipsiseră. Magazinul era plin de absolvenți. Se făcuse rând...

Hertford. Am intrat în *quod-ul* principal. Era exact așa cum îl lăsasem. Aveam impresia că și peste câteva sute de ani va fi la fel. La locul ei se afla și banca... Am alergat spre ea și m-am așezat.

– Ai și obosit? m-a întrebat mama.

– Nu, trebuie pur și simplu să stau pe banca asta...

Am luat-o în dreapta spre capelă. În holul capelei era un vitraliu cu lordul de Hart pictat pe el. Știam că în peretele din dreapta era undeva ascuns un întrerupător. L-am căutat cu mâna. L-am apăsat. Tot peretele din sticlă cu tot cu lordul de Hart s-a luminat. Avea beculețe incorporate pe la spate. Tata era fascinat. I-am arătat orga. Draperiile grele de catifea purpurie. Cupola. Și pianul... Nu reușisem să învăț pe de rost cele 2 cântece. Avea să fie încă altă dată. Trebuia să fie altă dată! De la bibliotecă nu mai aveam cheie. Nici codul de la OB1 nu-l mai știam. Îl schimbă la fiecare început de an nou de studii. Vroiam să-i arăt tatei podulețul din interior. Podulețul meu pe care am mers de atâtea ori. M-am dus la *lodge*, să întreb codul. Aveam acum cardul de absolvent, aveau să mi-l spună. Portarul însă era același ca și prima dată și același ca și ultima dată. M-a recunoscut, probabil. Mi-a zâmbit.

– Mă mai țineți minte? Am învățat aici anul acesta...

– Cum aș putea uita o domnișoară atât de frumoasă?

Când am dat să ies, ceva moale mi-a trecut pe lângă picioare. Clinchet subțire de clopoțel. Era Simpkin...

Acum, în mod logic, urma colegiul St. Edmund Hall. Mama și tata pășeau, ținându-se de mână, pe pavimentul vechi, pe strada protejată de ambele părți de pereți din piatră, înalți și aproape negri. Le-am făcut o fotografie. Știau că acum aproape zece ani, străduța aceasta fusese parcursă în fiecare zi, de câteva ori pe zi, timp de un an, de Otilia. În sfârșit! St. Edmund însă era „închis pentru vizitatori”. M-am dus la *lodge*. Le-am spus, pe scurt, cine eram și ce căutam. Portarul mi-a zâmbit și ne-a permis să intrăm. În primul *quod*, pomul de Crăciun, așezat în fântâna din centru, era deja plin de luminițe aprinse. Am trecut în al doilea. Și aici toate erau la locul lor, precum le știam. Sf. Edmund stătea pe bancă, împietrit. Am intrat și în grădina SCR din spatele bisericii-bibliotecă din secolul al XIII-lea. Dacă te uitai bine prin ferestrele vechi și știai ce cauți, puteai observa sarcofagele printre rafturile cu cărți.

(...)

* * *

În dimineața zilei de azi urma să plec. La 6 aveam autobusul la Londra. Sunt câteva ore. Dacă s-ar fi oprit cumva timpul...

– Când mai vii aici?, m-a întrebat Benjamin.

– Nu știu...

Aproape 4. Trebuia. Rămăseseră puțini în Freud's. Barmanul dormea cu capul pe tejghea. Aerul rece de afară m-a trezit. Maria a luat-o la stânga aproape plângând.

Mergeam la braț, cu Benjamin pe străduțele pavate. Pustiu.

– Știi cât mi-a lipsit orașelul acesta? Știi cât o să-mi lipsească?

Sigur că nu știa! Și nici nu avea cum. Era al șaselea an de când stătea acolo. Și trebuia să mai stea încă patru.

Am ajuns. M-a îmbrățișat lung. Parcă nu-mi mai dădea drumul.

Acum chiar că s-a terminat.

De tot.

Urcam repede scările din lemn ale hotelului. Ai mei, probabil, s-au gândit că nu mă mai întorc.

Nu mi-aș fi imaginat vreodată că străzi întregi, turnuri vechi, curți interioare, ziduri groase, mistere nedescoperite și povești încă nespuse, biblioteci pe care nu le poți cuprinde cu ochii, un râu cu lebede albe și negre, bărcuțe colorate, oameni străini care ți-au devenit dragi pot încăpea, toate, în sufletul unui om. Că un orașel întreg îl poți lua cu tine, îl poți purta, acolo, într-un colț, îl poți contempla oricând și la care poți să te întorci mereu. Un orașel, de care să nu-ți mai fie dor niciodată, pentru că e al tău și e cu tine. Pentru totdeauna.

Nicolae NEGRU

O lucrare originală, de bun augur

Dumitrița Bologan, o tânără juristă, absolventă a Universității de Stat din Moldova, obține o bursă și merge la studii de masterat nu oriunde, ci tocmai la Oxford, faimoasa și prestigioasa Universitate din Marea Britanie, una dintre pepinierele elitei britanice, europene și mondiale.

Cum începe, cum se desfășoară și cum se încheie această inedită, nemaipomenită, „extremală” aventură educațională, culturală, civilizațională, dar și turistică, putem afla citindu-i jurnalul pe care l-a ținut – tenace, cu suficientă sinceritate și aplecare către detaliu – în perioada aflării sale la Oxford.

La fața locului ea realizează în deplină măsură „riscul” enorm pe care și l-a asumat făcând pasul respectiv, mergând pe urmele surorii sale mai mari, Otilia. E vorba de un „risc” care îi poate afecta ego-ul, ambiția și încrederea în sine, căci, în afară de diferențele de ordin cultural, cu care se va acomoda până la urmă (cum ar fi traversarea cimitirelor, incluse în circuitul pietonal sau folosite ca parcuri; volanul mașinilor pe partea dreaptă și circulația pietonilor pe partea stângă a trotuarului etc.), îi vor fi puse la grea încercare deprinderile și capacitatea de asimilare a materialului, de adaptare la un sistem educațional mult diferit de cel din Republica Moldova. Cu atât mai mare va fi satisfacția și bucuria reușitei.

Dumitrița Bologan descrie, zi cu zi – captivant, antrenant, în culorile dispoziției sale, demonstrând și certe aptitudini literare – cursurile, întâlnirile cu profesorii, numărul de cărți pe care trebuie să le citească, de eseuri pe care trebuie să le scrie, e-mail-urile primite, viața din cămin, experiențele gastronomice, relațiile cu colegii, prietenii, modul de conviețuire cu ceilalți studenți, dar și petrecerile studențești, escapadele turistice, cu peisaje postindustriale și diferite minuni arhitectonice etcetera, totul însă culminând cu epuizantul maraton al examenelor, cu reguli vestimentare și de comportament stabilite cu secole în urmă, aproape draconice, pe lângă care cele de la bacalaureatul nostru par o distracție.

Este o lucrare originală, concepută și realizată de autoare nu numai de „amorul artei” literare, dar și cu scopuri instructive, „iluministe”, dacă vreți, vizându-i în special pe studenți și profesori. Formatul jurnalului îi permite să abordeze și să schimbe subiectele fără altă motivație decât cea cronologică. Pe lângă faptul că poate fi folosit ca ghid de către tinerii care vor avea îndrăzneala să meargă la Oxford, *Jurnalul Dumitriței Bologan* le va fi interesant și util tinerilor care visează sau chiar intenționează să plece la studii în străinătate, îi va motiva să acorde o atenție mai mare, mai serioasă studiilor de acasă.

Jurnalul își poate găsi cititori și printre profesorii noștri, curioși să afle cum este organizat procesul didactic la Oxford, foarte solicitant pentru studenți, bazat pe principiile competitivității, ale concurenței între profesori, pe performanțele lor profesionale, practice. Autoarea pune niște accente și face unele comparații, dar și fără acestea, cartea poate fi interesantă pentru oricare alt cititor curios să privească dincolo de orizontul său obișnuit.

Urmărind „periplul” Dumitriței Bologan, trăim experiența unei persoane în evoluție, care posedă o sumă de calități necesare fiecăruia dintre noi, prima fiind tăria de caracter. Autoarea demonstrează caracter. Ceea ce ne lipsește cel mai mult, încă de pe vremea lui Eminescu. Cititorul nostru are nevoie de un strop de optimism, de spirit de rezistență, și, oricât ar suna de patetic, răsfoirea *Jurnalului* i-ar oferi un asemenea moment reconfortant.

Dumitrița Bologan este conștientă de rolul ce-i revine, fiind bursieră a unei universități occidentale, când se va întoarce acasă – misiune pe care o poate îndeplini schimbându-se mai întâi pe sine însăși. O spune chiar ea, citând cuvintele prietenului ei, Andrei, cu care este de acord: „Suntem un fel de agenți ai schimbării, indivizi care trebuie să transmitem atmosfera vieții vest-europene în mediile din care provenim. Ne vom schimba ireversibil ideile și concepțiile asupra lucrurilor. Și prin intermediul nostru ar trebui să se schimbe ceva în societățile din care venim. La nivel general este avantajos. Pur personal, este complicat. Ne transformăm. Nu o să mai fim niciodată aceiași...”

Jurnal de Oxford de Dumitrița Bologan este o lucrare necesară și utilă publicului cititor, aparținând unei personalități în devenire.

Adrian Dinu RACHIERU

Eminescu și canonul literar românesc (II)

A.D.R. – prof. univ. dr.

Dintre volumele publicate (peste 30): *Elitism și Postmodernism*, Iași, 1999; *Bătălia pentru Basarabia*, Timișoara, 2000; *Alternativa Marino*, Iași, 2002; *Legea conservării scaunului* (roman, vol. I, II), Timișoara, 2002, 2004; *Globalizare și cultură media*, Iași, 2003; *Nichita Stănescu – un idol fals?*, Iași, 2006; *Eminescu după Eminescu*, Timișoara, 2009; *Poeți din Basarabia* (antologie critică), Chișinău, 2010; *Ion Creangă. Spectacolul disimulării*, Timișoara, 2012; *Conviețuirea cu Eminescu*, Iași, 2013; *Romanul politic și pactul ficțional* (I), Iași, 2015; *Polemici de tranziție*, Uzdin, Serbia, 2016.

În *Formă și fond*, articol cules în *Fântâna Blanduziei* (11 decembrie 1888), ținând de epilogul publicistic eminescian, inflexibilul gazetar (semnând M.E.), trăgea un nou semnal de alarmă, vestind că „rasa română scade” iar degenerescența ar cere – prin „propunerea de reforme” – „sanificarea deplină a relexelor” printr-un „atac eroic”, concertat. Eminescu avertiza iarăși, acum mai cumpănit (*admițând posibilitatea „aclimatizării”*), că „introducerea de forme lipsite de cuprins”, *nepotrivite, așadar, este departe de a oferi o adevărată compensațiune*. Cum Nicolae Manolescu lansează, recent, o invitație, cea de a rediscuta „una dintre teoriile cele mai consistente din istoria noastră”, confruntarea aducând la rampă, de-a lungul deceniilor, „partizani și adversari deopotrivă de serioși” (Manolescu 1998: 1), încercăm a cerceta respectiva teză prin lentilă eminesciană. E vorba, evident, de teoria formelor fără fond, aparținând, se pare, mentorului junimist. Strecurăm dubitația dintr-o pricină care perpetuează încă semnul de întrebare. Oare „înainte de Maiorești” (Joița 1997: 187) chestiunea nu se insinuase? Să reamintim că în scrisoarea către G. Barițiu

Continuare. Partea I în „Limba Română”, nr. 1 (251), 2019, p. 78-87.

(1838), Ioan Maiorescu incrimina galomania, întruchipată de acele „haine nouă” aduse de civilizația Europei. E drept, acel text nu putea fi mai mult decât o schiță (cum apreciasse și E. Lovinescu) a teoriei formelor fără fond. Și abia Titu Maiorescu va oferi „denumirea epistemică” (*Ibidem*), de pe pozițiile „sociologiei conservatoriste” (Tr. Herseni, 1940). Faimosul studiu maiorescian blama efectele „stricăcioase” ale invaziei formelor de împrumut marcând saltul de la „barbaria orientală” la „lustrul societăților străine”. Concluzia lui Maiorescu era limpede: „în aparență, după statistica formelor dinafară, românii posedă astăzi întreaga civilizare occidentală”. Și dacă cercetând preistoria ideii ne afundăm într-o nebuloasă, paternitatea ei, trasă într-o concluzie rostită ferm, nu pare a mai trezi rezerve. Oricum, rediscutarea ei se impune și dintr-un alt motiv; azi, înseriată teoriilor neoevoluționiste pe harta sociologiei mondiale, teza pune în ecuație potențialul evoluționar al fondului cu „excesul morfologic”, întreținut de proliferarea formelor fără conținut. Iar actualitatea ideii este izbitoare. Pe bună dreptate, M. Eliade, cercetându-i posteritatea, sesiza că respectiva teorie s-a transformat într-o chestiune a „competiției cu Europa”. Și toți cei care au pledat pentru rezistența fondului (descoperind comportamentul său inertial) au fost suspecți de reacționarism. Etichetă care, firește, nu l-a ocolit nici pe Titu Maiorescu. Când se pronunța, în 1869, *În contra direcției de astăzi în cultura română* și apoi, în 1870, prin conferința *Formă și fond* (text, din păcate, pierdut, publicat în rezumat, de Miron Pompiliu, un an mai târziu în „Convorbiri literare”), Titu Maiorescu testa „o idee sociologică de valoare universală”, de „o noutate incomparabilă” (Bădescu *et al.* 1996: 149) în cadrele societății noastre. Productiva idee, legată de secolul al XIX-lea rămâne „o achiziție culturală definitorie pentru experiența românească sub toate aspectele”. Aprecierea aparține lui M. Ungheanu, cel care a avut inițiativa de a prefăța și îngriji un volum antologic consacrat temei (Ungheanu 1996). Dar *Antologia* semnalată demonstrează că un raport universal (precum cel dintre Fond și Formă) a devenit, din cauze specifice și, bineînțeles, cu efecte specifice, temeiul unei teorii românești. Ea ține, negreșit, de logica și morfologia culturilor și societăților, dar nu este un import doctrinar câtă vreme observația fundamentală țintește raportul de subordonare a fondului de către formele importate (Joița 1997: 189).

Adevărul ar fi că preluarea unor forme e inevitabilă, cu atât mai vârtos în epoca interdependențelor. Și tot în cadrele firescului se înscrie și conflictul în care intră fondul vechi cu aceste noi forme. Întrebarea de neocolit sună, în termeni manolescieni, limpede: ar trebui să știm, scrie criticul, că „formelor le este necesar un fond nou”. „Împotrivirea” fondului ni se pare naturală, iar înnoirea lui – inevitabilă. Dar un fond înnoit, în prefacere, înseamnă *un alt fond*? Apoi, credem, preluările nu se fac prin transfer mecanicist. Există o evoluție generală, pe direcția formelor de împrumut (apusene) și o evoluție specifică, pe direcția fondului (nefolosit, de regulă). Pe bună dreptate, Iorga avertiza asupra influenței modelatoare a formelor, iar G. Ibrăileanu, atent la reacția selectivă, impunea rolul corector al spiritului critic. Acest filtru critic înseamnă, implicit, modelaj.

După cum se vede, dosarul problemei e încărcat. El probează longevitatea și fertilitatea temei și ne aruncă în paradox: vorbim, pe de o parte, de incapacitatea de adaptare a fondului, supus presiunii formelor importante și, pe de altă parte, de excesiva noastră adaptabilitate, dorind a face pe plac „Evropei” (care, negreșit, e cu ochii pe noi!). Totuși, pe acest traseu al continuității problematice, descoperim și bogăția soluțiilor, încât un studiu dens, solid articulat, semnat de Ilie Bădescu inventaria 22 de variante ale teoriei (Bădescu 1997). Evident că acel conservatorism maiorescian, explicat de Călinescu printr-o rezervă mai degrabă „țărăneasă” privind încetineala „în înțelegerea formelor noi”, denunță rezistența fondului, „tradusă” într-un comportament inertial. Iar aventura istorică a culturii noastre, aflată la o răspântie de influențe, se desfășoară prin căutarea obsesivă a identității.

Tranziția spre modernitate se face prin preluarea vechilor structuri, nu prin sciziune. Impozanta istorie călinesciană rămâne pilduitoare: ea nu ieșea din goluri, aflând garanția originalității în factorul etnic. Călinescu cultivă relațiile de adâncime, coboară în substratul de viață spirituală; inteligența sa asociativă face din această „operă de temperament” (cum a numit-o Șerban Cioculescu) un spectacol de personalitate al unui „ataraxic petulant”, raportându-se la „spiritul integral al unei literaturi”. Călinescu recuperează tradiția estetică a literaturii noastre, fortificând sentimentul descendenței și al apartenenței. El pledează pentru *o conștiință de tradiție* sancționând „pioasa confuzie”

și izolând esteticul în amalgamul cultural. Călinescu se mișcă pe traiectoria simțului estetic, convins că organicul există în literatura română; puterea de emanație și de absorbție se conjugă. Față de Iorga care culturaliza literatura, opunându-se „modernismului năvălitor”, față de Lovinescu care separa epocile culturale (din punctul de vedere al sensibilității neexistând decât literatura contemporană), Călinescu cuprinde estetic devenirea literaturii noastre. Dar deosebirea esențială rezidă în antiorganicismul lovinescian. Violenta sincronizare pentru care pleda mentorul „Sburătorului” se justifica prin absența unei tradiții viabile; dar, ne întrebăm, ritmul occidental este Etalonul?

Afirmațiile de mai sus nu înlătură constatarea de uz obștesc a rolului influențelor. Asemenea demonstrații pun sub semnul întrebării clișeul stagnării culturale din vremea turcocrăției, fractura tradiției în episodul fanariot sau teza occidentalizării târzii. Schema comparativă tradițională emițător-receptor absolutizează criteriul cronologic, permițând supoziția că ulterioritatea implică neapărat imitația, iar aceasta decurge dintr-o poziție de inferioritate. Curios e că pionierii culturii noastre (în accepția sa modernă) n-au fost marcați de sentimentul handicapului istoric. Implicați în geneza conștiinței naționale, pașoptiștii trăiau concordanța actului creator cu fapta de interes obștesc. Decalajul e prea evident, dar el nu e neapărat unul valoric. Încât sigur rămâne faptul demarajului întârziat; insuficiențele vor răzbi și izbi prin comparație, descoperirea și conștientizarea lor – semn și de tărie, și de luciditate autocritică – vor naște inițiative compensatoare în urma contactului masiv cu Occidentul. Trecută în cultură, „trăirea” complexelor capătă dimensiuni supraliterare, reacții motivate prin inserția istorică, relevante pentru o istorie a mentalităților, lacunar scrisă la noi. Conștientizarea lor retrospectivă va stârni dorința depășirii, prin precizarea unor obiective, neapărat de atins. De pildă, *complexul Dinicu Golescu* (despre care vorbea Adrian Marino), infuzat în conștiința culturală modernă idiliza referentul, întreținând pentru mentalitatea autohtonă mirajul unei „Evrope” idilice. Cu timpul, în febrilitatea momentului pașoptist, a avântului mesianic și impulsurilor reformatoare, se vor impune modele tangibile, selectate și ele prin criterii neorganice. *Reacțiile* au fost contradictorii; unele construcții teoretice recunosc și adâncesc chestiunea, altele – precum doctrina autohtonistă – resping valabilitatea constatărilor, fiindcă – vorba lui

Kogălniceanu – „acel trecut (al nostru – n.n.) nu era așa de rău”. În căutarea propriei identități moderne, tendințele integratoare (care vor alimenta curentul sincronist) se înfruntă cu cele specificatoare, tradiționaliste. Atâția dintre deschizătorii noștri de drum făceau efortul de a se afirma prin integrare; tradiționaliști de tot felul, ripostând realităților și mentalităților occidentale se întreceau în critica exagerărilor imitative. Oricum, discutând spinoasa problemă a influențelor, prima dificultate de care ne izbim e confuzia semantică în care plutește termenul; ar urma, apoi, originea influențelor, condițiile care le fac posibile, rentabilitatea lor, relațiile dintre emitent și receptor (suportând influența), făcând necesară, obligatorie chiar, o similitudine implicită. De aici și supoziția concordanței. Cum recunoaștem concordanțe istorice și tipologice care nu rezultă din influențe, explicația prin influențe se vădește insuficientă; există zone ferite de contact, impermeabile, învederând ceea ce „rebelul” Etiemble numea „asemănări scandaloase”, reconfirmând realitatea fenomenului de *poligeneză*.

Or, teza deziderativă pentru cultura noastră privea trecerea de la sincretismul cultural de factură orientală la contactul stenic cu „Europa luminată”, redescoperind Occidentul. Amploarea influențelor și conștiința handicapului au pus decisiv *problema opțiunii*, întreținând mania disjuncțiilor. O europenizare „aproximativă”, observa Adrian Marino (Marino 1998: 12) a însoțit devenirea societății noastre, fără a transforma preceptele europene în *realități locale*. Mai mult, România continuă a rămâne „țara lui pseudo”. Astfel de opinii, deloc singulare sau surdinizate, invocă experiența postpașoptistă și analizează necruțător „jocul” elitelor. Fiindcă, negreșit, în dezlegarea ecuației românești realitățile geopolitice și presiunile contextului internațional au cântărit (decisiv, uneori), dar comportamentul elitelor noastre, fie ele politice ori culturale, nu trebuie scutit de o lucidă și nepărtinitoare analiză. Ea nu a fost încă făcută. Râvnita „consensualizare” e mereu în suferință, iar măcinarea elitelor reprezintă o tristă realitate, întreținând o necurmată gâlceavă și dezbinare. Așa-zisul „succes” de la 1866 oferă o replică, potrivit unor analiști, propunând un exemplu în ceea ce s-a numit „arta compromisului”, armonizând interesele elitei guvernante și contraelitei (opoziției). De regulă însă, proiectul românesc pendulează între „fantasmele occidentalizante” și „himerele autohtoniste” (ar spune S. Antohi), încât polemicile nu se vor stinge curând. Între im-

pulsul de a ne oferi statutul de nișă etnografică, bântuit de complexul rural al identității și clamata ieșire din izolare (considerată, îndreptățit, prioritate absolută a elitei politice) se întinde un câmp tensional, vânturând cu neobosită râvnă idei deloc de ultimă oră. Să ne amintim că un N. Bălcescu, încă la 1845, era convins de „trebuința” de *a ne întemeia*. Iar acest spirit de pionierat revine ciclic, proclamând la orice bornă istorică cerința începutului absolut. Un nou început istoric era sperat și de pașoptiști, A. Russo indicând ferm direcția: cu „ochii ațintiți spre Apus”. Tentativa de a ne sustrage influenței rusești, cu lungi perioade de estompare, n-a dispărut în pofida sincopelor ideii europene. Evident, contraofensiva extremei drepte, virulentă în segmentul interbelic și, apoi, regimul totalitar comunist au anihilat astfel de voci.

În elogiul său închinat *neopașoptismului*, A. Marino descoperea în *pașoptism* (ca moment simbolic) singura soluție pentru europenizare, cu o condiție însă: aspirația, deja cu vechime, să fie tradusă „într-un nou limbaj” (Marino 1998: 5). Propunând „câteva referințe de minimă orientare”, tot A. Marino observa îndreptățit că „începuturile modernizării românești” coincid cu începuturile criticii modernizării românești. Acest criticism incipient îngăduie o concluzie la îndemână: „anacronic” sau „antipatic”, pașoptismul, prin trena consecințelor și în pofida conotației derizorii, marchează geneza spiritului critic românesc. Spirit care, din capul locului, a avertizat asupra prăpastiei dintre vorbe și fapte în discursul elitar. Fiindcă un Gr. Pleșoianu, în ajunul adoptării Regulamentului Organic cerea „să fim europeni și cu faptele”. Iar această chestiune alimentează interminabila gâlceavă în *problema formelor fără fond*, o dispută esențială a spiritualității noastre, relansată, propulsată în centrul actualității prin noile eforturi de remodelare.

În noul context, așezat sub semnul proceselor de globalizare, izolaționismul pare imposibil, iar importul (inclusiv de „forme”) inevitabil. Fondul nu poate fi „programat”, îndoctrinat, impus; încât singura șansă e de a fi lăsat să se exprime liber, prin explozia virtualităților, sub pavăza unui bine cunoscut precept: *Wait and See*. Formele însă sunt autogenerative; ele își creează, în timp, progresiv, prin strădania și completările la care se obligă „curgerea” generațiilor, fondul necesar. Stimularea se poate dovedi fertilă, corectând mentalități, deprinderi sociale, reflexe și moravuri. Cu o condiție, mereu în cumpănă la

meridianul nostru: *continuitatea eforturilor*. Din păcate, ispita adamică, tema manoliană, fixația maniheică, râvna furioasă a demolărilor în perspectiva unui nou start în Istorie, de regulă ratat, compromit *această* condiție și mută accentul de la *evoluție* spre *revoluție*, retezând putința creșterii organice. De altfel, admitând rolul propulsor al ideilor, forța lor critică și vizionară, întreținând o fertilă tensiune, va trebui să admitem că asimilarea unui program radical, penetrând straturile României „profunde”, nu s-a împlinit nicicând. Chiar recomandările de inspirație liberală, obstacolate de mitul etatist, de virilele reflexe centraliste, de insidioasa directocrație au, la noi, o „soartă tristă”, handicapul principal fiind, credem, nu atât tradiția fragilă, cât incapacitatea mișcării liberale de a-și găsi un centru, coagulând energiile, risipite – de regulă – în războaie de orgolii.

Pe de altă parte, nu putem nega ori ignora aura criticistă, însoțind posteritatea pașoptismului, „vinovat” de *falsificarea* culturii noastre. Virulența opiniilor antipașoptiste, taxate cu lejeritate, în graba etichetărilor, drept retrograde, a eșuat, uneori, să recunoaștem, într-o ideologie antieuropeană, punând în circulație, în numele realităților „organice”, enormități. Să reamintim pledoaria lui Nae Ionescu pentru „decuplare” sau temerile unui N. Crainic, înspăimântat de „vedenia unei Românie europenizate”, gata de „a se prăbuși” din spiritualitatea ecumenică. Febra recuperatoare de azi, scoțând la suprafață textele „interzise”, ținute sub obroc vreme de decenii, aparținând unor indiscutabile personalități culturale (de extremă dreaptă), poate fi convocată drept „argument” pentru a „explica”, după unele voci, isterizarea naționalistă și, implicit, traiectoria sinuoasă a ideilor de extracție pașoptistă. Dar lucrurile sunt mult mai complicate și o încercare de a examina această spectaculoasă dinamică ideatică presupune a ne apropia și cealaltă perspectivă. Or, judecând din celălalt unghi, chiar în faza prejuni-mistă vom descoperi intervenții lucide avertizând asupra pericolelor în privința importului masiv, necritic, de idei și forme ale civilizației occidentale. „Nu este iertat niciunei nații, nota Mihail Kogălniceanu (*Tainele inimii*, 1850) de a se închide înaintea înrâurilor timpului”; dar tot el, în *Introducție*, atrăgea atenția că „darul imitației este o manie primejdioasă”. Această chestiune este, de fapt, subiectul litigios. În timp, regretabil, sacrificând nuanțele, cei care au intrat în confruntare au radicalizat și deformat premisele disputei. Kogălniceanu dorea o

evoluție organică, treptată. Peste ani, contemplând efortul de modernizare „neorganică”, C. Rădulescu-Motru descoperea drama națiunii noastre tocmai în schimbările pașoptiste. Ironizată repetat, cu deosebire în *Cultura română și politicianismul* (1904), *Biblia de la 1848*, lansată de acei „improvizatori de ospete”, a rupt „firul de continuitate” al vieții noastre normale și a deschis porțile „politicianismului parazitar”. La '48, scria caustic Rădulescu-Motru, „un ospăț de frăție ni se întinde”; dar procesul europenizării a născut *pseudocultura*, în care fondul și forma „nu se corespund”. Să observăm, imediat, că tot C. Rădulescu-Motru, de pe pozițiile „criticii negative”, era încrezător în „drumul îndreptării”, descoperind o salvatoare „reacție de sănătate”.

La startul modernității noastre, Maiorescu și Eminescu, în numele *ideii conservatoare*, se luptau cu „formele imitate” (liberalism, socialism). Ilie Bădescu avea dreptate să observe că în orizontul realului negativ (sau „deficitar”), al unei contraselecții sociale, asistăm la un „exces morfologic”, prin multiplicarea manifestărilor formale (Bădescu 1994: 69-70). Mai mult, „organicismul programatic” al poetului național (M. Cimpoi) articula o demonstrație strânsă: doar promovarea naturalului asigură „împlinirea ontologică” (sporul ontologic), construind *Teoria societății naturale* (Cimpoi 1998: 4-5). În consecință, abaterea de la linia dezvoltării organice prin „organizare rațională copiată”, subminând raporturile de compensație, produce artificial mizeria, întreținând cheltuieli împovărătoare și o elită necreatoare. Ceea ce înțelegea Eminescu prin evoluție organică, păstrând legătura între popor și clasa superioară, era contrazis de presiunea „trebuințelor aristocratice”, cultivând relațiile de exploatare și impunând decăderea economică. Dacă țara reală se înscriesese „trendului suburbial” (cum am spune azi), cauza specifică – după Eminescu – era tocmai „pătura superpusă”. O intelectualitate stearpă, în decădere morală ne sortea periferialismului; dar nu capitalul, în sine, era vinovat că noi figuram pe lista țărilor întârziate. Încercând a descoperi specificul acestui periferialism și a identifica pricinile mizeriei, Eminescu va polemiza cu frații Nădejde, respingând sincretismul liberalo-marxist; „bizara înmănunchere” era în nepotrivire cu *fondul interior* și cauza nefericirii „periferiilor” era alta decât cea indicată de curentul socialist. Cum inflexibilul gazetar denunțase cauzele răului din societatea noastră prin acel „consum necompensat” al păturii superpuse, conducând – în limbajul actual – la o

„depotențare ontologică” și cum actualitatea ideilor sale se dovedește *dramatică*, putem descoperi principala cauză a războiului purtat de unii exegeți. Prin comportamentul postdecembrist, oligarhia politică (*noua pătură superpusă*) nu face decât să confirme teoria eminesciană. Teorie pe care, de fapt, își clădise și C. Rădulescu-Motru demonstrația furibundă împotriva politicianismului. Filosoful sesizase la Eminescu „o intuiție bogată” și, în pragul secolului al XX-lea, ducea mai departe critica eminesciană, în noile condiții, perpetuând predominarea elementelor străine asupra poporului istoric și cerința ca acesta să dea expresie ființei sale proprii. Chiar și adversarii (Șt. Zeletin, în primul rând) s-au grăbit să recunoască în C. Rădulescu-Motru un „gânditor sistematic” (ivit, firește, din rândurile „reacțiunii”). El intră în seria celor care au ilustrat „cultura critică”, critica socială fiind în optica lui Motru o „sursă de soluții”.

Cum se vede, o constantă critică însoțește de timpuriu modernizarea organismului nostru social și, pe bună dreptate, Ilie Bădescu făcuse remarca, scandalosă pentru spiritele încrâncenate, că această cultură critică românească este printre primele de acest gen din spațiul european (Bădescu 1984: 111). Cercetând implicarea factorului politic prin radiografierea politicianismului, Rădulescu-Motru va fi nemilos cu „mimetismul social”, acuzând – deloc voalat – așezămintele liberale *împrumutate*. Între vocea lui Iorga, chemat la rampă, cel care avertiza că „nu prin servilisme ridici un neam” și părerile lui Ion C. Brătianu, pensate dintr-un memoriu de tristă faimă (după care constituirea statului român ar fi o cucerire a Franței), noi râvnind chiar la statutul de *colonie*, C. Rădulescu-Motru deplânge suprema noastră râvnă: cea „de a place Europei”. Or, secolul nostru – conchide filosoful – a consfințit victoria civilizației asupra culturii. Neobosite în a răspândi civilizația, statele puternice ale continentului manifestă indiferență față de cultură (Rădulescu-Motru 1995: 83). Iar legile și instituțiile apusene, observa C. Rădulescu-Motru, sunt departe „de viața practică a românului” (*Ibidem*: 145). Pe linia raționamentului eminescian, el nota caustic că „minoritatea purtătoare de civilizație” se exprimă doar ca forță de consumație, aruncându-ne în „visul urât al pseudoculturii”. În paralel, așa-zisa „creștere de bogăție” stimulează *martirologia*. Încât, concluzia cade implacabil: nația „se robește unui gen nou de viață”. Altoită pe alte deprinderi sufletești, „raționalizarea instituțiilor” provoacă, e drept, o

schimbare de decor; dar ea se izbește de rezistența mentalităților, cultivând – printre altele – o altă responsabilitate personală și o inexactă prețuire a timpului. Nici ortodoxismul – scrie apăsător C. Rădulescu-Motru – nu e o școală pentru viața practică (*Ibidem*: 97). Încât, așezămintele de la noi, funcționând sub „forme de împrumut” întrețin o chinuitoare întrebare: pătruns-au ele în firea poporului român? (*Ibidem*: 90). Constituie, oare, motivele unei societăți viitoare, îndrumând „spre ideal”, „deșteptând” fondul sufletesc? Încercând să răspundă, filosoful cheamă în sprijin (pentru a o flagela) „epoca de progres și civilizație”, culminând cu euforicele discursuri ținute la serbarea din 11 iunie 1898; adică la o jumătate de secol de la mișcarea pașoptistă, timpul scurs îngăduind o contemplare a „operei gigantice” înfăptuite, bifând toate punctele programului revoluționar. Iată un nou prilej de a ironiza „exagerațiunile de limbaj” ale epocii; iar pentru noi încă o dovadă că mai nimic nu s-a schimbat în preconizata *reformă a fondului*, năravurile și moravurile traversând deceniile, aproape insensibile la perindarea schimbătoarelor regimuri. Să sperăm că în „post-tranziție” (și ea o scamatorie verbală) vom asista la o *reformă de fond*, conform deja celebrei sintagme? Să ne amintim că, în permanență, acele incriminate „forme de împrumut” se izbeau de realitățile locului. „Dispozițiile” noastre, nota C. Rădulescu-Motru, prea îndatorate bunăvoinței naturii, nu erau pregătite pe teren economic și se manifestau refractar pe teren religios. În plus, *logica exterioară*, dând vina pe împrejurări, definea ecuația românească. Totuși, autorul faimoasei lucrări *Cultura română și politicianismul* vestea o nouă eră pentru „problemele culturii române”: cultura „zeflemelei” s-a stins, iar *critica negativă* și-a încheiat rolul (*Ibidem*: 37). Nu e deloc dificil de sesizat că filosoful s-a înșelat. Lungul „convoi de emigrare” al celor care, luând drumul Apusului, și-au dorit să învețe carte (sau, după expresia lui Scarlat V. Vărnăv, „învățătura să le plouă în cap”), a asigurat, certamente, „progresele politicianismului”, improvizând fericirea – cum notează, sec, filosoful. După o prelungită perioadă de „infiltrare”, descreșterea influențelor străine urma logic și C. Rădulescu-Motru își lega de generația tânără speranțele de însănătoșire a societății românești. Ceea ce face și Adrian Marino, convins că „revenirea” în Europa, dincolo de *dificultățile integrării* sau de inflamările propagandistice, înseamnă instaurarea durabilă a unei mentalități europene prin evoluția spiritului public. Există, se știe, o

„serie” europeană în spațiul nostru cultural, oricând evidențiabilă pe latură documentaristică, încă insuficient pusă în lumină. Dar ambiția lui Marino nu se cheltuia doar pentru a recupera „luminile” românești, ci, îndeosebi, pentru a edifica o *dublă ereditate* (*Revenirea în Europa. Idei și controverse românești, 1990–1995*. Antologie și *Prefață* de Adrian Marino, Editura Aius, Craiova, 1996, p. X), stingând un vechi conflict. Să fim realiști: hemoragia valorilor (tinere, îndeosebi), într-o epocă a nomadismului planetar, nu pare a încuraja această speranță.

*

Mania preluărilor (necritice) prin care am intrat „busta” (vorba lui Negruzzi) sau „în mod năprasnic” (cum se rostise Xenopol) în civilizație, introducând „așezămintele străine”, a însoțit mersul societății românești; și a prilejuit numeroase observații acide, ocazionale însă, culminând cu programul de acțiune maiorescian, coerent, generalizat și nescutit de accente „devastatoare” de radicalism. Așadar, mult discutata teorie a formelor fără fond, teză îndelung comentată și comună, de fapt, ideologiei din epocă, duce mai departe, paradoxal, o conservativă *tradiție de criticism* (Dobrescu 2004: 79). Ea, confruntată cu efectele, este reflexul unei situații socio-economice, incriminând, prin debit retoric, copierea de forme (cu pretenția de a modela fondul: cultură, societate, mentalități) și se vrea o atitudine virulent-critică, blamând simularea, precipitarea, superficialitatea și, finalmente, *inadecvarea*. Fiindcă teoria „formelor goale” este, ea însăși, o formulă nepotrivită; forme vide de orice conținut, firește, nu există, iar criticismul exersat asupra modalităților de construire/constituire a civilizației noastre moderne pune în discuție tocmai conflictul dintre formele vechi și cele noi. Încât, certamente, descifrând procesele de înnoire, implicit căile de sincronizare și evidențiind complexul înapoierii, teza suportă o datare antemaioresciană (și, desigur, reacții antimaioresciene), rolul mentorului junimist fiind, s-a spus, supralicitat (*Ibidem*: 9). Pe de altă parte, nici ideea, strecurată insidios, că am avea de-a face cu o *teorie de import*, preluată deci, nu stă în picioare. Mai mult, analizând *modernizarea tendențială* pe fundalul particularităților noastre de evoluție istorică, C. Schifirneț afirmă că formele fără fond ar fi chiar brandul societății românești (Schifirneț 2004: 271). Și că vremurile pe care le

trăim se derulează sub semnul implacabil al formelor fără fond, mereu în dezacord, un fenomen „atât de românesc”, făcând din România un model de țară a tranzițiilor, nici măcar una finalizată (*Ibidem*: 264).

În fond, un Ion Heliade Rădulescu, acel „om straniu” (cum l-a văzut Eminescu), anunțând embrionar *teoria ciocoismului*, ne avertiza că „binele stă în echilibrul antitezelor”. Iar boierul muntean Dinicu Golescu denunța, la contactul cu Apusul, decalajul izbitor față de „Evropa cea luminată”. Încât Maiorescu-tatăl, văzând cultura românească drept „o mască frumoasă fără crieri”, nu făcea decât să constate că „abia începem a trăi politicește”, influența „frâncească”, materialismul gros, *franțozesc*, provocând „grozava stricăciune a năravurilor” („Foaia literară”, nr. 16/1838); a urmat, se știe, articolul „de retractație” („Foaia literară”, nr. 24/1838), autorul admițând spășit că a fost robul unor „impresii grăbite”. Titu Maiorescu a propus însă, programatic, prin acțiunea junimistă, o modernizare pe cale culturală într-o „țară de mixturi”. Fără a defini clar termenii (ceea ce pare inexplicabil la un logician), el pledea pentru o împreunare armonioasă a fondului și a formelor, atingând concordanța; cum formele civilizației au „năvălit” în viața publică, trebuia creat și cadrul instituțional și legislativ trebuitor.

Constrânși de evidențe, trebuie să admitem, alături de C. Schifirneț, că „declanșarea proceselor de modernizare românească a pornit de la schimbările din spațiul cultural” (*Ibidem*: 259). Cultura, într-o țară „cam virgină de orice cultură” (nota P. P. Carp, la 1879) a fost „enzima” modernizării românești, întreținând aspirațiile de schimbare. E drept, prin *imitațiune servilă* (deseori) și ignorând *munca anterioară*. Ceea ce constatase, mâhnit, și Eminescu când deplângea absența bazei economice, doar ea făcând cu puțință „dezvoltarea naturală a propriilor puteri”. „Vecinica noastră neașezare”, importul de instituții și idei, preferința pentru „forme goale în locul fondului” nu permanentizau – avertiza publicistul – doar *inadecvarea*, ci conduceau la *falsificarea* spiritului românesc.

Firește, nu îmbrățișăm ideea sciziunii, poetul și gazetarul locuind în aceeași ființă pasională, bolnavă de românism. Ca dovadă, junele Eminescu cerea, imperativ, „masca jos de la toți și de la toate” (v. *O scriere critică*); iar în articolul *În unire e tăria* condamna inacțiunea, lașitatea, cabotinajul, altfel spus „neenergia noastră” și, desigur, pro-

gresul „împrumutat”, condiția „mântuirii” fiind săvârșirea unirii, ca drept secular. Civilizația / civilizarea nu privea doar „clasa inteligentă”, după cum raționamentele străine, „răsărite din alte stări de lucruri”, nu puteau înlocui *exercițiul propriei judecăți*. Chiar dacă, în focul polemicii, articolele îmbrățișau fatalmente fragmentar elemente de doctrină, Eminescu, fidel unor idei fiziocratice, era un evoluționist, cerând *potriveala* cu „natura lucrurilor”. Nu putea fi încântat de „formele esteriore” (lipsite de „cuprins”) de vreme ce credea în *metodul genetic*, nu în cel dogmatic. Va lăuda, în consecință, „pana energetică” a lui Titu Maiorescu și efortul său asanator, deși, ne amintim, *O scriere critică* ataca „școala” maioresciană (nu însă și pe mentorul ei, elogiat scurt pentru „stilul bun și limpede” ori pentru „fîneța feminină” a spiritului). Putem descifra în „natura ascunsă sub mască” (cum sună sintagma eminesciană) un corespondent al teoriei formelor fără fond. G. Ibrăileanu, în 1922, afirma neted că Eminescu a fost întotdeauna „împotriva formelor nouă”. Constatarea se cuvine, credem, privită cu rezerve, deviza eminesciană, urmând pilda Angliei, ar fi impus „forme vechi, dar spirit pururea nou”; ceea ce însemna înprospătarea fondului, respingând „formele nouă ale civilizației apusene”, cele fără legătură cu fondul autohton. Poetul admitea însă că *aclimatizarea* ar fi cu puțință, că acele „forme nouă”, preluate – de regulă – pripit, „introduse ca o plantă exotică pe pământul nostru” (v. *Formă și fond*, în *Fântâna Blanduziei*, 11 decembrie 1888) s-ar putea autohtoniza în timp. Negreșit, „cu forme goale în locul fondului – scria temutul publicist – nu se regenerează și nu se-ntărește o nație” (*Opere*, vol. XI, 348). Dar noile forme îmbracă un conținut vechi, vizând același rezistent substrat organic; altminteri, efortul costisitor „de-a ajunge la civilizație” în absența condițiilor de cultură (care fac ca asemenea rezultate „să se producă de la sine”) conduce la degenerare și cere, nemilos, „scontul” timpului. Iată pricina pentru care publicistica inflexibilului Eminescu, ignorată ori rău citită, aparținând unui *conservator natural* (cum s-a spus) a fost expediată sub eticheta reacționarismului. Adulat sau blamat, „uitat” și reactivat, beneficiind de o receptare polarizată, considerat „un om de convingeri”, mânat de un simțământ impersonal, vizând *însănătoșirea țării* (cum îl vedea Radu Manoliu) sau, dimpotrivă, un „pamfletar regretabil” (e drept, „de idei”, descărcând în text o patimă politică „înjositoare”), taxat ca atare de E. Lovinescu, Eminescu, prin salahoria sa publicistică,

a excitat gândirea românească și întregul spectru politic, rămânând, indiscutabil, un reper și consfințind – ca moștenire junimistă – tocmai triumful spiritului critic.

Totuși, un „dispreț principial”, observa cândva Șerban Cioculescu, însoțește și azi publicistica eminesciană, o zonă fie ocolită (sub alibi-ul că Eminescu ar fi *numai poet*, cum credea G. Panu), fie exploatată nemilos, deformată, nescutită de excese și erori, servind, se știe, toate cauzele. Sau, și mai rău, plasată și taxată – pe necitite, bănuim – sub spectrul nulității, rod al fanteziilor unui gazetar fără sistem, cu mintea bolnavă; zgomotoși, cotizanții la *main-stream*-ul *pollitical correctness* își fac datoria. Falsa idolatrie, penibil encomiastică, ironizată de G. Călinescu, face, iată, casă bună cu oarba contestație, discreditând o personalitate poliedrică, fără efortul – deloc lesnicios – de a fi percepută în întregimea sa. Or, acest *conservator natural*, indubitabil un mare caracter și un uriaș gazetar, și-a iubit nația „așa cum este”, *sans phrase*. Iar generoasa *prismă eminesciană* nu și-a istovit resursele interpretative. E drept, pagina eminesciană ar fi, pentru unii, „cripta tuturor înțelepciunilor omenеști”, încât – nota tot G. Călinescu – cel mai inocent cuvânt „e umflat de simboluri ca o rodie coaptă” (v. *Cultura lui Eminescu*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, nr. 1-2/1956). Pentru alții, dimpotrivă, însăși „dezgroparea” articolelor ar fi un act de împietate. Săvârșind „împietatea”, cercetători devotați s-au chinuit să dea la iveală „lotul integral” (cf. D. Vatamaniuc), oferindu-ne astfel șansa unei cunoașteri complete, subliniind cu temei *paralelismul vocațiilor*. Urmărind diagrama publicisticii, departe de a fi un bloc monolitic, s-a propus, prin G. Ibrăileanu, etapizarea ei (culminația, inclusiv ideatică, fiind atinsă, neîndoielnic, în perioada petrecută la *Timpul*), e limpede că un pachet de idei directe călăuzește ferm scrisul eminescian. Chiar dacă acest „curs” al gazetăriei pare a fi *invers* comparativ cu apolinizarea creației poetice, sublinia D. Vatamaniuc. Eminescianismul ideologic îmbrățișase statornic teoria organicistă și naționalismul paseist, vedea în țărănime singura clasă socială pozitivă („hamalii omenirei”), iar popoarele erau „producte ale naturii”. Încât o lectură fără prejudecăți, descoperind „vocale eminesciene”, scutită de actualizări forțate, vestind „măcinarea” unor enunțuri, ne obligă să coborâm în acea „grea epocă Eminescu” (cum notase T. Maiorescu în *Jurnalul* său, la 1/13 iunie 1879), să înțelegem complicata viață politică

și dificultățile ivite „în cheștiile exterioare” (constatase chiar poetul) și să admitem că gazetarul Eminescu, admonestat de un Al. Lahovari, ironizat, alături de Slavici, de P. P. Carp („deșteptii de la *Timpu*”), avea condei, cum se pronunțase Lascăr Catargiu, șeful conservatorilor. Ceea ce, desigur, nu l-a ferit de pedeapsa excluderii (1883), decretându-se „moartea civilă”.

Doar apelul la texte, fixate, firește, în rama epocii ne-ar îngădui să restabilim relațiile placentare, lepădându-ne de zestrea unor concluzii „moștenite”. Doar astfel, cercetat prin grilă sociologică, itinerariul gazetăresc ar evidenția motivația și fixația unor teme precum capitalismul prădalnic, clasa suprapusă, capitalul ex-centrat, parazită, evoluția noastră dizarmonică, blamarea alogenilor ș.c.l.; și, bineînțeles, reflexele culturale ale acestui tip particular de evoluție (periferic, imitativ, în limbajul de azi), răsăritul european fiind doar *cutia de rezonanță a revoluției atlantice* (cf. I. Wallerstein). Interpretat în afara epocii lui, ignorându-i standardele, etichetat în grabă de comentatori improvizați, întreținând confuzionismul, devălmășia conceptelor și doctrinelor în numele unui *impresionism aistoric*, Eminescu ar beneficia, într-adevăr, de o „actualizare stupidă” (N. Manolescu). Or, în epocă, xenofobia nu căpătase un temei rasist, iar antisemitismul avea evidente cauze economice (Manolescu 2008: 400). Iar publicistul Eminescu nu este „deloc politically correct” (*Ibidem*: 378).

Să observăm că sforțările de deconstruire a mitului eminescian sunt însoțite, paradoxal, de întărirea câtorva prejudecăți; că invitația de a-l lăsa „să doarmă în pace” (instaurând o tăcere igienică) menajează, de fapt, dezinteresul armatei de internauți; că „somnul” eminescian ar fi, chipurile, preferabil indecentului *patriotism* al criticului (oricare ar fi acela), doritor a apăra valorile. Dar dacă reevaluarea operei, prin noi lecturi, stârnește, totuși, încurajări (deși câștigurile exegetice, zgâlțâind tiparele perceptivă, sunt minore), tentativele de rectificăre a biografiei, plonjând în context, scotocind meandrele epocii sunt prompt socotite „elucubrații”. Ceea ce pare a deranja azi este tocmai *centralitatea lui Eminescu*. Detronarea Poetului presupune aflarea unui înlocuitor (el a și fost găsit: Mircea Cărtărescu, în optica lui N. Manolescu) și, implicit, „transbordarea centrului canonic” (cf. Theodor Codreanu). Până și eminescologia, o știință „fantomatică”, lipsită de instituțiile

aferente, observa N. Georgescu, ar fi rămas „tot o formă fără fond” (Georgescu 2009: 4953) de vreme ce devoții ei se bat pe cont propriu și contestațiile se înmulțesc, chiar dacă în alte părți nume ilustre au întemeiat științe eponime. Eminescu n-ar avea dreptul? Iar un supliment de Dicționar academic n-ar putea reține *eminescologia* ca disciplină respectabilă? Întrebări la care redutabilul eminescolog și încă atâția alții, așteaptă (zadarnic?) un răspuns.

*

Mitizând istoria și identificându-se cu neamul său, purtând „raza națiunii”, Eminescu displace profund „cominterniștilor mutanți” (C. Coroiu), azi purtători ai steagului „corectitudinii politice”. Un poem precum *Doina*, citit la *Junimea* în 5 iunie 1883 și provocând „un tunet de aplausuri” (potrivit mărturiilor lăsate de Iacob Negruzzi), purtând peste veacuri „durerea de neam” (cf. Petru Creția), suportă blamul feroce al noilor revizionști. Dar poetul, un „suflet etic”, scria Călinescu, în ipostaza sa crepusculară, așa cum ne-a lăsat-o fotografal botoșănean Jean Bielig (în octombrie 1887, bănuia I. D. Marin), ne privește iertător. Această ultimă fotografie ne înfățișează un om trudit, obosit de viață, surpat în sine, lăsând în urmă chipul angelic, de zeitare tânără. În posteritatea imediată, Eminescu era, să recunoaștem, un nume vag. O minoritate doar (lumea scriitoricească, amatorii de artă, femeile cu educație literară) îmbrățișaseră cultul eminescian. Necunoscut marelui public, raționa „ardelenește” canonicul Grama, Eminescu purta fraudulos „coroana de geniu”: ori generația sa nu l-a priceput și, în acest caz, recunoașterea ar veni abia după stingerea ei, ori poetul (a cărui faimă fusese potențată de calvarul bolii, chetele publice și moartea sacrificială) nu era un geniu. Din fericire, Grama s-a înșelat. Iar literatura noastră, cu atâtea defazări, salturi, supralicitări și, evident, sincronizări în regimul urgențelor e definită încă de „învechitul” canon călinescian. Suspectată de megalomanie identitară, impunând și vehiculând etichete hiperbolizate, clișee de uz didactic etc., această *hartă canonică* suportă asaltul deconstructiviștilor, lansând exerciții de demistificare, implicit de relativizare. Febra deconstrucțiilor identitare, vizează – în numele necesarelor primeniri critice – dislocarea canonului, lansând pe piață „teribilisme”. Într-adevăr, periodic, discuțiile despre canon „re-

vin la suprafață”, sugerând reconfirmarea sau, dimpotrivă, „abdicarea” lui. Mizând pe o inevitabilă „revoluție” a canonului, N. Manolescu nu uita să precizeze că, totuși, nu economia de piață guvernează canonul, ci spiritul critic (Manolescu 2013: 3). Eminescu, devenit simbol identitar, reprezintă, neîndoielnic, o țintă „privilegiată” în această cruciadă. Acuzele curg: instituția criticii literare e condamnată, failibilitatea unor Istorii e de ordinul evidenței, clasicii ar practica (postmortem, firește) *terorismul cultural*. Previzibil, „teroristul” Eminescu e primul pe lista acuzaților.

Referințe bibliografice

Bădescu 1984 = Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultură critică românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.

Bădescu 1994 = Ilie Bădescu, *Sociologia eminesciană*, Editura Porto-Franco, 1994.

Bădescu 1997 = Ilie Bădescu, *Teoria formei fără fond și Teoria pseudo-morfozei*, în *NRR*, nr. 3–4, 1997.

Bădescu et al. 1996 = Ilie Bădescu, Dan Dungaciu, Radu Baltasiu, *Istoria Sociologiei – teorii contemporane (I)*, Editura Eminescu, 1996.

Cimpoi 1998 = M. Cimpoi - Ilie Bădescu, *Dialog, Ontologie, Sociologie, Mitopoetică (I)*, în „Convorbiri literare”, nr. 7 (31)/iulie, 1998.

Dobrescu 2004 = Alexandru Dobrescu, *Maiorescu și maiorescienii*, București, Editura Albatros, 2004.

Georgescu 2009 = N. Georgescu, *Eminescologia, la ora exactă*, în „Oglinda literară”, nr. 94/octombrie, anul VII, 2009.

Joița 1997 = Monica Joița, *Teoria „formelor fără fond” – o fișă dintr-un dicționar necesar*, în „Noua Revistă Română”, nr. 5–6 (14–15), Serie nouă, An II, 1997.

Manolescu 1998 = Nicolae Manolescu, *Formele și fondul*, în „România literară”, nr. 20/1998.

Manolescu 2008 = Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008.

Manolescu 2013 = Nicolae Manolescu, *Despre canonul literar*, în „România literară”, nr. 24/14 iunie, 2013.

Marino 1998 = Adrian Marino, *Pentru neopașoptism*, în „Sfera Politicii”, nr. 60, 1998.

Rădulescu-Motru 1995 = C. Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul*, Studiu introductiv și tabel cronologic de Dumitru Otovescu, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1995.

Schifirneț 2007 = Constantin Schifirneț, *Formele fără fond, un brand românesc*, București, Editura Comunicare.ro, 2007.

Ungheanu 1996 = M. Ungheanu, *Teoria formelor fără fond*, (Prefață), Editura Porto-Franco, 1996.

Theodor CODREANU

Țiganiada arcadiană

Th.C. – prof. dr., critic și istoric literar, prozator și eseist. Autor al mai multor volume, dintre care *Dubla sacrificare a lui Eminescu* (a cunoscut trei ediții), *Complexul Bacovia*, (2003), *Basarabia sau drama sfâșierii* (2003), *Duminica mare a lui Grigore Vieru* (2004), *Transmodernismul* (2005), *A doua schimbare la față* (2008), *Istoria „canonică” a literaturii române* (2009), *Eminescu în captivitatea „nebuliei”* (2011), *În oglinzile lui Victor Teleucă* (2012), *Literatura română acasă* (2014), *Dialogurile unui provincial* (2015) ș. a. Laureat al mai multor premii acordate de Uniunile Scriitorilor din România și din Republica Moldova.

L. M. Arcade (13.VII.1921, Vaslui – 4.IX.2001, Paris), prozator, eseist, dramaturg, poet deșărat, la vreme, în 1946, când a obținut o bursă de studii la Paris, din partea guvernului francez¹, rămânând acolo pentru tot restul vieții², a lăsat în urmă o operă nu prea întinsă, dar de o stranietate criptică pe care foarte puțini au reușit, până azi, s-o deznoade, atât de bine este încapsulată într-un păienjeniș stilistic, pus în vecinătatea lui Mateiu I. Caragiale, chiar a lui I. L. Caragiale, Ion Creangă, Franz Kafka, Gabriel García Márquez sau a lui Ion Barbu. Opera lui Arcade este, cu adevărat, de o concentrare barbiană, deși ne aflăm în fața unui prozator și dramaturg. Dicționarele nu înregistrează, practic, decât trei cărți: *Poveste cu țigani* (la editura revistei „Caietele Inorgulului”, Neuilly-sur-Seine, 1966), *Revoluție culturală* (tot acolo, 1983) și *Teatru* (București, Editura Cartea Românească, cu o prefață de Manuel de Diéguez, 1996), cuprinzând două piese: *Ultima cauză a marelui Just* (*La Crypte et la Chèvre*, scrisă în 1971) și *Scrisorile lui Conducică*, dramatizare după *Revoluție culturală*. În 1953, scria primul său roman, în cheia literaturii absurdului, *Timbrele de altădată*, abandonat, din păcate. La acestea se adaugă nuvela *Pe vremea șoferilor ruși...* (1997, în revista „L' Autenticité”), publicistica începută

în Țară, în 1943, cu *Cele două Europe* („Vreamea”) și eseistica, din care se remarcă textele despre Eugen Ionescu, apoi *Marele Arhitect*, închinat lui Mircea Eliade, și *Afectivitatea și cele trei materii*, despre gândirea filosofică a lui Ștefan Lupașcu.

Această operă minidimensionată fie că a fost total neglijată, fie minimalizată, fie că a fost ridicată la cota marilor români din exil (Eliade, Cioran, Ionescu). Nicolae Manolescu³, în *Istoria ...* sa, nici măcar nu-i înregistrează numele; la fel, Ion Negoitescu⁴, în *Istoria literaturii române* (București, Editura Minerva, 1991). Ion Rotaru, într-o *Addenda*, cu fonturi de subsol, îi rezervă opt rânduri, semnalându-l numai fiindcă a fost prețuit de Mircea Eliade și de Horia Stamatu, istoricul recunoscând, totuși, în *Revoluție culturală* „o analiză pertinentă a evoluției contorsionate, schilodite de amestecul autorității de stat comuniste în domeniul creator național”⁵. Cu André Scrima, Monica Lovinescu, Horia Stamatu, Ion Simuț, Cornel Regman, Mircea Ghițulescu, Mircea Muthu, Cornel Ungureanu, Nicolae Florescu ș.a. opera îi este semnalată și comentată din varii puncte de vedere. Cu unele excepții, întâmpinatorii nu ies din „complexele de cultură” ale vremii, atât din punct de vedere estetic, cât și problematic, variațiunile de ton oglindind personalitatea fiecăruia.

Prima revelație, nu lipsită de „stupoare”, o are Mircea Eliade, exprimată într-o scrisoare din mai 1966, imediat după lectură: „Am citit-o pe nerăsuflăte (și asta nu-i bine, nu e așa?) întrebându-mă mereu ce cunoaștem și ce nu cunoaștem din acest prodigios text. Vreau să te laud pentru un lucru de care nici măcar nu sunt sigur că e adevărat – dar m-a cucerit în cartea dumitale – *ne-rezistența* față de daimon, faptul că te-ai abandonat fără restricție unei inspirații torențiale, inventivității pure (fenomen originar cum ar fi spus Blaga)”. Și ca dovadă a celor împărtășite, Eliade simte nevoia să *recitească* fulguranta poveste cu țigani. Nu știu dacă a mai reacționat prin vreun text, după relectură. Elocvent rămâne însă diagnosticul *ne-rezistență la daimon*, care ascunde o dublă față: una de admirație și alta de ambiguă neaderență la torențiala umbră cioraniană a *neantului valah* învăluitoare al noii *Țiganiade*. Căci despre asta este vorba, în esență, textul arcadian putând fi utilizabil atât de cioranianul veritabil, cât și de fantomele lui posibile, cum s-au dovedit a fi *Politicele* lui Horia-Roman Patapievici sau „demitizările” unui mistificator de talia lui Lucian Boia.

Foarte interesant că nici *Țiganiada* lui Ion Budai-Deleanu nu scapă de asemenea spectru al ambiguității, ca și ermetismul barbian denaturat copios de „hermeneuți” de duzină sau de anvergură, unii confundându-l cu ermetismul filologic de factură mallarméano-valéryană, spre protestul acid al autorului *Jocului secund*, căci, în realitate, era vorba de o nouă formă de ermetism: *ermetismul canonic*⁶. Privitor la *Țiganiada* clasică, disjunția a fost sesizată de Cornel Ungureanu, care a înțeles că în opera lui Budai-Deleanu se disting două niveluri de Realitate, două *Țiganiade*: una asumată de poet (deci, la nivel estetic/ontologic), alta asumată de „hermeneutul” raționalist Mitru Perea, masca raționalistă a primului (nu ne aflăm oare în plin *iluminism*?), prezentă în textele de escortă de la subsol, încărcate „ideologic”. În lumea țiganilor lui Budai-Deleanu, sesizează Cornel Ungureanu, „e și petrecere, voieșie, bucurie de a trăi”, pe când în cea a lui Mitru Perea, țiganii, „ca și românii lui Cioran”, sunt „predispuși spre rele și candidați la sinucidere”, nicicum „veseli, pofticioși, iubăreți”⁷. Această excepțională distincție, cu invocarea lui Cioran, este valabilă și-n cazul Arcade, dar și al lui I. L. Caragiale (cu care scriitorul vasluian a fost comparat), și asta se întâmplă în interpretarea insolită, „abisală”, a lui N. Steinhardt (prefigurată încă în *Valorile* lui Mihai Ralea⁸ din 1935, apoi confirmată de Al. Paleologu⁹), interpretare prin care salva eroii *Scrisorii pierdute* de la condamnarea lor la *degradare* absolută (cum o fac, de pildă, Eugen Ionescu¹⁰ și, deopotrivă, toți ceilalți exegeți ai lui Caragiale)¹¹.

„Țiganiada” lui L. M. Arcade nu se rezumă la cartea din 1966, ci se constituie din întreaga operă, într-o unitate de viziune stilistică exemplară. Consemnându-i dramaturgia, Mircea Ghițulescu tratează cele două piese de teatru ca transpuneri dramatice ale romanelor *Poveste cu țigani* și *Revoluție culturală*. În personajul Pierre Jean Just („ultimul marxolog”), un duplicat-anamorfoză al lui Jean Paul Sartre, întrevede, ca și în *Scrisorile lui Condurică*, aceeași „țiganiadă”, în care, după modelul eroilor lui Budai-Deleanu, se vrea o „revoluție”, una radicală, *o revoluție a revoluțiilor*, tratată stilistic în concordanță cu ceea ce Eliade numea *daimon*: „Autorul se lasă în voia unei inspirații furibunde, exprimată printr-un paradoxal «dicteu dialogat». De aceea, piesele sale arată ca o «massă literară» nediferențiată, în care o replică cheamă pe alta, în timp ce memoria (o memorie ce rămâne după ce s-au șters toate detaliile) furnizează, sincopat, alte și alte deviații ale dialogului. Fire de cele

mai diferite culori sunt înnodate într-o țesătură pestriță și informală cu sensul, cel mai adesea facultativ. Scrierea este criptică: ai impresia că autorul este în posesia unui teribil secret pe care îl divulgă cu zgârcenie, prin referințe sofisticate și învăluri tenebroase. Ostentația esopică nu este egală decât cu apetitul zeflemist. L. M. Arcade redescoperă teatrul deriziunii, dar nu al condiției umane, ci al ideologiilor de stânga”¹².

După cum reiese din această radiografiere de înalt profesionalism, criticul consideră că „dicteul dialogat” vizează un singur nivel de Realitate, al *ideologiilor de stânga*, dar nu și al *condiției umane*, ratând posibilitatea interpretativă în dublu referențial, pe care am constatat-o în cazurile Budai-Deleanu și Caragiale, prin intuițiile critice ale lui Mihai Ralea, N. Steinhardt, Al. Paleologu și Cornel Ungureanu. Ceea ce era ezitare la Mircea Eliade devine certitudine unireferențială la Mircea Ghițulescu. Faptul dovedește cât de importantă este schimbarea de paradigmă hermeneutică în sensul deschis de transdisciplinaritate în fața metodologiilor tradiționaliste, moderniste, avangardiste și postmoderniste, care au dominat secolele XIX-XX¹³. Interpreții monoreferențiali ai operei lui L. M. Arcade ignoră două aspecte esențiale din viața și opera sa: faptul că l-a cunoscut bine pe Ștefan Lupașcu (cel mai important precursor al conceptului de transdisciplinaritate), căruia i-a dedicat eseu *Afectivitatea și cele trei materii*, pe de o parte, iar pe de alta – că a fost, de timpuriu, unul dintre cei mai apropiați prieteni ai lui Basarab Nicolescu (promotorul transdisciplinarității, alături de Edgar Morin și Lima de Freitas), căruia i-a tradus, în românește, una dintre operele capitale: *Théorèmes poétiques* (Monaco, Éditions du Rocher, 1994)¹⁴. Neavertizat asupra complexității personalității lui L. M. Arcade, nu e de mirare că Mircea Ghițulescu îl statuează pe dramaturg doar ca autor de dicționar în *Istoria...* sa¹⁵. Și este de înțeles, luând în considerare cantitatea redusă a operei dramatice.

Între criticii literari români, o exegeză exemplară, în felul ei, a conturat Marian Popa, probabil cel mai important istoric literar din a doua jumătate a secolului al XX-lea, în ciuda obiecțiilor aduse masivei *Istoria literaturii române de azi pe mâine*. Pentru prima oară, într-o lucrare de anvergură, L. M. Arcade este așezat aproape unde i se cuvine, într-un capitol singularizant (*Realism magic și etnografic; obiceiuri și ciudățenii*), în vecinătate cu Mircea Eliade, Fănuș Neagu, Ștefan Bănu-

lescu, Marius Tupan și Vasile Andru. *Poveste cu țigani* abordează lumea satului românesc în trei stratificări sociale și etnice, care sunt tot atâtea niveluri de Realitate, chit că Marian Popa nu lucrează cu conceptele transdisciplinarității: țăranii români, țigani și Cavalerii, cartezieni/iluminiști ai forței militare și politice, care decid existența tuturor, ierarhizați strict, la rândul-le, în Cavaleri Arzători, Luminători, Pustii-tori, Gâtuitori, Sfășietori, Năpăstuitori, Spintecători, sfârșind cu Domnii Poruncitori. Ei sunt apărători admirați sau temuți ai unor legi inaccesibile celor supuși coerciției. Întrupează, altfel spus, Puterea, fiind veșnic pe drumuri, în campanii desfășurate în regiuni indeterminate, în câteșipatru colțuri ale lumii, cum ar spune Eminescu. În sate, românii și țigani conviețuiesc suportabil, deși cei din urmă sunt „hoți, exorciști, nomazi, instabili, dar nu decisiv distructivi”¹⁶. Noua „țiganiadă” începe din clipa când Cavalerii pornesc o expediție „de curățare a lumii de țigani”, aceștia fiind puși pe fugă, exterminați, la care persecuții răspund cu blesteme și vrăji care produc o adevărată sminteală în sate, o disoluție apocaliptică, demnă de *neantul valah* cioranian, sorbind în nestăvilita degradare și natura, tabloul fiind descris astfel de Marian Popa: „Și natura a fost vrăjită: bântuie seceta, stricarea pământului este indicată de invazia unor ciuperci negre. Morții zac neîngropați, și foametea ajută răsturnării generale a mentalităților; viii oscilează în exhibări de puteri supraumane și nemernicie fizică; rosturile utilitare și-au pierdut atracția, nimeni nu mai e capabil să mai tragă un clopot de biserică sau să mai deschidă gura pentru o slujbă religioasă, căreia de altfel i s-au uitat cuvintele; hrana este redusă la ce oferă întâmplarea. Apocalipsa deci, vrajă-oroare venită subit, fără a fi consecința vreunui păcat local, dar totuși nu detașabilă de existența cavalerilor”¹⁷.

Ambiguitatea care plutește asupra Cavalerilor și neantizării lumii ar putea fi decelabilă în consecințele catastrofice trăite de România în urma invaziei bolșevice a Cavalerilor „marxologi”, descrisă și de Mircea Eliade încă din 1953, în conferința-eseu *Destinul culturii românești*. Între altele, Eliade trăgea astfel semnalul de alarmă: „Adevărata pri-mejdie începe însă, pentru întreg neamul românesc, abia după ocupa-rea teritoriului de către Soviete. Pentru întâia oară în istoria sa, neamul românesc are de a face cu un adversar nu numai excepțional de puternic, dar și hotărât să întrebuițeze orice mijloc pentru a ne desființa spiritualicește și culturalicește, ca să ne poată, în cele din urmă, asimi-

la. Primejdia este mortală, căci metodele moderne îngăduie dezrădăcinările și deplasările de populații pe o scară pe care omenirea n-a mai cunoscut-o de la asirieni. Chiar fără masivele deplasări de populații, există primejdia unei sterilizări spirituale prin distrugerea sistematică a elitelor și ruperea legăturilor organice cu tradițiile culturale autentice naționale. Neamul românesc, ca și atâtea alte neamuri subjugate de Soviete, riscă să devină, culturalicește, un popor de hibridi¹⁸. Și mai interesant este faptul că nu doar L. M. Arcade, vede, din exil, neantizarea României, odată cu satul tradițional, ci, în Țară, și un mare prozator ca D. R. Popescu, în aceiași ani '60-'70. În ciclul de romane *F*, cum am demonstrat într-un studiu¹⁹, prozatorul dă seamă asupra unei *apocalipse fără finalitate*, încât este de mare mirare că tovarășii Cavaleri ai cenzurii vremii și nici criticii literari n-au văzut-o, sau n-au avut curajul s-o semnaleze (cu foarte puține excepții, precum Cornel Ungureanu). Întrebarea se pune dacă și apocalipsa lui L. M. Arcade este *fără finalitate*, în contrasens cu *Apocalipsa lui Ioan*, adică de un pesimism sumbru ca al cinicului Emil Cioran.

În roman, dascălul Antim pare să creadă în măreția Cavalerilor și în justetea luptei lor, așteptând de la ei mântuirea de sub spectrul bântuitoarei vrăji a Țiganilor, deveniți împărați ai satelor, în vreme ce Cavalerii s-au metamorfozat în oameni de duzină, pierduți în masa comună. Unii au ajuns să strige *Moarte Cavalerilor, moarte!*, pe când alții au rămas la lozinca *Viață Cavalerilor, viață!* Antim e dintre cei care cred în *lumina* Cavalerilor și-l atrage, spre convingerile sale, și pe prietenul său, cântărețul bisericesc Pavel Moldovanu. Amândoi hotărăsc să plece în căutarea Cavalerilor pierduți, făcând patru călătorii în cele patru puncte cardinale. Însă de fiecare dată nu găsesc nimic consistent, doar fantome și eresuri, urme ale trecerii lor. În călătoria spre Apus, dau însă de un cărămidar care le vorbește deschis, cu omenie, care încearcă să dea un răspuns la comportamentul ciudat al oamenilor: „de la trecerea Domnilor” Cavaleri, au rămas încropiți de-o silă neagră câtă nici ei nu și-o cunosc și înclieați într-o deznădejde a toate, că nici mai vor de atunci să se desputrezească. De-nvățat te-nveți cu ei, încât de la o vreme nu-i mai vezi²⁰. Negritudinea țigănească a apocalipsei foamei („jumătatea de noapte a lumii”, cum o numește Andrei Scrima) a fost impusă, ca pedeapsă, de chiar Domnii Cavaleri, pentru ca apoi să-i trimită pe țigani cu porunca „să se târâie în cele patru zări, cu nasurile

frecuș, întru dibuirea gropilor de grâne rămase desigur din vechime, ca aceea gustoasă, din miazăzi”. Doar Cucură (Mărgărint) a găsit, într-o săptămână, cinci gropi, spre bucuria Cavalerilor, care, la a cincea groapă s-au sfădit și s-au dezbinat, luându-i capul țiganului și folosindu-i nasul drept plug defrișator în căutare de gropi cu grâne. Cu această tigră, Cavalerii s-ar fi îmbogățit în aventura lor spre Răsărit. Crucea însăși a fost transformată în rât/plug, lingură și cuțit. Scârbiți de atâtea cruzimi, Antim și Pavel se-ntorc în satul lor, pe fondul marelui îngheț, cu speranța că or să găsească puteri să-i gonească pe țigani, bănuți a fi „rădăcina răului”. În sat însă găesc relele și mai adâncite. Antim presupune că nu Cavalerii au greșit, pierzându-și virtuțile și provocând apocalipsa, ci trebuie să fi fost folosiți ca unelte de către alții, încât s-a ajuns la țiganizarea românilor și la românizarea țiganilor: „Iar prin amestecul acela de iad, nu că românul ni se smolise întreg mai țigan ca țiganii, dar – fapt de neînchipuit! – coga țiganu ni se înfățișă mai român ca românul”²¹. (Nu s-a spus că nu Cavalerii Marx și Lenin sunt vinovați de apocalipsă, ci aceia din umbră, care au pus rău în practică lumina comunismului?) Ambiguitatea îl invadează și pe țiganul Găoace, care pleacă să-l ucidă pe Antim, în urma halucinantului episod cu urșii, dar sfârșește prin a-l salva de la moarte. În Găoace, Antim regăsește fantoma Cavalerilor deghizați. Antim este, la întoarcere, în primejdie de moarte, zăcând șase săptămâni. Pavel crede că slăbiciunea lui Antim vine de la inimă: „Că prea ai râvnit spre Cavaleri și ți-ai spăriet-o”²². Se dovedește că agresivitatea lui Găoace se restrânge la aceea că vrea ca Antim să-i ceară iertare ursului. Antim, care e și voce naratorială, înțelege, în cele din urmă: „Îmi zisei numai în sinea mea că țiganii erau țigani, dar că nu ne erau dușmani”²³. Finalul este tonic, simbolizat, după marele îngheț, de nașterea *copilului primăverii*, sintagmă care dă și titlul ultimului capitol. După șase săptămâni de agonie, Antim are viziunea pruncului, de ambiguă sorginte biblică, iisusiacă, părând să fie Antim însuși, renăscut ca din apocalipsa neagră a pătratului negru al lui Kazimir Malevici.

Revenind la Marian Popa, acesta găsește că lumina finală se datorează geniului așteptării răbdătoare a românilor, opusă celei godotiene: „Final optimist pentru românul fatalist, supraviețuind privat de eschatologic, răbdându-și soarta, știind că totul va trece”²⁴. În acest fel, criticul remarcă și el solidaritatea operei lui Arcade cu alegoria din *Țiganiada* lui Ion

Budai-Deleanu, dar și cu *Un veac de singurătată*, capodopera lui Gabriel García Márquez, apărută un an mai târziu, în 1967. În continuare, insistă pe arta epico-lirică a scriitorului, subliniindu-i „o imaginație dezlănțuită de tip sud-american”, hrănită însă de eresuri românești care trimit la Ion Creangă, dar, mai ales, la Horia Stamatu: „O sminteală narativă pentru sminteala care a cotropit lumea; altfel, terifiantul încordat între distructiv și restructurant seamănă izbitor cu cel folosit în cazurile cuvenite de amicul Horia Stamatu, la care se găsește până și motivul ciupercilor rele. Și unicul termen de stabilizare pentru instabilitatea generală rămân cuvintele și invariantele sentențioase, parenetice și concluzive cu origine folclorică subliniată prin extinderea versificării”²⁵.

Celelalte cărți nu fac decât să completeze și să dezvolte stilistic și problematic *Poveste cu țigani*, cum ar fi *revoluția oaselor* împotriva intenției guvernului de a ridica în locul cimitirului o fabrică de săpun, evenimentele derulându-se, de astă dată, direct în anii socialismului: „Sub raport stilistic și lexical, au fost evocate tradiția *Țiganiadei* și balcanismul lui Ion Barbu: mai precis, Arcade valorifică șmecheria de periferie citadină, argoul studentesc și suprarrealismul folcloric: mișto simandicos, erudiție trivializată, măsura justă nu interesează. Cu impresia că istoria le aparține ființial, tinerii se înămolesc în discuții și aluzii ermetice; prin verva dezvoltată între incoerență și inventivitate, spiritul de excepție e învecinat cu parafrazele școlărești ieftine și forțate ale idiomatiei politice și textului patriotic sacralizat: «*ciuma noastră-i ciumă sfântă de când scrie la cazanii, care puse în lozincă electrifică țărani*»” etc. Augmentată în teatru, stilistica lui Arcade îl irită, în cele din urmă: „Dar în ansamblu, Arcade e ridicol-penibil, voind să fie comic. Similară este *Scrisorile lui Condurică*, dezvoltată din *Revoluția culturală*”²⁶. După o incursiune magistrală în „ermetismul” arcadian, Marian Popa riscă să-l reducă la o aventură filologică, recte la un singur nivel de realitate, credibilă, așa cum s-a decis și în cazul ermetismului canonic barbian.

În schimb, prefațatorul volumului de *Teatru*, Manuel de Diéguez, intuiește dubla referențialitate a viziunii arcadiene²⁷ (sesizată și de Marian Popa, fără însă a-i înțelege rosturile afunde), adâncind-o într-o concentrare demnă de toată admirația: „ARCADE este un gânditor al tragi-comicului. Piesa sa pătrunde până la temelile quijotismului. Dar spre deosebire de CIORAN, analistul descompunerii Occidentului, și de IO-

NESCO, suveran al absurdului care denunță pactul planetar al atrocității cu grotescul, ARCADE rămâne un filosof al tiraniei. Ca atare e singurul dintre cei trei în măsură să arate că esența quijotismului este o dialectică a salvării prin ideologie, o cheie nouă a mântuirii, că seria de raționamente evanghelizatoare se înscrie în posteritatea degenerată a platonismului; că «procesul istoric» e o Dulcinee a Logicii care a amețit armate de teoreticieni ai cetății ideale. / Maestru al tragi-comicului, înțelegând bine că Don Quijote nu este nicidecum o «ficțiune realistă», ARCADE pătrunde sensul profund al Istoriei. Fiindcă scrie: «de teama morții în viață, este aleasă viața în moarte». Dar știm că «viața în moarte» este tocmai definiția hegeliană a oricărei filosofii. Rămâne întrebarea: cum să reprezentăm într-un teatru «viața în moarte»?²⁸. Tocmai de aici, consideră prefațatorul, vine originalitatea lui Arcade. Comparația cu Ionesco, Cioran și Cha-teaubriand vine în favoarea lui L. M. Arcade chiar în spiritul ethosului transdisciplinar invocat mai sus, în cazul umanității creștine a lui I. L. Caragiale și a lui Ion Budai-Deleanu. La fel, Eminescu se delimita de condiția morților de vii în favoarea vieții în moarte („O, oameni morți de vii!” – *Junii corupți*; vezi și capodopera *Odă – în metru antic*). Manuel de Diéguez înțelege un fapt esențial: anume că, spre deosebire de Cioran și de Ionesco, Arcade a dat „ascultare teologiei ortodoxe care refuză de două mii de ani conceptualismele lui ARISTOT și PLATON. Toată mistica bisericii ortodoxe este întemeiată pe respingerea planificărilor mântuirii prin «Ideea» debarcată în temporal, pe când Occidentul a întemeiat, sprijinindu-se deopotrivă pe Sfântul Thomas și pe Karl Marx, o teologie în spirit juridic și o filosofie a istoriei plasată sub flamura triumfală a Conceptului.”

Dar cel mai pătrunzător exeget al lui L. M. Arcade, estetic și ontologic vorbind, este André Scrima (1925-2000), în cronică *Semantica unei alte întoarceri: o „Poveste cu Țigani”* („Prodromos”, Paris și Freiburg, nr. 6/1967, p. 28-34). Andrei Scrima pornește de la identificarea că, în pofida titlului, tema romanului nu este a existenței țiganilor, ci, metonimic, „un fragment din istoria satului românesc”, ceea ce ar fi o altă formulă decât cea alegorică din *Țiganiada* lui Ion Budai-Deleanu. Astfel, Arcade stăruie „într’o altă zonă de sens, refuzând să se lase cuprins” în interpretări subalterne. Se vrea, altfel spus, pătruns *în sine*, acolo de unde povestea își extrage seva – *cuvântul* ca Logos primordial. Și, de aici, începe aventura hermeneutică, într-un spirit profund eminescian, cum n-a

mai încercat niciun comentator al său. *Povestea* este a poporului român, dar, prin extensie, și a civilizației europene. Și încă nu doar atât: *povestea poveștii*, desigur nu în sensul sintagmei crengiene, deși spiritul stilistic al lui Creangă nu este absent, ci în al lui Eminescu, cel din excepționalul eseu *Archaeus*, care era destinat să fie un preludiu ontologic la o „poveste”²⁹. În *Archaeus*, ca *singura realitate pe lume*, zice poetul, se ascunde povestea, Cuvântul generator de lume, după model divin: „S-ascultăm poveștile, căci ele cel puțin ne fac să trăim și-n viața altor oameni, să ne amestecăm visurile noastre cu ale lor... În ele trăiește *Archaeus*... // Poate că povestea este partea cea mai frumoasă a vieții omenești. Cu povești ne leagă lumea, cu povești ne adoarme. Ne trezim și murim cu ele...”³⁰. Iată de ce a optat L. M. Arcade pentru titlul *Poveste cu țigani*. Andrei Scrima nu face trimitere la arheitatea eminesciană, dar interpretarea lui reverberează și eminescian, căci în povestea pură apare *sensul*³¹, nu la modul grosier, descriptiv sau ideologic, ci mallarmean, căci poetul francez „vroise la origini” să acceadă la „o somptuoasă ceremonie a cuvântului de sine grăitor”, dat fiind că „literatura contemporană constată abolirea spațiului unde sensul împlinește, descifrându-le, mereu crescuta extază a lucrurilor”. Cu des-semnificarea, „Cuvântul nu mai ajunge lumea”. Or, Arcade, venind „de altundeva”, ocult poate, înalță povestea românească în „orizontul ei absolut”, asumându-și „funcțiunea organică, suprem dificilă, a adevăratei povestiri. Acolo unde discursul literar încetează, reîncepe povestea”, care nu mai spune nimic despre lume, despre eroi, ci „povestește lumea”, direct, tranzitiv, ca în felul copilei adormite a lui Rilke: „în peisajul orfic *dormea lumea*: «Sie schliefe die Welt», răsfângând aproape nemijlocit în cuvinte, tainica înălțare a sensului de la chiar originile ființei grăitoare”. Este chiar specificul poveștii orientale, care privilegiază realul arheic, „unde se sărbătoresc, ascuns, marile reîmpăcări între om și lumea înstrăinată”, în sensul lui Ion Barbu din *Desen pentru cort*: „Să prade tremuraturul plai de vis, prielnic potriviților de stele”. Acest fel *românesc-de-a-povesti* participă, singular, la tradiția orientală a celor *O mie și una de nopți*, ca la Mateiș I. Caragiale sau Ion Barbu. Cu Arcade, povestea se întoarce la *Șeherezada*, trecând *din poveste în poveste*, dincolo de fabulă, nemaștiindu-se cine vorbește, unde-i începutul etc. Astfel, Arcade ne călăuzește spre miezul de sens al poveștii, *spre noimă*, povestea întâmplându-se ființei „fără să iasă din discreția tărâmului originar”.

După opinia mea, *povestea* lui Arcade se apropie mult mai vizibil de puritatea *lumii ca teatru* din drama prințului Hamlet, în decriptarea exemplară a lui Nietzsche din *Nașterea tragediei* și din alte texte, în subtilă consonanță cu *povestea* descifrată de Eminescu în *Archaeus*, dar și de Andrei Scrima în *povestea* orientală și în cea românească. Nu întâmplător L. M. Arcade a simțit nevoia să-și *dramatizeze* prozele, intuind izomorfia poveste-teatru. Atât la Shakespeare, cât și la Arcade, situația existențială se raportează la eterna poveste a răzbnării. *Hamlet* este cotate ca fiind între primele capodopere ale răzbnării din literatura lumii, alături de *Iliada*, *Don Quijote*, *Contele de Monte-Cristo*, la care D. R. Popescu³² adaugă, în chip neașteptat, *Miorița* noastră. Putem foarte bine să numim, tot de la noi, *Baltagul* și *Poveste cu țigani*. Îndrăznesc să spun că situația din „țiganiada” arcadiană este mai complicată/sofisticată, într-un fel, decât în capodopera lui Shakespeare, cu toate că e departe de a se ridica la geniul și celebritatea piesei „divinului brit”. Nietzsche observă că, deși Hamlet are certitudinea crimei comise de Claudius, în mod surprinzător se arată indecis în fața răzbnării morții tatălui său. Întrebarea celebră rezultată de aici: *A fi sau a nu fi?* nu se naște din incertitudinea adevărului, în numele unei chibzuieli înțelepte, ci din moartea voinței de a acționa: „Nu chibzuiala, ci adevărata cunoaștere, privirea aruncată asupra adevărului înspăimântător învinge orice motiv de acțiune...”³³. Nicio acțiune, niciun cuvânt nu pot contracara adevărul abominabil, observă, într-o splendidă abordare, filosoful Ștefan Afloroaei, întrucât toate idealurile omenești s-au prăbușit. Or, acțiunea e posibilă numai în virtutea unor iluzii ale rațiunii. Hamlet se postează între două tipologii umane, între utopia dreptății în istorie și visătoria veșnic indecisă: „Acțiunea celui dintâi instituie adevărul voinței subiective, indecizia celui de al doilea o atrage în fața unei dileme nesfârșite”³⁴. Salvarea între aceste două niveluri de Realitate adverse, spune Nietzsche, nu este soluția creștină a iertării, ci *arta ca acces la adevăr*, singura în stare să contracareze nelegiuirea uzurpatorului. Arta, crede Nietzsche, este *activitatea metafizică esențială a vieții*, încât „noblețea noastră cea mai înaltă constă în a fi opere de artă”. Iată soluția lui Hamlet atunci când înlocuiește răzbnarea sângeroasă cu spectacolul *Cursa de șoareci*, în care-l prinde pe Claudius. Dacă voința de răzbnare ar fi primat, Hamlet ar fi găsit imediat o soluție „cu divulgarea publică a crimei și pedepsirea celor vinovați”³⁵, însă, după

fină observație a lui Nietzsche, indecizia eroului, contrazisă de instinctul răzbunării, se transfigurează în „instinctul superior al artei”, pe care o consideră infinit mai eficientă comparativ cu banala vendetă. Indecizia devine „voință afirmativă” în zona artei. E un mod de a substitui justiția divină a iubirii creștine cu estetismul mitic precreștin al *nașterii tragediei* antice, marele pariu al lui Nietzsche pentru care filosoful a sacrificat Dumnezeu creștin. Aceasta este semnificația plină de cruzime, adaug, a sacrificării iubirii pentru Ofelia. Erezia lui Nietzsche se vede splendid confirmată de uriașa dramă renascentistă a lui Shakespeare.

Să comparăm măsura sângeroasă a Puterii lui Claudius cu Domnii Cavaleri care fac ravagii printre țigani pentru a-i pune, apoi, stăpâni peste sate. Între Cavaleri și țigani se interpune *răbdarea* țăranului român. Poate fi citită această nouă situație existențială în cheia cumpenei panestetismului nietzschean? Greu fără recurgerea la soluția din a cincea capodoperă a *răzbunării* din ierarhia lui D. R. Popescu: *Miorița*. La crima cainică a fraților uzurpatori de statut social și de avere, ciobanul moldovean răspunde, la o primă vedere, tot cu o punere în scenă, dar la antipodul cruzimii estetice a lui Hamlet: spectacolul nunții cosmice, altfel spus, răspunde cu un *recurs la splendoare*, în viziunea creștină a lui N. Steinhardt³⁶ care merge pe urmele teologului Hans Urs von Balthasar. Dacă Nietzsche fundamenta panestetismul metafizic secular occidental, balada românească îi restituie dimensiunea creștină, în sensul *creștinismului cosmic* românesc (Mircea Eliade), cel al *iertării*. Pe această cale merge și L. M. Arcade.

Povestea lui Arcade începe cu descoperirea „hamletiană” de către țăranul Vifor (Năpârleaz), în pivniță, a unui țigan viu, ascuns acolo, semn de mare năpastă, „ca un potop de’ nghet”, căci în acea vreme țiganii fuseseră declarați de Domnii Cavaleri dușmani de moarte: „arătări de negreață, năpârci pitite, strigoi la drumu’ mare”, încât toți cei prinși au fost tăiați în bucăți. „O, veacul legiuise militar...”, cum spusese Ion Barbu în *Desen pentru cort*, satul rămânând „ca un ou curățat”, tocmai opusul *oului dogmatic*. S-a ajuns la ceea ce Nietzsche numise în *Genealogia moralei* a doua inocență. Cavalerii, însetați de ateism, caută inocența la origini, iar spre a o regăsi trebuia stârpită „jumătatea de noapte a lumii”, negritudinea țigănească. Ei devin „îngerii” cărora, în Evanghelie, le este dat să curețe grâul de neghină. Strigătul Cavalerilor (*Iiove, Aove*) pare o celebrare a

„marilor eleusii”, observă Andrei Scrima, simțind strania vecinătate a lui Nietzsche. Aidoma Marelui Inchizitor dostoievskian, Cavalerii luptă împotriva ordinii originare, ca legiuitori despotici. Satul românesc însă rezistă prin *răbdare*. În această încleștare, avertizează Andrei Scrima, Domnii Cavaleri îi transformă pe țigani în arme curățătoare: „Revoltați împotriva stihilor (și zugrăvind deruta Domnilor Cavaleri, L. M. Arcade urcă până la înălțimea unei încleștări metafizice demnă de bătrâne apocrize gnostice, fără să părăsească o clipă orizontul românesc unde totul se umanizează)”. Până și țiganul impostor travestit în preot este umanizat. Schema naratologică este Focul-Noaptea-Înghețul-Copilul Primăverii: „Acolo unde Craii (*mateini, n.n.*) asfințesc, răsare *Povestea* lui L. M. Arcade”, căci omul, așa cum ni-l prezintă el, *este pentru a fi*. Oamenii descind din *semn*, nu din *cultură*: „Rostul lor nu e de a intra în conflict cu «istoria», ci de a nu lăsa să se piardă taina ființei: iar aceasta nu este «datină arhaică», ci «dar actual», cunoașterea din inimă, în inima lucrurilor, *grai a-nume* (și chiar anume istorie)”. Astfel, biruința Binelui este întrevăzută la sfârșit, „sculându-se dintr-un lung somn (un fel de revelație hipnotică: «mirum somniavi somniam», sub chipul «Copilului Primăverii»), singur accesibil omului în suferința cumplită”. Finalmente, povestea se-ntoarce asupra ei însăși, în inima ei, restul fiind „adăugat”. În această interpretare și-a pus amprenta, neîndoielnic, pregătirea teologică a celui trecut prin *Rugul aprins*.

Toate celelalte posibile comentarii, emise deja sau potențiale, devin simple detalii, fie în confirmarea demersului transdisciplinar, fie pentru reducția la un singur nivel de Realitate, contrazisă de ethosul transmodern chiar pe terenul celei de a doua revoluții cuantice care a înlocuit monoreferențialitatea scientistă și ideologică printr-o perspectivă holomerică, profund teologică, în hermetismul ei, izvorâtă din dogma Sfintei Treimi, din care au crescut logicile nonaristotelice. Noica (*De Dignitate Europae*, 1988) a înțeles că din *absurdul* dogmei Treimice s-a născut uimitoarea civilizație și cultură europeană căreia noii promotori neomarxiști ai „corectitudinii politice” vor să-i curme, suicidar, rădăcinile creștine. Vizionar, L. M. Arcade utilizează, neobișnuit, „*absurdul*” logicii Treimice, atestând că din neantul/vidul negru al *țiganiadei* se naște o lume a speranței, cum, de altfel, lumea s-a născocit din vidul cuantic, după cum stă scris și-n Cartea Sfântă. Intră în joc, subtil, cele trei logici/etici lupasciene (bine cunoscute și înțelese de

Arcade), încifrate în Cavaleri, țigani și români (raționalitatea carteziană, deviată în marxologie, vijelia telurică, dionisiacă, daimonică a ne-gritudinii existențiale și răbdarea *terțului tainic inclus* (Basarab Nicolescu) ca afectivitate anunțată de *Copilul Primăverii*). Pe toate le trăiește, răvășitor, Antim, renăscând din propria agonie și ignoranță. Astfel, sub aparenta lipsă de individualizare a personajelor sale (atât în proză, cât și în teatru), L. M. Arcade, a fost, într-adevăr, în Arcadia, construind artei literare o *arcadă* polimorfă și creând unul dintre cele mai complexe și mai criptice personaje din literatura română și europeană.

Note ¹ Cf. *Dicționarul general al literaturii române*, ediția a II-a revizuită și adăugită (articolul semnat de Nicolae Florescu din ediția I (2004) fiind ilizibil din pricina unor defecțiuni editoriale de ordin tehnic!), București, Editura Muzeului Literaturii Române, 2016, p. 325-326.

² Hotărârea de a rămâne în exil pentru tot restul vieții, observă Aurel Sasu, a survenit în anul 1947, când a devenit limpede că România căzuse, iremediabil, sub tăvălugul bolșevismului (*Dicționarul biografic al literaturii române (A-L)*, Pitești, Editura Paralela 45, 2006, p. 65).

³ Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008. Îl consemnează, totuși, în *Enciclopedia*, p. 53-55.

⁴ În schimb, îi acordă un spațiu de aproape trei pagini în *Scriitori contemporani*, București, 1994, p. 24-26.

⁵ Ion Rotaru, *O istorie a literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Dacoromână, 2006, p. 1130.

⁶ Pentru decelarea acestei fundamentale distincții, a se vedea Theodor Codreanu, *Ion Barbu și spiritualitatea românească modernă. Ermetismul canonic*, București, Editura Curtea Veche, 2011.

⁷ Cornel Ungureanu, *O istorie secretă a literaturii române*, ediția a doua revăzută și adăugită, București, Editura Tracus Arte, 2016, p. 80.

⁸ „Lumea lui Caragiale e un minunat antidot pentru preocupările tragice de astăzi. Acesta e farmecul său cel mai actual. (...) Lumea lui Caragiale e minunată: e o lume absolut paradisiacă, fără grijă și fără, cum se spune azi, în limbaj mistic, fără cine știe ce probleme interne. Oamenii râd, petrec și se bucură. (...) Nimic fioros, nimic feroce,

nimic de caracter balzacian. Chiar delincvenții de atunci sunt șmecheri, dar nu sunt bandiți. Lume patriarhală, lume idilică, fără griji și fără preocupări” (Mihai Ralea, *Scrieri*, 2, București, Editura Minerva, 1977, p. 611-612).

⁹ Scrie Al. Paleologu: „pe mine unul răsul lui Caragiale m-a reconfortat întotdeauna, liniștindu-mă, împăcându-mă cu lumea, în tot cazul cu Creațiunea. Vreau să spun: cu lumea lui Dumnezeu. Și mai vreau să spun ceva: anume că lumea lui Caragiale este, în fond, lumea lui Dumnezeu” (*Caragiale, cinicul*, prefață la I. L. Caragiale, *Nimic fără Dumnezeu*, București, Editura Anastasia, 1997, p. 7).

¹⁰ Eugen Ionescu, *Note și contranote*, traducere și cuvânt introductiv de Ion Pop, București, Editura Humanitas, 1992, p. 155-156.

¹¹ N. Steinhardt, *Cartea împărțirii*, Cluj-Napoca, Biblioteca Apostrof, 1995. Eseistul sublinia în acest mod omenia creștină a lui Cațavencu de către Zoe: „De argumentul acesta nu mă tem – zice eseistul. Nu numai că nu mă feresc de el, ci îl întâmpin cu bucurie, pentru că iertarea lui Cațavencu de către Zoe și de pupăturile din Piața Independenței înțeleg să mă folosesc ca de cele mai formidabile argumente pentru a întemeia afirmația că lumea lui Caragiale ne descoperă sufletul românesc în toată minunata lui dulceață și creștinătate, în faza machiavelismului relativ, când răutatea nu era încă absolută, când oamenii se mai puteau împăca și încă știau ierta, când totul încă nu era pierdut” (p. 33).

¹² Mircea Ghițulescu, *Istoria literaturii române. Dramaturgia*, ediția a II-a, București, Editura Tracus Arte, București, 2008, p. 621.

¹³ Articolul 2 din *Carta Disciplinarității* sună astfel: „Recunoașterea existenței unor diferite niveluri de Realitate, guvernate de logici diferite, este inerentă atitudinii transdisciplinare. Orice tentativă de reducere a Realității la un singur nivel de realitate, guvernate de o singură logică, este incompatibilă cu transdisciplinaritatea”.

¹⁴ *Vezi* eleganta ediție bilingvă Basarab Nicolescu, *Théorèmes poétiques / Teoreme poetice*, traducere din franceză L. M. Arcade, viziune grafică și ilustrații Mircea Dumitrescu, București, Editura Curtea Veche, 2013.

¹⁵ Modelul de structurare a scrierilor în personalități de istorie literară și autori de dicționar a fost preluat și de Nicolae Manolescu, în *Istoria critică a literaturii române*, cu diferența că acesta oferă doar simple liste, pe când Mircea Ghițulescu le alocă succinte spații exegetice.

¹⁶ Marian Popa, *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, vol. II, versiune revizuită și augmentată, București, Editura Semne, p. 742.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Mircea Eliade, *Profetism românesc*, I, București, Editura Roza vânturilor, 1990, p. 143.

¹⁹ Cf. Theodor Codreanu, „*Antigeneza*” lui D. R. Popescu, în *Lumea românească în zece prozatori*, București, Editura Contemporanul, 2017, p. 134-228.

²⁰ L. M. Arcade, *Poveste cu Țigani*, București, Editura Albatros, 1991, p. 123.

²¹ *Ibidem*, p. 127.

²² *Ibidem*, p. 141.

²³ *Ibidem*, p. 144.

²⁴ Marian Popa, *op. cit.*, p. 742.

²⁵ *Ibidem*, p. 743.

²⁶ *Ibidem*, p. 744.

²⁷ Prefer forma derivată *arcadian*, consonând cu vechiul adagiu *Et in Arcadia ego*. Am bănuiala că intenționalitatea dublei referențialități a operei sale l-a și determinat să-și contracareze numele țărănesc Mămăligă cu mitica Arcadie, luându-și pseudonimul Arcade nu la întâmplare.

²⁸ Manuel de Diéguez, *Prefață* la L. M. Arcade, *Teatru*, București, Editura Cartea Românească, 1996, p. 5-6.

²⁹ Exegeții trimit la proza postumă, editată și comentată de G. Călinescu cu prilejul tezei de doctorat despre *Avatarurile faraonului Tlă*.

³⁰ M. Eminescu, *Opere*, VII, *Proza literară*, București, Editura Academiei Române, 1977, p. 282.

³¹ Ștefan Afloroaei ne atrage atenția asupra faptului că sintagma „sens al vieții” (*Sinn des Lebens*) apare pentru prima oară în cultura europeană într-un text din 1875 al lui Friedrich Nietzsche, rămas multă vreme necunoscut (*Fabula existențială*, Iași, Editura Polirom, 2018, p. 27). Ceea ce dovedește iarăși pancronismul gândirii celor două genii europene, Eminescu și Nietzsche.

³² Dumitru Radu Popescu, *Corul morilor de vânt*, Focșani, Editura Pallas Athena, 2015, Prefață de Constantin Coroiu.

³³ Friedrich Nietzsche, *Nașterea tragediei*, traducere de Ion Dobrogeanu-Gherea, Ion Herdan, București, Editura Meridiane, 1978, p. 209.

³⁴ Ștefan Afloroaei, *op. cit.*, p. 19.

³⁵ *Ibidem*, p. 24.

³⁶ N. Steinhardt, *Un caz de recurs la splendoare: „Miorița”, în Prin alții spre sine*, București, Editura Eminescu, 1988, p. 103-105.

Irina CONDREA

Între normă și abatere

I.C. – doctor habilitat în filologie, profesor universitar la Departamentul Lingvistică Română și Știință Literară, Facultatea de Litere, USM. Director al Școlii doctorale „Studii lingvistice și literare”.

Domenii de cercetare: sociolingvistică, traducere, stilistică, pragmatică, cultivarea limbii, lingvistica textului. Autoare a mai multor volume, dintre care: *Traducerea din perspectivă semiotică* (2006), *Studii de sociolingvistică* (2007), *Curs de stilistică* (2008), *E timpul să vorbim corect* (2014), *Sociolingvistica. Suport de curs* (2018).

Utilizarea verbului „a servi”

Verbul „a servi” are mai multe semnificații, una dintre ele fiind legată de mâncare, și anume sensul acesta generează diverse „interpretări” și fluctuații în comunicarea cotidiană. Consultând DEX-ul, putem constata ce înseamnă, în acest sens, „a servi”: 3. Tranz. A pune, a aduce la masă mâncare, băutură etc. A prezenta cuiva o mâncare ca să ia din ea, a trata pe cineva cu ceva; a da să mănânce. Refl. A lua să mănânce sau să bea. *Se servi cu câteva bomboane.*

Astfel, verbul apare în propoziții de tipul „*Bunica totdeauna ne servește cu sarmale delicioase*” (= ne dă să mâncăm); „*De ziua lui, colegul nostru ne-a servit cu șampanie*” (= ne-a tratat); „*Acest ospătar servește foarte repede*” (= aduce, propune mâncare/băutură).

Este de menționat că verbul „a servi” (*eu servesc, el servește ș.a.m.d.*), fiind unul tranzitiv, cere și un complement direct, care răspunde la întrebarea *pe cine?* Deci el presupune că există cei care sunt serviți – de exemplu, nepoții pe care îi servește bunica, prietenii serviți de coleg, clienții serviți de ospătar etc.

Însă, din varii motive, mulți vorbitori nu țin cont de aceste semnificații și utilizează verbul „a servi” în cu totul alt mod, și anume dându-i sensul de „a bea” sau „a mânca”. Numeroase exemple sunt în legătură cu *cafeaua*, care nu mai este băută, ci neapărat servită. Iată și o captură a contextelor de pe internet:

Câteva dintre noi servesc cafeaua la cafeneaua din colț sau la birou, cu prietenii și colegii (ar trebui să înțelegem că noi mergem la cafeneaua din colț și îi servim pe clienții de acolo).

Majoritatea dintre noi, însă, servim cafeaua acasă, așa că este important să ținem cont de câteva sfaturi pentru a obține o cafea cât mai bună (<https://defemei.com/fa-o-cafea-perfecta-dimineata>). (Ar trebui să însemne că îi servim pe cei de acasă)

Faci parte din categoria de oameni care nu pot deschide ochii dimineață până nu servesc prima gură de cafea?

De ce totuși „eu servesc cafeaua acasă” sau „ei servesc prima gură de cafea”? Probabil pentru că verbul „a servi” este considerat mai „elegant”, mai „manierat”, mai „rafinat” decât banalul „a bea”, or această percepție este falsă, iar cei care „servesc cafeaua”, în loc să „o bea” etalează o încercare nereușită de a vorbi manierat, tentativă care se transformă mai mult într-o fandoseală.

Același lucru se întâmplă și cu „a mânca” (dar și cu „a bea băuturi tari”), înlocuit de unii vorbitori tot cu „a servi” – ați auzit probabil exprimări de felul: *eu nu servesc zahăr, nici pâine albă* (în loc de „eu nu mănânc” sau „evit” zahărul și pâinea albă); *astăzi servim masa la restaurant, cu prietenii* în loc de „astăzi mâncăm/luăm masa la restaurant”; *de când este bolnav, nu mai servește vin*, adică „nu mai bea vin”.

În legătură cu utilizarea lui „a servi” pentru „a bea” mai trebuie spus că, atunci când este vorba de băuturi alcoolice, „a servi” capătă, în limbajul cotidian basarabean, și o nuanță eufemistică, menită să mai diminueze, să mai camufleze aspectul dezolant al beției: o doamnă spunea despre vecinul său alcoolic că *el cam des servește* și că *nu-i zi să nu servească, iar când îi servit, sare la bătaie*. Deci iată că ne-am pricopsit și cu un sinonim contextual-situațional al adjectivului *beat/turmentat*, și anume, *servit*, care, culmea! se folosește, ca orice adjectiv, și la gradele de

comparație, deoarece apar exprimări de tipul *Azi a venit mai servit decât ieri* sau *El era servit foarte tare* – așa spunea martorul unui accident rutier despre cel aflat la volan.

Lexemul „a (se) expune”

Înclinarea spre exprimarea impersonală/imparțială se observă și la nivel lexical, când se dă preferință unor cuvinte mai noi și unor forme gramaticale specifice. Or, nu totdeauna această intenție este realizată cu succes, lucru demonstrat de numeroasele erori și inadvertențe de exprimare, cauzate de necunoașterea specificului formelor diatezei reflexive.

În limbajul oficial, în relatările jurnaliștilor s-a încetățenit, în ultimul timp, un lexem, al cărui sens vorbitorii nu-l cunosc prea bine – acesta este verbul „a (se) expune”, utilizat preponderent cu forma de reflexiv. Cităm contexte spicuite din Internet, dar și de la diverse posturi de televiziune: *Curtea Constituțională s-a expus asupra sesizării depuse de deputați; Sinodul Bisericii Ortodoxe din Moldova s-a expus împotriva înăsprii pedepselor, Instanța trimite un dosar despre care CEDO s-a expus; Judecătoria Buiucani s-a expus astăzi ș.a.m.d.* Sursele care afișează asemenea formulări au codul .md, deci sunt din Republica Moldova.

Consultând un dicționar, aflăm că „a se expune” înseamnă a se afla în fața unei primejdii, a unei neplăceri sau a pune, a se afla într-o situație periculoasă. Or, din exemplele citate nicidecum nu reiese că Sinodul Bisericii Ortodoxe sau Curtea Constituțională din Moldova, sau judecătoria, ori CEDO s-ar afla în fața unei primejdii sau într-o situație periculoasă. Atunci de ce apar atare formulări?

Greșeala a fost generată de o traducere defectuoasă din limba rusă a expresiilor de tipul: „Лидер партии высказался о решении Конституционного суда”; „Конституционный суд высказался насчет решения парламента” și altele de felul acesta, în care verbul „высказать” a fost tradus eronat prin „a se expune”. Este de menționat că din știrile de la radio și TV redactate în acest fel, varianta cu *a se expune* a trecut și în alte contexte, în special în limbajul oficial. Astfel, unii declară, de exemplu, că *grupul de lucru încă nu s-a expus în legătură cu tarifele* sau că *ulterior comisia urmează să se expună* ș.a.m.d.

Or, pentru „высказаться” dicționarele dau următoarele variante de traducere – *a-și spune părerea; a opina, a se pronunța: „он высказался” – și-a spus părerea; „высказаться по существу” – a se pronunța asupra fondului unei probleme; „предложить высказаться” – a invita să ia cuvântul.* Prin urmare, în exemplele citate mai sus, verbul „a se expune” trebuie înlocuit cu un lexem potrivit contextului, de exemplu, *Curtea constituțională sau Judecătoria s-a pronunțat în legătură cu...; Biserica s-a pronunțat împotriva înăspririi pedepselor; Un dosar despre care CEDO și-a spus părerea.* De multe ori pot fi găsite și alte variante de exprimare.

În limba română, forma reflexivă – *a se expune* – se utilizează în contexte specifice, în care, așa cum atestă și dicționarul, este vorba de riscuri, primejdii, neplăceri. Iată câteva exemple spicuite și ele din Internet, dar din surse care au codul .ro, deci sunt din România. Cităm: „*Avertisment negru pentru Franța. La ce riscuri se expune această țară, după gravele evenimente recente care au zguduit poporul francez*”; „*Care sunt pericolele la care se expune un manager român în țări exotice*”; „*Riscuri la care se pot expune tinerii în mediul online*”; „*Rusia se va expune unor sancțiuni suplimentare dacă nu își va respecta angajamentele*”.

Trebuie menționate și celelalte sensuri ale verbului *a expune* (nereflexiv!). Primul este „a prezenta, a reda prin cuvinte, a face cunoscut; a relata; a explica” și aceste sinonime pot fi utilizate cu succes în stilul oficial, de exemplu atunci când se vorbește despre Curtea Constituțională, instanța de judecată, Sinod sau Patriarhie.

Alt sens al verbului *a expune* este „a așeza la vedere; a arăta”: DEX: (Urmat de determinări introduse prin prepoziția „la”) *A așeza un obiect, un material etc. în așa fel încât să se poată exercita asupra lui o acțiune, o influență etc.* De exemplu, *Vinul roșu se degradează atunci când este expus la lumină; Copilul nu trebuie expus la soare nici o secundă în toial caniculei.* Când este vorba de un obiect, de o marfă etalată la vedere, iarăși apare verbul respectiv – *Cărțile sunt expuse în vitrine; Tabloul este expus la galeria de artă din centru.*

Trebuie avut în vedere și faptul că, așa cum menționa Mioara Avram, pe lângă restricțiile gramaticale și lexicale amintite, între cele două tipuri formale de pasiv există o importantă deosebire stilistică: pasivul cu *a fi* este livresc, iar reflexivul pasiv popular. În limba actuală folosirea

pasivului cu *a fi* se extinde în anumite stiluri ale limbii literare, în special în stilul științific și în publicistică.

Politețea exprimată prin pronume

Pronumele de politețe (sau de reverență) arată o atitudine de respect față de o persoană și sunt folosite de vorbitori în funcție de situația de comunicare.

În stilul oficial, pentru exprimarea politeții maxime, se utilizează pentru pers. a II-a singular și plural pronumele *Dumneavoastră* (cu verbul la pers. II plural – *dumneavoastră ați remarcat...*), iar la persoana a III-a – *Domnia Sa / Domniile Lor*, recomandate în discursul politic, diplomatic, jurnalistic, de exemplu despre un ministru, un președinte se va spune: „În interviu *Domnia Sa* a remarcat că...” (și nu *dumnealui*).

În prezent, lingviștii vorbesc despre un sistem ternar al politeții exprimate prin pronume (politețe zero – medie – maximă), care, în cazul pronumelui la persoana a II-a, se reflectă în schema *tu – dumneata – dumneavoastră*. Astfel că formele *dumneata* (cu verbul la pers. a II-a singular – *dumneata vorbești*) *dumnealui / dumneaei / dumnealor* sunt mai puțin indicate pentru stilul oficial înalt, academic, deoarece fac parte dintr-un registru stilistic mediu, iar în unele cazuri pot avea chiar și nuanțe familiare, ironice (la Caragiale, de exemplu, despre Domnul Goe). În limbajul familiar și regional mai avem o serie de pronume de politețe medie – *mata, matale, mătăluță, mătălică, tălică*, ce apar, de regulă, în convorbirile cotidiene și fac parte din arsenalul stilistic al limbajului popular, familiar-oral.

În limba română standard acest sistem ternar este aplicabil și în cazul pronumelui la persoana a III-a, reflectat în schema *el – dânsul / dumnealui – Domnia Sa*. Se constată o nuanță mai mare de respect a pronumelui personal *dânsul*, cu formele *dânsa, dânsii/dânsele, dânsului/dânsei, dânsilor/dânselor*. Acestea, deși în gramatici nu sunt trecute ca pronume de politețe, se consideră totuși mai reverențioase decât *el/ea* etc., fapt consemnat și în DEX, care conține pentru *dânsul* specificarea: 1. Pron. pers. (Ca pronume de politețe). Iar în *Dicționarul normativ al limbii române* (2009) de Ioana Vintilă-Rădulescu la formele

pronumelui *dânsul* găsim nota: Este considerat pronume personal propriu-zis, deși este perceput în general ca pronume de politețe.

Trebuie să se țină cont și de faptul că, în limba română standard, pentru acest pronume are loc o specializare semantică, și anume, aplicarea exclusivă la nume de persoane (subl. n. – I.C.), astfel că *dânsul* devine o formă pronominală caracteristică „genului personal” (A se vedea: G. Gruită, *Moda lingvistică actuală. Norma, uzul și abuzul*, Pitești, 2011). Uzul actual îl impune pe *dânsul* ca formulă politicoasă de referire la persoana a III-a (în prezența sau în absența acesteia), inclusiv la vârful piramidei cultural-lingvistice, în corelație perfectă cu substantivele politeții (*domn, doamnă, domnișoară*). Deci, se va spune *dânsul/dânsa* cu referire doar la persoane (directorul, colega, președintele etc.), și nu se va folosi acest pronume când e vorba, de exemplu, de animale, obiecte etc. (nu este corect să se spună despre un câine „uite la *dânsul*” sau despre o foaie „scrie pe *dânsa*”).

În legătură cele de mai sus, este important de reținut următorul lucru: vorbitorii basarabeni interpretează în alt fel gradul de politețe al celor trei pronume la persoana a III-a. Ca formă cu grad de politețe zero aici este perceput pronumele *dânsul*, ca politețe medie – *el*, iar ca politețe maximă – *dumnealui*, foarte rar se utilizează *Domnia Sa*. Basarabeni spun *m-am întâlnit cu fratele meu și m-am înțeles cu dânsul să plecăm acasă* (nu vor spune „m-am înțeles cu el”) sau *hai să-l întrebăm și pe dânsul* (nu pe el), *telefonul s-a blocat, nu știu ce-i cu dânsul* (nu cu el) etc.

Pronumele *dânsul* în limba literară, utilizat numai cu referire la persoane, poate apărea atât la singular, cât și la plural: de exemplu, *Înainte de conferința ministrului, am avut o întrevedere cu dânsul*; *Aceasta a fost ideea dânsilor*; *Erau mai multe profesoare, dar nici dânselle nu au putut da o explicație clară* etc.

Or, moldovenii folosesc în manieră regională pronumele *dânsul*, chiar și atunci când este vorba de obiecte sau animale, pentru care nu este necesară exprimarea politeții, așa că putem auzi astfel de enunțuri: *Pune aici scaunul și așază-te pe dânsul* (cum ar fi: *pe dumnealui*) sau *Vecinul ia vaca și se duce cu dânsa la păscut* (iarăși: *cu dumneaei*). Iată și o serie de exemple recente: *La piață acum poama costă 10 lei și eu cred*

că e ieftin după cum lucrăm noi și avem cheltuieli mari cu dânsa; Șase lei poama, eu ce fac cu dânsa?; Cu dânsa (inflorescența cu fructe) nu se mai poate face nimic, căci este toată cicatrizată (de grindină). În toate aceste contexte este recomandabil pronumele *el/ea*.

Este cazul să mai amintim de încă o formă de politețe din vorbirea basarabenilor: adjectivul *singur* (pronunțat *sângur*), cu sensul de *dumneata*, în exprimări de tipul: *Vreau să vorbesc cu singur (cu dumneata)*; *Am fost pe la singur (pe la dumneata)* ș.a., care sună interesant și chiar exotic, dar nu sunt acceptate ca forme de politețe de limba literară standard.

Indiferent de ce idei sau intenții se ghidează vorbitorii, asemenea utilizări haotice ale cuvintelor trebuie atent monitorizate și nicidecum nu trebuie acceptate, pentru că apare riscul unei adevărate treceri *de la subtilim la grotesc*.

Petru BUTUC

Precizări asupra motivației raportului sintagmatic de inerență

P.B. – prof. univ., dr. conf., Catedra de limba română și filologie clasică a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Autor al monografiilor *Predicatul anghrenat în limba română* (2007) și *Studii de gramatică și istorie a limbii române literare* (2012). Domenii de cercetare: gramatica limbii române, sociolingvistică și istorie a limbii române literare.

„Ca să vorbim și să scriem corect nu este destul a ști toate formele fiecărei ziceri, ci și relația dintre ele.” (Ion Heliade Rădulescu)

Compartimentul sintaxa reprezintă limba la cel mai înalt nivel și își are drept obiect de studiu unitățile cu relevanță comunicativă, atât din perspectiva lor semantico-funcțională, cât și din cea relațională. Astfel, nicio situație sintactică „nu poate să se realizeze decât doar și prin relații/raporturi”. De aceea, în majoritatea lucrărilor de gramatică (manuale, studii, articole etc.), teoria raporturilor dintre cuvinte în propoziție „alcătuiește criteriul metodologic diriguitor la analiza materialului lingvistic, fapt ce deschide în permanență o cale spre operațiile analitice și sintetice de modelare și identificare a formelor structurale și a celor semantice” (Diaconescu 1992: 5).

Prin caracterul lor imanent, raporturile sintactice se manifestă simultan la toate nivelurile (fonologic, lexical, semantic și gramatical), conform specificului fiecăruia în parte, iar în baza acestui sistem de manifestare/funcționare se susține tot mai mult ideea că „sintaxa este o știință a relațiilor”, un compartiment în care „relațiile se întrunesc în plenitudinea și complexitatea lor tipologică”. Raporturile sintactice totuși rămân a fi în

permanență prioritare „datorită importanței decisive pe care le au în organizarea structurală și semantică a cuvintelor în enunț”, iar la analiza sintactică a părților de propoziție, determinarea corectă a tipurilor de raporturi „formează condiția supremă”, ceea ce conduce „la identificarea reală a unităților propoziționale și frastice, la stabilirea ierarhiei lor și la definirea lor semantico-funcțională” (*Ibidem*: 9).

Deși în domeniul sintaxei limbii române au fost elaborate până acum mai multe lucrări despre raporturile dintre cuvinte în propoziție, totuși subiectul și predicatul rămân a fi tratate și în continuare drept unități sintactice propoziționale cu o totală independență unul față de altul, prin aceasta motivându-se chiar raportul lor de inerență. Or, aceasta dat fiind faptul că între părțile principale ale propoziției se stabilește o relație oarecum specifică, deosebită de cea a părților secundare: a atributelor, a complementelor etc. Se crede că subiectul și predicatul în propoziție, fiind părți principale, acționează de sine stătător, independent unul față de altul, dar aceasta, chiar dacă între subiectul și predicatul propoziției se stabilește un raport ce se caracterizează „printr-o coocurență obligatorie a doi constituenți” ai sintagmei predicative în orice enunț, componenți care „se implică reciproc, iar, din punctul de vedere al formei lor structural-gramaticale, se încadrează în enunț prin restricții bilaterale: subiectul impune predicatului categoria gramaticală a persoanei și numărului, iar predicatul, respectiv, impune subiectului categoria gramaticală a cazului nominativ” (Bărbuță *et al.* 2008).

În opinia noastră, anume în acest temei teoretico-aplicativ ar fi corect și rezonabil ca studiul raporturilor sintagmatice dintre părțile principale ale propoziției să se bazeze mai întâi pe identificarea corectă a relațiilor ce se stabilesc între elementele constituente ale sistemului de ordonare sintagmatică a enunțului. Totodată, e necesar ca la determinarea raportului sintagmatic dintre părțile principale ale propoziției să se țină cont și de specificul lor morfologic și sintactic, prin care se aseamănă, dar și se deosebesc, în același rând (Mladin 2006: 78-90).

Raportul sintagmatic, ce se stabilește între părțile principale ale propoziției, nicidecum nu poate fi unul total de independență, de vreme ce predicatul se conformează gramatical subiectului, ceea ce ne demonstrează faptul că „între subiectul și predicatul propoziției există”, în primul rând, un vădit „raport de subordonare”, dar nicidecum

unul de subordonare obișnuit, „identic cu cel al atributului acordat cu determinatul său” (*Sintaxa* 1987: 140-148). Atributul exprimat prin adjective depinde de regentul său, îi este total subordonat gramatical, pe când predicatul, mai ales cel verbal, este puțin mai independent față de subiectul propoziției.

Comparând raportul dintre subiect și predicat, pe de o parte, cu cel dintre atribut și regentul său, pe de altă parte, acad. Iorgu Iordan susține că, „în ce privește raportul dintre atribut și subordonatul său, din punctul de vedere al conținutului, el nu diferă de raportul dintre predicat și subiect, întrucât atât atributul, cât și predicatul „atribuie” ceva: unul substantivului pe care îl determină, celălalt subiectului, dar, dacă ar fi niște raporturi identice și din punct de vedere gramatical, ar însemna că raportul de inerență este caracteristic tuturor îmbinărilor ce conțin atribute acordate, ceea ce ar însemna o tratare total incorectă a acestui tip de raport, numit de inerență” (Iordan, Robu 1978: 20).

Deși este clar că între atributul acordat și determinatul său nu poate exista un raport de inerență, motivat prin raportul de subordonare, totuși, în unele lucrări de sintaxologie a limbii române, mai circulă această părere. De exemplu, D. D. Drașoveanu susține că „acordul (element al formei) pe căi specifice nu modifică esența raportului: el rămâne același și în cazul atributului cu determinatul său, și în cazul predicatului cu subiectul – de inerență, iar mijlocul de realizare este de asemenea același: acordul” (Drașoveanu 1958: 175-182).

Din punct de vedere logico-semantic, raportul de inerență nu poate fi demonstrat, dar nici justificat, prin nicio formă de relație de subordonare. Chiar dacă există unele asemănări în ceea ce privește „legătura dintre predicat și subiect, pe de o parte, și atribut și determinatul său, pe de altă parte, totuși raportul sintagmatic de inerență apare doar între subiectul și predicatul propoziției, nu și între atributul acordat și regentul său” (Dimitriu 2002: 1147-1161). Raportul de inerență înseamnă mult mai mult, având la bază o explicație mult mai profundă și mai subtilă, deoarece manifestarea acestui fenomen gramatical (preponderent sintactic) cere componentelor o implicare reciprocă echitabilă: vorbitorul gândește subiectul împreună cu predicatul și predicatul împreună cu subiectul, ceea ce nu se întâmplă cu atributul acordat și lămuritul său. Atributul depinde de regentul său, dar nu se află într-o acțiune

reciprocă. În sintagmele cu atribute acordate există doar o veritabilă relație gramaticală de subordonare și defel una de inerență. Deosebirea dintre raportul de subordonare și cel de inerență este destul de evidentă, întrucât „la subiect și la predicat și la atribut și la regentul său nu avem două relații identice, căci atributul depinde de substantivul său, pe când predicatul și subiectul sunt părți de propoziție mult mai independente unul față de altul” (Iordan, Robu 1978: 534).

Cu toate acestea, subiectul și predicatul alcătuiesc niște constituente sintagmatice ale propoziției, care par independente unul față de altul și față de celelalte unități sintactice propoziționale, în realitate însă nu este așa. Să comparăm următoarele două sintagme: 1) *Zarzări înfloriți* și 2) *Zarzării au înflorit*. În exemplul (1) dispunem de un acord gramatical deplin (total), manifestat prin unitatea de gen, număr și caz. În sintagma (2) acordul este exprimat doar parțial – în număr și persoană. Totodată, în sintagma (2) dispunem suplimentar și de ideea de certitudine, de siguranță, arătându-se că acțiunea s-a desfășurat în trecut. Caracteristicile respective lipsesc în sintagma (1), îmbinarea exprimând doar o însușire statică, eternă (atemporală), cu referire la *zarzări*. Aceasta ne face să conchidem că acordul dintre predicatul și subiectul propoziției se deosebește structural-gramatical de raportul dintre atributul acordat și determinatul său. Și în baza acestei caracteristici susținem că raportul sintagmatic de inerență se produce doar între subiectul și predicatul propoziției.

Sintagma subiect-predicat comportă și un raport de coordonare, care defel nu asigură nici o independență absolută, dar nici o totală dependență reciprocă. Părțile principale ale propoziției sunt unități care în toate situațiile sintactice coordonează logic și semantic între ele. Astfel, devine clar faptul că nu orice predicat poate fi compatibil după sensul lui informativ-comunicativ cu orice subiect și, invers, nu orice subiect se potrivește, conform semanticii lui comunicative, cu orice predicat al propoziției. De exemplu, în unitățile predicative: 1) *Zarzării au înflorit mai devreme decât toți ceilalți pomi fructiferi* și 2) *Studentii citesc la bibliotecă în afara orelor de curs*, avem între părțile principale o compatibilitate semantică și logică: subiectele și predicatele acestor două enunțuri se potrivesc atât lexico-semantic, cât și semantico-informativ; însă, în enunțurile 1) *Zarzării citesc la bibliotecă în*

afara orelor de curs și 2) Studenții au înflorit mai devreme decât toți ceilalți pomi fructiferi, constituenții predicativi (subiectele și predicatele) se află în niște relații sintactice incompatibile din punct de vedere logico-semantic. Atare propoziții, din cauza nepotrivirii sensurilor lexicale și, respectiv, a celor comunicative ale părților principale între ele, raporturile dintre subiectele și predicatele lor au devenit ireale, dacă nu chiar absurde.

Prin urmare, între subiectul și predicatul propoziției există, în paralel cu raportul de subordonare, și un raport de coordonare, care se realizează în baza doar a unei motivații logice și semantice a constituenților sintagmatici predicativi; dar raportul de coordonare dintre elementele sintagmei subiect-predicat totuși nu poate sta la baza motivației relației de inerență. Raportul de inerență dintre subiect și predikat este unul distinctiv, deosebit de cel al coordonării și subordonării. Aceste trei tipuri de raporturi, deși se produc simultan în enunț, nu se manifestă și nici nu funcționează unul prin altul, *idem per idem*, dar fiecare aparate, păstrându-și propria individualitate. Spre deosebire de raportul de subordonare și cel de coordonare, raportul de inerență presupune o dependență reciprocă sau o interdependență: subiectul se realizează prin predikat și predicatul prin subiect. Temeiul acestei incorporări și implicări a părților principale ale propoziției nu-l decide și nu-l motivează nici raportul de subordonare și nici cel de coordonare dintre subiect și predikat: **raportul de inerență este motivat, asigurat și susținut de conținutul predicativ al acestei sintagme numărul unu în orice propoziție – sintagma subiect-predicat**, prin care orice enunț își asigură existența și funcționarea propriu-zisă. Conținutul predicativ, „creat de categoria gramaticală a predicativității, poate să se realizeze și să se manifeste doar prin părțile principale ale propoziției, instituind prin ele centrul funcțional și real al tuturor tipurilor de propoziții” (Banaru 1973: 34).

Prin subiect și predikat acționează indicii predicationali-predicativi ai categoriei sintactice a predicăției: *modul, timpul, persoana, numărul și diateza*. Anume prin acești indici predicativi se explică și este motivată dependența reciprocă, ce stă la baza raportului de inerență. Subiectul și predicatul propoziției doar împreună conțin și pot forma respectivii indici predicativi, dar nicidecum fiecare aparte, în mod individual.

Aceasta înseamnă că existența indicilor predicativi în cadrul unei părți principale de propoziție presupune neapărat și existența lor în cadrul celei de-a doua. Indicii predicationali-predicativi nu pot să se realizeze în propoziție separat, numai prin subiect sau numai prin predicat, pentru că în așa mod își pot pierde valoarea de actualizatori ai informației comunicative față de realitatea extralingvistică. Părțile principale împreună creează acești indici și tot împreună trebuie să-i întrețină, fenomen prin care își asigură dependența lor reciprocă, interdependența. De fapt, indicii predicativi, care pot să se formeze doar prin părțile principale, alcătuiesc baza raportului sintagmatic de inerență dintre subiectul și predicatul propoziției. În temeiul științific al teoriei predicational-predicative, raportul de inerență este caracteristic doar pentru sintagma subiect-predicat. Relația respectivă poate să se realizeze doar la nivel propozițional, și nicidecum și la nivel frastic (în ultimul timp a fost lansată ideea că raportul de inerență poate apărea și în limitele frazei, între propoziția predicativă/subiectivă, pe de o parte, și regentele lor, pe de altă parte) (Alexandrescu 1967: 167).

În concluzie, constatăm că inerența reprezintă o relație deosebită, „o relație autonomă, aparte, diferită atât de cea de coordonare, cât și de cea de subordonare” (Mladin 2006: 90), deoarece are drept temei gramatical și semantic categoria predicational-predicativă, fără de care este imposibilă existența propoziției ca unitate sintactică de bază. Inerența, ca raport sintactic, se manifestă doar la nivel propozițional, între subiectul și predicatul tuturor enunțurilor.

Notă. Susținem teoria predicăției, după profesorul Victor Banaru, întrucât, fiind elaborată în spiritul funcționalismului praghez, rămâne a fi una foarte apreciată în lingvistica actuală. Cităm: *Predicația este o categorie sintactică prin care se exprimă relația dintre conținutul comunicativ-informativ al propoziției față de realitatea (situația) extralingvistică. Categoria morfo-sintactică a predicăției posedă mijloace identice de exprimare semantico-funcțională, printre care, în primul rând, părțile principale ale propoziției (subiectul și predicatul), care asigură funcționalitatea predicăției în enunț, cu ajutorul conexiunilor predicative, datorită cărora predicăția devine marcherul-prim al propoziției, iar predicativitatea – indiciul structural-gramatical și predicatul – centrul funcțional al propoziției. Predicația formează principala trasătură distinctivă a orică-*

rei propoziții, ca unitate de bază a sintaxei, iar îmbinările de cuvinte din enunț, ca structuri adiacente, nu pot fi calificate drept propoziții, deoarece, necomportând indicii predicationali-predicativi ai modului, timpului, persoanei și numărului, nu sunt predicative: ele nu conțin un gând terminat (Apud Butuc 2012: 217-226).

Referințe bibliografice

Alexandrescu 1967 = Ecaterina Alexandrescu, *Cu privire la unele probleme ale propoziției subiective, predicative și regentele lor*, în LL, XV, București, 1967.

Banaru 1973 = Victor Banaru, *Ocerki po teorii predicativnosti*, Chișinău, Știința, 1973.

Bărbuță et al. 2008 = I. Bărbuță, E. Constantinovici, A. Hanganu, E. Ungureanu, *Mic dicționar de termeni lingvistici*, Chișinău, 2008.

Butuc 2012 = Petru Butuc, *Studii de gramatică și istorie a limbii române literare*, Chișinău, Tipografia Centrală.

Diaconescu 1992 = Ion Diaconescu, *Sintaxa limbii române II. Relații sintactice*, București, 1992.

Dimitriu 2002 = Corneliu Dimitriu, *Tratat de gramatică a limbii române*, Iași, Institutul European, 2002.

Drașoveanu 1958 = D. D. Drașoveanu, *Despre natura raportului subiect și predicat*, în CL, III, 1958.

Iordan, Robu 1978 = Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, 1978.

Mladin 2006 = Constantin-Ioan Mladin, *Probleme de sintaxă. Relații și funcții sintactice*, București, Cartea Universitară, 2006.

Sintaxa 1987 = *Limba moldovenească literară contemporană. Sintaxa*, Sub red. prof. Anatol Ciobanu, Chișinău, Lumina, 1987.

Ecaterina BRĂGUȚĂ

Tipologia substantivelor deverbale regresive în innografia ortodoxă

E.B. – absolventă a Facultății de Litere, USM. În perioada 2015-2017 asistent universitar, Catedra Limba română și terminologie Medicală, USMF; din 2017 doctorandă, Școala doctorală „Studii Lingvistice și Literare”, USM. Redactor literar la publicația periodică „Altarul Credinței”.

În totalitatea procedeelelor de formare a cuvintelor, derivarea regresivă nu ocupă un loc prioritar. Cu toate acestea, interesul lingviștilor a fost orientat către acest fenomen însoțit de numeroase controverse, dar care se manifestă sistemic în diferite limbi. Subiectul în cauză a constituit obiectul de studiu a numeroși cercetători, printre care: M. Ayer, E. Egger, F. Brunnot, W. Meyer-Lübke, G. Paris, A. Darmesteter, G. Lené, Kr. Nyrop, iar în spațiul românesc Th. Hristea, Al. Graur.

Unul dintre primele studii monografice dedicate substantivelor verbale de formare regresivă a fost realizat de către G. Lené: *Les substantifs postverbaux en français*. Trecând în revistă lucrările anterioare cu referire la subiect, cercetătorul francez subliniază dificultatea de a clasifica creațiile respective conform unui anumit mijloc de formare a cuvintelor. Dânsul critică inserarea derivatelor substantivele regresive la rubrica derivare improprie, după cum o face M. Ayer. Pentru a integra în mod reușit aceste creații lexicale în sistemul de formare a cuvintelor în limba franceză, G. Lené punctează câteva observații de rigoare: a) în primul rând, substantivele postverbale nu pot fi atribuite derivării impropriei, fiindcă aceasta se referă la fapte de cu totul alt ordin; b) în cazul în care intenționăm să numim

aceste unități lexicale derivate, este necesar să renunțăm la echivalența *derivare propriu-zisă* = *derivare cu ajutorul sufixelor*; c) drept urmare, în cadrul derivării propriu-zise, trebuie admise creațiile lexicale formate printr-un fel de „derivare anormală”, care poate fi denumită „derivare în sens invers” sau „derivare regresivă”; d) prin derivare regresivă se pot obține unități din diferite clase lexico-gramaticale, iar postverbalele nu reprezintă decât o latură a acestui fenomen; definirea substantivelor postverbale trebuie să fie în felul următor: „substantive verbale de formare regresivă” (Lené 1899: 16).

În lingvistica românească lipsesc studii care ar fi dedicate în întregime substantivelor formate de la un radical verbal prin derivare regresivă, însă, în anumite lucrări, putem identifica secțiuni care abordează unitățile sus-menționate, printre care: Alexandru Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, 1954, unde sunt listate majoritatea substantivelor deverbale formate prin derivare regresivă, și Theodor Hristea, *Sinteze de limba română*, 1984. Aceasta din urmă conține un compartiment dedicat derivării regresive, numită și „inversă”, care „constă în suprimarea unor afixe reale sau aparente de la cuvintele preexistente” (Hristea 1984: 74). În acord cu opinia lui G. Lené, Th. Hristea consideră drept sursă de apariție a acestor lexeme analogia sau „formarea proporțională” (Lené 1899: 15), de unde rezultă următoarele:

<i>negliger</i> – <i>negligent</i>	filolog – filologie
x – <i>indifférent</i> , deci x = <i>indifférer</i> ;	lexicolog – lexicologie
<i>chant</i> – <i>chanter</i>	x – etimologie,
x – <i>pleurer</i> , deci x = <i>pleur</i>	prin urmare x = etimolog .

Principiul analogiei este unul dintre factorii care exercită o influență majoră în sistemul de formare a cuvintelor. Ca și în cazul altor procedee prin care se creează noi cuvinte, derivarea regresivă are caracter sistemic, atât în limba română, cât și în alte limbi romanice.

Existența procedurii sus-numite este atestată și în limba latină, însă numărul acestor lexeme este redus, după cum se vede dintr-o listă întocmită de Egger (*apud* Lené 1899: 19), în care prezintă substantivele postverbale din latină, de exemplu: *pugna*, *lucta*, *proba*. Exemplele prezentate redau nume de acțiune, iar pentru latina clasică este specific un alt mod de formare a substantivelor care să desemneze acțiunea verbului – substantivarea participiului: *cantus* < *canere*; *salire* < *saltus*. Însă

în epoca latinei vulgare se poate observa o extindere a procedului de formare a substantivelor de la un radical verbal prin derivare regresivă (Lené 1899: 19-24). Cât privește limba franceză, G. Lené subliniază facilitatea prin care are loc extragerea unui substantiv postverbal dintr-un verb pentru a exprima acțiunea abstractă a acestui verb.

În cazul limbii române, nume de referință în studiul derivatelor regressive este Theodor Hristea. În lucrarea *Sinteze de limba română* sunt examinate minuțios caracteristicile derivării regressive, care coincid, în mare parte, cu aspectele menționate de G. Lené (derivare în sens invers, principiul analogiei, caracterul sistemic al acestui tip de derivare), dar putem distinge și o serie de completări. Astfel, lingvistul român consideră că derivarea regresivă nu se limitează doar la sfera vocabularului, ci se extinde și în sfera morfologiei: „a) *derivare regresivă* lexicală *râșni* din *râșniță*; b) *derivare regresivă* morfologică *gemet* din pluralul *gemet-e*, pluralul vechiului și normalului *geamăt*” (Hristea 1984: 74-76).

În accepțiune generală, prin derivare regresivă se înțelege un procedeu de formare a cuvintelor prin suprimarea afixelor. Însă tocmai afixele sau ceea ce se include în această categorie generează abordări diferite. Cea mai largă accepțiune se propune în lingvistica românească, unde prin derivare regresivă este desemnat procedeu de formare a cuvintelor prin supresiunea afixelor sau a unor segmente interpretate ca afixe (Ciobanu, Hasan 1970), sau prin suprimarea unor „afixe reale sau aparente de la cuvinte ori forme flexionare existente deja în limbă” (Hristea 1984: 74). Din categoria afixelor „aparente” în interpretarea lui Th. Hristea fac parte unele „segmente de expresie (cel mai adesea «terminații»), care se identifică formal cu morfeme de ordinul afixelor derivative și al celor flexionare” (Hristea 1984: 74-76). Pentru exemplificare, dânsul propune a se compara următoarele perechi: *desăvârși* < *desăvârșit* și *mitropolit* < *sl. mitropolitū*.

Pe de altă parte, lingvistica franceză, în mod deosebit la etapa actuală, se pronunță în sens restrictiv. Tendința este de a exclude lexemele formate prin suprimarea sufixului infinitival din categoria derivatelor regressive (Lehmann, Martin-Berthet 1998). Potrivit cercetătorilor francezi, *-er* din *crier* nu este considerat sufix infinitival, ci desinență, totodată, înainte de utilizarea cu valoare nominală prin secolul al X-lea, baza *cri-* exista ca bază de conjugare la care se adăugau desinențe. Prin urmare, extragerea lui *cri-* din *crier* este tratată drept derivare improprie sau conversiune,

adică transferul bazei de la categoria verbală la cea nominală. În cercetarea de față vom urma accepțiunea expusă de Theodor Hristea, analizând formațiile lexicale obținute prin suprimarea afixelor reale sau aparente de la cuvinte ori forme flexionare existente deja în limbă.

În studiul nostru *Substantive deverbale în textele religioase. Valori denotative și conotative*, ne-am propus identificarea substantivelor deverbale specifice textelor religioase. Corpusul materialului faptic se constituie dintr-un ansamblu de acatiste (atât în variantă electronică, cât și pe suport de hârtie), reprezentând traduceri din limba greacă, slavonă, rusă, precum și creații autentice românești, inclusiv lucrări realizate în spațiul pruto-nistean. În total au fost supuse analizei 59 de acatiste scrise în cinstea Mântuitorului Iisus Hristos, a Maicii Domnului și a unor sfinți.

Din cele 877 de lexeme formate de la o bază verbală, reperate din corpusul cercetat, deverbalele regresive reprezintă 4,21% sau 37 de unități.

În categoria substantivelor deverbale regresive identificate în textele acatistelor analizate se înscriu: *auz, blestem, botez, ceartă, cuget, cutremur, dogoare, dovadă, grai, ispită, îndemn, laudă, lipsă, lucru, miros, ocară, odihnă, osândă, pază, pâră, pedeapsă, poftă, poruncă, preget, răsplată, râvnă, rugă, scârbă, simț, suspin, șoaptă, tihnă, trai, tremur, trudă, ură, vaiet*.

Cu toate că nu sunt foarte numeroase, ele nu pot fi trecute cu vederea, luând în considerare faptul că unele dintre ele înregistrează o frecvență sporită: *laudă* – 184; *botez* – 55; *poruncă* – 48; *ispită* – 44; *lucru* – 31; *cuget* – 26; *suspın* – 20; *grai* – 19; *râvnă* – 17; *blestem* – 16; *miros* – 16; *odihnă* – 15; *poftă* – 15; *cutremur* – 13; *osândă* – 13; *scârbă* – 11; *lipsă* – 8; *ocară* – 6; *pedeapsă* – 4; *dovadă* – 3; *îndemn* – 3; *rugă* – 3; *trudă* – 3; *auz* – 2; *ceartă* – 2; *dogoare* – 2; *răsplată* – 2; *simț* – 2; *trai* – 2; *ură* – 2; *vaiet* – 2; *pază* – 1; *pâră* – 1; *preget* – 1; *șoaptă* – 1; *tihnă* – 1; *tremur* – 1.

În procesul de selectare a exemplurilor am consultat în mod sistematic *Dicționarul Explicativ al Limbii Române* (DEX 2009), lucru absolut indispensabil pentru a determina dacă lexemul este format pe teren românesc sau împrumutat în forma respectivă dintr-o altă limbă. Ulterior, unitățile lexicale selectate au fost confruntate cu *Dicționarul Etimologic al Limbii Române* (Ciorănescu 2002), precum și cu lista de substantive deverbale regresive (conținând 53 de exemple) afișată în *Curs de gramatică istorică a limbii române* (Berejan et al. 1991), lista de

115 substantive de formare regresivă alcătuită de Al. Graur în *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române* (Graur 1954). În cazul în care cel puțin un dicționar atestă lexemul format prin derivare regresivă, acesta se regăsește în lista noastră.

Încercând o tipologie a substantivelor deverbale de formare regresivă, am realizat mai multe clasificări ale acestora:

▪ **Clasificarea deverbalelor regresive după grupa de conjugare a verbului-bază**

Extragerea unui nume de la o bază verbală prin derivare regresivă are loc, în majoritatea covârșitoare a cazurilor, de la verbe de conjugarea I-a și a IV-a (cu sufixul infinitival *-i* și *-î*). Formarea deverbalelor regresive de la un verb de conjugarea a II-a și a III-a este puțin productivă, fapt datorat și numărului relativ redus de verbe cuprins în aceste grupe (de exemplu, *văz* < *vedea*). În cazul substantivelor deverbale de formare regresivă analizate de noi, lucrurile se prezintă în felul următor: **grupa I:** *blestem, botez, ceartă, cuget, cutremur, îndemn, laudă, lucru, preget, rugă, suspin, tremur, vaiet* (în total 13 lexeme); **grupa II-a** – zero lexeme; **grupa a III-a** – zero lexeme; **grupa a IV-a în –i:** *auz, dogoare, dovadă, grai, ispită, lipsă, miros, odihnă, osândă, pază, pedeapsă, poftă, poruncă, răsplată, râvnă, scârbă, simț, șoaptă, trai, trudă, tihnă* (în total 21 de lexeme); **grupa a IV-a în –î:** *ocară, pâră, ură* (în total 3 cuvinte).

▪ **Clasificarea substantivelor deverbale regresive în funcție de modalitatea de formare**

G. Lené, referindu-se la „numele de acțiune” din categoria substantivelor postverbale cercetate în lucrarea sa, distinge două tipuri de formanți lexicali: primul tip include postverbele de gen masculin, care nu primesc *-e* final după suprimarea afixului decât în cazurile când aceasta este cerut de legile fonetice, fiind necesară o vocală de sprijin „d'appui”, al doilea tip reunește derivatele regresive de genul feminin care, întotdeauna, se formează de la radicalul verbal +*e* final. În limba română, lingviștii S. Berejan, A. Ciobanu și A. Dârul (Berejan *et al.* 1991) disting, prin analogie cu limba franceză, două tipuri de substantive deverbale regresive: a) cu terminația în consoană după suprimarea afixului (*amestec, dezgheț, schimb*) și b) cu terminație în *-ă/-e* după suprimarea afixului (*odihnă, pază, veghe*).

Analiza exemplurilor selectate de noi din corpusul de text imnografic scoate în evidență trei tipuri de substantive deverbale, în funcție de modalitatea prin care au fost obținute: **a) deverbale obținute prin suprimarea sufixului de infinitiv, fără adăugarea unei vocale de suport;** **b) deverbale care, după suprimarea sufixului de infinitiv, primesc o vocală finală;** **c) deverbale regresive obținute doar prin intermediul alternanței fonetice.**

a.	<i>auz, blestem, botez, cuget, cutremur, îndemn, miros, preget, simț, suspin, tremur</i>		
b.	gr. I	gr. IV	
		-i	-î
	+ă <i>ceartă laudă rugă</i>	+ă <i>dovadă, ispită, lipsă, odihnă, osândă, pază, pedeapsă, poftă, poruncă, răsplată, râvnă, scârbă, șoptă, tihnă, trudă</i>	+ă <i>ocară pără ură</i>
	+u <i>lucru</i>	+e <i>dogoare</i>	
c.	<i>grai <grăi; trai <trăi</i>		

Observații:
În această categorie, exclusiv, se observă fenomenul alternanței fonetice în procesul de formare a substantivului deverbale regresiv:
e>ea
certa > ceartă; pedepsi > pedeapsă
o>oa
dogori > dogoare; șopti > șoptă
ă>a
*lăuda > laudă, ocări > ocară,
păzi > pază, văieta > vaiet*

▪ **Clasificarea substantivelor deverbale regresive în funcție de gen**

În continuarea observațiilor de mai sus, vom menționa că substantivele deverbale formate pe cale regresivă în limba franceză și în alte limbi romanice pot fi de gen masculin sau feminin, aceeași situație este specifică și limbii ruse, pe când în limba română acestea pot fi de gen neutru sau feminin:

	Masculin	Feminin	Neutru
Limba română		<i>grabă șoptă veghe</i>	<i>botez simț trai</i>
Limba franceză	<i>cri aveu pleur</i>	<i>charge marche presse</i>	
Limba rusă	<i>нуж разбор заклад</i>	<i>плата услуга протыда</i>	

În lista substantivelor deverbale excerptate de noi din textele imnurilor religioase (acatiste) sunt incluse atât substantive de gen neutru, cât și cele de genul feminin, cu diferențe cantitative nesemnificative. În categoria derivatelor regresive de gen neutru intră: *auz, blestem, botez, cuget, cutremur, grai, îndemn, lucru, miros, preget, simț, suspin, trai, tremur, vaiet* (în total 15); iar derivatele regresive de gen feminin sunt: *ceartă, dogoare, dovadă, ispită, laudă, lipsă, ocară, odihnă, osândă, pâra, pază, pedeapsă, poftă, poruncă, răsplată, râvnă, rugă, scârbă, șoaptă, tihnă, trudă, ură* (în total 22).

▪ **Clasificarea substantivelor deverbale regresive din punct de vedere semantic**

Derivatele regresive au, de obicei, un referent abstract, tendința de concretizare se manifestă sporadic în anumite contexte: *lucru, dovadă*. Din punct de vedere semantic, majoritatea substantivelor menționate supra se integrează în câteva categorii:

- a) **nume de acțiune**, desemnând în același timp procesul și rezultatul acțiunii: *blestem, botez, ceartă, cuget, cutremur, dogoare, ispită, îndemn, laudă, ocară, odihnă, osândă, pază, pâra, poftă, poruncă, răsplată, râvnă, rugă, suspin, șoaptă, trai, tremur, trudă, vaiet*;
- b) **nume de stări/sentimente**: *preget, scârbă, tihnă, ură*;
- c) **nume de simțuri**: *auz, miros, simț*;
- d) **fenomene ale naturii**: *cutremur*.

Dincolo de clasificările standard de ordin semantic, vom specifica valoarea unora dintre unitățile identificate de noi. Spre exemplu, lexemul **laudă** trebuie considerat, alături de infinitivul lung *cântare*, marcă distinctivă a textului imnografic acatist. Or, acatistul este tocmai cântarea laudativă de proporții în cinstea lui Hristos, a Maicii Domnului sau a unui sfânt. Exemplele **botez** și **ispită** sunt specifice în mod preponderent limbajului religios, iar deplasarea înspre limbajul laic implică valori conotative. A se compara:

- a) „Pentru aceasta și noi, ca cei ce suntem luminați cu Sfânta Taină a **Botezului** întru numele Tău cel întreit sfânt deși nevrednici fiind, îndrăznim a-Ți aduce această cântare de laudă...” (Acatistul Sfintei Treimi, www.do-

xologia.ro, accesat 10.03.2019) cu „**Botezul** novicilor: Primele trageri de luptă pentru tinerii admiși la Academia Militară” (<http://www.evzmd.md>, accesat 10.03.2019). Sensul care se conturează în exemplele extrase din mass-media este de inițiere și de acceptare a unor membri noi fie în rândul studenților, fie al militarilor sau al altor categorii instituționale.

b) „O, Maică prealăudată, [...] izbăvește de toată **ispita** și scoate din chinul ce va să fie pe toți cei care-ți cântă: Aliluia!” (Acatistul Bunevestiri, www.doxologia.ro, accesat 10.03.2019) cu „Cea mai activă **ispită** masculină din acest sezon de la „Insula iubirii“ este, de departe, George, care până acum a reușit să aibă în Thailanda nu mai puțin de trei relații” (<https://okmagazine.ro>, accesat 10.03.2019).

În cazul substantivului deverbal *poftă*, textele religioase actualizează doar sensul negativ, spre deosebire de accepțiunea laică, cea care este mai largă. Alte exemple se situează la granița religios-laic, înregistrând valori denotative sau conotative, în funcție de contextul în care apar.

Sintetizând faptele de limbă examinate, putem susține că substantivele deverbale regresive se impun în cadrul textului religios nu atât prin numărul de ocurențe, cât prin frecvență. Există o serie de controverse în legătură cu acestea, de exemplu, dicționarele încă mai oferă etimologii diferite pentru a explica formarea acestora: derivat sau împrumut. Un alt aspect care se cere a fi tratat în detaliu este clasificarea semantică a deverbalelor regresive. Prin conținutul semantic, unele dintre aceste lexeme sunt mărci distinctive ale textelor religioase. Chiar dacă nu re-dau, în mare parte, noțiuni fundamentale de credință, acestea participă la actualizarea sensurilor cu substrat religios, fiind de o valoare incontestabilă în arhitectura textului imnografic acatist.

Referințe bibliografice

Berejan *et al.* 1991 = Berejan S., Ciobanu A., Dârul A., *Curs de gramatică istorică a limbii române*, Chișinău, Lumina.

Braniște 2001 = Braniște E., Braniște E., *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Caransebeș, Editura Diecezană.

Ciobanu, Hasan 1970 = Ciobanu F., Hasan F., *Formarea cuvintelor în limba română*, volumul I, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Ciorănescu 2002 = Ciorănescu A., *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Saeculum I.O.

DEX 2009 = *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*, ediția a II-a, revăzută și completată, București, Univers Enciclopedic.

Graur 1954 = Graur Al., *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române. [Accesat 18.02.2019]. Disponibil: https://books.google.md/books/about/%C3%8Encercare_asupra_fondului_principal_lex.html?id=KXNCAQAIAAJ&redir_esc=y

Hristea 1984 = Hristea Th., *Sinteze de limba română*, București, Albatros.

Lehmann, Martin-Berthet 1998 = Lehmann A., Martin-Berthet F., *Introduction à la lexicologie*, Dunod. [Accesat 18.02.2019]. Disponibil: https://fr.wikipedia.org/wiki/D%C3%A9rivation_r%C3%A9gressive#Bonnard

Lené 1899 = Lené G., *Les substantifs postverbaux en français*, UPSALA.

Constantin ȘCHIOPU

Metodologii didactice ale predării-învățării-evaluării în cadrul educației literar-artistice

C.Ș. – conf. univ., dr. hab.,
Facultatea Jurnalism și
Științe ale Comunicării,
Departamentul Teoria și
Practica Jurnalismului,
USM, profesor-cumular de
limba și literatura română
la Liceul de Creativitate și
Inventică „Prometeu-Prim”
din Chișinău. Lucrări recente:
Comunicarea: greșeli și soluții
(coautor Marcela Vâlcu-
Șchiopu), 2013; *Metodica
predării literaturii române*,
Pitești, 2009; *Arghezi, Barbu,
Blaga. Poezii comentate.
Pentru elevi, studenți,
profesori*, Chișinău, 2010;
*Manual de limba și literatura
română pentru clasa a X-a*
(coautor Marcela Vâlcu-
Șchiopu) ș. a.

Un concept frecvent întâlnit în literatura de specialitate este cel de metodologie a instruirii, acesta desemnând „ansamblul de principii normative, de reguli și procedee aplicabile diverselor discipline și forme de instruire” (De Landsheere 1979: 308), „teoria care vizează definirea, clasificarea și valorificarea metodelor-procedeelor-mijloacelor didactice în vederea optimizării permanente a activității de predare-învățare-evaluare” (Cristea 1998: 308).

O abordare etimologică a cuvântului ne arată că, în cazul învățământului, metoda își păstrează semnificația originară dedusă din grecescul *methodos*: *odos* – „cale, drum”; *metha* – „către, spre”; *methodos* – „cercetare, căutare, urmărire”. În această ordine de idei, subliniem că specialiștii în domeniu definesc metoda didactică drept „o acțiune cu funcție (auto) reglatoare, proiectată conform unui program care anticipează o suită de operații ce trebuie îndeplinite în vederea atingerii unui rezultat determinat” (De Landsheere 1979: 190), „ansamblu de procedee și mijloace integrate la nivelul unor acțiuni implicate în realizarea obiectivelor pedagogice concrete

ale activității de instruire/educație proiectată de educator, învățător, profesor” (Cristea 1998: 301).

Un element dominant în înțelegerea semnificației practice a metodei didactice este legătura ei indisolubilă cu acțiunile didactice. În acest sens, I. Cerghit analizează legătura strânsă între metodă și acțiune în procesul didactic, concluzionând că „metoda reflectă caracterul procesual dinamic, transformator al acțiunii, ea îndeplinește o funcție instrumentală, operațională, de ordin tehnic, în sensul că mijloacește atingerea unor obiective, scoate în relief operațiile prin care se realizează transformările dorite și prin aceasta devine un instrument al transformării umane” (Cerghit 1980: 138).

Din cele de mai sus deducem că metoda este intermediară între doi factori ai procesului didactic, profesorul și elevul. Ea implică condiționarea a ceea *ce face* și *cum face*, atât primul factor, cât și al doilea beneficiind de efectul metodei. Astfel, pentru elev este o cale de dobândire de noi cunoștințe, de stimulare a proceselor de cunoaștere, o sursă de însușire de instrumente de muncă intelectuală. Relațiile în segmentul profesor-metodă sunt determinate de gradul în care profesorul stăpânește conținutul pe care-l transmite și metoda pe care o mănuieste, de bogăția experienței sale didactice, de unele particularități psihice ale lui (trăsături de temperament, capacitatea de comunicare, afectivă etc.).

Cât privește funcțiile metodelor didactice, specialiștii din domeniu (*Ibidem*: 47) scot în evidență următoarele: cognitivă (metoda constituie pentru elev o cale de acces spre cunoașterea adevărurilor și a procedurilor de acțiune, spre însușirea științei și tehnicii, a culturii și a comportamentelor umane, un mod de a afla, de a cerceta, de a descoperi), formativ-educativă (metodele supun exersării și elaborării diversele funcții psihice și fizice ale elevilor, prin formarea unor noi deprinderi intelectuale și structuri cognitive, a unor noi atitudini, sentimente, capacități, comportamente, metoda de predare fiind nu numai calea de transmitere a unor cunoștințe, ci și un proces educativ), instrumentală (sau operațională, în sensul că metoda servește drept tehnică de execuție, mijlocind atingerea obiectivelor instructiv-educative), normativă (sau de optimizare a acțiunii, prin aceea că metoda arată cum trebuie să se procedeze, cum să se predea și cum să se învețe astfel în-

cât să se obțină cele mai bune rezultate), operațională care corespunde „polului praxiologic” al activității de predare-învățare-evaluare.

Schimbările de esență care au loc în societate (societate informațional-comunicațională), cererea crescândă de educație, de formare (formarea pe tot parcursul vieții), exigențele care stau în fața procesului de învățare, dezvoltarea științelor educației și în general a tuturor științelor impun necesitatea modernizării metodologiei didactice, una din direcțiile de bază fiind accentuarea caracterului euristic, de activism și de creativitate a metodelor de învățământ. Căile de perfecționare a metodologiei didactice ar fi: asigurarea unui caracter dinamic și deschis al metodelor, diversificarea, amplificarea caracterului formativ, accentuarea caracterului lor practic-aplicativ, reevaluarea metodelor tradiționale, asigurarea relației „metode didactice/mijloace de învățământ”. C. Cucuș relevă o serie de exigențe spre care ar trebui să evolueze metodologia de instruire (Cucuș 2006): a) punerea în practică a unor noi metode și procedee de instruire care să soluționeze adecvat noile situații de învățare; b) dezvoltarea în „cantitate” a metodologiei, prin adaptarea și integrarea unor metode nespecifice, din alte spații problematice, dar care pot rezolva satisfăcător unele cerințe (de pildă, folosirea în învățământ a brainstorming-ului, care este – la origine – o metodă de dezvoltare a creativității); c) folosirea pe scară mai largă a unor metode activ-participative, prin activizarea structurilor cognitive și operatorii ale elevilor și prin apelarea la metode pasive numai când este nevoie; c) extinderea utilizării unor combinații și ansambluri metodologice prin alternări ale unor caracteristici (în planurile activitate-pasivitate, abstractizare-concretizare, algoritmicitate-euristicietc. etc.), și nu prin dominanță metodologică; d) renunțarea la o metodă dominantă în favoarea unei varietăți și flexibilități metodologice, care să vină în întâmpinarea nevoilor diverse ale elevilor și care să fie adaptate permanent la noile situații de învățare; e) instrumentalizarea optimă a metodologiei prin integrarea unor mijloace de învățământ adecvate, care au un aport autentic în eficientizarea predării-învățării; f) extinderea folosirii unor metode care solicită componentele relaționale ale activității didactice, respectiv, aspectul comunicațional pe axa profesor-elevi sau pe direcția elevi-elevi; g) atenuarea tendinței magistrocentriste a metodologiei didactice; h) întărirea dreptului elevului de a învăța prin participare, alături de alții; i) accentuarea tendinței for-

mativ-educative a metodei didactice; j) extinderea metodelor de căutare și identificare a cunoștințelor, și nu de transmitere a lor pe cont propriu; k) cultivarea metodelor de autoinstrucție și autoeducație permanentă; l) promovarea unor metode care efectiv îi ajută pe elevi în sensul dorit; m) adecvarea metodelor la realitatea existentă.

Evident, recomandările profesorului C. Cucoș nu trebuie aplicate obiectual, căci fiecare disciplină școlară operează cu metode deduse din tipul de cunoaștere umană care se află la baza ei. *Cubul, clustering-ul, ciorchinele* etc., de exemplu, nu pot fi aplicate în educația literar-artistică decât accidental, ele însă sunt recomandate de unii autori pentru utilizare fără discernământ. Drept consecință, se înregistrează tendința de a folosi excesiv, în procesul receptării literaturii, implicit, al educației literar-artistice, metodele și procedeele „la modă”, în mare parte, de natură științifică. Acestea din urmă, străine cunoașterii artistice, sunt utilizate fie ca decor/ornament, fie, în cel mai bun caz, ca punct de plecare al interpretării operei artistice. În rezultat, textul rămâne pe planul secund, iar metoda este folosită ca scop în sine.

Un aspect al problemei discutate vizează concepțiile „tradițional” și „modern”. Foarte eterogene, metodele tradiționale au în comun ideea transmiterii cunoștințelor de către profesor elevilor. Având un caracter pasiv, expozitiv, ele urmăresc obiectivul „a învăța să cunoști”/ „să știi”. O analiză din perspectiva ansamblului, scoate în evidență și alte caracteristici ale acestora: a) obiectivele sunt prioritar cognitive; b) informațiile teoretice sunt în exces; c) solicită ca operații ale gândirii memorarea, reproducerea, definirea; d) conținuturile pe care trebuie să le însușească elevii au un caracter pregnant teoretic, nesatisfăcând orizontul lor de așteptare; e) comunicarea este unilaterală, profesorul, deținând informația, dirijează procesul, impune propriul model/punct de vedere, elevul achiziționează cunoștințe; f) întrebările, sarcinile de lucru, formele de organizare a activității elevilor au un caracter închis, algoritmic, evaluarea este fixată pe cantitatea de cunoștințe.

Cu toate acestea, metodele tradiționale au și avantajele lor și anume: a) cunoștințele asimilate sunt de durată; b) informația transmisă este destul de consistentă; c) oferă profesorului un sentiment de securitate, întrucât reacțiile elevilor pot fi previzibile; d) elevul, posedând un număr cât mai mare de cunoștințe, poate face diferite conexiuni de ordin

superior între fenomene, obiecte; e) profesorul oferă modele de structurare a informației.

Dincolo de toate criticile care li s-au adus metodelor tradiționale (Expunerea, Prelegerea, Algoritmizarea, Analiza gramaticală, Exercițiul, Observarea, Defnirea, Recunoașterea, Lectura, Demonstrația, Explicația, Modelarea didactică etc.), mai ales în ultimul timp, menționăm că ele nu pot fi neglijate, ci mai degrabă restructurate, reevaluate, revitalizate. Așa cum menționam ceva mai sus, eficiența oricărei metode depinde nu de vechimea sau de noutatea ei, ci de felul în care profesorul știe s-o aplice. Nu caracterul de noutate în sine sau spectaculozitatea, nu folosirea unei metode la modă trebuie să fie prioritară, ci subordonarea acesteia naturii disciplinei, scopului, obiectivelor lecției, posibilitățile metodei da a trezi curiozitatea elevilor, spiritul lor creativ și de investigație. „Calitatea pedagogică a metodei didactice presupune transformarea acesteia dintr-o cale de cunoaștere propusă de profesor într-o cale de învățare realizată efectiv de preșcolar, elev, student, în cadrul instruirii formale și nonformale, cu deschideri spre educația permanentă”, afirmă în această ordine de idei Sorin Cristea (Cristea 1998: 303).

La rândul lor, metodele moderne (mai degrabă, activ-participative sau de ultimă generație, termenul „moderne”, în opinia noastră, fiind destul de confuz) sunt „capabile să-i angajeze pe elevi în activitate concretă sau mentală, cu puternice valențe formative și cu impact ridicat asupra dezvoltării personalității” (Pavlicenco 2006: 70). Cu certitudine, ele au foarte multe avantaje în raport cu metodele tradiționale. Dintre prioritățile lor, le putem evidenția pe următoarele, sintetizate din studiile din domeniul respectiv: a) obiectivele aparțin nivelurilor superioare ale taxonomiei lui Bloom; b) metodele respective contribuie la formarea de competențe prin care se construiesc cei patru piloni ai cunoașterii: „A învăța să știi / să înveți” „A învăța să trăiești împreună cu ceilalți”, „A învăța să fii”, „A învăța să faci”; c) sarcinile, întrebările adresate elevilor au un caracter deschis, așteptându-se și răspunsuri deschise; d) problemele formulate prezintă mari posibilități de transfer, diminuează teama de eșec, sporește stima de sine, facilitează relațiile interpersonale; e) profesorul este un mediator, care facilitează accesul elevilor la cunoștințe, la instrumente de lucru, la diferite surse de informație, creează un climat favorabil de lucru, stimulează răs-

punsurile originale, activitatea lor de creație și de construire a propriei înțelegeri; f) evaluarea e realizată prin metode active și e una preponderent formativă; g) elevul, fiind în centrul învățării, are o mare libertate de manifestare a personalității sale. Căutând diverse modalități de rezolvare a problemei, implicat în activități de colaborare cu alții, el devine subiect al propriei deveniri. Mai mult. Folosind experiența sa de lectură și de viață, el demonstrează o mai bună capacitate de înțelegere a materiei, preia controlul asupra propriei învățări.

Deși metodele activ-participative, după cum am arătat, au un șir de avantaje, totuși nu trebuie să le considerăm perfecte, cu atât mai mult că și în acest caz rămâne valabilă observația deja făcută că metoda în sine este eficientă, ci racordarea ei la situație, obiective, elevi, conținuturi, forme de organizare a activității. De reținut, de asemenea, că aceste metode sunt mari consumatoare de timp, că volumul de informație pe care îl achiziționează elevii este mult mai redus, că există riscul ca informația, fiind puțin sau deloc structurată, să fie greșit înțeleasă. Întrucât profesorul apare doar în funcția de moderator, e posibil să apară dificultăți în învățare din cauza interpretărilor diverse și chiar contradictorii, de multe ori. Și nu în ultimul rând, obiectivele privind procesele superioare ale gândirii nu pot fi evaluate cu exactitate.

Formă artistică de cunoaștere și de creare a realității, literatura, ca gen cu funcții și valoare estetică universală, impune principiul priorității receptorului de literatură și artă. Concepția estetică a lui Șt. Lupașcu (originea artei e în psihism; imaginea este o realitate interioară conștientizată; imaginația creatoare îl eliberează pe om de tirania subiectului/eului ca și a obiectului – universul ambiant; emoția pentru artă este iminentă) impune abordarea creației literare ca pe o unitate a sensului și interpretării, din care generează valoarea imanentă a ei. Anume acest fapt a revendicat perspective noi, un alt mod și alte modalități de instruire, de formare literară și lectorală a elevilor. Justețea ideii despre rolul de al doilea subiect creator al operei literare este demonstrată și de diversitatea principiilor ce stau la baza metodologiei educației literar-artistice, înaintate de cercetătorii în domeniu pe parcursul mai multor ani: înțelegerea limbajului artistic, dezvoltarea percepției, imaginației, gândirii și emotivității artistice, abordarea sistematică a educației artistice, analiza formei artistice în unitate cu

mesajul, corelarea formelor (lecție, ore facultative, cercuri) de studiere a artelor, analiza literară a operei ca structură artistică, transferul cunoștințelor și competențelor în alte domenii de activitate umană, comunicarea interpersonală a profesorului și elevului, dezvoltarea capacităților creative, abordarea multiaspectuală a textului artistic drept formă specială a activității colective distribuite etc. Așadar, conceptul modern de metodologie educațională rupe limitele tradiționale ale acesteia, care o plasează, în special, în domeniul activității profesorului. Recunoașterea elevului ca al doilea subiect al comunicării artistice impune plasarea metodologiei în domeniul lui de activitate. În acest caz, tehnologiile ELA vor porni dinspre epistemologie spre subiectul receptor. Dezvoltarea creativității elevilor, a activismului, a relațiilor interpersonale, a gândirii lor critice sunt câteva dintre cerințele zilei de astăzi, care au impus schimbări de optică în ceea ce privește folosirea, în procesul studierii/receptării literaturii, a metodelor didactice. Or, un elev este activ în măsura în care încetează a fi un simplu receptor, un destinatar al informației gata preluate de la profesor și în care încearcă să ajungă la noile informații prin eforturi proprii. În acest context, rolul metodelor utilizate în cadrul lecțiilor este enorm de mare, mai ales în ideea în care ele trebuie să devină, într-adevăr, o cale de învățare realizată efectiv de elevi. Evident, orice metodă este o virtualitate, care devine eficientă doar prin pricepera profesorului de a folosi.

Referințe bibliografice

- Cerghit 1980 = I. Cerghit, *Metode de învățământ*, București, Editura didactică și pedagogică. 276 p.
- Cristea 1998 = S. Cristea, *Dicționar de termeni pedagogici*, București, Editura didactică și pedagogică. 474 p.
- Cucoș 2006 = C. Cucoș, *Pedagogie*, Iași, Polirom. 464 p.
- De Landsheere 1979 = G. de Landsheere, *Definirea obiectivelor educației*, București, Editura didactică și pedagogică. 288 p.
- Lupașco 1982 = Ștefan Lupașco, *Legea dinamică a contradictoriului*, București, Editura politică. 444 p.
- Pavlicenco 2006 = S. Pavlicenco, *Receptarea literaturii italiene în spațiul cultural basarabean*, în „Limba română”, nr. 10, p. 33-38.

Marta ISTRATI

Probleme de (re)adaptare școlară a elevilor repatriați

M.I. – absolventă a Facultății de Litere a USM (2006), doctor în filologie (2014), profesor de limba și literatura română la Liceul Teoretic „Gh. Asachi” din or. Ungheni. Domenii de cercetare: sociolingvistică, didactica limbii române. A publicat o serie de articole în culegeri și reviste de specialitate în Chișinău, Bălți, Iași, Suceava. În perioada 09/2015–12/2015 a desfășurat proiectul *A sociolinguistic analysis of the Moldovan communities in Turin* (în cadrul programului WWS 2 – incoming mobility, finanțat de Universitatea de Studii din Torino, sub responsabilitatea științifică a Pr. Federica Cugno).

Dezvoltarea mondializării pune și în fața sistemului educațional din Republica Moldova noi probleme care cer o schimbare urgentă. Ne referim la fenomenul repatrierii cetățenilor noștri, care se întorc în țară după o perioadă de emigrare și își (re)școlarizează copiii. În ultima perioadă, a fost facilitat procesul de recunoaștere și echivalare a actelor de studii, inclusiv pentru persoanele care nu dețin acte finale de studii și solicită continuarea lor în învățământul primar și gimnazial. Această competență a fost delegată de Ministerul Educației, Culturii și Cercetării organelor locale de specialitate (Direcțiile raionale de învățământ). Elevii care au studiat în străinătate și au solicitat (re)înmatricularea într-o școală în Republica Moldova sunt înmatriculați într-o clasă inferioară doar la solicitarea părintelui. În caz contrar, se respectă principiul dreptului dobândit și sunt recunoscute toate clasele absolvite în străinătate.

Reîntoarcerea elevului în societatea de origine a părinților, de obicei, este abordată doar ca o problemă pe termen scurt, care implică procedurile standard de repatriere: procesul de recunoaștere și echivalare a actelor de studii și instituționalizarea, adică repartizarea elevului într-o școală și într-o clasă. La această etapă se implică mai mulți factori: părinții/tutorii,

Direcția raională de învățământ, administrația școlii, dirigintele clasei. După încheierea acestui proces începe însă altul, de lungă durată – reintegrarea socio/psiholingvistică a copilului. Asemenea situații cer o redefinire a noțiunii de *adaptare școlară*, deoarece problema este mult mai complexă și necesită o abordare multilaterală. Deseori absența din patrie este atât de lungă, încât elevii reșcolarizați trec printr-un proces de reacomodare aproape identic cu integrarea unor cetățeni străini.

În cel mai bun caz, acum copilul va fi susținut și ajutat doar de părinți și de profesori la disciplinele predate, iar lipsa unei monitorizări sistematice și sistematice va face acest proces mult mai lung și mai stresant. Situațiile diferă uneori radical: dacă elevul a absentat din sistemul nostru de învățământ o perioadă scurtă, el va depăși ușor teama readaptării, dar uneori revin în patrie familii în care copiii au competențe reduse în limba română, ori nu o vorbesc deloc. Aceștia din urmă vor trăi un adevărat șoc cultural și lingvistic. Felul în care efectele lui vor determina dezvoltarea personală ce va urma repatrierii va depinde de abilitatea și gradul de implicare ale părinților și reprezentanților sistemului de învățământ.

Necesitatea abordării acestei probleme a apărut din propria experiență didactică cu câțiva elevi repatriați, din mărturiile unor absolvenți despre experiența reintegrării, precum și din situația a doi copii care au fost reexpatriați după ce adaptarea lor școlară s-a transformat într-o inactivă ședere în clasă, căci, aflându-se în străinătate încă din copilăria precoce, într-o familie mixtă, nu au fost expuși comunicării în limba română. Astfel, pe lângă „greșeala” părintelui românofon (care a fost determinat de circumstanțe inopinate să se repatrieze), s-a adăugat și cea a sistemului nostru de învățământ, care nu a elaborat încă un proiect/o metodologie de lucru cu elevii alolingvi repatriați, ceea ce reprezintă o lacună serioasă în față internaționalizării.

În ceea ce privește situația generală, statul a început să dezvolte o politică de susținere a repatriaților. Or, și sistemul educațional trebuie să-și actualizeze activitatea în această direcție de dezvoltare, căci reintegrarea socială și economică a părinților poate fi zădărnicită de incapacitatea (re)acomodării copiilor. În consecință, ei reemigrează acolo unde, spre mirarea și frustrarea noastră, copiii au reușit să se integreze mai ușor, în pofida unui mediu total străin, dar, probabil, mai deschis internaționalizării.

Putem identifica mai mulți factori de risc care ar duce la complicarea/eșuarea (re)adaptării copiilor:

- părinții nu abordează cu o cuvenită seriozitate problemele de reintegrare a copiilor;
- când repatrierea este spontană, stresul este și mai pronunțat; uneori în noua locuință copilul nici nu are condițiile propice studierii;
- copiii se reintegrează foarte dificil, dacă nu sunt repatriați împreună cu părinții, din cauze economice sau familiale; în absența părinților, stresul este potențat sub monitorizarea unor oameni puțin interesați;
- absența unei politici instituționale de reintegrare a elevilor repatriați;
- instituția de învățământ nu este interesată să cunoască situația socio/psiholo/lingvistică a elevului;
- colectivul profesoral abordează apariția unui asemenea elev ca o povară nedorită;
- colectivul de elevi nu este pregătit să ajute colegul în procesul de reintegrare: îl ignoră sau îi creează circumstanțe frustrante;
- profesorii la diferite discipline, dirigintele și alți factori educativi din instituție nu colaborează, ceea ce dublează eforturile atât ale cadrelor didactice, cât și ale elevilor vizați, tergiversând rezultatele așteptate;
- resursele umane și financiare în instituție sunt limitate, ceea ce face imposibilă acordarea unei asistențe individuale elevilor în cauză.

Citând unii specialiști, putem utiliza termenii *intercultural adjustment* și *repatriation adjustment* (Adler 1981), mai ales al doilea nuanțează procesul tranzitor al repatrierii mai bine decât termenul „readaptare”, căci nu avem nici situația unei adaptări propriu-zise, deoarece copilul se întoarce într-o cultură cunoscută, dar nici o revenire simplă, deoarece în perioada absenței suferă schimbări atât identitatea celui plecat, cât și mediul/comunitatea din care a emigrat. Copiii revin după expatriere de altă vârstă, uneori în altă localitate, sunt deseori școlarizați în alte instituții sau colective de elevi, se pomenesc în altă treaptă de învățământ, fără a beneficia, ca foștii lor colegi, de continuitatea programelor școlare autohtone. Deseori nu mai pot reveni în același cerc

de prieteni, ori nu mai pot reconstrui la fel raporturile amicale. Ei vin cu o nouă viziune a lumii, alt nivel de autonomie și de încredere în sine.

Se impune din start necesitatea unui parcurs de monitorizare și evoluare a procesului de (re)integrare a elevului repatriat cu implicarea mai multor factori: familia/tutorii; administrația școlii; profesorul de limbă și literatură română; dirigintele și profesorii de alte discipline; angajații bibliotecii; psihologul școlar; cadrele didactice care organizează activități extracurs; colectivul de elevi etc.

Este benefică dezvoltarea în acest sens a relațiilor de colaborare între diverse instituții/organizații educative din localitate.

Impactul experienței în străinătate nu poate fi nici respins, nici neglijat. Atitudinea de tipul „nu mă interesează ce ai învățat acolo, aici e altă programă” este distructivă. Cu părere de rău, elevii și absolvenții chestionați își amintesc că au fost frustrați de replicile unor profesori: „veniți nepregătiți”, „ai rămas în urmă la matematică”, „ai învățat după programe mai simple”, „vă jucați acolo, nu învățați”, „la noi copiii de mult au trecut asta” etc.

Profesorii cu o abordare corectă vor valorifica experiența (plurilingvismul, elementele unei culturi străine etc.) elevilor repatriați atât în folosul posesorului acestui nou și divers bagaj de cunoștințe și competențe, cât și în folosul colegilor lui, aceasta fiind un exemplu elocvent al promovării toleranței, diversității, deschiderii interculturale etc. Este foarte important pentru elevii dați să conștientizeze că vin cu un bagaj util, că nu vor începe instruirea de la zero și că nu sunt „o povară” pentru profesori/clasă. Din contra, i-ar motiva să descopere că sunt o sursă de informații noi și interesante atât pentru colegi, cât și pentru profesori, că pot povesti tehnicile de predare/învățare/evaluare/notare din țara în care au fost instruiți. Căci, realmente, elevii care au avut șansa de a face (temporar) studii în țările europene, în SUA, în Canada, în Japonia etc., în perioada emigrării ori în cadrul programelor de schimb școlar, se întorc cu o perspectivă internațională de atitudini și reprezentări, de cunoștințe și competențe, cu o mai bună înțelegere a diferențelor și, în viitor, vor avea un atu în crearea unor relații personale și profesionale internaționale. Dovadă a acestei schimbări sunt chiar părinții multora dintre ei, care s-au repatriat cu ideile și posibilitatea dezvoltării unor

afaceri/proiecte inovative. Acest efect este cu atât mai vizibil cu cât mai lungă este perioada de studii în străinătate și mai mare vârsta elevilor la întoarcere, când ei percep și analizează altfel propria formare și necesitatea continuării acesteia. Or, și atunci când repatrierea are loc la o vârstă mai mică (în clasele primare sau în primele clase gimnaziale), valorificarea experienței lor acumulate în altă țară este în mâinile părinților și ale pedagogilor. Dacă adulții responsabili (specialiștii și cei din familie) se interesează și reușesc să înțeleagă în ce mod traiul și studiile în străinătate au marcat copiii/adolescenții, ei pot facilita perioada de tranziție a repatrierii care este foarte dificilă. Astfel, Y. Kim, în teoria *Intercultural Personhood*, descrie trei etape ale (re)integrării: stresul, adaptarea și evoluția (Kim 2008). Specialiștii enumeră o serie de dificultăți sociale și emoționale trăite în prima perioadă a imersivității: detașarea socială; depresia; anxietatea; sentimentul izolării; confuzia valorilor; dificultățile în instruire; conflictele culturale identitare; tensiunile interpersonale etc.

Pentru a înțelege exact prin ce grad de stres trece elevul, tipul asistenței ce îi poate fi acordată, cum ar putea fi valorificate cunoștințele și competențele lui acumulate în străinătate, dirigintele/învățătorul/psihologul școlar ar putea să-l încurajeze să vorbească despre experiența lui, după ce a discutat și cu părinții. Elaborând un chestionar cu acest scop, cadrul didactic cel mai apropiat elevului ar trebui să aibă în vizor următoarele aspecte-cheie:

- studiile făcute până la plecare;
- perioada absenței din Republica Moldova;
- informații despre locul emigrării (țara, limba, tradițiile descoperite de elev, modul de viață, oamenii care i-au devenit apropiați și a căror absență acum îl afectează, asemănările și deosebirile față de locul de unde a emigrat și unde a revenit acum);
- cultura academică din țara străină (disciplinele studiate, orarul, metodele de predare/învățare/evaluare/notare, relațiile cu profesorii și colegii, activitățile extrașcolare etc.);
- șocul cultural trăit acolo imediat după emigrare și felul/timpul în care l-a depășit;

- cum apreciază elevul gradul lui de integrare în societatea nouă, atins la finalul perioadei de emigrare;
- competențele lui (bi/pluri)lingve;
- șocul cultural trăit acum;
- cum percepe locul de baștină regăsit;
- competențele și reușitele din perioada emigrării, pe care elevul le consideră de cea mai mare valoare;
- diferențele dintre propriul „eu” până la plecare și cel după repatriere;
- sentimentele trăite după repatriere: „deconectarea” de propria societate sau „bucuria revenirii acasă” etc.

Discutând astfel cu elevul, pedagogul va descoperi și gradul lui de maturitate, care poate fi diferit la persoane de aceeași vârstă, exprimându-se prin: nivelul de independență; nivelul de responsabilitate; nivelul contactului cu alți indivizi/grupuri (Kauffmann *et al.* 1992).

Acordând asistență elevilor repatriați trebuie să avem în vedere că transformările identitare cele mai pronunțate au loc anume în procesul tranzițiilor, deplasărilor, despărțirilor, căci „noi perspective și revelații nu se produc în situații de echilibru” (Brueggemann 1987). Anume deosebirea dintre cutumele individului și ceea ce ajunge să trăiască după o schimbare de mediu lărgește viziunea lui asupra realității și îl maturizează. Cu cât mai mic este gradul de maturitate al elevului în momentul emigrării, cu atât mai multe schimbări va suferi personalitatea lui în străinătate și, în consecință, cu atât mai acut va fi stresul repatrierii. Deci cu cât mai înalt a fost gradul de imersiune culturală și lingvistică a elevului în perioada emigrării, cu atât mai înalt trebuie să fie și gradul imersiunii repetate în cultura de origine. Atât în străinătate, cât și după repatriere, acest grad depinde de mai mulți factori:

- persoanele cu care locuiește copilul (repertoriul lor lingvistic, gradul lor de adaptare socială etc.);
- mediul în care își face studiile (mai mulți imigranți sau vorbitori nativi, gradul de toleranță și deschidere spre comunicare al pedagogilor și al colegilor);

- activitățile din afara orelor de studii și persoanele cu care comunică în acest timp etc.

În plus, elevii cu un grad mai înalt de maturitate sunt înclinați să facă comparație între societatea/țara de origine și cea recent părăsită. Din păcate, rezultatele comparației sunt, mai frecvent, în defavoarea țării noastre, ceea ce complică (re)integrarea, o face chiar mai dificilă decât integrarea interculturală în emigrare. Noile idei, valori, atitudini, formate în străinătate, se confruntă cu cele vechi. Stresul provocat de aceste contradicții se transformă într-un șoc cultural inversat, încât gradul de insatisfacție crește și, în viziunea elevilor repatriați, societatea de origine devine vinovată de dificultatea reintegrării. Infrastructura de aici, comportamentul cetățenilor, caracteristicile sistemului de învățământ etc. – toate sunt privite critic, cei reveniți din străinătate pun în evidență imperfecțiunile și punctele vulnerabile. Astfel, de tactul și abilitățile pedagogilor depinde foarte mult, poate chiar „recăștigarea” cetățenilor noștri într-o perioadă de emigrare sporită.

O situație și mai complicată se creează când familiile repatriate școlarizează copiii născuți peste hotare sau duși din Republica Moldova la o vârstă precoce. Acești elevi nu se simt repatriați, ci imigranți în patria părinților lor.

Adaptarea la un alt ritm cotidian, la alte circumstanțe și activități, la alte metode de învățare este mai ușor de depășit dacă elevul nu se confruntă cu serioase bariere lingvistice. Când însă acestea există, ele nu cauzează probleme doar la disciplina limba și literatura română, ci devine dificilă înțelegerea și achiziționarea conținuturilor și competențelor la restul disciplinelor. (Re)integrarea lingvistică, atunci când devine o problemă în perioada de tranziție a repatrierii, este chiar problema-cheie, care blochează imersiunea culturală și socială a copilului. Cazurile acestea sunt cele mai complicate și cer antrenarea și conlucrarea tuturor factorilor disponibili. Este îngreunată mult stabilirea relațiilor sociale, discutarea cu pedagogii/psihologul a problemelor identitare și sociale apărute. Și înaintea cadrelor didactice, care ar putea acorda o asistență elevului în perioada de tranziție a repatrierii, apare bariera lingvistică, deoarece într-o instituție de învățământ nu pot fi angajați traducători/vorbitori de orice limbă străină. Și chiar dacă este situația că elevul repatriat vorbește limbile franceză, engleză etc., cunoscute de

anumiți profesori, trebuie elaborat un proiect de antrenare a acestora în activitatea suplimentară de asistare a copilului alolingv.

Se ajunge la situații lingvistice nefavorabile atunci când părinții, după expatrierea copiilor, cu scopul ameliorării competențelor lor în noua limbă, renunță total/parțial să comunice în familie în limba maternă. Or, născut fiind într-o familie mixtă, copilul nu este învățat de părintele românofon să vorbească limba română. Motivele acestui comportament lingvistic al adulților sunt diverse, dar se ajunge la aceleași rezultate:

- îngustarea orizonturilor lingvistice ale copiilor;
- probleme de comunicare cu rudele/ persoanele cunoscute românofone, când se revine în Republica Moldova (definitiv sau în sejururi), ori prin internet/telefonie;
- confuzii identitare legate de apartenența națională;
- ratarea oportunității de a dezvolta la copii un bi/plurilingvism, ale cărui avantaje sunt bine cunoscute;
- complicarea imersiunii culturale în cazul repatrierii etc.

Totuși, o abordare pur lingvistică a problemei este insuficientă. Se impune o analiză și o asistență atât psihologică, precum și sociolingvistică. Respectarea drepturilor și intereselor fiecărui elev cere să fie oferite cele mai bune soluții fiecărui copil, soluții personalizate, ca:

- elaborarea unei anchete sociolingvistice a familiei;
- aprecierea capacităților familiei de a colabora cu pedagogii în scopul elaborării unei strategii extrașcolare de „reconfortare lingvistică” a copilului repatriat;
- evaluarea psiho-emoțională a copilului;
- elaborarea planului individual de reintegrare școlară și sociolingvistică asistată;
- monitorizarea și evaluarea planului individual de (re)adaptare până va fi atinsă etapa evoluției rezultatelor școlare.

Sigur că noile obstacole sociale/fizice/culturale (lingvistice!) pot fi depășite, căci, chiar și în condiții de stres, atât adulții, cât și copiii pot

găsi în sine resursele necesare unei „reconstrucții” a vieții. Este o problemă actuală gravă și puțin cercetată nu doar în Republica Moldova, dar și pe plan internațional. Acest ciclu de tranziție al repatrierii este slab reflectat în literatura de specialitate. Autori precum Sussman Nan M., Adler Nancy J., Martin Judith, Storti Craig, Van Gennep Arnold, McPhedran Elizabeth ș.a. se referă la revenirea acasă după sejurul de studii internaționale. Aceste cercetări ar fi un punct util de pornire, deoarece analizează multe aspecte legate de stresul reșcolarizării și readaptării. Totuși, a pleca conștient pe o perioadă determinată cu scopul studiilor în străinătate, cu ideea clară a revenirii, diferă mult de situația în care familiile emigrează, considerând că fac o schimbare definitivă, astfel încât revenirea devine pentru copii o bulversare a întregului lor micro-univers. Se configurează deci un teren „viran” pentru specialiști în diverse ramuri înrudite, activitatea cărora ar face sistemul de învățământ din Republica Moldova să se deschidă internaționalizării și la nivel de școală, nu doar la cel universitar.

Referințe bibliografice

Adler 1981 = Adler N. J., *Re-entry: Managing cross-cultural transition*, în „Group & Organizational Studies”, V. 6, p. 341-356.

Brueggemann 1987 = Brueggemann W., *Hope within history*, Atlanta, John Knox.

Kauffmann *et al.* 1992 = Kauffmann N., Martin J. N., Weaver H. D., *Students Abroad: Strangers at Home; Education for a Global Society*, Maine, Intercultural Press.

Kim 2008 = Kim Y. Y., *Intercultural personhood: Globaliuation and a way of being*, în „International Journal of Intercultural Relations”, nr. 32, p. 359-368.

Margareta CURTESCU

în dialog cu Pavel BĂLAN

În artă întotdeauna contează talentul și conștiința obârșiei

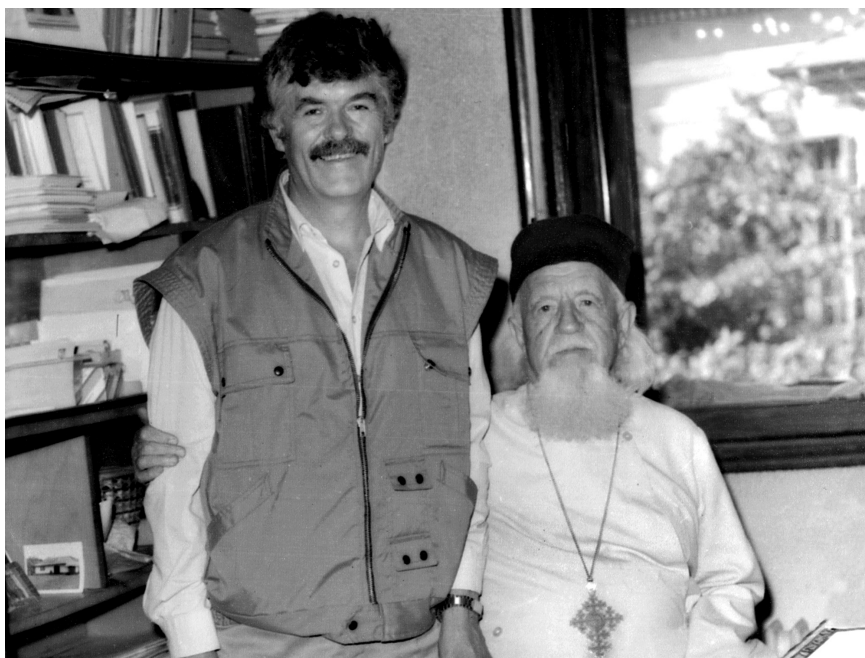
Maestrul Pavel Bălan, membru al Uniunii Cineaștilor și al Uniunii Jurnaliștilor din Republica Moldova, personalitate artistică plurivalentă, face parte din pleiada primei generații de intelectuali, afirmată în anii '60 ai secolului trecut (să ne amintim că, după cel de-al Doilea Război Mondial, din motive bine cunoscute, Basarabia a fost văduvită de această elită immanentă oricărei societăți).

Absolvent al Facultății de Operatori de Imagine a Institutului Unional de Cinematografie din Moscova (clasa profesorului Boris Volchek), consacrat artelor vizuale – cinematografeiei și fotografiei, înzestrat cu harul de a distinge și immortaliza, în imagini, valorile perene, artistul a devenit renumit pentru ardoarea cu care a promovat tezaurul nostru cultural. Și în filmele documentare sau în cele artistice, *Piatră, piatră...*, *Fântâna*, *De-ale toamnei*, *Se caută un paznic*, *Nunta la palat* etc., și în cărțile-album, *Poliptic moldav* (1985), *Icoana sufletului nostru* (1992), *Cetățile sufletului. Mănăstiri și schituri basarabene* (2002), *Rugă pentru Neam. Artă moldovenească din secolele XIV-XX* (2015) etc., a popularizat arta autentică, vibrând la tot ce constituie patrimoniul cultural românesc.

În interviul de mai jos, pe care protagonistul nostru ni l-a oferit cu multă amabilitate, sunt detaliate retrospectiv unele momente inedite din activitatea-i de cineașt, prin care, la propriu, a fondat documentarul și filmul artistic din fosta RSSM; apar evocate contextul politic și cel cultural în care s-a afirmat elementul național în cinematografia și arta fotografică din spațiul basarabean.

Stimate maestre Pavel Bălan, Vă propun să reconstituiți traseul Dumneavoastră de cineast, evocând, în primul rând, circumstanțele în care ați devenit student la una dintre cele mai prestigioase instituții de cinematografie din fosta Uniune.

Era anul 1962. Îmi satisfăceam serviciul militar la marină, în Sevastopol, unde pe atunci se filma *Omul-amfibie*, peliculă regizată de Vladimir Cebotariov. Am obținut permisiunea să plec de pe corabie și am mers la clubul maritim, unde se desfășurau diferite concerte, serate ale oamenilor de creație. În ziua aceea, tocmai avea loc o întâlnire cu echipa de creație a respectivului film. După discuție, m-am apropiat de operatorul secund și i-am spus că am început și eu să practic arta fotografică. Dânsul mi-a explicat că pot studia specialitatea de operator la Institutul din Moscova, unde sunt maeștri care te învață cinematografia – de la filmarea până la montarea definitivă a filmului. Nu am luat prea în serios această informație, dar, aflându-mă în ultimul an de militărie, cunoșteam că există un ordin emis de Hrușciiov prin care ostașilor care intenționau să meargă la țelină sau să-și urmeze studiile

Pavel Bălan alături de preotul Paul Mihail, teolog, scriitor, cercetător istoric. București. 1987.

în instituțiile de învățământ superior li se permitea să se demobilizeze înainte cu trei luni de la expirarea termenului (cei care nu reușeau la examene, reveneau în unitate să-și continue slujba). Am hotărât să-mi încerc și eu norocul (sunt convins că fiecare om se naște cu norocul său, doar că, la momentul oportun, trebuie să-l „prindă”, să se apuce cu ambele mâini de vița aceasta, căci acest noroc, care ți-i dat de sus, te conduce spre altul și tot așa mai departe...).

Considerați deci că toate câte ni se întâmplă ne sunt predestinate, doar că este important să auzim și să înțelegem ceea ce se numește glasul destinului?

Pe parcursul celor optzeci de ani ai mei, m-am convins că norocul înseamnă mult în viață, doar că trebuie să-l ghicești, să-l descoperi la moment. Dumnezeu ți-l dă, urmează doar să-l folosești! Dacă ai înțeles acest mesaj, ai pornit exact pe drumul cel drept.

Așadar, am decis să apelez și eu la posibilitatea de a-mi continua studiile. Am luat trenul din Sevastopol și am plecat spre Moscova. Am co-

Pavel Bălan alături de ieromonahul Petroniu Tănase. Monahul, duhovnic și egumen la schitul românesc Prodromu, e vestit pentru predicile deosebite, cunoscute pe tot Sfântul Munte Athos. 2004

borât la stația Djankoi și mi-am cumpărat o broșură cu reproduceri din pictura lui Ioganson (un renumit pictor sovietic, adept al metodei realismului socialist în artă – *n.n.*), la acel moment președintele Uniunii Artiștilor Plastici din URSS. Am răsfoit-o, cercetând atent imaginile. Mi-a atras atenția, în special, o lucrare cu titlul *Na starom uraliskom zavode* (*La vechea uzină din Ural*). În vara aceea, la VGİK veniseră un număr extrem de mare de abiturienți – 500 de candidați pentru un singur loc. La operatorie, examinator era maestrul Boris Volchek. În timpul examenului, profesorul mi-a spus să extrag o imagine din teancul de cărți poștale de pe masă. Și, se întâmplă o minune! Am scos... *La vechea uzină din Ural* de Ioganson. După câteva minute de pregătire, am ieșit la tablă, am luat creta și am început să comentez acest tablou, explicând perspectiva de reprezentare plastică, raportul dintre planuri, repartizarea personajelor principale, secundare, efectele de culoare etc. Toți mă priveau uimiți. Profesoara Lobova m-a întrebat dacă am absolvit școala de pictură. I-am răspuns că pur și simplu sunt pasionat de această artă. Volchek a declarat imediat că își dorește să-i fiu student. Mi-au crescut aripi. Am susținut cu succes și următorul examen (limba și literatura rusă, compunere). Imaginați-vă doar: un absolvent al școlii medii din satul Călinești, Fălești să scrie o compunere în limba rusă! (Pavel Bălan este între primii absolvenți ai respectivei instituții de învățământ – *n.n.*). M-am descurcat totuși!

Cu ce experiențe ați început studiile la această instituție de învățământ superior de elită?

Începusem să fotografiez încă de pe corabie. Examinam atent imaginile din presa acelor timpuri, din ziare și reviste (în special, din „Ogoniok”). La cursul de artă fotografică, profesoara Lidia Dîko, autoarea unui prestigios manual de specialitate, a prezentat fotografiile mele ca *anti-model* de tehnică fotografică. Acest eșec a fost foarte important pentru mine: am înțeles că, pentru a ajunge la succes, trebuie să depun efort. Întâmplarea m-a motivat să muncesc foarte mult.

Câți ani ați studiat la VGİK?

La VGİK am învățat 5 ani. Locuiam în cămin, colegii mei de cameră fiind un polonez, un mongol și un somalez. În grupă eram 16 studenți, între care unii filmaseră deja cu regizori renumiți de la studioul

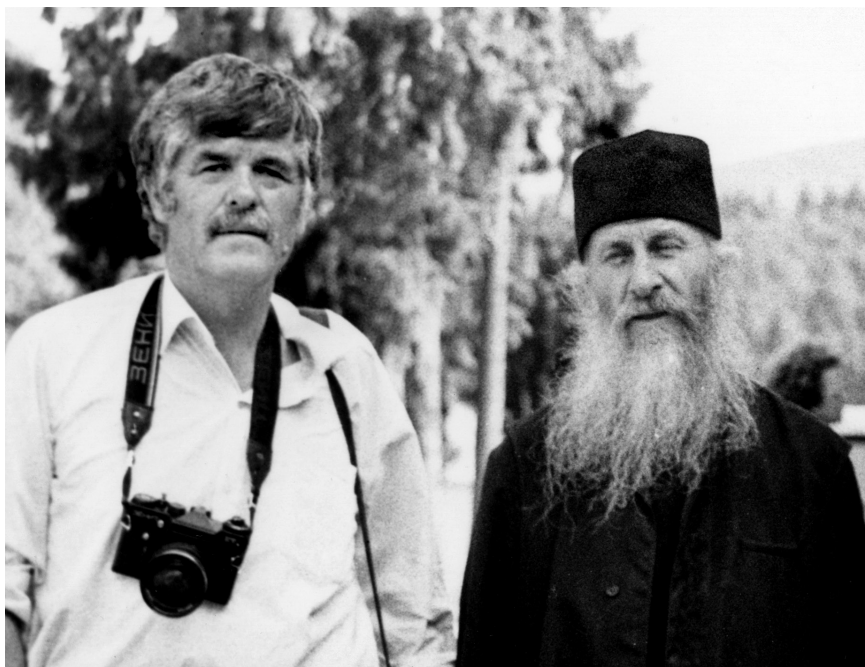
„Mosfilm”. Doar eu și un coleg din Armenia abia ne inițiam în operatorie, abia ne familiarizam cu camera de filmat, dar, spre, finele studiilor, am reușit să ajungem printre primii.

Cum V-ați început cariera de fotograf?

În timpul serviciului militar, i-am fotografiat pe doi frați din Fălești, cu care mă aflu pe același vapor, și am trimis imaginea la ziarul „Moldova Socialistă” (aveam un simplu aparat de fotografiat *Smena*). Poza a fost publicată, au urmat și altele. În concediu, am trecut pe la redacție. M-a întâmpinat Petrea Darienco, redactorul-șef, un om extraordinar, care a susținut și a promovat mai mulți tineri. (Dacă mi-am amintit de Petrea Darienco, vreau să precizez că anume acest scriitor a organizat mitingul studenților în perioada când autoritățile de altădată intenționau să mute monumentul lui Ștefan cel Mare din piață tocmai unde se află astăzi cinematograful „Gaudemus”. A avut de suferit. Poetul Serghei Smirnov, prietenul său de la Moscova, l-a ajutat să se angajeze pe postul pe redactor-șef al revistei „Sovetskaia Kultura”. A fost un om deosebit de temerar!).

În ce împrejurări ați fost angajat la studioul „Moldova-film” și din ce Vi s-a compus activitatea în prima perioadă?

La „Moldova-film” m-am angajat în anul 1965. În urma unui conflict cu un regizor vestit, care, fără niciun motiv, înlătura operatorii de la filmări, am rămas fără serviciu, fără cazare, fără vreo sursă de supraviețuire. Și atunci, în destinul meu a intervenit Petrea Darienco. M-a invitat la vila sa de pe malul Nistrului, unde tocmai venise și aviatorul-erou Alexei Meresiev. M-a impresionat destul de tare că dânsul și-a scos protezele și, pe plaja plină de pietre mărunte și ascuțite, s-a târât în genunchi spre râu, înotând cu atâta satisfacție, aidoma unei pasări în zbor! În valuri, părea că înviașe. Această imagine m-a cutremurat, un fior mi-a străpuns tot corpul și atunci mi-am zis în sinea mea: „La vârsta ta, având mâini și picioare, să cedezi la primul eșec?!”. M-am întors la studio, la directorul Mursa, și i-am cerut insistent de lucru. Așa cum la acel moment nu se turna vreun film artistic, mi-a propus să lucrez la documentare. Am acceptat. Primele filme documentare, realizate împreună cu Vlad Ioviță, au fost *Piatră, piatră...* și *Fântâna*. Apoi, cu Anatol Codru, am filmat *De-ale toamnei*. Am înțeles atunci că un operator are un rol

Pavel Bălan împreună cu părintele Ioanichie Bălan, scriitor, teolog, cercetător al locurilor sfinte. Mănăstirea Sihăstria, județul Neamț. 1998

important nu doar în producerea unui film artistic, unde joacă actorii. Ochiul vede (și el vede ce trebuie!) și, dacă ceea ce vede completează gândul, este deja perfect. Colegii mai în vârstă îmi detestau activitatea. A apărut și un articol în „Sovetskaia Moldavia”, în care mi se imputa că, deși în RSSM toate drumurile sunt asfaltate, eu căutam intenționat și filmam drumuri prăfoase, de țară, pentru a discredita puterea sovietică. S-a ținut și o ședință în cadrul organizației de partid a raionului Frunze, unde am fost acuzat de idei antisovietice. Deși filmele mele au fost aspru criticate, nu am renunțat, nu mi-am schimbat conceptul artistic. Dimpotrivă, aceasta m-a mobilizat și mai mult. Am participat la un festival al filmului documentar, la care concureau echipe de filmare din cinci republici sovietice: Belarus, Moldova și Țările Baltice. Juriul mi-a acordat un premiu. Au urmat și alte premii – la Moscova, Erevan, Tbilisi, Riga. După aceasta, am început să fiu apreciat ca operator și să-mi fie recunoscută prestația artistică.

Pavel Bălan împreună cu Grigore Vieru și Ion Popescu Gopo. 1985

În filmul *Se caută un paznic*, echipa de creație a ignorat toate impedimentele cenzurii, demonstrând spirit liber și, în unele scene, chiar antisovietic. Din aceste motive, pelicula a fost interzisă, realizatorilor imputându-li-se că promovează religia într-o societate ateistă. Cum a fost posibilă apariția acestui film?

Până la acest film, acumulasem deja o bună experiență intelectuală și de viață. Cei patru ani de serviciu în flota maritimă, apoi studiile la Moscova, activitatea în redacția condusă de inimosul Petrea Darienco, de la care m-am molipsit de o viziune lucidă – toate m-au format și m-au determinat să înțeleg altfel realitatea, decât ni se prezenta. Dar și caracterul meu îndârjit m-a ajutat! Eu continuam să filmez în stilul meu. Formam o echipă de creație cu scriitorii Vlad Ioviță și Gheorghe Vodă, toți trei având idei și viziuni noi. Mursa era un om dezghețat la minte și ne-a propus să facem un film artistic de-al nostru, moldo-

venesc. Până atunci, la studioul „Moldova-film”, se turnau pelicule tendențioase, ideologizate, coordonate de persoane străine artei noastre, care, deși erau talentate și dețineau diverse premii, nu puteau pricepe spiritul nostru. Pentru rolurile principale erau invitați actori de prin Moscova, Leningrad.

Așadar, am convenit să filmăm o peliculă națională, la care să fie cooptați doar actori autohtoni. Curând, au început pregătirile pentru *Se caută un paznic* (film realizat după un scenariu de Vlad Ioviță, inspirat din povestea lui Ion Creangă, *Ivan Turbinca*). I-am invitat la probe pe Mihai Volontir, pe Dumitru Caraciobanu, filmam oameni din stradă; uneori, se întâmplă ca ei să fie actori mai buni decât cei invitați. Am început filmările la Țaul, apoi am plecat în localitatea Crasna-Ilschi din regiunea Cernăuți, unde am filmat scenele de masă, la care au participat localnicii îmbrăcați în haine naționale. Majoritatea cadrelor însă au fost filmate pe malul Prutului, la Suta de Movile. Peisajele de acolo erau adecvate pentru scenariul peliculei. Secvența cu botezul copilului am filmat-o la Cernoleuca, lângă o moară de vânt. Insistența și încăpățânarea mea au avut efect. În final, am realizat filmul cu mijloace financiare mici, demonstrând că și noi, cu propriile forțe, suntem capabili să producem filme artistice. Dacă în Moldova am fost biciuiți, la festivalul de la Riga, unde iarăși au participat cineaști din cinci republici, *Se caută un paznic* a luat toate cele cinci premii.

Am început să fim apreciați și acasă. Cu toate acestea, cenzura ne restricționa în selectarea subiectelor, nu ne permitea să abordăm anumite teme, ne interzicea scenariile și, treptat, ne-a distrus și echipa.

Povestiți-ne mai detaliat cum i-ați descoperit și promovat pe viitorii maeștri ai artei naționale, pe Mihai Volontir și pe Eugen Doga.

Într-adevăr, *Se caută un paznic* i-a lansat în cinematografie pe actorul Mihai Volontir și pe compozitorul Eugen Doga, care a semnat coloana sonoră a filmului. Anterior, tânărul pe atunci Eugen Doga colaborase cu Gheorghe Vodă la filmul *Ritmurile orașului*, dedicat aniversării de 500 de ani de la fondarea Chișinăului. Aceasta a fost prima peliculă cinematografică, în care viitorul compozitor s-a produs ca autor de muzică. Asistenta noastră ne-a adus fotografii ale actorilor de la mai multe teatre din republică. Imaginea lui Mihai Volontir ne-a cucerit

din prima și l-am invitat la probe. L-am fotografiat în preajma lacului din Valea Morilor, cu niște căprițe care pășteau prin locurile acelea, sprijinit într-un toiag. Astfel, am constatat că anume acest actor îl poate întruchipa pe Ivan Turbinca. Ambiția noastră de a valorifica talentele naționale a avut un rezultat nemaipomenit. În primul rând, filmul s-a bucurat de succes la public. Mai mult decât atât: și Mihai Volontir, și Eugen Doga au devenit populari și au început să fie invitați la diferite studiouri cinematografice din fosta Uniune.

Ați resimțit la propriu presiunea unui sistem antinațional, ostil creației autentice. Cum ați reușit să Vă impuneți punctul de vedere?

Într-adevăr, pe atunci, se lupta cu înverșunare, pe toate căile, cu așazisul naționalism. La toate etapele, la toate nivelurile se impunea subtil dezbinarea națională, insistându-se să nu colaboreze moldovean cu moldovean, chișinăuian cu chișinăuian, pentru a le fi mai lesne să ne conducă. În aceste împrejurări, am avut totuși șansa să-i întâlnesc pe cei cu aceleași concepte ca și mine: pe Vlad Ioviță și Gheorghe Vodă.

Ce anume V-a generat ideea filmului *Fântâna*, la producerea căruia ați participat în calitate de operator principal?

Ideea filmului *Fântâna* mi l-a sugerat o întâmplare fericită. Într-o librărie din Sankt Petersburg (Leningradul de altădată), mi-am cumpărat un album cu reproduceri din arta lui Constantin Brâncuși. Când am văzut imaginea celebrei *Coloana infinitului*, am înțeles că fântâna este aceeași coloană infinită, doar că orientată spre un alt infinit – izvorul. Am realizat imediat că urcarea în sus, spre bolțile cerului, a coloanei brâncușiene, este echivalentă cu coborârea fântânarului spre o altă eternitate. Lumina cerească și apa izvorului au aceeași semnificație. Un operator care nu cunoaște arta națională nu emoționează, nici nu poate da sens imaginii. În artă întotdeauna contează talentul și conștiința obârșiei. După ce am filmat coborârea fântânarului în adâncuri și revenirea sa pe pământ, când se monta filmul, pentru imaginea urcușului, Vlad Ioviță a propus în calitate de fundal muzical un cântec patriotic rusesc („Slavsia, tî slavsia, sovetskii narod!”). Atunci, l-am convins să includă melodia *Bolero*, în care se repetă fraza muzicală de mai multe ori și care sugerează activitatea spiralată a fântânarului. Și a fost o ale-

gere reușită! În cadrul festivalurilor unionale, la care era demonstrat filmul, criticii au observat acest detaliu și îl comentau în cronici. Am fost apreciați mai mult de cineaștii din Țările Baltice, cu care am și colaborat.

Detaliați, Vă rog, această colaborare.

Colegii noștri baltici au făcut un documentar despre nunta din Moldova, respectiv, eu și Gheorghe Vodă am realizat un film despre Riga, în care am reliefat obiceiurile naționale, am filmat monumentul Libertății, înfățișând statuia unei femei, ce ține în mâinile ridicate o cunună din trei stele – simbol al unității celor trei Țări Baltice – monument ce era ca sarea în ochi regimului sovietic. S-a încercat demolarea lui, dar balticii sunt baltici! Așa cum, în Letonia, era interzisă filmarea aceluși monument, noi, fiind de peste hotare, ne-am permis să-l imortalizăm. Cineaștii lor au procedat similar, înregistrând pe peliculă cadre cu statuia lui Ștefan cel Mare. Oficialii letoni au achiziționat filmul nostru, dar, respectându-ne drepturile de autor, nu și-au permis să-l redacteze, pentru a exclude imaginea monumentului „subversiv”. După aceasta, și cineaștii lor au obținut dreptul să-l filmeze.

În prezent, când există libertatea cuvântului, a expresiei, arta cinematografică din Republica Moldova dă semne de anemie. Și documentarele nu se prea evidențiază. Ce se întâmplă: nu mai avem subiecte interesante, realități care să ne problematizeze?

Ba da, există numeroase probleme, dar mai există și mecanisme de abatere de la adevăr. Posturile de televiziune, majoritatea private, prin diverse trucuri, subminează domeniul cinematografic, manipulând opinia publică.

Prima pasiune a Dumneavoastră a fost fotografia, apoi regia. De la ce a pornit?

În copilărie, la noi în sat, sâmbăta și duminica, venea un fotograf. Oamenii îl recompensau cu bani, dar cei mai mulți – cu produse alimentare. Purta cu el un trepied (un stativ cu trei picioare), un aparat de fotografiat de model vechi, în care imaginea apărea inversată. Curios din fire, am intrat sub stofa cu care era acoperit aparatul, l-am examinat, impresionându-mă, desigur, imaginea răsturnată. Atunci, cred, am simțit primul imbold

să cunosc mai multe despre arta fotografică. Apoi, în timpul serviciului militar, la Casa Maritimă din Sevastopol, frecventam un club al fotografilor amatori. Mi-am expus fotografiile la o expoziție, am fost menționat în ziarul unității. Pe corabie, mi se permitea să fotografiez doar cu acordul superiorilor. Acesta a și fost începutul.

Ce V-a determinat să fotografiați mostre ale artei de cult?

Nu mă despărțeam niciodată de aparatul de fotografiat. Încă de pe timpul când eram student la Moscova, am fost martorul unei scene cutremurătoare: într-un sat de prin părțile Orheiului urma să fie arse icoanele. L-am rugat pe președintele colhozului să-mi dea icoana Tuturor Sfinților. Am purtat-o cu mine vreo săptămână, apoi am dat-o la păstrare în depozitul studioului „Moldova-film”. O am și astăzi în casa mea. Apoi, când m-am angajat la studio, am început să colind localitățile Moldovei, filmând documentare. În perioada aceea, începu o luptă acerbă cu tot ce reprezenta credința în Dumnezeu. Erau distruse lăcașurile sfinte, arse icoanele, nimicite răstignirile. Am imortalizat mai multe vestigii din acestea. Într-un film documentar, dedicat miliției, într-o scenă cu înmormântarea unui individ, am surprins și câteva răstigniri. Iordanov, șeful Comitetului pentru cinematografie, un luptător aprig cu religia, s-a revoltat, reproșându-mi că le-am construit înadins. I-am răspuns că, deși autoritățile au distrus, poporul a construit altceva, și mai frumos.

În căutarea mărturiilor despre istoria și spiritualitatea noastră, ați cutreierat mai multe ținuturi, inclusiv și unele din Ucraina. Bănuiesc că nu a fost deloc simplu. În acest sens, ați întâlnit impedimente?

Aveam cu mine câteva aparate. Dacă unul îmi era confiscat, îmi rămâneau celelalte. Să știți că aceste mărturii au fost treptat nimicite. Inițial, când fotografiam la Cetatea Albă, pe la colțuri am identificat niște inscripții românești. Apoi, când am mai mers, am descoperit că ele nu mai sunt și că fusese înlocuite cu altele, în limba ucraineană. Tot acolo, pe locul unde a fost răstignit Ioan cel Nou de la Suceava, se afla o bisericuță, cu o inscripție în altar, care mărturisea despre martirajul sfântului. M-am îngrozit când am văzut-o transformată într-un veceu public. Am scris despre acest act de profanare. I-am povestit și părin-

telui Paul Mihail din România, originar din Ciuciulea de prin părțile Glodenilor, cu care m-am întâlnit chiar în satul său de baștină. Dânsul s-a adresat mai multor societăți creștine din Grecia, România, Rusia. Astfel, în urma acestor apeluri, capela în cauză a fost transformată într-un monument istoric. De atunci, între mine și părintele Mihail s-a legat o prietenie strânsă. Când l-am vizitat la București, pe scările blocului unde locuia mi-a așternut un prosop țesut în stil național. Regizorul Ion Popescu-Gopo, care mă însoțea, a rămas uimit de asemenea întâlnire.

Pasionat de vestigiile trecutului, ați adunat mai multe mărturii foto despre arta de cult a poporului nostru. Cum totuși, într-o perioadă de ateism acerb, ați reușit să le reuniți într-o ediție și să publicați albumul *Poliptic moldav*?

Într-adevăr, regimul sovietic era un dușman aprig al religiei. Mai multe monumente de artă religioasă au fost nimicite, însă eu reușisem deja să le imprim pe peliculă. Adunasem un material destul de voluminos. În scopul publicării, am început investigațiile și am găsit oameni culți, onești. Inițial, i-am arătat colecția cineastului Vlad Druc, care a devenit apoi coautorul volumului. Apoi, am avut și susținerea celor de la Editura „Timpul”, unde era director Andrei Hropotinschi, director-adjunct, Gheorghe Marin, pictor – fratele lui Petric de la Comitetul Central al Partidului Comunist din RSSM. Urma să am aprobarea comisiei de la CC. Pentru a atenua cumva acest accent religios, printre vederile cu biserici, mănăstiri, răstigniri etc., am inclus imagini cu peisaje. Decizia finală a determinat-o atitudinea pozitivă a lui V. Zelenciuc, doctor în științe istorice, profesor, responsabil pentru artă și cultură la Academie. În timpul discuției, care decurgea în limba rusă și nu era deloc în favoarea editării albumului, dânsul s-a ridicat și a spus următoarele: „Acum două zile, m-am întors din Italia și acolo mi s-a reproșat că toți suntem niște păgâni, că am distrus tot ce este sfânt: sculpturile, icoanele, frescele bisericesti. De aceea, îmi exprim tot respectul pentru acești oameni, care ne propun spre editare colecția de imagini care va însemna un contraargument la învinuirea de barbarism adusă nouă de capitaliștii italieni”. Această abordare a imprimat discuției o turnură pozitivă. Ar fi fost de ajuns ca cineva să afirme că există eroi ai muncii socialiste care trebuie promovați, și nu preoții, și proiectul nos-

tru ar fi eşuat. De aceea, nu încetez să-i fiu recunoscător regretatului V. Zelenciuc și, de fiecare dată când trec pe lângă mormântul său de la Cimitirul Armenesc, mă închin și îi mulțumesc în gând.

După *Poliptic Moldav* a urmat cartea-album *Icoana sufletului nostru*, pe care ați publicat-o în anul 1992 și în care imaginile sunt însoțite de texte ample, evocative. Pe lângă diverse informații inedite despre biserici, mănăstiri, icoane celebre, inserați și referințe la manuscrise vechi românești, descoperite prin diverse muzee ale fostului imperiu. Cum V-a venit ideea de a promova și arta cărții medievale?

Într-adevăr, în carte am inclus și fasciculele ale unor celebre manuscrise românești, datate din Evul Mediu. Mă gândeam mereu că, așa cum preoții noștri apelau la cărți scrise în limba slavonă, ar trebui să găsec și cărți vechi, alcătuite în limba română. Astfel, la Kiev, am descoperit *Letopisețul de la Putna* nr. 1, la mănăstirea voievodală – *Letopisețul de la Putna* nr. 2, despre care foarte mulți nu știau că există. Când le-am răsfoit filele (desigur, în condiții speciale), am trăit emoții deosebit de mari – țineam în mâini cărțile de care s-a atins cândva slăvitul Ștefan... Cum poți să nu ai fiori când răsfoiești *Evangheliarul* de la Cetatea Hotin sau *Cazania* lui Varlaam? Curios era că, oriunde descopeream această carte tipărită în limba română cu litere chirilice, pagina inițială, cu subtitlul *Carte Românească de învățătură*, era ruptă tocmai în acest loc. Am căuta-o până am găsit-o – la Institutul de Istorie a Rusiei din Sankt Petersburg, în colecția de carte veche, îngrijită de fica savantului Lihaciov. Pentru mine, această descoperire a fost extrem de importantă! Dețineam argumentul incontestabil, prin care se justifica denumirea corectă a limbii noastre. Vă amintiți timpurile când se afirma, până și la Academie, că vorbim limba moldovenească.

Mai multe imagini, publicate în cărțile *Dumneavoastră*, provin de pe muntele Atos. În ce împrejurări le-ați immortalizat?

Pe muntele sfânt Atos am fost de trei ori, împreună cu grupuri de preoți de prin părțile noastre. Nu era voie să filmăm sau să fotografiem. Prin trucuri numai de mine știute, am comis, totuși, acest „păcat”! Am immortalizat mai multe icoane vechi, inclusiv pe cea a lui Ștefan cel Mare și Sfânt, surprinsă chiar în biserica ce-i poartă numele. Apropo,

în bibliotecile mănăstirilor românești și în chiliile călugărilor de acolo, există un număr impresionant de manuscrise vechi, care mai așteaptă să fie valorificate. Este de datoria specialiștilor să se ocupe de ele.

Această activitate a Dumneavoastră a completat un mare gol în cultura noastră. Adevărate manuale de artă, dar și de istorie națională. Vă sunt cărțile-album, în care ați convins, mai mult ca oricine, că deținem un inestimabil patrimoniu cultural străvechi. Cine dintre cercetătorii sau scriitorii noștri au apelat, ca sugestie pentru investigații, la aceste descoperiri, care se regăsesc în edițiile amintite mai sus?

Nicolae Dabija mi-a mărturisit că *Poliptic moldav* l-a inspirat în elaborarea cărții *Pe urmele lui Orfeu*. Colaborez și cu Vasile Șoimaru, un învederat fotograf și patriot, care, din dragoste pentru neamul nostru, cutreieră diferite meleaguri și adună mărturii despre noi, românii. În rest, presupun că tot ce am publicat ar putea servi, ca imbold, pentru alte descoperiri, savanților-istorici, literaților, criticilor de artă, dar și ca materie de studiu muzeografilor, profesorilor, elevilor și tuturor celor interesați de trecutul și prezentul nostru.

Stimate domnule Pavel Bălan, Vă mulțumesc pentru amabilitatea cu care mi-ați acordat acest interviu. Vă urez multă sănătate și prosperitate!

Tetraevangheliar. Pagini cu frontispiciu din Evanghelia după Marcu. Copiat la comanda pârçălabului Nicoară pentru biserica cetății Hotin. 1561

Pavel Bălan. Monumentalitatea imaginii fotografice

Pavel Bălan (n. 17 iulie 1938, comuna Hâncești, județul Bălți, România) – cineast, director de imagine la 13 filme de lung metraj de ficțiune; regizor de filme documentare; autor al unui șir de volume cultural-istorice.

În 1965 absolvește Institutul de Artă Cinematografică de la Moscova.

Între 1965 și 1992 lucrează la studioul cinematografic „Moldova-film”, participând la crearea mai multor filme de acțiune de lung metraj și documentare.

Autor al volumelor:

Poliptic moldav (1985), *Icoana sufletului nostru* (1992), *Cetățile sufletului. Mănăstiri și schituri basarabene* (2002), *Rugă pentru Neam. Artă moldovenească din secolele XIV-XX* (2015), album din care reproducem paginile color ale acestui număr de revistă.

Membru al Uniunii Cineaștilor și al Uniunii Jurnaliștilor din Republica Moldova.

Laureat al festivalurilor de film din orașele Chișinău, Kiev, Riga, Sankt-Petersburg, Moscova. Maestru Emerit în Arte. Laureat al Premiului de Stat.

A fost decorat cu Medalia „Mihai Eminescu”, Ordinul „Gloria Muncii”, este cavaler al „Ordinului Republicii”. Între 1992 și 1997 a activat în calitate de consultant principal la Serviciul de presă al Președintelui Republicii Moldova.

DIALOGUL ARTELOR | 1

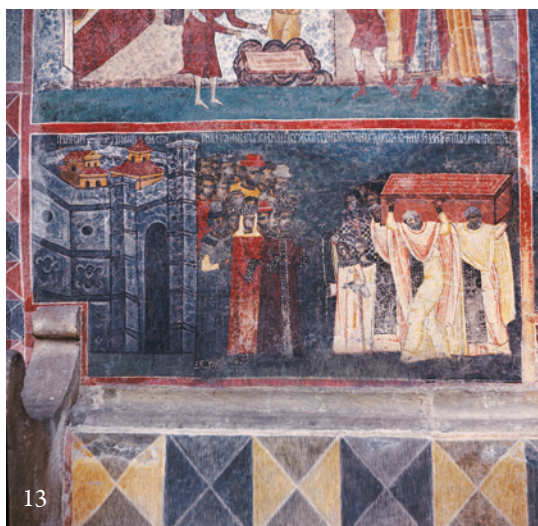
Cetatea Hotin. Secolul al XV-lea
1. Turnul de Vest; 2. Poarta centrală; 3-5. Vedere generală

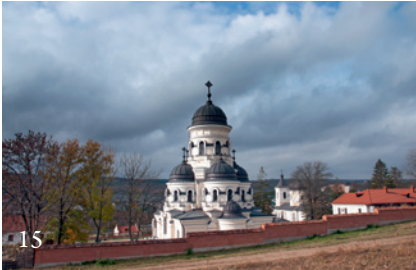
Cetatea Soroca
6. Vedere din interior. Turnul de poartă

Cetatea Tighina. Secolul al XV-lea
7. Vedere generală; 8-10. Aspecte din interior și din exterior

Cetatea Albă
11. Vedere generală;
12. Pisania cetății
instalată din porunca
lui Ștefan cel Mare.
1467; 13. Aducerea
moaștelor Sfântului
Ioan cel Nou la
Suceava. Frescă;
14. Poarta centrală
zidită pe timpul lui
Ștefan cel Mare. 1467

Mănăstirea Adormirea Maicii Domnului din Căpriană. Secolul al XV-lea.

Ctitorie a voievozilor Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare,

Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu și Vasile Lupu

15. Biserica Sfântul Gheorghe

16. Biserica Adormirea Maicii Domnului

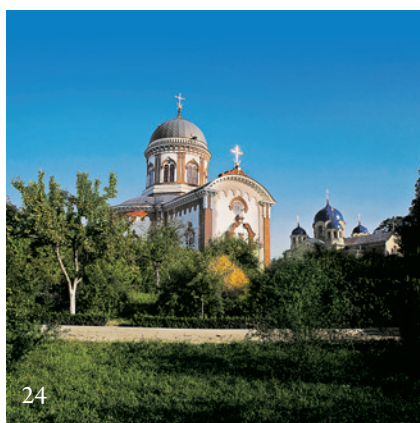
17. Bisericile Sfântul Ierarh Nicolae și Adormirea Maicii Domnului

18. Mănăstirea Sfânta Cuvioasa Paraschiva. Hâncu. 1835

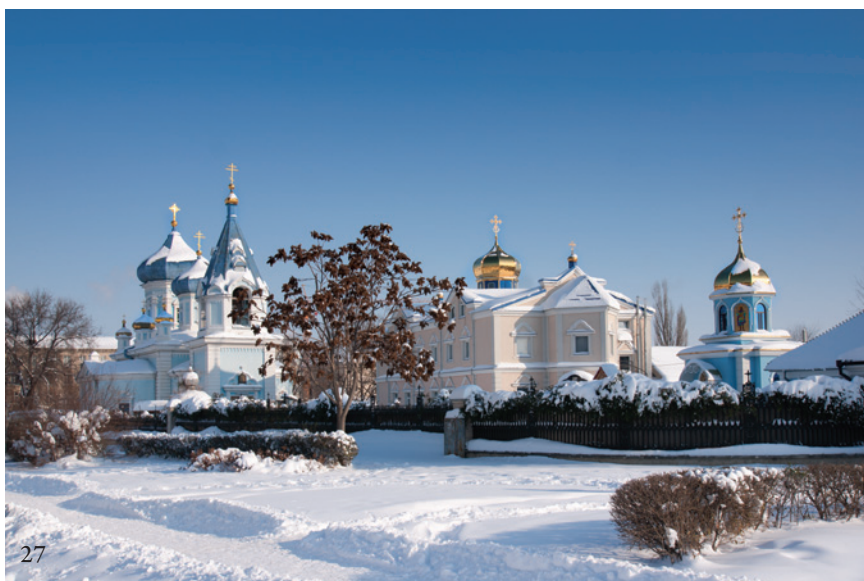
Mănăstirea Sfântul Ierarh Nicolae. Dobrușa. Sfârșitul secolului al XVIII-lea
19-20. Vedere generală; 21. Clopotnița mănăstirii

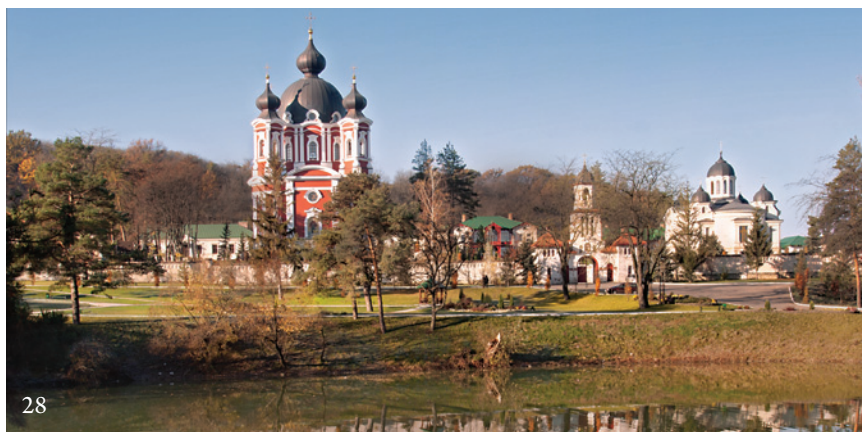
Mănăstirea Înălțarea Domnului. Noul Neamț. 1878
22. Clopotnița; 23. Biserica Adormirea Maicii Domnului;
24. Biserica Înălțarea Sfintei Cruci; 25. Vedere generală

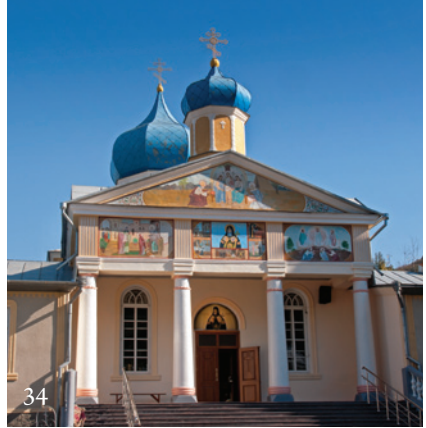
Mănăstirea Înălțarea Domnului. Noule Neamț. 1878
26. Vedere aeriană

27. Mănăstirea Sfântul Mucenic Teodor Tiron. Chișinău. 1858

Mănăstirea Nașterea Maicii Domnului, Curchi. Secolul al XVIII-lea.
28. Vedere generală; 29-32. Aspecte din curtea mănăstirii

Mănăstirea Adormirea Maicii Domnului. Călărășeuca. Secolul al XVIII-lea

33. Biserica mănăstirii

34. Biserica Sfântul Ierarh Mitrofan; 35. Vedere generală

36. Mănăstirea Grigoriu. 1497. Ctitorie a voievodului Ștefan cel Mare

37-38. Biserica și turnul cu pisanie

39. Mănăstirea Grigoriu. 1497

40

40. Mănăstirea Vatoped, arsanaua Athos. 1496. Basorelief: voievodul Ștefan cel Mare închină Maicii Domnului ctitoria sa

41

41. Mănăstirea Zografu. Placă de marmură. Marele mucenic Gheorghe, ocrotitor al mănăstirii

42

42. Ușa bisericii centrale reprezentând legenda despre Ștefan cel Mare la vânătoare în pădurea Căprienii. 1817. Detaliu

43

44

45

43. Arsanaua mănăstirii Vatoped construită de voievodul Ștefan cel Mare și fiul său Bogdan; 44. Arsanaua mănăstirii Caracal construită de voievodul Petru Rareș; 45. Mănăstirea Zografu. Turnul construit de voievodul Ștefan cel Mare și fiul său Bogdan

46-47. Mănăstirea Caracal; 48. Simboluri lapidare ale meșterilor voievodului Petru Rareș. Aceleași simboluri sunt prezente și pe zidurile cetății Hotin, reconstruită de voievodul Petru Rareș

49

49. Mănăstirea Xiropotamu. Secolul al XVI-lea. Ctitorie a domnitorului Alexandru Lăpușneanu și a Ruxandrei Doamna. Pe ușa bisericii centrale sunt sculptate stema Moldovei și cea a Țării Românești

50. Mănăstirea Xenofont. Ctitorie a voievozilor Ștefan cel Mare, Neagoe Basarab, Vlad Țepeș, Ieremia Movilă, Alexandru Lăpușneanu.

Aici se păstrează odoare de preț donate de acești domnitori

51. Mănăstirea Grigoriu și mănăstirea Simon Petra.

Ctitorie a voievozilor Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul

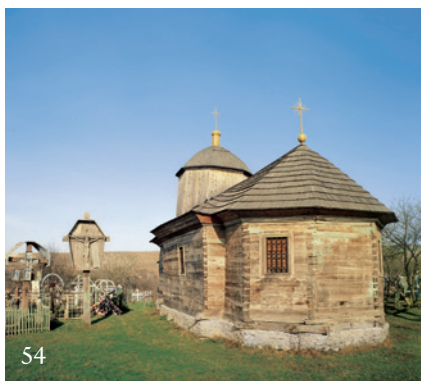

52

52. Biserica Arhanghelul Mihail. Hiliuți, Râșcani. 1808

53

54

55

56

57

58

53. Biserica Sfântul Ierarh Nicolae. Cernăuți, Ucraina. 1607
 54. Biserica Sfântul Ierarh Nicolae. Horodiște, Călărași. 1797
 55. Biserica Sfântul Dumitru. Lukavița, Ucraina. 1757; 56. Biserica Adormirea Maicii Domnului. Hârbova, Ocnița. 1775; 57. Biserica Acoperământul Maicii Domnului. Palanca, Drochia. Secolul al XIX-lea;
 58. Biserica Adormirea Maicii Domnului. Vorniceni, Strășeni. 1839

59

59. Biserica Sfânta Paraschiva. Bălți. 1934.
Arhitect Adrian Gabrielescu

60

60. Biserica Sfânta Treime. Cuhureștii de Sus, Florești. 1913.
Arhitect Alexei Șciusev

Biserica Sfântul Dumitru. Orhei

61. Portretul votiv al domnitorului Vasile Lupu, 1636; 62. Pisanie;

63. Monumentul ctitorului – domnitorul Vasile Lupu. 1937.

Sculptor Oscar Han

64

64. Biserica Adormirea Maicii Domnului.
Vedere generală cu Turnul Korniaht. Lvov, Ucraina. 1629

65-68. Răstigniri din Sănătăuca, Florești

Mănăstirea Zografu. Athos.

Mănăstirea este închinată Sfântului Mare Mucenic Gheorghe

69. Sfântul Gheorghe luptând cu balaurul

70. Alexandru Lăpușneanu și Ruxandra Doamna, ctitorii mănăstirii

71. Tablourile votive ale voievozilor Ștefan cel Mare,

Alexandru Lăpușneanu, Vasile Lupu, ctitorii mănăstirii

72

72. Schitul Prodromu. Athos. Ușa bisericii centrale. Culorile predominante sunt cele ale tricolorului românesc

73

73. Sfântul Marele Mucenic Gheorghe, patronul militar al Moldovei.
Icoană donată de Ștefan cel Mare mănăstirii Zografu (Athos)
după victoria de la Podul Înalt din 1475

74. Mănăstirile și sfinții de la Sfântul Munte Athos, icoană de la schitul românesc Prodromu

75. Icoana tuturor sfinților. Secolul al XIX-lea

76. Văl liturgic „Purtarea Crucii”. Brodat de Elena Voloșanca, fiica lui Ștefan cel Mare. 1498. Detalii: Portretele cneazului Ioan III cu nimb, al feciorului Vasili, al nepotului Dumitru cu nimb – moștenitorul tronului Vladimirului, al Moscovei și al întregii Rusii; în alaiul curții, Elena Voloșanca urmează după feciorul Dumitru

77

77. Steagul de luptă al lui Ștefan cel Mare donat Mănăstirii Zografu (Athos) după legendara victorie obținută asupra otomanilor la Podul Înalt. 1475

78

Сіе ѿвѣтъѣіа ѿ Матѣѣѣ Зѡграфѣѣ
: ꙗѡѡѡ: ꙗѡѡѡ

78. Tetraevangheliar. 1492. Pagină cu miniatura evanghelistului Matei

79. Tetraevangheliar. Ferecătură din argint aurit. Donație a domnitorului Alexandru Lăpușneanu mănăstirii Xenofont. Athos. 1554; 80. Miniatură din Liturghier cu autoportretul mitropolitului Anastasie Crimca închinându-se Sf. Ierarh Ioan Gură de Aur. 1610; 81. Tetraevangheliarul de la Elizavetgrad. Scena „Nașterea Domnului Iisus Hristos”; 82. „Intrarea Domnului Iisus Hristos în Ierusalim”; 83. „Iisus Hristos și apostolii în barcă”; 84. „Împărțirea a cinci pâini și doi pești”; „Petru părăsește barca pentru a-L găsi pe Iisus”

85. Iisus Hristos și Vița-de-Vie.

Mănăstirea Răciula. Secolul al XIX-lea

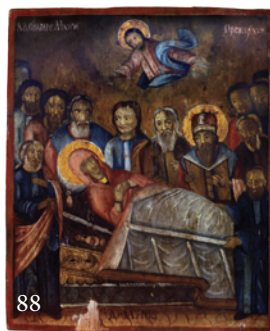
86. Prezentarea Maicii Domnului

la Templu. 1841

87. Maica Domnului cu Pruncul Iisus și
Sfântul Ierarh Nicolae. Secolul al XIX-lea

88. Adormirea Maicii Domnului. 1841

89. Sfântul Ierarh Nicolae și Sfântul Ioan
Botezătorul. Secolul al XIX-lea

90. Pagini din Carte românească de învățătură (Cazania), prima carte tipărită la Iași, în Moldova, de mitropolitul Varlaam. 1643

Inna NEGRESCU-BABUȘ

De la competența culturală la competența interculturală

I.N.-B. – doctor în filologie, cercetător științific superior la Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”.

Domenii principale de cercetare: sociolingvistică, științe ale comunicării, psiholingvistică, pragmatică, istoria limbii.

Lucrări publicate: *Limba română în condițiile diglosiei. Studiu diacronic* (monografie, 2015); *Aspecte actuale ale multilingvistului în contextul lingvistic european* (2015); *Bilingvism versus diglosie* (2016); *Politici de stat privind regimul minorităților în Europa Centrală și de Est* (2018) etc.

În organizarea noilor sale demersuri, interculturalismul propune o perspectivă diferită asupra conceptului de cultură. Acesta este analizat prin descoperirea și evidențierea laturii sale dinamice, care se află în continuă restructurare și construcție, prin valorizarea nu doar a produselor culturale, ci și a proceselor ce contribuie la apariția acestor produse. Interculturalismul pornește de la o viziune asupra culturii care se îndepărtează de perspectivele descriptive, normative sau istorice. Cultura nu este doar suma unor valori spirituale și materiale, ci este în aceeași măsură și un proces ce implică și responsabilizează individualități și chiar grupuri.

„Cultura trebuie înțeleasă ca fiind reprezentată de valori în continuă schimbare, de tradiții, relații sociale, create pretutindeni, proprii unui grup de persoane adunate împreună de o combinație de factori în care se includ istoria comună, poziția geografică, clasa socială sau religia, precum și modalitățile în care acestea sunt transformate de cei ce le împărtășesc. Ca atare, nu include doar elemente tangibile ca mâncarea, sărbătorile, vestimentația, expresiile artistice, ci și manifestări mai puțin tangibile ca stilul de comunicare atitudinile, valorile, relațiile familiale” (Nieto 1992: 138).

Altfel spus, cultura nu este analizată doar prin prisma unei configurații de comportamente învățate, ci în special din perspectiva ideilor care structurează aceste comportamente. Cultura înglobează oamenii, modul în care aceștia gândesc și acționează, felul în care arată și evaluează credințele și comportamentele cotidiene etc.

Unii autori prezintă cultura din perspectiva a trei dimensiuni, extinzând astfel aria de semnificații a acestui concept: *nivelul concret* (este cel mai vizibil nivel al culturii și include elemente precum vestimentația, muzica etc); *nivelul comportamental* (modalitățile prin intermediul cărora indivizii joacă anumite roluri, își clarifică apartenența la o anumită comunitate lingvistică, de gen, formele de comunicare nonverbală și de organizare socială); *nivelul simbolic* (înglobează valorile și credințele specifice unei culturi).

O astfel de abordare lărgiște granița noțiunii de cultură, subliniind complexitatea de elemente simbolice care fac posibilă comunicarea între indivizi, grupuri, context și alteritate. Completarea caracteristicilor clasice de determinare a culturii (spațiale, lingvistice și istorice) cu elemente precum relaționalul concret și potențialul său dinamic de reconstrucție continuă, conduc spre o lărgire incredibilă a acestui concept polimorf, imposibil de redat într-o definiție, indiferent cât de cuprinzătoare ar fi aceasta.

În această ordine de idei, definițiile anterioare au încercat să demonstreze în timp specificul conceptului de cultură care stă la baza filozofiei pluralismului, polimorfă și complexă din punct de vedere structural și niciodată statică. E de subliniat faptul că o cultură nu se prezintă ca o bază cumulativă de date inerte, un element rupt de context și, în special, de relații, din contră, cultura trăiește, dialoghează și se restructurează continuu. Din acest punct de vedere, culturile sunt mai avantajoase decât o cultură. „Nu există culturi cu majuscule, ci numai culturi diverse, variate întotdeauna la plural; varietatea lor e o binefacere, e sursa practic nesfârșită a împrăștiării viziunii noastre despre lume și a definirii individului și umanității; sunt marea sursă a identității” (Malița 1998: 14).

Descoperind și acceptând diversitatea culturilor, aflăm, de fapt, că „istoria ne-a zămislit multipli și diverși”, că „nu există un loc în care să

putem îmbrățișa întregul câmp al culturilor” (Ricoeur 1975: 40-41). În condițiile noilor mijloace de comunicare și de cunoaștere, fiecare cultură poate să-și asimileze toate înfăptuirile culturale ale omenirii, având acum șansa să transpună în propria sa perspectivă de gândire alte limbaje, viziuni, stiluri și perspective umane. Prin această întâlnire inevitabilă, culturile se îmbogățesc reciproc, dar, în același timp, își consolidează fiecare în parte specificul ei. Astfel, recunoașterea pluralității culturilor nu contrazice unitatea spiritului uman. Culturile sunt diferite pentru că substratul lor uman, social și istoric este diferit.

Există multe demersuri pentru această viziune a culturii din perspectiva dinamicii și a schimburilor reciproc avantajoase, fapt ce demonstrează existența unei realități. „O cultură este mare nu numai prin ea însăși, prin propriile mecanisme autoreproductive și autocontemplative, ci prin metabolismul creșterii și transformării ei, prin felul în care permite deschideri spre reverberații din exterior” (Cucos 2000: 14).

Astfel, deschiderea spre alte culturi are un impact asupra propriei identități culturale, deoarece o izolare în propria cultură, percepută ca fiind suficientă, conduce la o imagine deformată și la o percepție subiectivă a acesteia.

Învățarea interculturală presupune un proces continuu care pornește, în majoritatea cazurilor, de la un etnocentrism și are drept scop structurarea unei capacități complexe, foarte importantă pentru eficiența contactelor dintre culturi. Această capacitate poartă denumirea de *competență interculturală* și pornește de la o bună *competență culturală*, pe baza căreia se poate construi un complex de abilități de percepție mult mai largă și obiectivă a pluralității, o mai mare deschidere spre ceilalți, o înțelegere multidimensională a pluriculturalității în care trăim.

Inspirată din viziunea semiotică asupra culturii a lui Geertz, apărută la sfârșitul anilor '80, competența interculturală se definește prin capacitatea indivizilor de a comunica eficient cu interlocutori din alte culturi, pornind de la abilități ce au fost dobândite ca urmare a relaționării sociale, a înțelegerii și adaptării la medii culturale diferite. Competența și abilitățile de comunicare interculturale se dobândesc prin învățare și experiență, fiind factori foarte importanți în obținerea de performanțe

în diverse domenii. Oamenii de astăzi trebuie să facă față unor noi provocări în această epocă a globalizării, iar educația interculturală, pregătirea indivizilor pentru a lucra în echipe multinaționale și cunoașterea altor culturi sunt cerințe de bază în adaptarea la noile condiții.

În zilele noastre, așa-numita „capacitate pentru interculturalitate” a devenit mult mai largă în comparație cu precedenta limitare de către lingviști la „competența intercultural comunicativă”. Această competență interculturală se definește printr-un ansamblu de credințe și conduite interculturale specifice care militează pentru empatie, deschidere și comunicare, pentru înțelegerea și respectarea alterității în toată complexitatea ei.

Michael Byram distinge *competența interculturală* (intercultural competence), care, în opinia sa, reprezintă capacitatea de a interacționa în limba maternă cu oameni din alte spații culturale și lingvistice, de „*competența de comunicare interculturală (intercultural communicative competence)*”, care vizează capacitatea individului de a comunica într-o limbă străină. În mod similar, face diferența dintre învățarea interculturală, care se referă la însușirea unor cunoștințe, moduri de comportament, competențe și reprezentări, avându-i ca protagoniști, în special, pe migrantii, și procesul intercultural de predare și învățare a limbilor străine, care îl are drept țintă pe *vorbitorul intercultural* (intercultural speaker) (Byram, Zarate 1997: 57). Acesta posedă în situațiile de comunicare competențe care depășesc aspectul strict lingvistic, definiții fiind competențele din sfera socioculturală și din cea socială. Un vorbitor intercultural este cineva, care are o competență diferită de cea a vorbitorului nativ, capabil să vadă și să stabilească relații între limbi și culturi, mai bine decât cineva care încearcă și, de obicei nu reușește, să imite un vorbitor nativ. Competența de vorbitor intercultural este de asemenea dificil de dobândit și majoritatea celor care învață limbi străine nu-și vor atinge scopul, însă ei vor dobândi totuși un anumit nivel din această competență.

Același autor, Byram, alături de Zarate, organizează elementele ce compun competența interculturală în cinci categorii: atitudini (deschidere, curiozitate și încercarea de a combate stereotipurile ce privesc alte grupuri și chiar comunitatea proprie); cunoștințe și informații referitoare la grupurile sociale, „produsele” și practicile acestora din

cultura proprie sau a altora, cunoștințe referitoare la procesele generale de interacțiune socială etc.); abilități de interpretare și relaționare (analiza obiectivă și echilibrată a unor evenimente, „produse” specifice unei culturi, explicarea și relaționarea lor adecvată cu cele din cultura proprie); abilități de descoperire și de interacțiune: capacitatea de a recepta noi elemente și practici ale altor culturi; de a gestiona cunoștințe, atitudini, abilități în condițiile limitative ale comunicărilor și interacțiunilor verbale); abilități de reflecție și evaluare critică pe baza unor criterii, perspective și practici ale culturii proprii și ale alterității).

Având astfel de cunoștințe și abilități, o persoană competentă intercultural este în stare să gestioneze complexitatea culturală de astăzi, să găsească răspunsuri adecvate la provocările generate de diversitate.

Competența de comunicare interculturală se achiziționează printr-un cumul de experiențe dificile. Primele contacte cu indivizii din altă cultură generează la o primă etapă un șoc cultural, stări de incertitudine și de anxietate pe care Gudykunst le analizează amănunțit prin prisma reacțiilor psihologice inițiale pe care le trăiesc imigranții. Acestea se manifestă atunci când barierele de comunicare lingvistică (sau de altă natură) sunt resimțite foarte intens și, drept urmare, declanșează reacții afective contradictorii (stres și numeroase întrebări legate de identitatea lor culturală), după care urmează un proces treptat de acomodare și de adaptare la normele și regulile impuse de noul mediu cultural. De cele mai multe ori, acest proces are ca finalitate integrarea imigrantului în noul spațiu social. Cu cât există mai multe similitudini (de ordin religios, valoric, lingvistic etc.) între cultura proprie și cea de adopție, cu atât este mai accesibilă și mai ușoară acomodarea individului la noul mediu.

În opinia cercetătorilor William Gudykunst și Young Kim, competența de comunicare interculturală presupune o dublă localizare, ceea ce implică abordarea ei din două perspective: „Din primul punct de vedere, competența se află în interiorul comunicatorului, iar din cel de-al doilea competența este între comunicatori” (Gudykunst, Kim 1997: 232). Savanții completează noțiunea de „competență” incluzând și aspectul de „interacțiune”, care presupune și o componentă socială a interacțiunilor, în funcție de calitatea procesului de comunicare.

Comportamentul dezvoltat în procesul de comunicare poate fi evaluat pe baza a două dimensiuni: adecvarea comportamentului comunicativ la situația de comunicare dată (*appropriateness*) și eficiența comportamentului comunicativ (*effectiveness*), concretizată în realizarea obiectivelor de comunicare propuse. Comunicarea interculturală este însă un proces dinamic, care, presupunând mișcarea dintr-un spațiu cultural în altul, aduce în prim plan, mereu, alți interactanți, fiecare marcat de caracteristicile culturii proprii. Competența de comunicare interculturală nu se limitează, prin urmare, doar la o anumită cultură, ci ea implică adaptabilitatea cognitivă, afectivă și operațională a sistemului interior al unui individ la toate sistemele de comunicare interculturală. Pentru desfășurarea corespunzătoare a unui proces de comunicare interculturală, luând în calcul acest aspect al schimbării relativ frecvente și rapide a mediului cultural, dar și cele trei dimensiuni – cognitivă, afectivă și operațională – care alcătuiesc competența de comunicare interculturală, înseamnă că interlocutorii trebuie să posede: o conștiință interculturală (conștiință de sine, flexibilitate cognitivă, inițiativă, cunoaștere culturală (norme, valori), cunoștințe istorice, politice, economice, cunoașterea rolurilor, inteligență socială, cunoștințe de specialitate, toleranță față de ambiguitate); o sensibilitate interculturală (motivație și interes față de alte culturi, acceptarea diversității și a diferențelor culturale, empatie, capacitate de adaptare, respect față de tradițiile și obiceiurile altor culturi, toleranță, răbdare, obiectivitate) și un comportament intercultural (competență socială, competență interacțională, competență lingvistică, strategii de evitare a neînțelegerii și de explicare a înțelegerii greșite, metacomunicare, modalități de abordare a prejudecăților, stereotipurilor și clișeeleor).

În concluzie, modul constructiv de a lucra cu o multitudine culturală și cu diferite reprezentări valorice, în planul relațiilor interumane, nu mai reprezintă doar o calificare a managerilor din organizațiile transnaționale. În viitorul apropiat, acest lucru va deveni un obiectiv general în formarea și dezvoltarea personalității unui individ. Cheia conviețuirii și a cooperării în mediile pluriculturale, în opinia majorității celor care se ocupă de gestionarea interacțiunii în astfel de medii, o reprezintă competența de comunicare interculturală, care a devenit astfel, de mai bine de două decenii, un concept foarte vehiculat, ale cărui semnificații și dimensiuni nu au fost încă definitiv determinate.

Bibliografie ■

Nieto 1992 = Nieto S., *Affirming Diversity: The Sociopolitical Context of Multicultural Education*, New York, Longman.

Malița 1998 = Malița M., *Zece mii de culturi. O singură civilizație*, București, Nemira.

Ricoeur 1975 = Ricoeur P., *Les cultures et le temps*, Paris, UNESCO-Payot.

Cucoș 2000 = Cucoș C., *Educația. Dimensiuni culturale și interculturală*, Iași, Polirom.

Byram, Zarate 1997 = Byram M., Zarate G., *Definitions, objectives and assessment of*, în *Sociocultural Competence in Language Learning and Teaching*, Strasbourg, p. 53-67.

Gudykunst, Kim 1992 = Gudykunst W., Kim Y., *Communicating with Strangers*, London, McGraw-Hill.

Ana FERAFONTOV

Evoluția genului pamfletar în spațiul românesc

A.F. – doctorandă,
Facultatea de Litere, USM.
Domenii de cercetare: teoria
textului, stilistică, analiza
discursului. Publicații despre
fenomenul pamfletului în
publicistica românească:
evoluție, mijloace de
construcție a discursului
pamfletar, procedee de
sporire a expresivității în
discursul pamfletar.

În română termenul „pamflet” a pătruns pe filieră franceză, fiind atestat pentru prima dată în 1851, într-o scrisoare a lui Nicolae Bălcescu către C. A. Rossetti: „ce o să ziceți mai mult decât ai zis tu în acel pamflet?” (referindu-se la conflictele din jurul lui I. Heliade-Rădulescu) (*Apud Răduță* 2017: 25). În limba română cuvântul „pamflet” apare relativ târziu în comparație, de exemplu, cu engleza, unde este atestat pentru prima dată în 1592, sau cu franceza, unde apare pentru prima dată în 1698.

Este necesar să subliniem că pamfletul ca fenomen a existat cu mult înainte de atestarea cuvântului în română, franceză sau engleză. Este ceea ce Yvonne Bellenger numește „*la chose avant le mot*” [lucrul înaintea cuvântului], menționând că „pamfletul a existat cu siguranță înaintea *pamflet-ului*” (Bellenger). Cercetătorii V. Molea, M. Răduță, Y. Bellenger ș.a. susțin că pamfletul a existat chiar din Antichitate, ca autori antici putând fi menționați Aristofan (456-386 î.Hr.), Demostene (384-322 î.Hr.), Menip din Gadara (sec. III î.Hr.), Horațiu (65-8 î.Hr.), Iuvenal (sec. I-II d.Hr.). Încă din Antichitate, pamfletul a fost un mijloc de exprimare a nemulțumirii, a revoltei față de anumite fenomene social-politice și față de anumite persoane. Ironia, caracteristica de bază a pam-

fletului, a constituit, în acea perioadă, un mijloc eficient de atragere a atenției asupra anumitor probleme și, în unele situații, de eradicare a acestora.

În Evul Mediu se cunoaște mai puțin despre această specie literară. Este perioada când abia apare și se dezvoltă tiparul, începe o nouă etapă în activitatea scriitoricească. Totuși, înainte de apariția și dezvoltarea tiparului au existat așa-numitele „gazete manuscrise”, foi volante prin intermediul cărora se răspândeau noutățile și anunțurile, și, presupunem, unele dintre acestea au inclus elemente de pamflet.

Modernitatea este epoca de aur a pamfletului, este perioada când apar cele mai multe scriituri de acest gen, mai ales în Franța și în Anglia, și se conturează pamfletul ca specie literară. În această perioadă, în literatura engleză se disting pamfletari precum John Milton (1608-1674) – *Împuternicirile regelui și ale magistraților, Prima apărare a poporului englez, A doua apărare a poporului englez, Apărarea sinelui*; Daniel Defoe (1660-1731) – *Englezul get-beget*; Jonathan Swift (1667-1745) – *Comportarea aliaților, Propunere pentru folosirea generală a manufacturii irlandeze*; Richard Steele (1672-1729) – *Eroul creștin*; Joseph Addison (1672-1731) – publicații pamfletare în revistele „The Taler”, „The Spectator”, „The Guardian” (reviste pe care le fondează împreună cu R. Steele). În Anglia pamfletele s-au răspândit în diferite campanii politice. Cele mai multe broșuri au fost emise în legătură cu Legea săracilor (instituită în 1601), Legea cerealelor (instituită în 1815), răscoalele din India și Irlanda etc. Cu referire la pamfletele engleze din secolul al XVIII-lea, cercetătoarea A. O. Ierusalimkaya afirmă că acestea „reflec-tau lupta dintre protestantism și catolicism, dintre capitalism și feudalism, dintre două partide parlamentare: vigii și torii” (Ierusalimskaya 2016). Astfel, pamfletul devenise o armă în lupta pentru stabilirea ordinii sociale și pentru schimbare.

Perioada modernității este foarte productivă pentru pamfletul francez, fapt remarcat de toți cercetătorii în domeniu (M. Hastings, C. Passard, M. Răduță ș.a.). Epoca de aur a pamfletului francez este considerată perioada Revoluției franceze din anii 1789-1799, când scrierile împotriva lui Ludovic XVI s-au înmulțit considerabil: „instaurarea Republicii și stabilirea democrației oferă pamfletului o inedită libertate de expresie, în timp ce răspândirea presei și masificarea lecturii îi asigură o di-

fuzare și un ecou fără precedent” (Hasting 2009). În epoca modernă, în Franța s-au manifestat ca pamfletari o serie de personalități, printre care se numără: Voltaire (1694-1778) – *La Diatribe du docteur Akakia*, Honoré de Balzac (1799-1850) – *Monographie de la presse parisienne*, Victor Hugo (1802-1885) – *Napoléon le Petit*, Charles Baudelaire (1821-1867) – *Pauvre Belgique*.

Cel mai de seamă reprezentant al pamfletului francez al epocii este Paul-Louis Courier (1773–1825), considerat părintele pamfletului modern (Răduță 2017: 19). Lucrarea sa *Pamphlet des Pamphlets* (1824) este citată de către mulți cercetători ca marcând începutul pamfletului profesionist (*Ibidem*). Textul este construit ca o succesiune de adresări către public și conține reflecții fundamentale privind definiția pamfletului. În 1824, prin lucrarea *Le pamphlet des pamphlets* a lui Paul-Louis Courier, în franceză este instituită această noțiune. Până la acest moment și chiar după 1824, în franceză au circulat o serie de termeni care, într-o anumită măsură, exprimau sensul pe care i-l atribuim în prezent cuvântului „pamflet”: *factum, libelle (libelle diffamatoire), brochure, diatribe, tract, placard, satire, épigramme, brocard, pasquil, poissonade, mazarinade* (unele dintre acestea au fost preluate în română).

În Rusia pamfletul a cunoscut o dezvoltare destul de modestă, acest fapt datorându-se, în special, cenzurii țariste, apoi celei comuniste și, dacă luăm în considerare limitarea libertății presei în perioada actuală¹, observăm că nici în prezent pamfletul nu este răspândit în Rusia. Printre cele mai cunoscute pamflete rusești se numără *Călătorie de la Petersburg la Moscova* de Aleksandr Radișcev (1749-1802) și *Scrisoare către Gogol* de Vissarion Belinski (1811-1848).

Odată cu dezvoltarea presei, în perioada contemporană pamfletul este utilizat pe larg în spațiul publicistic și literar. Printre pamfletarii francezi ai secolului al XX-lea se numără: Louis-Ferdinand Destouches (1894-1961), Maurice Clavel (1920-1979), Jean-François Revel (1924-2006), Jean-Edern Hallier (1936-1997) etc. Pamfletari francezi contemporani sunt: Philippe Alexandre (n. 1932), Paul Chamberland (n. 1939, Québec), François Léotard (n. 1942), Eric Zemmour (n. 1958).

În spațiul românesc pamfletul a cunoscut o dezvoltare diferită de cea din Franța, Anglia sau Rusia. După cum am menționat *supra*, prima atestare

a termenului se face în 1851. Înainte de instalarea acestuia în română, au circulat o serie de cuvinte care exprimau sensul pe care i-l atribuim astăzi pamfletului: *ocară, bârfă, calomnie, injurie, sfadă, diatribă, filipică, libelle (libelle diffamatoire)* etc. De exemplu, în anul 1803 Divanul Țării Românești a interzis producerea pamfletelor antidinastice, considerându-le niște „bârfe” (Răduță 2013: 34). În 1837, M. Kogălniceanu, într-o scrisoare, folosește *libelle diffamatoire*, iar deja în 1855 utilizează cuvântul „pamflet” (într-o scrisoare către G. Sion): „Pamfletist aș fi fost dacă m-aș fi atins de personalități, dacă m-aș fi pus a cerceta cauzele individuale [...]. Pamflet este scrierea dumitale, domnule Sion, care, fără a-și cerca capacitatea reală, studiile asupra materiei [...], într-un articol sărac de idei, în care aroganța ține locul talentului, ignoranța pe acela al cunoștințelor, trivialitatea locul stilului, ai lovit simțământul onestului, ai jignit morala publică. [...] pamflet nu poate fi decât scrierea dumitale, care, precum singur ai recunoscut, a tratat în stil burlesc o chestie națională și socială” (*Apud* Răduță 2017: 25). Din această scrisoare a lui M. Kogălniceanu desprindem că în acea perioadă deja era fixat sensul cuvântului „pamflet” așa cum îl percepem astăzi.

Treptat pamfletul ca specie literar-publicistică se adaptează atât de bine în presa românească, încât unele rubrici de ziar încep să fie denumite cu cuvântul „pamflet”. De exemplu, în ziarul „Protestarea” (1906) a lui George Ranetti apare o rubrică, în care publică pamflete antimonarhice. În 1934, la Deva, sub conducerea lui Ion Th. Ilea, apare o gazetă cu denumirea „Eu și Europa. Pamflet – satiră – critică” (*Ibidem*: 27). În prezent cuvântul „pamflet” este foarte răspândit în presa românească, sensul acestuia a fost chiar extins atât de mult, încât a ajuns să semnifice orice injurie și insultă la adresa unei persoane. Despre extinderea sensului acestui lexem vorbește și Rodica Zafiu în articolul *De pamflet*: „Pamfletul actual e, așadar, fie orice text umoristic, fie atacul la persoană protejat de scuza estetică” (Zafiu 2013).

Primele tendințe pamfletare se înregistrează în cronicile muntenesti, în care cronicarii laudă domnitorii în a căror slujbă se află, dar îi defăimează pe inamicii acestora:

„Pentru aceia numele său s-au poreclit de i-au zis Vărzariul. O, rea sămânță au fost, că nu s-au făcut varză bună, ci de mic au răsărit fiul dracului. Deci cu reaoa a lui slujbă, ce să învățase încă

din copilărie, ajuns-au la Matei-vodă vel-armaș, pre vremea ce era și Țucala vel-vestier. Acesta era om îndrăcit și făr'de rușine și iubitor a vărsa sângele oamenilor. Început-au a-și arăta veninul asupra săracilor, că să lăsa ca un șarpe mâniaș, de mușca pre unii și pre alții.” (*Istoria Țării Rumânești de când au descălecat pravoslavnicii creștini* [Anonimul Cantacuzinesc])

„Turcii, auzind că s-au robit Duca-vodă, au pus domnu Moldovii pă Dumitrașco-vodă, care și mai nainte au fost domnu la Moldova. Dar rea chiverniseală făcea țărâi – că era un om fără frica lui Dumnezeu: jucaș, curvar, mincinos și alte rele avea într-însul; că oștile umblând pen țară, au adus țărâi mare foamete – cât și om pă om mânca.” (*Istoriile domnilor Țării Rumânești* [Cronica Bălenilor])

În studiul „*Îi urăsc, mă!*” *O antologie a pamfletului. De la cronicarii munteni la Pamfil Șeicaru*, lingvista Magda Răduță descrie activitatea pamfletară a cronicarilor în felul următor: „Aprigi, răi de gură, cu voluptatea așternerii pe hârtie a celor mai cumplite fapte și a celor mai sordide defecte, cronicarii munteni fac pamflet fără să știe, angajați într-o luptă simbolică din care cititorul de azi recuperează mai ales vârtejul umorilor, portretizările acide, dușmăniile și ranchiunele” (Răduță 2017: 35). Cercetătoarea subliniază trăsăturile care conferă acestor cronici un ton pamfletar: violența limbajului („răi de gură”), demascarea faptelor negative („cumplite fapte”), scoaterea în evidență a defectelor („sordide defecte”), spiritul revoltător („angajați într-o luptă simbolică”), implicarea afectivă („vârtejul umorilor, portretizările acide, dușmăniile și ranchiunele”).

În studiul lui Nicolae Rotund *Două secole de pamflet românesc* se menționează că primul pamfletar român este cronicarul Eftimie (*Apud* Răduță 2013: 22), deși trebuie să facem precizarea că acesta a scris în slavonă.

Prin urmare, susținem ipoteza că primele pamflete în română sunt cele scrise de cronicarii munteni, pe care îi succedă Ionică Tăutu. Modelul pamfletului lui Ionică Tăutu este de multe ori pus în comparație cu modelul lui Paul-Louis Courier. Trebuie să remarcăm totuși că stilul lui Tăutu este încă în urmă față de stilul lui Courier, aceasta explicându-se

în principal prin nivelul de dezvoltare al presei românești față de cel al presei franceze și, implicit, prin nivelul de dezvoltare a limbii literare românești față de cel al limbii literare franceze. Presa românească e mai tânără cu aproape două secole decât cea mondială, dacă luăm în considerare că primele ziare românești („Curierul românesc” și „Albina românească”) au apărut abia în 1829, în timp ce în Germania, de exemplu, prima gazetă a apărut în 1609, iar în Franța – în 1631 (Mihuleac 2009: 32). Despre diferența dintre stilul lui Tăutu și cel al lui Courier scrie și C. Mihuleac în studiul său *Pamfletul și tableta. Jurnalism sau literatură?*: „De pildă, Ionică Tăutu este contemporan cu Paul-Louis Courier, ba îi mai cunoaște foarte bine și opera. Dar, între calitatea literară a strigărilor celui dintâi, în număr de patru, și paginile ca niște «giuvaere fin cizelate», cum le caracteriza Sadoveanu în «Lumea» (1925), ale celui de-al doilea, e o distanță artistică de cel puțin două secole” (*Ibidem*). Chiar dacă nu negăm această diferență, trebuie să recunoaștem valoarea activității lui Ionică Tăutu pentru dezvoltarea genului pamfletar românesc. Încă Alecu Russo spunea despre Tăutu că este un „pamfletist călduros și convins, în corespondență cu toate partizile, judecându-le toate și iar singur de o partidă: partida Țării. Fără Tăutu, istoria nu se poate înțelege” (*Apud* Răduță 2017: 54). Cercetătoarea M. Răduță îl numește „ultimul retor *en soi*” (*Ibidem*: 55), considerând că activitatea lui Tăutu marchează trecerea spre pamfletul dirijat de politicile redacționale și de preferințele publicului.

Una dintre figurile de mare importanță în evoluția pamfletului românesc este Ion Heliade-Rădulescu, considerat de cercetători drept „ctitor al pamfletului românesc modern” (Mihuleac, Rotund). Contribuția lui Rădulescu pentru presa românească și, în particular, pentru pamfletul românesc este de necontestat. M. Răduță apreciază pamfletul lui Rădulescu drept „unul dintre primele exemple de gen unde autorul manevrează conștient invectiva și ironia nemiloasă pentru discreditarea adversarului (de cele mai multe ori personal)” (Răduță 2017: 100). Lui Heliade-Rădulescu îi aparțin pamflete precum *Ingratul*, *Domnul Sarsailă autorul* (deși nu este un pamflet în întregime, având mai mult tendințe satirice), *Scrisoare către cenzor*, *Cuconu Drăgan*. Pamfletele lui Rădulescu sunt tăioase, pătrunse de ură și agresivitate, cu portretizări grotești, cu atacuri și injurii:

Pribeag vei fi în lume, fără lăcaș, culcare,
 Și cin'te va atinge se va simți turbat;
 Nici viermii în mormântu-ți nu vor afla mâncare,
 Că vor muri d-otravă din trupu-ți veninat. (*Ingratul*)

Te-ai socotit, oare, că o să te rabd până în sfârșit? Rabdă cineva pe tâlhari când le cade în mână, rabdă pe cei cunoscuți de nebuni, rabdă niște javre ce latră fără a cuteza vreodată să muște și fără a putea, nu însă și un om plătit a întâmpina ispitele oamenilor ticniți și se face el însuși ispita; în sfârșit, rabdă cretinul pe omul ce îl supără, nu însă și pe diavolul ce îl ispitește. Nu, domnule cenzor, nu te poci răbda. (*Scrisoare către cenzor*)

Secolele XIX și XX au dăruit românilor o serie de scriitori care au practicat pamfletul și au contribuit la dobândirea libertății de expresie. În antologia *Îi urăsc, mă!* lingvista M. Răduță enumeră o serie de pamfletari români: Dimitrie Bolintineanu, autorul pamfletelor *Restaurațiunea, Situațiunea, De la albi la roșii și de la roșii la albi*; Cezar Bolliac, cu renumitul *Mozaic social*; Mihai Eminescu, cu articole pamfletare din „Timpul” (*Ca la noi la nimenea, Dorobanții, [N-a trecut mult...] ș.a.*); Ion Luca Caragiale, cu pamfletele *Liberalii și conservatorii, Reacțiunea, Monumentul lui Brătianu, Rărunchii națiunii* etc.); Tudor Arghezi, autorul renumitului pamflet *Baroane!* și al romanului-pamflet *Cimitirul Buna-Vestire*; Nicolae Cocea, cu ale sale *Titu Maiorescu, Vișelul de aur, Trăiască regele!* ș.a.; Ion Vinea, cu *Între afaceri și epidemii, Spovedania unuia, Urgia fiscală, Pamflet și pamfletari* ș.a.; Eugen Lovinescu – *Faza a treia a evoluției mele critice, Brânza și talentul*; Petre Pandrea, cu pamfletele *Coif lângă biserică... Argetoianu și Un erou al timpului nostru*; Isac Ludo, autor al pamfletului *Arhitectul și englezoaica, roman al dramei judaice*; Pamfil Șeicaru, cu *Tudor Arghezi: teigheaua cuvintelor și Parodia lui Dorian Gray: N. D. Cocea*. Este adevărat că scriitorii pe care i-a inclus M. Răduță în antologie sunt personalități reprezentative ale pamfletului românesc, la care ar trebui să-i adăugăm pe Geo Bogza (autor al pamfletelor *Instantaneu în zorii zilei... Interesul poartă fesul* ș.a.) și Camil Petrescu (cu pamfletul *Greșelile de tipar*). Bineînțeles, lista ar putea fi completată cu multe alte personalități românești care au cel puțin o scriere cu elemente de pamflet. De exemplu, în antologia *Capodopere ale pamfletului românesc* (Hogea 2011), Vlad Hogea include scrieri ale unor personalități mar-

cante, cum ar fi Ion Ghica, Vasile Alecsandri, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Alexandru Vlahuță, Zaharia Stancu, Mircea Eliade ș.a.

Dintre pamfletarii pe care i-am citat *supra*, o atenție deosebită merită Tudor Arghezi, una dintre personalitățile-cheie ale pamfletului românesc. Cercetătoarea M. Răduță apreciază valoarea pamfletelor lui, menționând: „Textele sale pamfletare sunt reperul esențial pentru întreaga cercetare literară asupra subiectului, iar fragmente din artele sale poetice au circulat și încă mai circulă în loc de definiții ale genului” (Răduță 2017: 168). Reprezentative pentru activitatea pamfletară argheziană sunt pamfletele *Baroane!*, pentru care, în 1943, a fost închis la Târgu-Jiu pentru trei luni, și *Cimitirul Buna-Vestire*, considerat cel mai bun roman al scriitorului. T. Arghezi a publicat pamflete la revistele „Facla”, „Viața românească”, „Teatru” și „Rampa”. Pamflete conțin și volumele sale *Poarta neagră* și *Stihuri pestrițe*.

O altă personalitate pe care trebuie să o menționăm este Pamfil Șeicaru, care s-a remarcat prin visul său de a întocmi o antologie a pamfletului. Lucrările sale poartă marca neputinței, fiind un ecou al unui îndurerat deznădăjduit.

Secolul XXI constituie o nouă etapă în evoluția pamfletului românesc. În timp ce în Franța se vorbește despre ipoteza declinului genului pamfletar, datorat civilizării și pacificării vieții politice, în spațiul românesc pamfletul cunoaște o dezvoltare considerabilă, fiind practicat de o serie de publiciști precum: Mircea Dinescu, Cristian Tudor Popescu, Alex Ștefănescu, Tudor Octavian, Lelia Munteanu, Andrei Pleșu, Ioan Groșan, Mircea Mihăieș etc. În spațiul basarabean pamfletul se leagă în special de numele lui Constantin Tănase și Viorel Mihail.

De-a lungul evoluției sale, pamfletul a constituit un instrument al scriitorilor și publiciștilor de a-și manifesta dezacordul, indignarea, nemulțumirea și, uneori, de a se răfui cu adversarii lor. Cu unele diferențe de ordin stilistic, pamfletele românești constituie o radiografie a societății, atacând cu violență aspectele negative ale realității sociale și politice, anumite vicii, persoane sau grupuri de persoane etc. Datorită acestui fapt, pamfletele au o valoare documentară și istorică importantă, fiind probe veritabile ale vieții sociale din secolele trecute, precum și mostre ale limbajului din diferite perioade.

Urmărind activitatea pamfletarilor români din secolele XIX-XX, deducem că pamfletul românesc a parcurs un lung drum de cizelare și afirmare, astfel încât să ajungă astăzi la o nouă etapă de dezvoltare. În prezent, pamfletarii sunt în căutare de noi forme de exprimare – expresive și accesibile publicului. În acest sens, un important spațiu de afirmare a pamfletului îl constituie Internetul, cu multiplele posibilități pe care le oferă, emisiunile televizate, radioul sau genul muzical rap. Este imposibil să ne imaginăm inexistența pamfletului în presa actuală, când libertatea de expresie este mai mare ca altă dată.

Note

¹ Radioul și televiziunea rusă, în cea mai mare parte, sunt controlate direct de stat, în timp ce presa online este deținută de persoane din sectorul privat cu legături cu Kremlinul, sunt concluziile unui studiu realizat de un grup de analiști ai Centrului de Studii Navale din Statele Unite (<https://www.gandul.info/international/tara-in-care-libertatea-presei-este-aproape-inexistenta-media-capturata-de-stat-si-cei-bogati-17216501>).

Referințe bibliografice

Bellenger = Y. Bellenger, *Le pamphlet avant le pamphlet: le mot et la chose*. [Accesat: 22.02.18]. Disponibil: http://www.persee.fr/doc/caief_0571-5865_1984_num_36_1_1923.

Hastings 2009 = Hastings M. ș.a., *Les mutations du pamphlet dans la France contemporaine*, în *Mots. Les langages du politique*, 91/2009, p. 5-17. [Accesat: 22.02.18]. Disponibil: <http://journals.openedition.org/mots/19159>.

Hogea 2011 = V. Hogea, *Capodopere ale pamfletului românesc*, București, Business Adviser.

Ierusalimskaya 2016 = A. O. Ierusalimskaya, *Poetica pamfletului englez din secolul al XVIII-lea*, în „Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского”, nr. 2, p. 217-221. [Accesat: 16.02.2019]. Disponibil: http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/19931778_2016_-_2_unicode/30.pdf.

Mihuleac 2009 = Mihuleac C., *Pamfletul și tableta. Jurnalism sau literatură?*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Molea 2016 = Viorica Molea, *Oralitatea în textul publicistic actual românesc*, Chișinău, Prut Internațional.

Răduță 2013 = Răduță M., „*Nici mănuși, nici milă*”. *Trei pamfletari interbelici*, București, Editura Universității din București.

Răduță 2017 = Răduță M., „*Îi urăsc, mă!*” *O antologie a pamfletului. De la cronicarii munteni la Pamfil Șeicaru*, București, Humanitas.

Zafiu 2013 = Rodica Zafiu, *De pamflet*, în „*Dilema Veche*”, nr. 512, 5-11 decembrie 2013. [Accesat: 22.02.19]. Disponibil: <http://dilemaveche.ro/sectiune/tilc-show/articol/de-pamflet>.

Mircea COLOȘENCO

O reușită de pattern cultural național: Ion Creangă redivivus*

M.C. – istoric literar și editor. Absolvent al Facultății de Filologie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. A urmat cursurile de biblioteconomie la Biblioteca Centrală de Stat din București. A lucrat muncitor, profesor, bibliograf, redactor de ziar. A colaborat la revistele „Manuscriptum”, „Revista de istorie și teorie literară”, „Lucefărul”, „Ateneu”, „Steaua”, „Convorbiri literare”, „Jurnal literar”, „Literatorul” ș.a. Editează (inclusiv în colaborare) operele scriitorilor I. Creangă, I. Barbu, L. Rebreanu, N. Stănescu, G. Bacova, N. Labiș, Al. Macedonski, G. Topârceanu ș.a.

Cartea lui Iulian Pruteanu-Isăcescu constituie o realizare profesionistă în planul metodei, axiologiei și, în general, al istoriografiei/muzeologiei.

Lucrarea fixează specificitatea textelor literare și a manifestărilor aderente într-un impresionism spontan al instrumentarului critic, provocând un impact pozitiv prin traiectul orientativ minim în documentația abundentă ce vizează atât viața, cât și opera lui Ion Creangă, consemnând și receptarea în epocă de către cei mai mulți istorici/muzeografi/lectori. Nu e prea mult dacă, furat de modestie, domnul Iulian Pruteanu-Isăcescu omologhează cu titlu absolut cronică la zi a Primului Muzeu Național Literar drept o radiografie modernă plauzibilă, care ne trimite cu gândul, ca reper teoretic, la cercetarea americanului Harold Bloom *Canonul occidental* (*The Western Canon*, 1994), care situează creația/creatologia/viața lui Ion Creangă alături de/împreună cu realizările

Iulian Pruteanu-Isăcescu, *Bojdeuca „Ion Creangă”*. Din istoria primului muzeu literar din România, Ediția a II-a, revăzută și adăugată, Iași, Editura Muzeelor Române, 2019.

spirituale/cruciale în domeniu ale individualităților ilustrative universale, începând din antichitate.

Nucleul germinal al acestui personaj emblematic al culturii naționale se află în interiorul dramelor traversate cu stoicism de Ion Creangă, în ordinea metafizicii istorice, pe care autorul lucrării în discuție o evidențiază în actul serios de reconstruire autentică, sărind peste ipotezele ficționale emise de predecesori vulnerabili.

Rememorarea etapelor devenirii lui Ion Creangă cuprinde prima parte, titrată *Ion Creangă și ai săi*, care structurează cu onestitate intelectuală fiecă clipă a conflictului ontologic specific marilor subiecți ai istoriei în perspectiva trăirii creative, precum și a difuzării genetice în urmași – reprezentativi sau mai puțin pentru societate –, ajungând până la stră-strănepoții zilelor noastre, răsfirați pe întreg mapamondul și înscriși într-un Arbore Genealogic adus la zi!

A doua parte a monografiei, intitulată *Istoria centenară a unui „palat țărănesc”*, finalizată cu ilustrații de epocă (atâtea câte au putut fi recuperate/ depistate), propune o viziune de ansamblu coerentă, fundamentată corect în spirit critic muzeografic și nu numai.

Bibliografia cuprinde (I) Izvoarele inedite/publicate, (II) Lucrări de specialitate și (III) Sursele Net-ului.

Monografia *Bojdeuca „Ion Creangă”*. *Din istoria primului muzeu literar din România* oferă un exemplu aproape singular în specific de responsabilitate scriitoricească și se recomandă, atât în mediul academic, cât și publicului larg, ca lectură și interes detectivistic în cunoașterea unui destin împlinit, față de poluarea ireversibilă a valorilor, practică în istoria recentă.

Dincolo de meticulozitatea portretizării personalității accentuate a marelui prozator, apar descriși cu acribie severă trei dintre urmașii lui direcți – fiul și fiii acestuia –, desprinși ca niște „crenguțe” canonice din generosul arbore genealogic:

- Capitanul Constantin I. Creangă (1860-1918), „plin de temperament și originalitate” (apud Nicolae Țimiraș), militar de carieră, elogiât de superiori, decorat și avansat în grad după campania din Bulgari (10 mai 1914), mort intempestiv de o boală atroce. În semn de oma-

giu, pe crucea de pe mormântul acestuia din Cimitirul „Eternitate” din Iași, Regele Ferdinand I a agățat o coroană de flori;

- Faimosul arhitect Horia C. Creangă (1892-1943), „preocupat de magia formelor simple” (apud Radu Patrulius);

- Arhitectul Ion. C. Creangă (1898-1931), „care se completa perfect cu fratele lui mai boem, visător și nonconformist” (apud R. Patrulius).

Ambii au făcut studii de specialitate la Paris, realizând ulterior spații urbane moderne de strictă necesitate, la nivelul cerințelor, fără decorații inutile – lucrări de mare virtuozitate arhitecturală care împodobesc Bucureștiul și în prezent.

De reținut faptul că, în istoria vieții naționale, cei patru canonici Creangă se alătură cu cinste dinastiilor culturale Cantemir, Caragiale, Hasdeu ș.a.

Elena UNGUREANU

Petronela Savin. *Bucate din bătrâni. Frazeologie și cultură românească*

E.U. – dr. în filologie (1999), dr. hab. în filologie (2017), cercetător științific coordonator la Institutul de Filologie Română

„B. P. Hasdeu” al MECC și la Institutul de Dezvoltare a Societății Informaționale.

Domenii de cercetare: gramatica și pragmatica textului, ortografie, stilistică și poetică, limbajul Internetului, lingvosemiotica hypertextului. Autoare a monografiei *Dincolo de text: hypertextul* (2014) și a mai multor dicționare. A publicat circa 100 de articole în reviste științifice din Republica Moldova, România, Federația Rusă. A participat la peste 40 de conferințe științifice în țară și în străinătate.

În Prefața intitulată *Gusturile și bucuriile lingvisticii* a cărții *Bucate din bătrâni. Frazeologie și cultură românească*, Iași, Institutul European, 2018, 226 p. (autoare Petronela Savin), distinsul profesor ieșean Stelian Dumistrăcel remarcă provocatorul titlu „în viziune hasdeiană” (p. 13) – *Bucate din bătrâni – Cuvente den bătrâni*, subtil intertext pe care l-au sesizat și savurat imediat toți cititorii. De altfel, autoarea, preocupată de această tematică mai de demult (Savin 2011), recunoaște și ea că prin această asociere aduce un omagiu lingvistului întemeietor Bogdan Petriceicu Hasdeu. Nu e în plus să afirmăm că poate fi în egală măsură considerată o dedicație unui alt mare întemeietor al lingvisticii integrale, ca știință a culturii, și anume lui Eugeniu Coșeriu, a cărui viziune asupra discursului repetat o valorifică cu succes.

Având experiența elaborării unui dicționar care abordează inclusiv tematica alimentației (Ungureanu 2014), nu am putut trece cu vederea această primă constatare din introducere: „Relația dintre limbaj și cultură poate fi descrisă prin reflectarea în limbă a trei elemente de cultură, construirea și utilizarea unei locuințe, confecționarea de îmbrăcăminte și prepararea hranei” (p. 15).

Împăcând perspectiva tradițională asupra frazeologiei, care studiază structurile fixe ale limbii, pe de o parte, și, pe de alta, perspectiva coșeriană asupra frazeologismului ca mecanism al discursului repetat (care trebuie pus în relație cu *etnolingvistica* – p. 36), cercetarea optează pentru constituirea unui corpus de resurse etnolingvistice privitoare la alimentație, centrat în special pe „frazeologia contextualizată prin terminologii și discursuri preluate prin anchetă de teren din localități din județul Bacău” (p. 17), realizate în cadrul proiectului cod PN-III-P2-2.1-BG-2016-0390, *Digitizarea patrimoniului cultural alimentar. Regiunea Bacău*, acronim eCULTFOOD (2016-2018).

În Partea întâi, *Frazeologia ca reflex al culturii* (p. 21-48), autoarea își propune să facă delimitări terminologice clare între *frazeologie* și *discursul repetat*, pornind de la teoretizarea coșeriană care plasează discuția cu privire la acest subiect pe terenul *vorbirii* (și nu al *limbii* istorice, așa cum procedează tradiția lingvistică). Anume lui Eugeniu Coșeriu îi revine meritul de a fi răsturnat bine cunoscutul principiu al lui Ferdinand de Saussure, care considera *limba* ca unitate de măsură pentru toate manifestările limbajului, și ia ca bază *vorbirea*, ca măsură pentru manifestările limbajului (p. 23). Astfel, lingvistul de origine basarabeană include obiectul frazeologiei în categoria discursului repetat, pe care îl consideră obiect de studiu al lingvisticii *vorbirii*. Împărtășind viziunea coșeriană, prof. Stelian Dumistrăcel și școala acestuia dezvoltă conceptul de discurs repetat, valorificându-i funcția fatică, adică utilizarea limbajului ca mod de acțiune, prin manipulare, seducere și incitare a receptorului. Această dublă, să-i zicem, poziționare a frazeologiei – sub semnul *limbii* (ca un mod de a vorbi conform unei tradiții) și sub semnul *vorbirii* (în calitate de discurs repetat), permite autoarei analize și reflecții importante privind rolul acesteia, frazeologia fiind tratată ca dimensiune a culturii în general.

Autoarea explică ce înseamnă *idiomaticitate* (absența unei legături între sensul lexical al cuvintelor alcătuitoare și sensul frazeologic al expresiei; amintim că o unitate frazeologică, luată ca un întreg, are un sens frazeologic, fiind alcătuită din cuvinte care au un sens lexical sau gramatical – p. 26) și ce înseamnă *figurativitate* (o relație care conține o componentă imagistică – p. 29) și analizează cele două concepte în contextul noilor tehnologii. Astfel, „odată cu creșterea interesului pentru dezvoltarea tehnicilor de prelucrare a limbajului natural, zice autoarea, s-a pus mai acut problema relației dintre sensul frazeologic, opac pentru recunoașterea automată, și componenta literală a structurilor stabile de cuvinte, singura transparentă” (p. 28). De exemplu: *a pescui în apă tulbure* (analizată de Stelian Dumistrăcel, p. 38) sau *a făgădui marea cu sarea* (analizată de Petronela Savin, p. 41-48), legate de universul de imagini și de reprezentări ale lumii în care au fost create.

Partea a II-a, *Exegeze lexicografice privind frazeologia* (p. 49-108), începe cu un citat extrem de important, pe care îl reproducem în întregime, acesta consunând cu interesele noastre în materie de lexicografie și textologie: „Publicate în tiraje impresionante, utilizate cu precădere în școală, dicționarele au fost considerate multă vreme niște unelte «naturale» de descifrare a limbilor. Această perspectivă normală și iluzorie a fost deconstruită de teoria lexicografică, care consideră aceste lucrări drept texte structurate semiotic, reflectând o anumită concepție asupra limbii și lumii, o anumită simptomatologie culturală” (Apud Rey 2008:13) (p. 51). Problemele înregistrării frazeologiei în dicționarele explicative generale ale limbii române au apărut pe la mijlocul secolului al XIX-lea, odată cu elaborarea primelor dicționare academice, pe care autoarea le trece în revistă: *Dicționarul limbei romane* (1871-1876) (cu cca 50 000 de cuvinte), redactat de August Treboniu Laurian și Ion C. Massim, care, deși era limitat de latinismul autorilor, este totuși primul dicționar în care se fac încercări de delimitare a expresiilor și frazeologismelor de restul înregistrărilor lexicografice. În acest scop, autoarea prezintă două dintre cele mai importante lexeme din domeniul alimentației: *a bea* și *a mânca*, pe care le găsește în articolele respective examinate în contexte mai largi, metaforice, cu sensuri figurative și derivate (p. 55-59). Concluzia autoarei e că din acest dicționar pot fi excerptate informații frazeologice prețioase.

O operă lexicografică monumentală analizată din aceeași perspectivă este *Etymologicum Magnum Romaniae* (*Dicționarul limbei istorice și populare a românilor*) (1886-1895) de Bogdan Petriceicu Hasdeu, proiect din care au fost editate, cum bine se știe, doar primele 3 volume, cuprinzând doar litera A și începutul literei B, până la cuvântul *bărbat*. Ceea ce Mircea Seche consideră o lacună a dicționarului, și anume că „faptele de limbă sunt sufocate de datele extralingvistice” (p. 61), dar și multitudinea de citate, este reconsiderat de autoare, văzând în această modalitate de elaborare a dicționarului o concepție științifică asumată de autor, în care se vede importanța și misiunea dicționarelor din perspectiva relației limbă și cultură (p. 61). Astfel, dicționarul este, în viziune hasdeiană, o *carte de lectură* și, totodată, o *carte de reflecție* asupra relației dintre cuvinte și lucruri, în care „demonstrația, amestec de metodă severă și imaginație aprinsă, de erudiție și de stil, cucerește și, în aceeași măsură, incită” (p. 62-63). Autoarea exemplifică prin lexe-mul APĂ, care apare în ghicitori, în proverbe și locuțiuni proverbiale, în datini și credințe (p. 66) (de ex., *a lua apă de la moară*).

O contribuție importantă la valorificarea lexicografică a bogăției limbii române revine lingvistului Al. Philippide: *Dicționarul limbii române* (tezaur), căruia, în 1897, i-a revenit sarcina de a redacta dicționarul academic după Hasdeu și care a ajuns până la prepoziția *de*, autorul fiind nevoit să predea fișierul lexical Academiei, deoarece nu căzu-se de acord cu termenele și condițiile impuse, ca dovadă că lucrurile mari se fac încet. Astfel, dicționarul de referință, cu sigla DA, semnat de lingvistul Sextil Pușcariu, continuând munca lui Al. Philippide, a fost elaborat doar pe jumătate vreme de 38 de ani (1906-1944), ajun-gând până la litera L (cuvântul *lojniță*). Pușcariu a urmărit să dea uni-tate generală articolelor, muncă extraordinar de dificilă și laborioasă. Autoarea constată că, sub raportul numărului de frazeologisme, DA devine cea mai completă operă lexicografică (p. 68). Din 1959 până în 2010, cu sigla DLR (Serie nouă), dicționarul academic acoperă li-terele M-Z, sub conducerea lingviștilor Iorgu Iordan, Al. Graur și Ion Coteanu (până în 1999), iar ulterior a lui Marius Sala și Gheorghe Mihăilă (2000-2010), înregistrând un vizibil progres sub raportul formulării definițiilor și acurateței organizării semantice. Se analizează prezentarea unor lexeme fundamentale ale câmpului alimentației, cum ar fi (în DA): GURĂ (cu sensurile de „cavitate bucală la animale

(cioc, bot, rât, plisc, clonț...)” – ex.: *a se duce ca pe gura lupului*; „cavitate bucală la oameni” – ex.: *a-și pune gura la cale*; „antropomorfism cu sensul de deschizătură cu mai multe subsensuri”) (p. 69-71); și (în DLR) MĂMĂLIGĂ cu sensurile de „pastă alimentară preparată din făină de mei, hrișcă, de orz, astăzi mai ales din porumb” – ex.: *a prins mămăliga coajă*; *a o pune de mămăligă*, *a căuta nod în mămăligă* etc.

Cercetătoarea a mai apelat la două surse lexicografice importante – *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch* (1903-1924) al lui H. Tiktin (p. 76-85) și *Dicționarul universal al limbei române* (1896) al lui Lazăr Șăineanu (p. 85-95). Din cel din urmă lexicon, autoarea se oprește la frazeologismele lexemelor *pupăză*, *pâine* și *rost*. Ne-a atras atenția mai cu seamă lexemul *rost*, tratat cu o claritate care depășește prezentarea din DLR (p. 92) și asupra căruia s-a oprit și Constantin Noica într-un cunoscut studiu filosofic (Noica 1987). Astfel, *rost* este tratat de Șăineanu cu 3 sensuri diferite: *rost* „gură; vorbă, vorbire”, *rost* „unghi format de firele urzelii, prin care se aruncă suveica; și *rost* „mod de organizare a unei activități; ordine (naturală și logică), succesiune a faptelor; rânduială, organizare (în întocmirea unui lucru, în desfășurarea unui proces); plan, grupare, aranjament” (p. 92-94). O asemănare între vechiul *rost* și mai noul, tehnologizat, *link* ni s-a părut foarte utilă pentru înțelegerea celor două concepte (Ungureanu 2012: 182-193).

Nu în ultimul rând, o referință cu greutate, la care face apel autoarea, este valoroasa colecție a lui Iuliu Zanne *Proverbele românilor din România, Bucovina, Istria și Macedonia. Proverbe, zicători, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri cu un glosar româno-francez*, vol. I-X (1895-1912), care constituie cel mai extins corpus frazeologic românesc din câte s-au realizat până în prezent (p. 95-106), cuprinzând peste 23 000 de tipuri de proverbe și zicători clasificate tematic, din cca 300 de surse, reprezentând „o imagine a lumii”. Se accentuează că acest corpus încă nu a beneficiat de o ediție critică, așa cum ar fi meritat (p. 100), autoarea oprindu-se, bineînțeles, la capitoul care se referă la mâncare și băutură, cu un total de 1437 de frazeologisme, din care alege pentru exemplificare cuvântul-titlu *turtă*: *Fiecare își trage spuza/cenușa/focul pe turta sa* (p. 103). Revizitarea acestor opere lexicografice a fundamentat realizarea corpului integrat de resurse etnolingvistice.

Partea a III-a, *Discurs gastronomic între șablon și expresivitate* (p. 107-144), este descrisă pe platforma **eCultFood** (<http://ecultfood.ub.ro/>), o bază de date complexă, care cuprinde rezultatele cercetării de teren, arhivă și bibliotecă privind practicile și tradițiile alimentare din jud. Bacău. La data recenziei noastre (11.01.2019), pe platformă se găseau 1227 de resurse în total, culese din 34 de localități, de la 90 de informatori. Principala metodă în generarea de etnotexte privitoare la alimentație a fost ancheta de teren (timp de un an), așa cum re-marcă autoarea (p. 110), realizată pe baza experimentului etnologic, a interviului tematic și a observației participative. Pentru documentarea elementelor de patrimoniu, s-a recurs la tehnici video și foto (fig. 1), în care informatorii prezintă din memorie sau în timpul procesului preparării, un discurs referitor la rețete culinare tradiționale și/sau obiceiuri și contexte care au legătură cu hrănirea (p. 112).

Partea a IV-a a volumului, cu titlul *Corpus integrat de resurse etnolingvistice privitoare la alimentație – CLIRA* (p. 145-158), creat în ultimii 10 ani, explică faptul că cercetările de teren realizate în cadrul proiectului eCultFood au determinat extinderea interesului către un alt proiect: *e-FestMemoria. Valorificarea patrimoniului imaterial. Sărbătorile de iarnă în jud. Bacău*, finalizat cu editarea unei antologii (Savin 2017), care descrie fapte culturale ce acoperă o perioadă de 130 de ani și modul în care se construiește discursul etnografic. Deoarece nu există niciun instrument electronic care să reflecte funcționalitatea unui anumit câmp onomasiologic (p. 152), echipa de cercetători în frunte cu autoarea și-a propus crearea unui corpus integrat, care să fie alcătuit din terminologie culinară, frazeologia alimentației și o colecție audiovizuală de filme, poze și texte cuprinzând discursuri referitoare la alimentație. Acest corpus este alcătuit din matrici de informație terminologică având următoarea structură: date despre *cuvântul-intrare*, date despre *structurile frazeologice*, precum și date despre *discursurile audiovizuale*, care vor servi ca reper pentru statistici și rapoarte automatizate, deosebit de relevante pentru studiul dinamicii limbii. Anume componenta tehnologică a acestor cercetări devine extrem de importantă în dezvoltarea societății informaționale, pentru conservarea pe termen lung a resurselor cultural-lingvistice, precum și punerea în valoare a vorbirii vs studiul limbii. Un astfel de web-corpus organizat sistemic potrivit unor markeri digitali este o primă și originală valorificare electronică a unui câmp onomasiologic de resurse

etnolingvistice, care merită toată aprecierea, resursă cu acces deschis în contextul Științei deschise. Deschiderea pe care o oferă astfel de resurse electronice poate fi utilă și în vederea extinderii cu trimiteri la surse critice și literare, de exemplu (de exemplu, Krizsanovszki 2010), care prezintă fenomenele etnolingvistice analizate într-o formulă sintetizatoare, integrantă și integrală, ca parte componentă a culturii, inclusiv digitale.

Referințe bibliografice

Krizsanovszki 2010 = Izabella Krizsanovszki, *Fascinația enogastronomică în literatura română*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2010.

Noica 1987 = Constantin Noica, *Cuvânt despre rostirea românească*, București, Editura Eminescu, 1987.

Rey 2008 = Alain Rey, *De l'artisanat du dictionnaire à une science du mot*, Paris, Armand Colin, 2008.

Savin 2017 = Petronela Savin, Timocea-Mocanu Cosmina (coord.), *Aceea era... Puterea colacilor. Sărbători trăite, sărbători povestite în localități din jud. Bacău*, Cluj, Editura Casei de Știință, 2017.

Savin 2011 = Petronela Savin, *De gustibus disputandum... Frazeologia românească privitoare la alimentație*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2011.

Ungureanu 2014 = Elena Ungureanu, *Dicționar tematic ilustrat. Locuința. Alimentația. Vestimentația. Îngrijirea corpului*, Chișinău, Arc, 2014.

Ungureanu 2012 = Elena Ungureanu, *Linkul și rostul: două concepte înrudite*, în „Analele Universității din Craiova. Seria Științe Filologice. Lingvistică”, vol. 1-2, Craiova, 2012.

Petru BUTUC

Leova

Localități. Oameni. Tradiții

Leova. Localități. Oameni. Tradiții (Chișinău-Iași, 2019) este titlul monografiei semnate de Anatol Eremia, doctor habilitat în filologie, profesor cercetător, coordonator științific la Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Chișinău. Este o carte despre istoria localităților din raionul Leova, dar și un studiu de toponimie românească din Basarabia. Acestui volum i-au precedat altele două similare: *Cahulul în timp și spațiu* (Chișinău, 2007) și *Cantemir: istorie și actualitate* (Chișinău, 2016).

Anatol Eremia este un reputat lingvist din Republica Moldova, specialist în onomastică, dar cu ample și profunde cunoștințe în domeniul științifice adiacente, ca istorie, geografie, etnologie etc., pe care le-a îmbrățișat pentru a trata diverse probleme de toponimie și antroponomie românească. Drept rezultate ale cercetărilor complexe, pe bază de fapte și informații din diferite domenii, sunt cele 30 de cărți (monografii, broșuri, dicționare, ghiduri normative și documentar-informative) și peste 450 de articole științifice și de popularizare a științei onomastice, publicate de autor în revistele de specialitate din țară și de peste hotare.

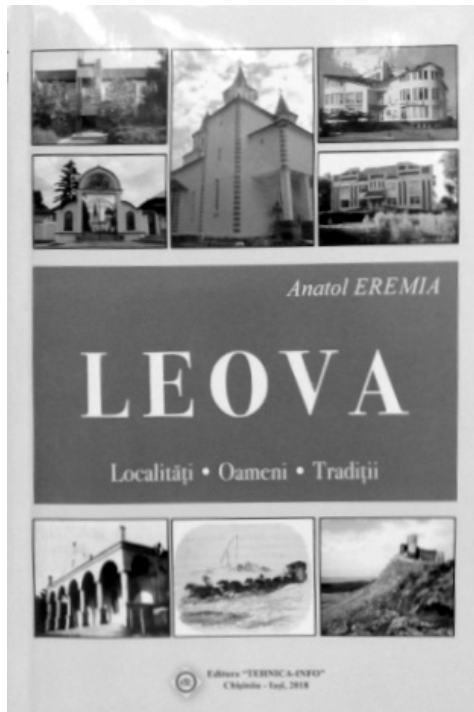
Problemele și aspectele abordate în studiul recent se axează pe apariția și dezvoltarea localităților, atestările documentare (inițiale și ulterioare), patrimoniul lor economic, social și cultural, originea denumirilor care le desemnează etc. Despre orașul Leova aflăm că este una dintre cele mai vechi localități basarabene. Apare menționat pentru prima dată în hrisovul din 23 ianuarie 1496, prin care Ștefan cel Mare confirmă slugii sale Leva și fraților acestuia ocina de cumpărătură de pe râul Sărata. Acest Leva, notat în documente și Leua, este eponimul denumirii orașului Leova. Numele de persoană *Leva* (*Leua*) reprezintă

o variantă a prenumelui *Leo*, prescurtare a lui *Leon*, hipocoristic al lui *Leonte*. Se presupune că actualul oraș Leova continuă prezența în timp a târgului Sărata de pe Prut, atestat în anul 1489.

Istoria orașului este prezentată precum urmează: târgul Sărata și satul Leua, precum și multe alte sate și moșii de pe râul Sărata, sunt frecvent menționate în documentele din sec. al XVI-lea și al XVII-lea; un pod peste Prut, în dreptul târgului Leova, este amintit într-un document din anul 1670; Leova este arătată ca

localitate de hotar între Bugeac și ținutul Lăpușna-Orhei în anul 1775; Conдика funciară din 1803 localizează târgul Leova în ținutul Codrului, moșia locală fiind stăpânită de logofătul Costache Ghica; în 1830 târgul Leova este trecut în categoria orașelor basarabene, devenind centru administrativ de ținut; în 1864, orașenii și locuitorii din așezările rurale din vecinătate sunt împroprietăriți cu pământ de vecie (răzeșii), la reforma agrară realizată de A. I. Cuza; Leova, oraș cu 4877 de locuitori, în 1879.

După unirea Basarabiei cu România în 1918, constată autorul, orașul capătă noi perspective de dezvoltare: se deschid câteva școli de cultură generală și o școală de meserii, s-a introdus iluminarea străzilor din oraș, pe Prut s-a intensificat navigația cu șleपुरi și vaporete; s-au efectuat lucrări de amenajare a parcului din oraș. În anii de până la război, orașul dispunea de un spital, o sală de teatru, o tipografie, funcționau 3 școli, 2 biblioteci, mici întreprinderi industriale și de produse alimentare. În anul 1941 orașul avea 1200 de case și o populație de aproximativ 4000 de locuitori.

Nu lipsesc nici evenimentele de tristă amintire din anii postbelici: seceta și foametea organizată de autoritățile regimului totalitar stalinist, arestările și condamnările la închisoare a oamenilor nevinovați, deportările în Siberia a celor mai buni gospodari de prin satele și orașele acestui raion.

În lucrare pot fi găsite date informative importante și micromonografiile celorlalte localități, cele mai vechi fiind: Tigheci (1436), Covurlui (1445), Borogani (1765), Sărățica Veche (1774), Hănăseni (1793), Sărata-Răzeși (1779), Tochile-Răducani (1864), Filipeni (1878) ș.a. Documentele istorice probează existența în cuprinsul acestui areal a unor sate foarte vechi, unele dispărute deja: Măneștii (1436), Călineștii (1441), Leuștenii (1495), Mădoieștii (1502), Seliștea (1508), Rădenii (1542), Stângăcenii (1533), Tomeștii (1529), Luceanii (1559), Ușereștii (1580), Vlădeștii (1604), Urecheștii (1617) ș.a. Sunt aduse și dovezi de ordin arheologic precum că pe teritoriul sud-vestic prutonistean au existat numeroase așezări geto-dacice, ale căror urme au fost descoperite în preajma satelor de astăzi, precum Filipeni, Sărăteni, Tigheci, Cazangic, Borogani. Purtătoarea culturii materiale Cucuteni, identificată în zonă, a fost populația autohtonă din epoca preistorică a românilor.

De mare valoare sunt notele informative din preambulul fiecărei micromonografii a localităților, de genul: *Filipeni*, sat, reședință de comună, situat pe valea râului Sărata, afluent de stânga al Prutului. Atestat documentar în anul 1878. Distanțe: 8 km până la Leova, 118 km până la Chișinău. Coordonate geografice: 46°26'11" lat. N, 28°19'33" long. E. Altitudinea localității față de nivelul mării – 78 m. Suprafața satului – 2,9 km². Suprafața totală a teritoriului comunei – 38 km². Gospodării individuale: 933 (1989), 931 (2004), 954 (2014). Populația – 3312 loc. (1989), 3271 loc. (2004), 3501 loc. (2014). Stație de cale ferată la Iargara (32 km). *Sărata-Răzeși*, sat, reședință de comună, situat pe malul stâng al Prutului, la vărsarea râului Lăpușna în Prut. Datat cu anul 1775. Distanțe: 20 km până la Leova, 90 km până la Chișinău. Coordonate geografice: 46°36'54" lat. N, 28°15'53" long. E. Altitudinea localității față de nivelul mării – 75 m. Suprafața satului – 1,18 km². Suprafața teritoriului comunal – 21,1 km². Gospodării individuale – 461 (1994), 457 (2004), 375 (2014). Populația – 1410 loc. (1994),

1369 loc. (2004), 1242 loc. (2017). Stație de cale ferată la Iargara (49 km).

Pentru toate localitățile sunt indicate obiectivele economice edilitare, sociale și culturale: întreprinderile și organizațiile agrare și agroindustriale, suprafața terenurilor agricole (arabil, cu vii și livezi), centrele medicale, instituțiile de învățământ preuniversitar și preșcolar (gimnaziile, liceele, școlile, grădinițele de copii), așezămintele de cultură (casele și căminele culturale, bibliotecile, muzeele), unitățile de prestări servicii, monumentele istorice, monumentele memoriale și de cult religios (bisericile, casele de rugăciune) etc.

La fel ca în toate edițiile de tip enciclopedic, și în acest studiu sunt prezentate biografic personalitățile istorice din localitățile din raion, oamenii politici și de stat, oamenii de știință și cultură, frunțașii vieții publice, care au fost și care sunt: Valeriu Cupcea, Ion Teodorovici, Petre Teodorovici, Valeriu Matei, Iurie Matei, Argentina Cupcea-Josu, Albina Dumbrăveanu, Ion Butmalai, Tudor Florența, Dorian Boguță, Igor Cașu, Ion Macovei, Petru Oistric, Grigore Musteață, Victor Peicov, Irina Rusu, Ion Ștefăniță, Iulia Țibulschi, Dumitru Băluță, Vasile Gârneț ș.a.

N-au fost date uitării, bineînțeles, entitățile onomastice. Numele de localități și principalele nume de locuri din hotarul satelor sunt explicate etimologic, structural-derivațional, geografic-teritorial. Sunt înregistrate și prezentate alfabetic numele de familie frecvente în localitățile cercetate. Prin acest compartiment, studiul de față face parte din seria monografiilor consacrate fondului onomastic național: *Patrimoniul toponimic românesc. Arealul Cahul* (2016), *Patrimoniul toponimic românesc. Arealul Cantemir* (2016), *Patrimoniul toponimic românesc. Arealul Leova* (2018).

Pentru realizarea acestor lucrări, autorul, timp de 35 de ani a efectuat cercetări de teren în raioanele respective și, de ce să n-o spunem, în toate raioanele din Republica Moldova, precum și în localitățile cu populație românească din regiunile limitrofe ale Ucrainei (Odessa, Vinița, Cernăuți), teritoriile acestea totalizând un număr de circa două mii de sate și orașe. Un caz rarisim, în felul său, un record demn de atenția instituției internaționale *Guinness*. Pentru un studiu complet,

autorul a cercetat colecțiile de documente istorice, materialele de arhivă, hărțile topografice, planurile de sate și moșii din diferite perioade istorice. Aceste surse i-au servit drept bază în procesul de fondare a tezaurilor de onomastică din cadrul Institutului de Filologie al A.Ș.M.: *Fișierul toponimic general* și *Cartoteca terminologiei entopice*.

Acum, pe masa de lucru a autorului, în stadiu de elaborare, se află o altă grandioasă monografie și anume un studiu lingvistic, istoric și geografic consacrat arealului onomastic *Câmpia Bălților*. Să-i dorim cercetătorului enciclopedist, lingvistului Anatol Eremia, mulți ani, sănătate, temeinice forțe de muncă și noi realizări științifice.

Io Mihail Voievod
DOMN AL ȚĂRII ROMÂNESCĂ ȘI AL MOLDOVEI
ȘI A TOATEȚI ȚĂRII MOLDOVEI
ȘI CĂPTOR AL ACESTEI SFINTE MĂHĂȘTIRI

✠
Vale ce
am făcut
nu am
făcut de
sua curva,
ci ca să
am și eu
un loc și un
nume în
crescămintea

ISSN 0235-9111 18007

9 770235 911105